תנ״ך · ראשונים · רש״י · נביאים

רש"י על ישעיהו

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על ישעיהו

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-ישעיהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 12
פרק ג 15
פרק ד 20
פרק ה 21
פרק ו 28
פרק ז 31
פרק ח 36
פרק ט 42
פרק י 46
פרק יא 51
פרק יב 53
פרק יג 54
פרק יד 57
פרק טו 62
פרק טז 64
פרק יז 67
פרק יח 70
פרק יט 71
פרק כ 75
פרק כא 76
פרק כב 79
פרק כג 83
פרק כד 86
פרק כה 89
פרק כו 91
פרק כז 95
פרק כח 97
פרק כט 103
פרק ל 106
פרק לא 112
פרק לב 113
פרק לג 116
פרק לד 120
פרק לה 123
פרק לו 124
פרק לז 127
פרק לח 131
פרק לט 134
פרק מ 135
פרק מא 139
פרק מב 144
פרק מג 147
פרק מד 151
פרק מה 154
פרק מו 158
פרק מז 159
פרק מח 161
פרק מט 164
פרק נ 167
פרק נא 168
פרק נב 171
פרק נג 173
פרק נד 175
פרק נה 177
פרק נו 179
פרק נז 180
פרק נח 183
פרק נט 185
פרק ס 187
פרק סא 189
פרק סב 190

פרק סג 191
פרק סד 194
פרק סה 195
פרק סו 198

פרק א

פסוק א

חֲזוֹן יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ וְגוֹ'. אָמַר רַבִּי לֵוִי (מגילה י:): דָּבָר זֶה מָסוֹרֶת בְּיָדֵינוּ מֵאֲבוֹתֵינוּ: אָמוֹץ וַאֲמַצְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה אַחִים הָיוּ:

אֲשֶׁר חָזָה עַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם. וַהֲלֹא עַל כַּמָּה אֻמּוֹת נִתְנַבֵּא: מַשָּׂא בָּבֶל (ישעיהו יג:א), מַשָּׂא מוֹאָב (ישעיהו טו:א)? הָא לְמַדְתָּ שֶׁאֵין זֶה תְּחִלַּת הַסֵּפֶר וְלֹא נִקְרָא הַסֵּפֶר עַל שֵׁם הֶחָזוֹן הַזֶּה. וְכֵן שָׁנִינוּ בִּבְרִירְתָא דִּמְכִילְתָּא, "בִּשְׁנַת מוֹת הַמֶּלֶךְ עֻזִּיָּהוּ" (ישעיהו ו:א) תְּחִלַּת הַסֵּפֶר, אֶלָּא שֶׁאֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּסֵּדֶר. וְהַדְּבָרִים מוֹכִיחִים, שֶׁהֲרֵי בְּיוֹם הָרַעַשׁ, יוֹם שֶׁנִּצְטָרַע עֻזִּיָּהוּ, נֶאֱמַר "וָאֶשְׁמַע אֶת קוֹל ה' אוֹמֵר אֶת מִי אֶשְׁלַח וּמִי יֵלֵךְ לָנוּ" (ישעיהו ו:ח), וְאָמַר "הִנְנִי שְׁלָחֵנִי". לָמַדְנוּ שֶׁהוּא תְּחִלַּת שְׁלִיחוּתוֹ, וּנְבוּאָה זוֹ נֶאֱמְרָה אַחַר כָּךְ. וְעַל זוֹ לְבַדָּהּ נֶאֱמַר "אֲשֶׁר חָזָה עַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם", כְּשֵׁם שֶׁאָמַר עַל מַשָּׂא כָּל אֵמָּה וְאֵמָּה "מַשָּׂא אֵמָּה פְּלוֹנִי", אַף כָּאן כָּתַב חָזוֹן זֶה חָזָה עַל יְהוּדָה וִירוּשָׁלָם. וּלְפִי שֶׁהֵם תּוֹכְחוֹת קָשׁוֹת, קָרָאָם חָזוֹן, שֶׁהוּא קָשֶׁה מֵעֲשָׂרָה לְשׁוֹנוֹת שֶׁנִּקְרֵאת נְבוּאָה, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מד:), וּרְאֵיָה לַדָּבָר "חֲזוּת קָשָׁה הֻגַּד לִי" (ישעיהו כא:ב):

בִּימֵי עֻזִּיָּהוּ וְגוֹ'. מַלְכֵי יְהוּדָה – אַרְבָּעָה מְלָכִים הַלָּלוּ קִפֵּחַ בִּימֵיהֶם. בְּיוֹם שֶׁנִּצְטָרַע עֻזִּיָּהוּ שָׂרְתָה שְׁכִינָה עָלָיו, וְנִתְנַבֵּא כָּל יְמֵי הַמְּלָכִים הַלָּלוּ, עַד שֶׁעָמַד מְנַשֶּׁה וַהֲרָגוֹ (וּנְבוּאָה זוֹ נֶאֱמְרָה בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ אַחַר שֶׁגָּלוּ עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים כְּתַרְגּוּם יוֹנָתָן):

פסוק ב

שִׁמְעוּ שָׁמַיִם וְהַאֲזִינִי אֶרֶץ. מֹשֶׁה אָמַר "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ" (דברים לב:א), לָמָּה שִׁנָּה יְשַׁעְיָה אֶת הַלָּשׁוֹן? שִׁנּוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּדָבָר זֶה וּמִדְרָשׁוֹת רַבִּים בְּפָרָשַׁת הָאֲזִינוּ בְּסִפְרִי, וְנֶחְלְקוּ חֲכָמִים עֲלֵיהֶם וְאָמְרוּ: אֵין הַדָּבָר כֵּן, אֶלָּא בִּזְמַן שֶׁהָעֵדִים בָּאִים וּמְעִידִים וְנִמְצְאוּ דִבְרֵיהֶם מְכֻוָּנִים – עֵדוּתָן קַיֶּמֶת, וְאִם לָאו – אֵין עֵדוּתָן קַיֶּמֶת. אִלּוּ לֹא בָּא יְשַׁעְיָה וְנָתַן שְׁמִיעָה לַשָּׁמַיִם וְהַאֲזָנָה לָאָרֶץ, הָיוּ שָׁמַיִם מְעִידִים וְאוֹמְרִים: כְּשֶׁנִּקְרָאנוּ לְעֵדוּת זוֹ בִּימֵי מֹשֶׁה, שֶׁאָמַר "הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם" (דברים ל:יט), בְּהַאֲזָנָה שָׁמַעְנוּ, וְהָאָרֶץ מְעִידָה: אֲנִי נִקְרֵאתִי בִּלְשׁוֹן שְׁמִיעָה, וְאֵין עֵדוּתָן מְכֻוָּנֶת. בָּא יְשַׁעְיָה וְחִלֵּף אֶת הַדָּבָר, נִמְצְאוּ שְׁנֵיהֶם מְעִידִים בִּלְשׁוֹן הַאֲזָנָה וּבִלְשׁוֹן שְׁמִיעָה:

כִּי ה' דִּבֵּר. שֶׁתִּהְיוּ עֵדִים בַּדָּבָר כְּשֶׁהִתְרִיתִי בָּם בִּימֵי מֹשֶׁה. לָכֵן בֹּאוּ וְשִׁמְעוּ שֶׁאֲנִי מִתְוַכֵּחַ עִמָּם, שֶׁעָבְרוּ עַל הַהַתְרָאָה. אֲנִי לֹא סָרַחְתִּי בָּהֶם, אֶלָּא גְּדֹלְתִּים וְרוֹמַמְתִּים וְהֵם פָּשְׁעוּ בִּי (סִפְרֵי אֲחֵרִים). שֶׁתִּהְיוּ עֵדִים לַדָּבָר, וְהֵיכָן דִּבֵּר? "הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה" (דברים לב:א) בַּמְּכִילְתָּא (בא יב):

פסוק ג

קָנַהוּ. מְתַקְּנוֹ בַּחֲרִישָׁה בַּיּוֹם, וּמֵאַחַר שֶׁהִרְגִּילוֹ בְּכָךְ יוֹדֵעַ בּוֹ. אֲבָל חֲמוֹר אָטוּם אֵינוֹ מֵבִין בְּעָלָיו עַד שֶׁיְּאַכִּילֶנּוּ. וְיִשְׂרָאֵל לֹא נִתְפַּקַּח לֵידַע כְּשׁוֹר, כְּשֶׁקָּרָאתִיו "יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ" (בראשית לה:י), וְהוֹדַעְתִּיו קְצָת חֻקּוֹתַי וְהֵם עֲזבוּנִי, כִּדְמְפוֹרָשׁ (יחזקאל כ:לט) וְאוֹמֵר "אִישׁ אֶת גִּלּוּלֵי וְגוֹ'". וְאַף לְאַחַר שֶׁהוֹצֵאתִים מִמִּצְרַיִם וְהֶאֱכַלְתִּים אֶת הַמָּן וְקָרָאתִי אוֹתָם "עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", לֹא הִתְבּוֹנָנוּ כַּחֲמוֹר (סא"א). דָּבָר אַחֵר: **יָדַע שׁוֹר קֹנֵהוּ**. מַכִּיר הַשּׁוֹר קוֹנֵהוּ לִהְיוֹת מוֹרֵאוֹ עָלָיו, לֹא שִׁנָּה מַה שֶּׁגָּזַרְתִּי עָלָיו לוֹמַר אֵינִי חוֹרֵשׁ הַיּוֹם, וַחֲמוֹר לֹא אָמַר לְבַעֲלָיו אֵינִי טוֹעֵן הַיּוֹם. וּמָה אֵלּוּ שֶׁנִּבְרְאוּ לְשַׁמֶּשְׁכֶם, וְאֵינָם לֹא לְקִבּוּל שָׂכָר אִם יִזְכּוּ וְלֹא לְשִׁלּוּם פֻּרְעָנוּת אִם חוֹטְאִים, לֹא שִׁנּוּ אֶת מִדָּתָם שֶׁגָּזַרְתִּי עֲלֵיהֶם, וְיִשְׂרָאֵל שֶׁאִם זוֹכִים מְקַבְּלִים שָׂכָר וְאִם חוֹטְאִים מְקַבְּלִים פֻּרְעָנוּת:

לֹא יָדָע. לֹא אָבוּ לֵידַע, וְיָדְעוּ וְדָשׁוּ בְּעָקֵב, וְעַמִּי לֹא נָתַן לֵב לְהִתְבּוֹנֵן:

פסוק ד

הוֹי. כָּל הוֹי שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן קֹבֶל וְקִינָה, כְּאָדָם הַגּוֹנֵחַ מִלִּבּוֹ וְצוֹעֵק "אֲהָהּ", אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ מֵהֶם מוּעָטִין שֶׁהֵם לְשׁוֹן צַעֲקַת קְרִיאַת קוֹל, כְּמוֹ "הוֹי הוֹי וְנָסוּ מֵאֶרֶץ צָפוֹן" (זכריה ב:י), וְתַרְגּוּמוֹ "אַכְלוּ" לְשׁוֹן הַכְרָזָה. הוֹי יֵשׁ לִזְעוֹק עַל גּוֹי קָדוֹשׁ הַנֶּהְפָּךְ לִהְיוֹת גּוֹי חוֹטֵא, וְעַם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה" (דברים ז:ו) נֶהְפַּךְ לִהְיוֹת עַם כָּבֵד עָוֹן:

עַם כָּבֵד עָוֹן. כְּבֵדוּת עָוֹן. כָּבֵד אָדָם שֶׁהוּא כָּבֵד, פישנ"ט בְּלַעַ"ז. כָּבֵד שֵׁם דָּבָר שֶׁל כְּבֵדוּת, פישנטומ"א בְּלַעַ"ז, וְדָבוּק עִם תֵּיבַת עָוֹן:

זֶרַע מְרֵעִים. וְהֵם הָיוּ "זֶרַע בֵּרַךְ ה'" (ישעיהו סא:ט), בָּנִים הָיוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נֶהֱפְכוּ לְמַשְׁחִיתִים:

נָאֲצוּ. הִרְגִּיזוּ:

נָזְרוּ אָחוֹר. אֵין נְזִירָה בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא לְשׁוֹן פְּרִישׁוּת, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְיִנָּזְרוּ מִקְּדְשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כב:ב), "נְזִיר אֶחָיו" (בראשית מט:כו). אַף כָּאן נָזוֹרוּ – נִסּוֹגוּ לְאֲחוֹרֵיהֶם מֵאֲצֶל הַמָּקוֹם:

פסוק ה

עַל מֶה תֻּכּוּ וְגוֹ'. אָדָם שֶׁלָּקָה וְחוֹזֵר עַל סִרְחוֹנוֹ, חֲבֵרוֹ מוֹכִיחוֹ וְאוֹמֵר לוֹ: "עַל זֶה לָקִיתָ, וְאֵינְךָ נוֹתֵן לֵב לוֹמַר 'עַל סָרְחָן זֶה לָקִיתִי, לֹא אָשׁוּב לַעֲשׂוֹת עוֹד?'" אַף כָּאן "עַל מֶה תֻּכּוּ" מֵאַחַר שֶׁעֲדַיִן אַתֶּם מוֹסִיפִים סָרָה, לָסוּר מֵאַחֲרֵי הַמָּקוֹם? הֲלֹא כְּבָר כָּל רֹאשׁ לָחֳלִי, וְלָמָּה לֹא תָבִינוּ?

פסוק ו

מֻתָּם. לְשׁוֹן תְּמִימוּת, שָׁלֵם מֵאֵין מַכְאוֹב:

פֶּצַע. מַכַּת חֶרֶב:

חַבּוּרָה. לְשׁוֹן חַבָּלָה:

וּמַכָּה טְרָיָה. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מְרַסְקָא", כְּתוּתָה וּמְרוּסֶּקֶת:

טְרָיָה. דמיצייד"א בְּלַעַ"ז, וּבְלָשׁוֹן גְּמָרָא יֵשׁ "טְרָיֵה לְרֵישֵׁיהּ" (חולין מה:). מְנַחֵם פֵּירֵשׁ לְשׁוֹן לַחוּת, כְּלוֹמַר: לַחָה וְרָטוּבָה, תָּמִיד נוֹבַעַת, מוישט"א בְּלַעַ"ז:

לֹא זֹרוּ. הַנֶּגָעִים הָאֵלֶּה לֹא זוֹרוּ עַל יְדֵי רוֹפְאִים אַבְקַת סַמְּנֵי תַחְבּוֹשֶׁת, לְשׁוֹן "יְזֹרֶה עַל נָוֵהוּ גָּפְרִית" (איוב יח:טו). וּמְנַחֵם פֵּרֵשׁ לְשׁוֹן רְפוּאָה, כְּמוֹ "אֵין דָּן דִּינֵךְ לְמָזוֹר" (ירמיהו ל:יג).

וְלֹא חֻבָּשׁוּ. לְשׁוֹן רְפוּאָה:

וְלֹא רֻכְּכָה בַּשָּׁמֶן. לֹא רֻכְּכָה מַכָּתָם בַּשֶּׁמֶן כְּמִשְׁפַּט שְׁאָר מַכּוֹת, וְאֵין נוֹפֵל כָּאן לוֹמַר יֹלֹא רֻכְּכוּ בַּשֶּׁמֶן', שֶׁאֵין מְרַכְּכִין אֶלָּא בְּמָקוֹם הַמַּכָּה, אֲבָל הַמָּזוֹר וְהַחֲבִישָׁה נוֹפֵל לְשׁוֹנָם עַל כָּל הַגּוּף, לְפִיכָךְ נוֹפֵל בָּם לְשׁוֹן רַבִּים: "לֹא זֹרוּ" הַנֶּגָעִים "וְלֹא חֻבָּשׁוּ". וְיוֹנָתָן פָּתַר כָּל הַמִּקְרָא בִּלְשׁוֹן דּוּגְמָא, עַל שֵׁהֵם מְלוּכְלָכִים וּמְנוּגָּעִים בָּעָוֹן, וְתִרְגֵּם "מִכַּף רֶגֶל וְעַד רֹאשׁ" מִקְטַנִּים וְעַד גְּדוֹלִים (ירמיהו ו:ג), "אֵין בּוֹ מֻתָּם" אֵין טוֹב בּוֹ, "פֶּצַע וְחַבּוּרָה" פֶּשַׁע וַעֲוֹנוֹת וְחַטָּאִים. **לֹא זֹרוּ וְגוֹ'** כְּלוֹמַר לֹא נִתְרַפְּאוּ לָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה שְׁלֵמָה, וְלֹא רֻכְּכָה בַּשֶּׁמֶן אֲפִלּוּ צַד הֲרָהוּר תְּשׁוּבָה אֵין בְּלִבָּם:

פסוק ז

לְנֶגְדְּכֶם זָרִים אֹכְלִים אֹתָהּ. לְעֵינֵיכֶם יֹאכְלוּהָ אוֹיְבֵיכֶם:

וּשְׁמָמָה. מִכֶּם, כְּנֶחֱלָה הַנֶּהֱפֶכֶת לְזָרִים וְהִיא שְׁמָמָה מִבְּעָלֶיהָ; כָּךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

פסוק ח

וְנוֹתְרָה בַת צִיּוֹן. רִיקָנִית מִיּוֹשְׁבֶיהָ, כִּי יִגְלוּ מִתּוֹכָהּ, כַּאֲשֶׁר תִּוָּתֵר סֻכַּת הַכֶּרֶם שֶׁעָשָׂאהּ נוֹצֵר, וּבְעֵת יִבְצֹר הַכֶּרֶם מַנִּיחַ סֻכָּתוֹ וְהוֹלֵךְ, "בָּתַר דְּקָטְפוּהִי" (תרגום יונתן) – לְאַחַר שֶׁבְּצָרוּ אוֹתָהּ:

כְּמִלּוּנָה בְּמִקְשָׁה. "כַּאֲשֶׁר תֵּעָזֵב הַמְּלוּנָה שֶׁעָשָׂה נוֹצֵר בְּרֹאשׁ הַמִּקְשָׁה לִשְׁמֹר קִישׁוּאִין שֶׁלָּהּ, וּמִשֶּׁתִּלָּקֵט מַנִּיחַהּ וְהוֹלֵךְ. זוֹ שֶׁבַּכֶּרֶם קְרוּיָה סֻכָּה, לְפִי שֶׁהוּא גָּר שָׁם יוֹמָם וְלַיְלָה, בַּיּוֹם שׁוֹמְרָהּ מִן הָעוֹפוֹת וּבַלַּיְלָה מִן הַגַּנָּבִים. אֲבָל הַקִּישׁוּאִין קָשִׁין הֵם וְאֵין לִירָא מִן הָעוֹפוֹת וְאֵין צָרִיךְ לְשָׁמְרָהּ בַּיּוֹם, לְפִיכָךְ נִקְרֵאת מְלוּנָה עַל שֶׁהִיא לִינַת הַלֵּילוֹת. "כְּעָרֻסַל מָבְתּוּתָא" – כְּמִשְׁכַּב הַמְּלוּנָה, "בְּמִקְשָׁיָא בָּתַר דְּאַבְעִיוּהִי" – לְאַחַר שֶׁלִּקְטוּהוּ, לְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה (פאה ד:): "שֶׁלֹּשׁ אַבְעָיוֹת בַּיּוֹם":

כְּעִיר נְצוּרָה. כְּעִיר שֶׁצָּרוּ עָלֶיהָ, וְעוֹשִׂים סֻכּוֹת סָבִיב לָהּ לְהִסְתַּתֵּר שָׁם הַחַיָּלוֹת, וּכְשֶׁמִּסְתַּלְּקִים מֵעָלֶיהָ מַנִּיחִין אוֹתָם וְהוֹלְכִין. כָּל זֶה תַּרְגּוּם יוֹנָתָן:

פסוק ט

לוּלֵי וְגוֹ' הוֹתִיר לָנוּ שָׂרִיד. מֵאֲלָיו וּבְרַחֲמָיו, וְלֹא בְּצִדְקוֹתֵינוּ:

כִּמְעָט כִּסְדֹם הָיִינוּ. כֻּלָּנוּ כְּלִים:

פסוק י

קְצִינֵי סְדֹם. שָׂרִים שֶׁמַּעֲשֵׂיהֶם כְּסְדוֹם. מִכָּאן אָמְרוּ (ברכות יט.): אַל יִפְתַּח אָדָם פִּיו לַשָּׂטָן:

פסוק יא

שָׂבַעְתִּי עֹלוֹת אֵילִים. כְּמוֹ "פֶּן יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָּ" (משלי כה:יז):

מְרִיאִים. בְּהֵמוֹת צֹאן פְּטוּמוֹת:

לֹא חָפָצְתִּי. אַחַר שֶׁאַתֶּם עוֹבְרִים עַל תּוֹרָתִי, "זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה" (משלי כא:כז):

פסוק יב

מִי־בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי. לִרְמוֹס אֶת חֲצֵרַי, אַחֲרֵי שֶׁאֵין לְבַבְכֶם שָׁלֵם עִמִּי:

פסוק יג

לֹא תוֹסִיפוּ הָבִיא מִנְחַת שָׁוְא. מַתְּרָה אֲנִי בָּכֶם: לֹא תָּבִיאוּ לִי מִנְחַת שָׁוְא שֶׁלָּכֶם, שֶׁהֶעָשָׁן עוֹלֶה מִמֶּנָּה קִיטוֹר שֶׁל תִּיעוּב הוּא לִי, וְלֹא לְנִחַת הָרוּחַ:

חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת קְרֹא מִקְרָא לֹא אוּכַל וְגוֹ'. וְלִקְרוֹא מִקְרָא חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת שֶׁאַתֶּם נֶאֱסָפִים לִקְרֹא עֲצָרָה וַאֲסִיפָה בָּהֶם, לֹא אוּכַל לִסְבוֹל אָוֶן שֶׁבִּלְבַבְכֶם הַנּוֹטָה לַעֲבוֹדָה זָרָה וְהָעֲצָרָה עִמּוֹ, שֶׁאֵין שְׁנֵי הַדְּבָרִים כְּאֵלּוּ רְאוּיִין יַחַד: לִקְרוֹא עֲצָרָה לֵיאָסֵף לְפָנַי, וְהָאָוֶן שֶׁבִּלְבַבְכֶם לַעֲבוֹדָה זָרָה, וְאֵין אַתֶּם מוֹצִיאִין אוֹתוֹ מִתּוֹךְ לְבַבְכֶם:

פסוק טו

וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם. לְפִי שֶׁיֶּדְכֶם דָּמִים מָלֵאוּ:

דָּמִים. רְצִיחָה:

פסוק טז

רַחֲצוּ הִזַּכּוּ. פַּתַּח הוּא, לְשׁוֹן צִוּוּי, לְפִי שֶׁהוּא מִגִּזְרַת רְחַץ, אֲבָל רָחֲצוּ קָמַץ לְשׁוֹן עָבָר שֶׁהוּא מִגִּזְרַת רְחַץ:

רַחֲצוּ, הִזַּכּוּ, הָסִירוּ, חִדְלוּ, לִמְדוּ, דִּרְשׁוּ, אַשְּׁרוּ, שִׁפְטוּ, רִיבוּ, לְכוּ. עֶשֶׂר אַזְהָרוֹת שֶׁל לְשׁוֹן תְּשׁוּבָה יֵשׁ כָּאן, כְּנֶגֶד עֲשֶׂרֶת יְמֵי תְּשׁוּבָה וּכְנֶגֶד עֲשָׂרָה מַלְכֻיּוֹת זִכְרוֹנוֹת וְשׁוֹפָרוֹת:

חִדְלוּ הָרַע. חִדְלוּ מִמַּעֲשִׂים הָרָעִים:

הָרֵעַ. כְּמוֹ לְהָרֵעַ, אֵין צָרִיךְ לִכְתּוֹב מֵהָרֵעַ, שֶׁכֵּן לְשׁוֹן הַמִּקְרָא נוֹפֵל עַל לְשׁוֹן חֲדָלָה, "וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח" (במדבר ט:ג), "עַד כִּי חָדַל לְסַפֵּר" (בראשית מא:ט), כְּלוֹמַר: חָדְלָה הַסְּפִירָה, חָדְלָה הָעֲשִׂיָּה, אַף כָּאן תַּחְדְּלוּ הָרָעָה:

פסוק יז

לִמְדוּ. רָפֵי נָקוּד, וְהוּא מִגִּזְרַת "לְמוֹד" – הָיוּ לְמַדִּין לְהֵיטִיב. הַמְלַמֵּד לְעַצְמוֹ הוּא מִמִּשְׁקוֹלֶת לְשׁוֹן קַל, לְפִיכָךְ צִוּוּי לְשׁוֹן רַבִּים שֶׁלּוֹ נָקוּד בְּחִירִק כְּמוֹ "אִמְרוּ", "שִׁמְעוּ", אֲבָל הַמְלַמֵּד לְאֲחֵרִים הוּא מִמִּשְׁקוֹלֶת לְשׁוֹן כָּבֵד הַמַּדְגִּישׁ, וְאִם בָּא לְצַוּוֹת אֶת הָרַבִּים הוּא נָקוּד "לַמְּדוּ". וְכֵן "דִּרְשׁוּ" מִגִּזְרַת "דָּרוֹשׁ", אֲבָל "אַשְּׁרוּ" שֶׁהַשִּׁי"ן מֻדְגֶּשֶׁת מִמִּשְׁקוֹלֶת לְשׁוֹן כָּבֵד וּמִגִּזְרַת "אַשֵּׁר", לְפִיכָךְ לְשׁוֹן צִוּוּי לְרַבִּים נָקוּד פַּתַח כְּמוֹ "דַּבְּרוּ", "סַפְּרוּ", "בַּשְּׂרוּ":

אַשְּׁרוּ חָמוֹץ. הַחֲזִיקוּ אֶת הַגָּזוּל, וְהוּא לְשׁוֹן מִשְׁנָה: "אֲשַׁרְנוּהִי" (כתובות כא.), "אִי אֲיַשֵּׁר חֵילִי" (גיטין ל:), "יְיַשֵּׁר כֹּחָךְ" (שבת פז.). לְשׁוֹן אַחֵר: הַדְרִיכוּהוּ בִּנְתִיב אֱמֶת לִזְכוֹת בְּשֶׁלּוֹ, לְשׁוֹן "בַּאֲשׁוּרוֹ אָחֲזָה רַגְלִי" (איוב כג:א), "וְאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ לִבֶּךָ" (משלי כג:ט):

שִׁפְטוּ יָתוֹם. פְּלוֹנִי זַכַּאי, פְּלוֹנִי חַיָּב:

רִיבוּ אַלְמָנָה. הִשְׁתַּדְּלוּ בְּרִיבָהּ לְהִתְוַכֵּחַ בַּעֲדָהּ, שֶׁאֵינָהּ יוֹצֵאת לַחֲזוֹר אַחֲרֵי בַּעֲלֵי דִינָהּ (סא"א):

חָמוֹץ. גָּזוּל, וְדוֹמֶה לוֹ "מִכַּף מְעֹוֵל וְחוֹמֵץ" (תהלים עא:ד):

פסוק יח

לְכוּ נָא וְנִוָּכְחָה יַחַד, אֲנִי וְאַתֶּם, וְנֵדַע מִי סָרַח עַל מִי; וְאִם אַתֶּם סְרַחְתֶּם עָלַי, עוֹדֶנִּי נוֹתֵן לָכֶם תִּקְוָה לָשׁוּב:

אִם־יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כַּשָּׁנִים. כְּתוּמִים לְפָנַי כְּאוֹדֶם שָׁנִים, אַלְבִּינֵם כַּשֶּׁלֶג:

יֹאמַר ה'. תָּמִיד הוּא אוֹמֵר לָכֶם כֵּן, כְּמוֹ "עַל פִּי ה' יַחֲנוּ" (במדבר ט:). דָּבָר אַחֵר: לְכוּ נָא וְנִוָּכְחָה – מַה כָּתוּב לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ? "חִדְלוּ הָרֵעַ לִמְדוּ הֵיטֵב" (ישעיהו א:ז-יז), וְאַחַר שֶׁתְּשׁוּבוּ אֵלַי לְכוּ וְנִוָּכְחָה יַחַד לְהוֹדִיעֵנִי: "עֲשִׂינוּ מַה שֶּׁעָלֵינוּ, עֲשֵׂה מַה שֶּׁעָלֶיךָ", וַאֲנִי אוֹמֵר "אִם יִהְיוּ חֲטָאֵיכֶם כַּשָּׁנִים כַּשֶּׁלֶג" וְגוֹ':

כַּתּוֹלָע. צֶבַע שֶׁצּוֹבְעִים בּוֹ אָדוֹם, גַּרְעִינִים הֵם, וְיֵשׁ תּוֹלָעִים בְּכָל אֶחָד וְאֶחָד:

פסוק כ

כִּי פִּי ה' דִּבֵּר. וְהֵיכָן דִּבֵּר? "וְהֵבֵאתִי עֲלֵיכֶם חָרֶב" (ויקרא כו:ה):

פסוק כא

לְזוֹנָה. תּוֹעָה מֵעַל אֱלֹהֶיהָ:

קִרְיָה. שֶׁהָיְתָה נֶאֱמָנָה וּמְלֵאָה מִשְׁפָּט, וְצֶדֶק הָיָה לָן בָּהּ, וְעַתָּה מְרַצְּחִים:

מְלֵאָתִי מִשְׁפָּט. כְּגוֹן "רַבָּתִי עָם" (איכה א:):
צֶדֶק יָלִין בָּהּ. תָּמִיד שֶׁל שַׁחַר הָיָה מְכַפֵּר עַל עֲבֵירוֹת שֶׁל הַלַּיְלָה, וְשֶׁל בֵּין הָעַרְבַּיִם מְכַפֵּר עַל שֶׁל הַיּוֹם. דָּבָר אַחֵר: שֶׁהָיוּ מְלֵינִים בָּהּ דִּינֵי נְפָשׁוֹת, כְּשֶׁלֹּא הָיוּ מוֹצְאִין לוֹ זְכוּת בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לֹא הָיוּ גּוֹמְרִין אֶת דִּינוֹ עַד לְמָחָר, אוּלַי יִמְצְאוּ לוֹ זְכוּת, וְעַתָּה נַעֲשׂוּ רוֹצְחִין. וּמָצִינוּ בִּפְסִיקְתָּא (פרק טו:ז): רַבִּי מְנַחֵם בַּר אוֹשַׁעְיָא אָמַר: תפ"א (אַרְבַּע מֵאוֹת וּשְׁמוֹנִים וְאַחַת) בָּתֵּי כְנֵסִיּוֹת הָיוּ בִּירוּשָׁלַיִם כְּמִנְיַן מְלֵאָתִי בְּגִימַטְרִיָּא:
וְעַתָּה מְרַצְּחִים. הָרְגוּ אֶת אוּרִיָּה, הָרְגוּ אֶת זְכַרְיָה:

פסוק כב

כַּסְפֵּךְ הָיָה לְסִיגִים. שֶׁהָיוּ עוֹשִׂין מָעוֹת נְחשֶׁת וּמְצַפִּין אוֹתָן בְּכֶסֶף לְהוֹנוֹת בָּהֶם:
סָבְאֵךְ מָהוּל בַּמָּיִם. מַשְׁקִים שֶׁלָּכֶם מְעוֹרָבִים בַּמַּיִם, כְּדְאִיתָא בִּפְסִיקְתָּא (פסיקתא רבתי טו:). מָהוּל – מְעוֹרָב, וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא; וּמִדְרָשׁ אַגָּדָה פּוֹתֵר "לִשְׁחוֹק אָמַרְתִּי מְהוֹלָל" (קהלת ב:) – מְעוֹרָבָב:

פסוק כג

סוֹרְרִים. סָרִים מִן הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה:
וְרֹדֵף שַׁלְמוֹנִים. תַּשְׁלוּמִין. תַּרְגּוּם יוֹנָתָן: "אָמְרִין גְּבַר לְחַבְרֵיהּ עֲבִיד לִי טַב בְּדִינִי וַאֲשַׁלֵּם לָךְ בְּדִינָךְ". שׁוֹחֵד שֶׁהָיָה גַּזְלָן, וְהַנִּגְזָל צוֹעֵק עָלָיו בִּפְנֵי שׁוֹפֵט אַחֵר, זֶה אוֹמֵר לוֹ: צַדְּקֵנִי הַיּוֹם וַאֲנִי אֲשַׁלֵּם גְּמוּלְךָ כְּשֶׁיִּצְעָקוּ עָלֶיךָ בְּפָנַי. הֲוֵי רוֹדֵף תַּשְׁלוּם גְּמוּלוֹת:
וְרִיב אַלְמָנָה לֹא־יָבוֹא אֲלֵיהֶם. הָאַלְמָנָה בָּאָה לִצְעוֹק, וְהַיָּתוֹם יוֹצֵא, וְזוֹ פּוֹגַעַת בּוֹ וְשׁוֹאֶלְתּוֹ: "מַה הוֹעַלְתִּ בַּצַּעֲקָתְךָ לְפָנַי הַשּׁוֹפֵט?" וְהוּא אוֹמֵר: "כָּל הַיּוֹם הַזֶּה יָגַעְתִּי לוֹ בְּמִלָּאכָה, וְסוֹפוֹ לֹא הוֹעַלְתִּי." וְזוֹ חוֹזֶרֶת לַאֲחוֹרֶיהָ וְאוֹמֶרֶת: "וּמַה זֶּה שֶׁהוּא אִישׁ לֹא הוֹעִיל, אֲנִי לֹא כָּל שֶׁכֵּן?" הֲוֵי "יָתוֹם לֹא יִשְׁפֹּטוּ וְרִיב אַלְמָנָה לֹא יָבוֹא אֲלֵיהֶם" כְּלָל:

פסוק כד

נְאֻם הָאֲדוֹן. שֶׁהַכֹּל שֶׁלּוֹ, וּבְיָדוֹ לַעֲקוֹר אֶתְכֶם מֵאַרְצְכֶם וְלִנְטוֹעַ בָּהּ אֲחֵרִים:
אֲבִיר יִשְׂרָאֵל. תְּקִפּוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל:
הוֹי. לְשׁוֹן הַזְמָנָה וְהַכְרָזָה, וְדוֹמֶה לוֹ "הוֹי וְנָסוּ מֵאֶרֶץ צָפוֹן" (זכריה ב:), וְיֵדְעוּ הַכֹּל כִּי אֲנִחֵם מִצָּרֵי שֶׁהִכְעִיסוּנִי בְּמַעֲשֵׂיהֶם:

פסוק כה

וְאָשִׁיבָה יָדִי עָלָיִךְ. מַכָּה אַחַר מַכָּה, עַד כְּלוֹת הַפּוֹשְׁעִים:
כַּבֹּר. לְשׁוֹן בּוֹרִית, סבו"ן בְּלַעַ"ז, וּלְשׁוֹנוֹ לְשׁוֹן נְקִיּוֹן, כְּמוֹ "וּבַר לֵבָב" (תהילים כד:), עַל שֵׁם שֶׁהוּא מְנַקֶּה הַבֶּגֶד מִכָּתְמָיו:

סִיגַיִךְ. הָאָמוּר לְמַעְלָה כְּמוֹ "כַּסְפֵּךְ הָיָה לְסִיגִים" (ישעיהו א:כב), תַּעֲרוֹבֶת נְחֹשֶׁת בְּכֶסֶף קָרוּי סִיג, אַף כָּאן תַּעֲרוֹבֶת רְשָׁעִים עִם הַכְּשֵׁרִים. אֲנִי אֲכַלֶּה הַפּוֹשְׁעִים שֶׁהֵם הַסִּיג:

כָּל־בְּדִילָיִךְ. בְּדִיל הַמְעוֹרָב בַּכֶּסֶף, כְּלוֹמַר: הָרְשָׁעִים שֶׁבָּךְ. בְּדִיל אשטיי"ס בְּלַעַ"ז:

פסוק כו

כְּבָרִאשֹׁנָה. אַעֲמִיד לָכֶם שׁוֹפְטִים כְּשֵׁרִים:

עִיר הַצֶּדֶק. כְּבַתְּחִלָּה "צֶדֶק יָלִין בָּהּ" (ישעיהו א:כא):

פסוק כז

בְּמִשְׁפָּט תִּפָּדֶה. עַל יְדֵי שֶׁיִּהְיוּ בָהּ עוֹשֵׂה מִשְׁפָּט:

תִּפָּדֶה. מֵעֲוֹנוֹתֶיהָ:

וְשָׁבֶיהָ. עוֹשֵׂי תְשׁוּבָה שֶׁבְּתוֹכָהּ. (בִּצְדָקָה – בְּמַצְדִּיקִים עַצְמָם בְּמִשְׁפָּט וּבִצְדָקָה שֶׁבְּתוֹכָהּ):

פסוק כח

וְשֶׁבֶר פֹּשְׁעִים וגו'. שֶׁבְּכֻלָּן הוֹכִיחָן לְמַעְלָה: "וְהֵם פָּשְׁעוּ בִי" (ישעיהו א:ב), "נָזוּ חוֹטֵא", "עָזְבוּ אֶת ה'" (ישעיהו א:ד):

פֹּשְׁעִים. מוֹרְדִים וְהָעוֹבְדִים לַעֲבוֹדָה זָרָה:

וְחַטָּאִים. אֵלּוּ עַבְרָיְינִים הָעוֹבְרִים עַל שְׁאָר אִסּוּרִין:

פסוק כט

מֵאֵילִים. לְשׁוֹן אֵלָה, מִין אִילָן שֶׁקּוֹרִין אולמ"א בְּלַעַ"ז:

אֲשֶׁר חֲמַדְתֶּם. לַעֲבוֹד תַּחְתֵּיהֶם עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "תַּחַת אַלּוֹן וְלִבְנָה וְאֵלָה כִּי טוֹב צִלָּהּ" (הושע ד:ג):

מֵהַגַּנּוֹת. שָׁם הָיוּ עוֹבְדִים כּוֹכָבִים, כְּמָה דְאַתְּ אָמַר "הַמִּתְקַדְּשִׁים וְהַמִּטַּהֲרִים אֶל הַגַּנּוֹת" (ישעיהו סו:יז):

פסוק ל

נֹבֶלֶת עָלֶהָ. הֶעָלֶה שֶׁלָּהּ נוֹבֶלֶת, כָּמוּשׁ, פלישטיישנ"ט בְּלַעַ"ז. בְּבֹא עָלֶיהָ שָׁרָב אוֹ קֶרַח הוּא כָּמֵשׁ, וְלִחְלוּחָהּ אָבַד וְכָלָה. וְאֵין 'נוֹבֵל' לְשׁוֹן רִקָּבוֹן כְּמוֹ 'בָּלָה' (איכה ג:), שֶׁאֵין נו"ן נוֹפֶלֶת בְּאוֹתוֹ לָשׁוֹן, אֶלָּא 'נוֹבֵל' לְשׁוֹן דָּבָר הַנִּלְאֶה וְכָלָה, כְּמוֹ מִגְּזֵרַת "נָבַל תִּבֹּל" (שמות יח:ח), כְּמוֹ 'תִּנְבּוֹל', וּמְתַרְגְּמִינַן: מֵילָאָה תֵּילָאָה:

אֲשֶׁר־מַיִם אֵין לָהּ. לְהַשְׁקוֹת זְרָעֶיהָ; בְּדָבָר שֶׁחוֹטְאִים בּוֹ מַשְׁוֶה פֶּרְעָנוּתָם:

פסוק לא

הֶחָסֹן. הַתֹּקֶף, שֶׁהָיוּ אוֹנְסִין אֶת הָעֲנִיִּים וְגוֹזְלִין אוֹתָן וּמִתְחַסְּנִין בַּמָּמוֹן, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַעְלָה (ישעיהו א:כג) "וְחַבְרֵי גַּנָּבִים", יִהְיֶה אוֹתוֹ מָמוֹן לְנָעוֹרֶת שֶׁמְּנַעֲרִין מִן הַפִּשְׁתָּן (שבת כ:), שֶׁהוּא קַל וְנוֹחַ לִשָּׂרֵף:

וּפֹעֲלוֹ. וְהָעוֹשֶׂה אוֹתוֹ תֹּקֶף יִהְיֶה לְנִיצוֹץ אֵשׁ, וּבָעֲרוּ זֶה בָּזֶה. **נִיצוֹץ** אישטנצי"ל"א בְּלַעַ"ז. תַּרְגּוּם יוֹנָתָן: "וּפֹעֲלוֹ" – "וְעוֹבַד יְדֵיהוֹן", וְאֵין זֶה אַחַר לְשׁוֹן הָעִבְרִית, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִנָּקֵד וּפָעֳלוֹ חֲטַף קָמַץ, וְיֵהֵא נִבְאָר לְשׁוֹן פָּעוּל. עַכְשָׁיו שֶׁהוּא נָקוּד מְלֹא פּוּם (רוֹצֶה לוֹמַר חוֹלָם), נִבְאָר לְשׁוֹן פּוֹעֵל:

וְאֵין מְכַבֶּה. תַּרְגּוּם יוֹנָתָן: "וְלָא יְהֵא עֲלֵיהוֹן חַיְיס":

פרק ב

פסוק ב

בְּאַחֲרִית הַיָּמִים. לְאַחַר שֶׁיִּכְלוּ הַפּוֹשְׁעִים (ישעיהו א:לא):

נָכוֹן. מְתֻקָּן:

בְּרֹאשׁ הֶהָרִים. בָּהָר שֶׁהוּא רֹאשׁ לְכָל הֶהָרִים, בַּחֲשִׁיבוּת הֶהָרִים:

וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת. יִגְדַּל נֵס שֶׁנַּעֲשָׂה בּוֹ, מִנְּסֵי סִינַי וְכַרְמֶל וְתָבוֹר:

וְנָהֲרוּ. יִתְקַבְּצוּ, יִמְשְׁכוּ אֵלָיו כַּנְּהָרוֹת:

פסוק ג

אֶל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב. לְפִי שֶׁהוּא קְרָאוֹ "בֵּית אֵל" (בראשית כח:יט), לְפִיכָךְ יִקָּרֵא עַל שְׁמוֹ, אֲבָל אַבְרָהָם קְרָאוֹ "בְּהַר ה' יֵרָאֶה" (בראשית כב:יד), יִצְחָק קְרָאוֹ שָׂדֶה – "לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה" (בראשית כד:סג):

פסוק ד

לְאֻתִּים. קולטר"ש בלע"ז:

לְמַזְמֵרוֹת. שרפ"ש בְּלַעַ"ז, שֶׁזּוֹמְרִין בָּהֶן הַכְּרָמִים:

פסוק ה

בֵּית יַעֲקֹב וְגוֹ'. הָאֻמּוֹת יֹאמְרוּ לָהֶם כֵּן, וְהַמִּקְרָא הַזֶּה הוּא מוּסָב עַל "וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְגוֹ'" (ישעיהו ב:ג):

לְכוּ וְנֵלְכָה בְּאוֹר ה'. יֹאמְרוּ לָהֶם כֵּן. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "יֵימְרוּן דְּבֵית יַעֲקֹב אֵיתוֹ וְגוֹ'":

פסוק ו
כִּי נָטַשְׁתָּה עַמְּךָ בֵּית יַעֲקֹב. הַנָּבִיא מֵסֵב הַדִּבּוּר אֶל הַשְּׁכִינָה וְאוֹמֵר, כִּי עַד הֵנָּה עֲזַבְתָּ אֶת עַמְּךָ בְּשִׁבְיל עֲוֹנָם. (דָּבָר אַחֵר: הַנָּבִיא מוֹכִיחָן וְאָמַר לָהֶם כֵּן, **כִּי נָטַשְׁתָּה עַמְּךָ בֵּית יַעֲקֹב וְכוּ'**, עֲזַבְתָּ אֶת מַעֲשֶׂה הַטּוֹב אֲשֶׁר עַל יָדוֹ נִהְיֵיתָ לְעַם, אַתֶּם בֵּית יַעֲקֹב):
כִּי מָלְאוּ מִקֶּדֶם. נִתְמַלְּאוּ צִבְאוֹתָם מִמַּעֲשֵׂי אֲרַמִּיִּים שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבִים בַּמִּזְרָח, שֶׁהָיוּ מְכַשְּׁפִים וּמְשְׁתַּמְּשִׁים בְּשֵׁם עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים (סנהדרין צא א):
וּבְיַלְדֵי נָכְרִים יַשְׂפִּיקוּ. בּוֹעֲלִים בְּנוֹת עַכּוּ"ם וּמִתְעָרְבִים בָּהֶם, וְיוֹלְדוֹת לָהֶם יְלָדִים, וּבָהֶם הֵם מַסְפִּיקִים תָּמִיד וּמִתְעַסְּקִים וּמִתְרַפְּקִין וְנִטְרָחִים בָּהֶם. לְשׁוֹן "פֶּן יְסִיתְךָ בְשֶׁפֶק" (איוב לו:יח), דביטימנ"ט בלע"ז:

פסוק ז
וְאֵין קֵצֶה. לְשׁוֹן קֵץ:

פסוק ח
יִשְׁתַּחֲווּ. כְּמוֹ מִשְׁתַּחֲוִים:

פסוק ט
וַיִּשַּׁח אָדָם. הַקְּטַנִּים:
וַיִּשְׁפַּל אִישׁ. הַגְּדוֹלִים וְהַגִּבּוֹרִים אַנְשֵׁי הַחַיִל:
וְאַל תִּשָּׂא לָהֶם. הַנָּבִיא אוֹמֵר לְהַקְּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: וְיָדַעְתִּי כִּי לֹא תִסְלַח לָהֶם מִלְּהַפְרַע מֵהֶם:

פסוק י
בּוֹא בַצּוּר. לָבוֹא בַּצּוּר לִבְרֹחַ בְּנִקְרַת הַצּוּרִים:
וְהִטָּמֵן בֶּעָפָר. וּלְהִטָּמֵן בֶּעָפָר:

פסוק יא
עֵינֵי גַּבְהוּת אָדָם. גַּסּוּת הָרוּחַ, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן גֹּבַהּ עֵינַיִם שֶׁבַּמִּקְרָא, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "גְּבַהּ עֵינַיִם וּרְחַב לֵבָב" (תהלים קא:ה):

פסוק יג
אַרְזֵי הַלְּבָנוֹן. דֶּגְמָא הוּא עַל הַגִּבּוֹרִים:
אַלּוֹנֵי הַבָּשָׁן. הַשַּׁלְטוֹנִין, כְּמוֹ שֶׁאֲלוֹנִים פְּחוּתִים מִן הָאֲרָזִים:

פסוק יד
וְעַל כָּל הֶהָרִים הָרָמִים. עַל יוֹשְׁבֵיהֶם:

פסוק טז

וְעַל כָּל אֳנִיּוֹת. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְעַל כָּל דְּיָתְבִין בְּנֵיסֵי יַמָּא" בְּאִיֵּי הַיָּם, שֶׁמּוֹצָאָן וּמוּבָאָן בָּאֳנִיּוֹת:

תַּרְשִׁישׁ. שֵׁם יָם שֶׁשְּׁמוֹ תַּרְשִׁישׁ:

שְׂכִיּוֹת הַחֶמְדָּה. פַּלְטֵרִין רְצוּפִין בְּמַשְׂכִּית, רִצְפַּת שַׁיִשׁ, כְּמוֹ "וְאֶבֶן מַשְׂכִּית" (ויקרא כו:א), עַל שֵׁם שֶׁסּוֹכְכִים בּוֹ אֶת הַקַּרְקַע:

פסוק יז

בַּיּוֹם הַהוּא. הוּא יוֹם הַדִּין:

פסוק יח

כָּלִיל יַחֲלֹף. כֻּלּוֹ יַחֲלֹף, כֻּלָּם יֹאבֵדוּ:

פסוק יט

וּבָאוּ. יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ בִּמְעָרוֹת צוּרִים:

מְחִלּוֹת. הֵם הֵם מְעָרוֹת:

בְּקוּמוֹ. לְיוֹם הַדִּין:

לַעֲרֹץ הָאָרֶץ. לִשְׁבּוֹר רִשְׁעֵי הָאָרֶץ:

פסוק כ

לְהִשְׁתַּחֲוֹת לַחְפֹּר פֵּרוֹת. גְּלוּלִים בִּדְמוּת חֻפַּרְפָּרוֹת, מִינֵי שְׁרָצִים שֶׁחוֹפְרִין הָאָרֶץ, שֶׁקּוֹרִין טלפ"ש בלע"ז:

וְלָעֲטַלֵּפִים. קלבא שורי"ץ בלע"ז. יֵשׁ לְפָתוֹר עוֹד: אֶת אֱלִילָיו אֲשֶׁר עָשָׂה לוֹ לְהִשְׁתַּחֲווֹת, יַשְׁלִיךְ הָאָדָם בַּחֲרִיצִים וּבַנְּעִיצִין שֶׁיִּמְצָא לְפָנָיו, כְּשֶׁהוֹלֵךְ לִבְרוֹחַ וּלְהִטָּמֵן:

פסוק כב

חִדְלוּ לָכֶם מִן הָאָדָם. שֶׁלֹּא לִשְׁמוֹעַ לְאוֹתָן הַמַּתְעִים אֶתְכֶם מֵאַחֲרַי וּלְהִשְׁתַּחֲווֹת לְמַעֲשֵׂה יָדָיו:

אֲשֶׁר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ. אֲשֶׁר כָּל חַיָּתוֹ וְכֹחוֹ תְּלוּיָה בִּנְשָׁמַת אַפּוֹ, שֶׁהוּא רוּחַ פּוֹרֵחַ, שֶׁהַיּוֹם יֶשְׁנָהּ בּוֹ וּמָחָר תֵּצֵא מִמֶּנּוּ, וְקַל וָחוֹמֶר לִדְמוּת חֻפַּרְפָּרוֹת שֶׁאֵין בּוֹ מַמָּשׁ. דָּבָר אַחֵר: חִדְלוּ לָכֶם מִכָּל הַדְּרָכִים הָרָעִים, וּלְמִדוּ מִן הָאָדָם אֲשֶׁר נְשָׁמָה בְּאַפּוֹ, הַרְאִיתֶם לְמָה נֶחְשָׁב הוּא, וְקַל וָחוֹמֶר לַגְּלוּלִים שֶׁאֵינוֹ נֶחְשָׁב לִכְלוּם:

פרק ג

פסוק א

מַסִּיר מִירוּשָׁלַם וגו'. כְּלָהּ מְפֹרָשֶׁת בְּמַסֶּכֶת חֲגִיגָה (חגיגה יד א): שְׁמוֹנָה עֶשְׂרֵה קְלָלוֹת קִלֵּל יְשַׁעְיָה אֶת יִשְׂרָאֵל, וְלֹא נִתְקָרְרָה דַּעְתּוֹ עַד שֶׁאָמַר "יְרָהֲבוּ הַנַּעַר בַּזָּקֵן וְהַנִּקְלֶה בַּנִּכְבָּד" (ישעיהו ג:ה):

פסוק ב

וְקֹסֵם. זֶה מֶלֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר "קֶסֶם עַל שִׂפְתֵי מֶלֶךְ" (משלי טז:י):

פסוק ג

יוֹעֵץ. יוֹדֵעַ לְעַבֵּר שָׁנִים וְלִקְבּוֹעַ חֳדָשִׁים:

וַחֲכַם חֲרָשִׁים. שֶׁכְּשֶׁפּוֹתֵחַ בְּדִבְרֵי תוֹרָה נַעֲשׂוּ הַכֹּל כְּחֲרָשִׁים:

וּנְבוֹן לָחַשׁ. רָאוּי לְמְסוֹר לוֹ סִתְרֵי תוֹרָה שֶׁנִּתְּנוּ בְּלַחַשׁ, כְּגוֹן מַעֲשֶׂה בְּרֵאשִׁית וּמַעֲשֶׂה מֶרְכָּבָה:

פסוק ד

וְנָתַתִּי נְעָרִים שָׂרֵיהֶם. אֵלּוּ בְּנֵי אָדָם הַמְנֻעָרִים מִן הַמִּצְוֹת:

וְתַעֲלוּלִים יִמְשְׁלוּ בָם. שׁוֹעֲלִים, בְּנֵי אָדָם חֲלָשִׁים. וַאֲנִי אוֹמֵר לְפִי פְּשׁוּטוֹ: תַּעֲלוּלִים לֵיצָנֵי בְּנֵי אָדָם הַמִּתְעוֹלְלִים בָּהֶן וּמְבַזִּין אוֹתָם, כְּמוֹ (איוב טז:טו) "וְעוֹלַלְתִּי בֶּעָפָר קַרְנִי", (שמות י:ב) "אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלַּלְתִּי":

פסוק ה

וְנִגַּשׂ הָעָם. יִהְיוּ דְחוּקִין וּנְגוּשִׁין זֶה עַל זֶה בְּתִיגּוּר וְחִירוּם:

יִרְהֲבוּ הַנַּעַר בַּזָּקֵן. יִתְגַּדֵּל הַנַּעַר עַל הַזָּקֵן:

וְהַנִּקְלֶה בַּנִּכְבָּד. כְּפִשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ (חגיגה יד א): יָבֹא מִי שֶׁחֲמוּרוֹת דּוֹמוֹת עָלָיו כְּקַלּוֹת, וְיִרְהַב בְּמִי שֶׁהַקַּלּוֹת דּוֹמוֹת עָלָיו כִּכְבֵדוֹת:

פסוק ו

כִּי יִתְפֹּשׂ אִישׁ בְּאָחִיו. כַּאֲשֶׁר יִתְפֹּשׂ אִישׁ בְּאָחִיו בְּבֵית אָבִיו לֵאמֹר: "עֲשִׁיר אַתָּה בַּתּוֹרָה, וּמְחֻוֶּרֶת הִיא בְּיָדְךָ כַּשִּׂמְלָה":

קָצִין תִּהְיֶה לָנוּ. וּתְלַמְּדֵנוּ:

וְהַמַּכְשֵׁלָה הַזֹּאת. שֶׁאָנוּ נִכְשָׁלִים בָּהּ בְּאִסּוּר אוֹ בְּהֶתֵּר, בְּטֻמְאָה אוֹ בְּטָהֳרָה, **תַּחַת יָדֶיךָ** הוּא, שֶׁאַתָּה יוֹדֵעַ לְהוֹרוֹת לָנוּ. דָּבָר אַחֵר: **שִׂמְלָה לְךָ** לְהַלְבִּישׁ עָרוֹם:

וְהַמַּכְשֵׁלָה. (פיילנצ"א בלע"ז) מָחְסְרוֹנִי שֶׁאֲנִי מְחֻסָּר לֶחֶם תַּחַת יָדֶךָ לְהַסְפִּיקֵנִי, וּלְכָךְ **קָצִין תִּהְיֶה לָנוּ**. וְהוּא מֵשִׁיב: **בְּבֵיתִי אֵין לֶחֶם וְאֵין שִׂמְלָה**, וּמַה טִּיבִי לְקָצִין?

פסוק ז

יִשָּׂא בַיּוֹם הַהוּא. אֵין "יִשָּׂא" אֶלָּא לְשׁוֹן שְׁבוּעָה: הוּא יִשָּׁבַע לָהֶם, **לֹא אֶהְיֶה חוֹבֵשׁ** – לֹא אֶהְיֶה מְחוֹבְשֵׁי בֵּית הַמִּדְרָשׁ, **וּבְבֵיתִי אֵין לֶחֶם וְשִׂמְלָה** – אֵין בְּיָדִי לֹא טַעַם מִשְׁנָה וְלֹא טַעַם אַגָּדָה. דָּבָר אַחֵר לְפִי פְּשׁוּטוֹ: **לֹא אֶהְיֶה חוֹבֵשׁ** – לֹא אֶהְיֶה שׁוֹפֵט, שֶׁהוּא חוֹבֵשׁ אֶת הַנִּדּוֹנִים בְּבֵית הַסֹּהַר:

פסוק ח

כִּי כָשְׁלָה יְרוּשָׁלַם. כֻּלָּם חֲסֵרִים וּנְפוּלִים, וְאֵין עוֹזֵר זֶה לָזֶה. וְלָמָּה? כִּי מֵאָנוּ לִשְׁמֹעַ, וְעַתָּה כֻּלָּם מַכְעִיסִים:

כִּי לְשׁוֹנָם וּמַעַלְלֵיהֶם אֶל ה'. לְנֶגְדּוֹ, לְהַכְעִיסוֹ:

לַמְרוֹת עֵינֵי כְבוֹדוֹ. לְהַקְנִיט לִפְנֵי כְּבוֹדוֹ. דָּבָר אַחֵר: עִנְיְנֵי כְּבוֹדוֹ:

פסוק ט

הַכָּרַת פְּנֵיהֶם. עָוֹן שֶׁהֵם מַכִּירִים פָּנִים בַּדִּין, הִיא עָנְתָה בָּם לְפָנַי. לָשׁוֹן אַחֵר: הַכָּרַת פְּנֵיהֶם – נִכָּרִים הֵם בְּעַזּוּת פְּנֵיהֶם:

כְּסְדֹם הִגִּידוּ. לֹא כִחֵדוּ, בְּפַרְהֶסְיָא עָשׂוּ:

פסוק י

אִמְרוּ לְמִי שֶׁהוּא **צַדִּיק כִּי טוֹב** עָשָׂה:

פסוק יא

אוֹי לָרָשָׁע רָע. שֶׁהוּא רַע לְעַצְמוֹ וְרַע לַאֲחֵרִים; גּוֹרֵם רָעָה לוֹ וְלָאֲחֵרִים. בְּתַנְחוּמָא (תנחומא, אמור ה). וְהַמִּקְרָא מוּסָב עַל **אִמְרוּ צַדִּיק כִּי טוֹב** לוֹ, **וְאוֹי** לוֹ **לָרָשָׁע רָע**:

פסוק יב

נֹגְשָׂיו מְעוֹלֵל. לֵיצָנִים הֵם:

וְנָשִׁים מָשְׁלוּ בוֹ. נָשִׁים נוֹאֲפוֹת מָשְׁלוּ בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְמַטָּה "יַעַן כִּי גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן" (ישעיהו ג:טז), וְהִטּוּ לִבָּם לְרָעָה. (לְפִיכָךְ כָּל חַלָּשִׁים מָשְׁלוּ בוֹ). וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם לְשׁוֹן (נוֹשִׁים):

מְאַשְּׁרֶיךָ. מַדְרִיכֶיךָ, שֶׁיֵּשׁ לָהֶם לְאַשְּׁרְךָ בְּדֶרֶךְ טוֹב, הֵם מַתְעִים אוֹתָם:

בִּלֵּעוּ. קִלְקְלוּ:

פסוק יג

נִצָּב לָרִיב. שֶׁל יִשְׂרָאֵל מְעֻמָּד, שֶׁלֹּא לְדַקְדֵּק בְּדִינָם:

וְעֹמֵד לָדִין עַמִּים. וּמִתְעַכֵּב וּמַאֲרִיךְ בְּדִינָן שֶׁל אֻמּוֹת. עֲמִידָה זוֹ לְשׁוֹן עַכָּבָה:

פסוק יד

ה' בְּמִשְׁפָּט יָבוֹא עִם זִקְנֵי עַמּוֹ. שֶׁהָיָה לָהֶם לִמְחוֹת (שבת נה.), וְלֹעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת אוֹמַר: **אַתֶּם בִּעַרְתֶּם** אֶת כַּרְמִי, אֲנִי קִצַּפְתִּי מְעַט וְאַתֶּם עֲזַרְתֶּם לָרָעָה (זכריה א:ו):
גְּזֵלַת הֶעָנִי. דּוֹר שֶׁהָיוּ עֲנִיִּים בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים. כָּל זֶה בְּמִדְרָשׁ אַגָּדָה (שבת נד ב; נה א), וּלְפִי מַשְׁמָעוּת פְּשׁוּטוֹ, כָּל הָעִנְיָן עַל יִשְׂרָאֵל, וְעוֹמֵד לָדִין עַמִּים הֵם הַשְּׁבָטִים:
וְאַתֶּם בִּעַרְתֶּם הַכָּרֶם. הַזְּקֵנִים וְהַשָּׂרִים אָכְלוּ אֶת שְׂאֹר הָעָם:

פסוק טו

מַלָּכֶם. כְּמוֹ מַה לָּכֶם:
תִּטְחָנוּ. תְּכַתְּתוּ וּתְמַעֲיטוּ, לְבַזּוֹת בְּדִינָם:

פסוק טז

וַיֹּאמֶר ה'. עַל הַנָּשִׁים אֲשֶׁר מָשְׁלוּ בְּעַמִּי, **יַעַן כִּי גָבְהוּ וְגוֹ'**:
וּמְשַׂקְּרוֹת עֵינַיִם. לְשׁוֹן הַבָּטָה. דָּבָר אַחֵר: צוֹבְעוֹת עֵינֵיהֶם בְּסַקְרָא וּבְכָחוֹל:
הָלוֹךְ וְטָפֹף תֵּלַכְנָה. לְשׁוֹן דָּבָר צָף עַל גַּבֵּי חֲבֵירוֹ, כְּמוֹ (דברים יא:ד) "אֲשֶׁר הֵצִיף", וּמְתַרְגְּמִינָן "דְּאַטֵּיף". כָּךְ הָיְתָה אֲרֻכָּה מְהֻלֶּכֶת בֵּין שְׁתֵּי קְצָרוֹת, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא נִרְאֵית צָפָה לְמַעְלָה מֵהֶם (שבת סב א). וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "וּבְפַוָּתְהוֹן מְקַפְּן", הָיוּ קוֹשְׁרוֹת פֵּאוֹת נָכְרִיּוֹת, קְלִיעַת שְׂעָרוֹת תְּלוּשִׁין כּוֹרְכוֹת עִם קְלִיעוֹתֵיהֶן, שֶׁיֵּרָאוּ גַּסּוֹת וְטָפוֹפוֹת:
וּבְרַגְלֵיהֶם תְּעַכַּסְנָה. כְּשֶׁהָיוּ עוֹבְרוֹת בַּשּׁוּק אֵצֶל בַּחוּרֵי יִשְׂרָאֵל, דּוֹרְסוֹתוּ בְּרַגְלוֹ וְרוֹמֶזֶת לוֹ צַד חִבַּת נוֹאֲפוֹת, כְּדֵי לְהַבְעִיר בּוֹ יֵצֶר הָרָע כְּעֶכֶס זֶה שֶׁל נָחָשׁ. "עֶכֶס" (משלי ז:כב) הוּא אֶרֶס שֶׁל נָחָשׁ:

פסוק יז

וְשִׂפַּח. לְשׁוֹן צָרַעַת, כְּמוֹ (ויקרא יג:) "מִסְפַּחַת הִיא". וְעַל שְׁנִכְתַּב בְּשִׁי"ן דָּרְשׁוּ בּוֹ רַבּוֹתֵינוּ (פסיקתא דרב כהנא יז:) שֶׁתַּעֲשֶׂינָה שְׁפָחוֹת מְכֻדָּנוֹת, וְיֵשׁ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ (שם) שֶׁהִרְבָּה בָּהֶן מִשְׁפָּחוֹת מִשְׁפָּחוֹת שֶׁל כִּנִּים. **פָּתְהֶן יְעָרֶה**. כֻּלֵּיהֶן יְעָרֶה, לְשׁוֹן אֲרַמִּי הִיא "פַּתְיָא אוּכְמָא" (פסחים פח.). הֵן הָיוּ אוֹמְרוֹת (ישעיהו ה:ט) "יִמַּהֵר יָחִישָׁה מַעֲשֵׂהוּ", שֹׁר רוֹאֶה אוֹתִי וְנוֹטֵל אוֹתִי. כְּשֶׁבָּא הַפַּרְעָנוּת הָיוּ שָׂרֵי נְבוּכַדְנֶצַּר נוֹטְלִין אוֹתָן לִהְיוֹת לְנָשִׁים מֻחֲמַת יָפְיָן, וְרָמַז הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְהָיוּ שׁוֹפְעוֹת כְּאָדָם הַמְעֻרֶה מִכְּלֵי אֶל כְּלִי, וְכַאֲשֶׁר נֶעֱנְשׁוּ בְּדַם נִדָּה וְהָיוּ נִמְאָסוֹת עֲלֵיהֶן וּמַשְׁלִיכִין אוֹתָן לָאָרֶץ מֵעַל קְרוֹנוֹת שֶׁלָּהֶן. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "יְקָרְהוֹן יַעְדֵי":
פָּתְהֶן. לְשׁוֹן רֹחַב, לְשׁוֹן גֹּדֶל:

פסוק יח

בַּיּוֹם הַהוּא. לֶעָתִיד לָבֹא, כְּשֶׁיָּבֹא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהָשִׁיב אֶת יִשְׂרָאֵל אֲלֵיו, יְסִיר ה' מֵהֶם אֶת תִּפְאֶרֶת הָעֲכָסִים, שֶׁלֹּא יְהוּ תוֹלִין תִּפְאַרְתָּם בְּנוֹי תַּכְשִׁיטֵי נָשִׁים וְדִבְרֵי נְבָלָה:

הָעֲכָסִים. הַמִּנְעָלִים אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם, אֲשֶׁר בָּהֶם תְּעַכַּסְנָה:

וְהַשְּׁבִיסִים. מִינֵי שְׁבָכָה לְתַכְשִׁיטֵי הָרֹאשׁ, וְהַרְבֵּה יֵשׁ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה (נגעים יא:א) שְׁבִיס שֶׁל שְׁבָכָה:

וְהַשַּׂהֲרֹנִים. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם "וְסִבְכַיָּא":

פסוק יט

הַנְּטִיפוֹת. "עוּנְקַיָּא", לְשׁוֹן "וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתָיִךְ" (משלי א:ט). וְלָשׁוֹן נְטִיפוֹת עַל שֵׁם שֶׁתְּלוּיוֹת עַל הַצַּוָּאר וְנוֹטְפוֹת עַל הֶחָזֶה, וְהֵן כְּמִין מַרְגָּלִיּוֹת נְקוּבוֹת וַחֲרוּזוֹת בְּחוּט, ובלע"ז מושטינצא"ש:

וְהַשְּׁיָרוֹת. צְמִידֵי הַזְּרוֹעַ, דְּמִתַּרְגֵּם "וְשִׁירַיָּא":

וְהָרְעָלוֹת. צָנִיף שֶׁמַּצְנִיפוֹת כָּל פַּרְצוּפֵיהֶם חוּץ מִגַּלַּגַּל הָעַיִן, כְּדֵי שֶׁיִּתְאַוֶּה אָדָם לִזּוֹן בְּמַרְאוֹת הַלְּסָתוֹת. (סא"א) לְשׁוֹן אַחֵר: וְהָרְעָלוֹת – מִינֵי סַרְבָּלִים נָאִים לְהִתְעַטֵּף בָּהֶן, וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה יֵשׁ "מָדִיּוֹת רְעוּלוֹת" בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (סה א):

פסוק כ

הַפְּאֵרִים. תַּרְגּוּם "כְּלִילְיָא", כְּמוֹ (שמות לט:כח) "פַּאֲרֵי הַמִּגְבָּעוֹת":

וְהַצְּעָדוֹת. אֶצְעָדָה שֶׁל שׁוֹרְקִים:

וְהַקִּשָּׁרִים. כְּמַשְׁמָעוֹ, קִשּׁוּרִים קְצָרִים שֶׁקּוֹשְׁרִין בָּהֶן שְׂעָרָן, וְיֵשׁ שֶׁעוֹשִׂין אוֹתוֹ מֵזָהָבִים, פרשיי"ש בלע"ז:

וּבָתֵּי הַנֶּפֶשׁ. שֶׁכְּנֶגֶד הַלֵּב, נושק"א בלע"ז:

וְהַלְּחָשִׁים. נִזְמֵי הָאֹזֶן, מָקוֹם שֶׁלּוֹחֲשִׁין לָהּ שָׁם:

פסוק כב

הַמַּחֲלָצוֹת. "כִּתּוֹנַיָּא", כְּמוֹ (שמואל ב ב:א) "וְקַח אֶת חֲלִיצָתוֹ", שֶׁהַגּוּף מְלֻבָּשׁ בָּהֶם, וּכְשֶׁפּוֹשְׁטִין אוֹתָם חוֹלְצִין אוֹתָם מִן הַגּוּף:

וְהַמַּעֲטָפוֹת. מַצָּעוֹת הַמִּטָּה, כְּתַרְגּוּמוֹ: "שׁוּשֵׁיפַיָּא". **וְהַמִּטְפָּחוֹת** – מַפּוֹת:

וְהַחֲרִיטִים. תַּרְגּוּמוֹ "מַחְכַיָּא", דְּפוּס שֶׁל בֵּית הָרֶחֶם, כְּדִמְתַרְגְּמִינַן "וְכוּמָז" (שמות לה:כב) "מָחוֹךְ":

פסוק כג

וְהַגִּלְיֹנִים. הֵן הַמַּרְאוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ: "מַחְזָיָתָא" (ספייקי"ו בלע"ז), עַל שֵׁם שֶׁמְּגַלּוֹת צוּרוֹת הַפָּנִים קְרוּיִין גִּלְיוֹנִים, אוֹ שֶׁמָּא מַרְאוֹת שֶׁלָּהֶם נִגְלְלוֹת הָיוּ:

וְהַסְּדִינִים. שֶׁל פִּשְׁתָּן הֵם, הַמִּתְעַטְּפִין בָּהֶם:

וְהַצְּנִיפוֹת. מולקי"נש בלע"ז:

וְהָרְדִידִים. "כְּבִינְתָא" (פרמל"ץ בלע"ז), וְהֵם שֶׁל זָהָב שֶׁמְּכַבְּנִין בָּהּ הַסַּרְבָּל שֶׁהָאִשָּׁה מִתְעַטֶּפֶת בּוֹ:

פסוק כד

וְהָיָה תַּחַת בֹּשֶׂם מַק. מָקוֹם שֶׁהָיוּ מִתְבַּשְּׂמוֹת בּוֹ יִהְיֶה נִמָּק:

וְתַחַת חֲגוֹרָה נִקְפָּה. מָקוֹם שֶׁחוֹגְרָה שָׁם, יִהְיֶה נִיקָּף, נֶחְתָּךְ בַּחֲבוּרוֹת וְרִשּׁוּמֵי מַכּוֹת, כְּמוֹ "וְאַחַר עוֹרִי נִקְפוּ" (איוב יט:כו), "וְנִקַּף סְבָכֵי הַיַּעַר" (ישעיהו י:לד):

וְתַחַת מַעֲשֶׂה מִקְשָׁה. מָקוֹם שֶׁהָיוּ עוֹשׂוֹת בּוֹ הַמַּעֲשֶׂה הָאָמוּר לְמַעְלָה "הָלוֹךְ וְטָפוֹף תֵּלַכְנָה" (ישעיהו ג:טז), וְהוּא בְּגִבְהּ הָרֹאשׁ, שָׁם תִּהְיֶה מִקְשָׁה קָרְחָה, מַכָּה הַמַּקְרַחַת אֶת הָרֹאשׁ. מִקְשָׁה לְשׁוֹן "דְּא לְדָא נָקְשָׁן" (דניאל ה:ו). וַאֲנִי הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ: **תַּחַת הַמַּעֲשֶׂה מִקְשָׁה**, מָקוֹם שֶׁהָיוּ שָׁם חֲגוֹרוֹת נוֹתְנוֹת טַסֵּי הַזָּהָב הָעֲשׂוּיוֹת מִקְשָׁה בטדי"ץ בלע"ז, אֶלָּא שֶׁהוּא נָקוּד פַּתַח וְהוּא בַּמְּסוֹרָה בַּעֲשָׂרָה נְקוּדִים פַּתַח, וְאֵין אֶחָד מֵהֶם דָּבוּק לְתֵיבָה שֶׁל אַחֲרָיו, וְכָל מַעֲשֶׂה שֶׁהוּא דָּבוּק לְתֵיבָה שֶׁל אַחֲרָיו נָקוּד קָמָץ:

וְתַחַת פְּתִיגִיל. וְהֲוֵי (ספרים אחרים: הֲרֵי) כִּשְׁתֵּי תֵיבוֹת: פְּתִי גִיל, כְּלִי שֶׁהוּא מְבִיאָן לִידֵי גִילָה, וְהוּא בֵּית הָרֶחֶם הָאָמוּר לְמַעְלָה "פִּתְחָן" (ישעיהו ג:יז). חִלּוּף אוֹתָהּ גִּילָה תִּהְיֶה **מַחֲגֹרֶת שָׂק** בְּכָל מָתְנֶיהָ:

כִּי תַחַת יֹפִי. כִּי זֹאת הוֹגֶנֶת לִהְיוֹת לָהֶם **תַּחַת יֹפִי** שֶׁהָיוּ מִשְׁתַּחֲצוֹת בּוֹ:

פסוק כה

מְתַיִךְ. גִּבּוֹרַיִךְ, מְתֵי מִלְחָמוֹתַיִךְ הַיּוֹצְאִים בַּצָּבָא בִּמְנִיָן:

פסוק כו

וְאָנוּ. לְשׁוֹן אֲנִינָה:

פְּתָחֶיהָ. שַׁעֲרֵי עֲיָרוֹת וּבָתִּים, בְּכָל שְׁעָרֶיהָ יִהֵא הֶסְפֵּד:

וְנִקְּתָה. וְתִתְרוֹקֵן מִכֹּל, כְּמוֹ "וְגַם אֲנִי נָתַתִּי לָכֶם נְקִיּוֹן שִׁנַּיִם" (עמוס ד:ו). וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה: יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסָיו (בבא קמא מא א):

לָאָרֶץ תֵּשֵׁב. מִגִּבְהּ לְשִׁפְלוּת, "יֵשְׁבוּ לָאָרֶץ יִדְמוּ" (איכה ב:י) בְּתִשְׁעָה בְּאָב:

פרק ד

פסוק א

וְהֶחֱזִיקוּ. וְיֹאחֲזוּ:

שֶׁבַע נָשִׁים בְּאִישׁ אֶחָד. מֵרֹב אַלְמָנוֹת רַבּוֹת, בְּאִישׁ אֶחָד מְבַקְּשׁוֹת מִמֶּנּוּ שֶׁיִּשָּׂא אוֹתָן:

אֱסֹף. הַטְמֵן חֶרְפָּתֵנוּ, כְּמוֹ "וְאַסַּפְתּוֹ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ" (דברים כא:יב), שֶׁהָאִשָּׁה כְּשֶׁהִיא נְשׂוּאָה אֵין נוֹהֲגִין בָּהּ מִנְהַג הֶפְקֵר. וּמִדְרָשׁ אַגָּדָה (איכה רבה ה:יא): נְבוּכַדְנֶאצַּר גָּזַר שֶׁלֹּא יִבְעֲלוּ אֵשֶׁת אִישׁ שֶׁלֹּא יֵעָנְשׁוּ, לָכֵן הָיוּ מְבַקְּשׁוֹת שֶׁיִּהֵא עָלֵיהֶן שֵׁם אִישׁוּת:

פסוק ב

בַּיּוֹם הַהוּא. לְאַחַר שֶׁיִּכְלוּ נוֹי תַּכְשִׁיטֵי הַנּוֹאֲפוֹת וְהַנְּבָלוֹת, לֹא תִּכְלֶה (ספרים אחרים: לֹא תִּסּוֹלֶה) עוֹד צְבִי נוֹי כְּבוֹדָם בְּאֵלֶּה:

יִהְיֶה צֶמַח ה'. לָכֶם לְנוֹי:

לִצְבִי וּלְכָבוֹד. הֵם הַצַּדִּיקִים הַנִּשְׁאָרִים בָּם וְהַחֲכָמִים תַּלְמִידֵי הַתּוֹרָה, בָּהֶם יִתְלוּ אֶת צְבִי כְּבוֹדָם:

וּפְרִי הָאָרֶץ. הֵם בְּנֵי הַצַּדִּיקִים, פְּרִי עֵץ חַיִּים, הֵם יִהְיוּ **לְגָאוֹן וּלְתִפְאָרֶת**, אֲשֶׁר בָּהֶם יִתְפָּאֲרוּ וְיִתְהַלְּלוּ פְּלֵיטַת יִשְׂרָאֵל. צְבִי – הוּא נוֹי, דָּבָר צְבְיוֹן שֶׁיֵּשׁ חֵפֶץ בּוֹ:

פסוק ג

וְהָיָה הַנִּשְׁאָר בָּהֶם בְּצִיּוֹן יִתְיַשְּׁבוּ:

וְהַנּוֹתָר. בְּכָל מָקוֹם, יִשְׁכְּנוּ **בִּירוּשָׁלָם**.

קָדוֹשׁ יֵאָמֶר לוֹ. כֻּלָּם יִהְיוּ צַדִּיקִים. וְאִם תֹּאמַר: צַדִּיקִים הַמֵּתִים לְפָנֵי אוֹתוֹ הַיּוֹם אָבַד כְּבוֹדָם? תַּלְמוּד לוֹמַר **כָּל הַכָּתוּב** לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא יִהְיוּ בִּירוּשָׁלַיִם (ויקרא רבה לה, ו). כְּתַרְגּוּם יוֹנָתָן:

פסוק ד

אִם רָחַץ. כְּמוֹ 'כִּי רָחַץ', יֵשׁ 'אִם' מְשַׁמֵּשׁ כֵּן בִּלְשׁוֹן 'כִּי', וְכֵן (איוב ח:יח) "אִם יְבַלְּעֶנּוּ מִמְּקוֹמוֹ" – כִּי יְבַלְּעֶנּוּ, "עַד אִם כָּלוּ לִשְׁתּוֹת" (בראשית כד:יט):

צוֹאַת. "תְּנָאֲלַת" כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּלוֹמַר: הֶעֱבִיר עָוֹנָם עַל יְדֵי יְסוּרִין וּבְעוּר מִן הָעוֹלָם:

יָדִיחַ. לְשׁוֹן רְחִיצָה בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה וּבַמִּקְרָא: "וְשָׁם יָדִיחוּ אֶת הָעוֹלָה" (יחזקאל מ:לח):

בְּרוּחַ מִשְׁפָּט. עַל יְדֵי יְסוּרִין, טלנ"ט בלע"ז, שֶׁיַּעֲלֶה עַל רוּחוֹ לִשְׁפּוֹט אוֹתָם:

וּבְרוּחַ בָּעֵר. לְבַעֲרָם מִן הָעוֹלָם. **בָּעֵר** – כְּמוֹ "לְבָעֵר", דישקומברמ"ט בלע"ז, לְשׁוֹן פְּעוּל, הִלּוּךְ:

פסוק ה

וְעַל מִקְרָאָהּ. הַקְּרוּאִים בְּתוֹכָהּ:

עָנָן יוֹמָם וְעָשָׁן. לְהָגֵן עֲלֵיהֶם מִן הָאֻמּוֹת:

כִּי עַל כָּל כָּבוֹד הָאָמוּר לָהֶם תִּהְיֶה הַחֻפָּה, שֶׁתְּחוֹפֵף שְׁכִינָתִי עֲלֵיהֶם. וְשֶׁבַע חוּפּוֹת יֵשׁ כָּאן: עָנָן, וְעָשָׁן, נֹגַהּ, אֵשׁ, לֶהָבָה, חֻפָּה, שְׁכִינָה:

פסוק ו

וְסֻכָּה תִּהְיֶה לְצֵל וגו' מֵחֹרֶב. לְהָגֵן מִלַּהַט יוֹם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר בָּרְשָׁעִים "וְלִהַט אוֹתָם הַיּוֹם הַבָּא" (מלאכי ג:יט), שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מוֹצִיא חַמָּה מִנַּרְתִּקָהּ וּמְקַדְּרָהּ עֲלֵיהֶם:

וּלְמַחְסֶה. לְשׁוֹן כִּסּוּי:

וּלְמִסְתּוֹר. לְהִסָּתֵר בָּהּ:

מִזֶּרֶם. אֵשׁ הַמְקַלַּחַת מִנְּהַר דִּינוּר עַל הָרְשָׁעִים בַּגֵּיהִנֹּם, שֶׁנֶּאֱמַר "עַל רֹאשׁ רְשָׁעִים יָחוּל" (ירמיהו כג:יט) בְּמַסֶּכֶת חגיגה (חגיגה יג ב):

וּמִמָּטָר. מָטָר הַיּוֹרֵד עַל הָרְשָׁעִים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "יַמְטֵר עַל רְשָׁעִים פַּחִים" (תהלים יא:ו):

פרק ה

פסוק א

אָשִׁירָה נָּא לִידִידִי. הַנָּבִיא אוֹמֵר: "אָשִׁירָה נָּא לִידִידִי", תַּחַת יְדִידִי וּבְמָקוֹמוֹ וּבִשְׁלִיחוּתוֹ, כְּמוֹ "ה' יִלָּחֵם לָכֶם" (שמות יד:יד) בִּשְׁבִילְכֶם:

שִׁירַת דּוֹדִי הִיא זוֹ, אֲשֶׁר שָׁר בִּשְׁבִיל כַּרְמוֹ, עַל עִסְקֵי כַּרְמוֹ, כְּמוֹ "וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ" (בראשית כו:ז):

כֶּרֶם וגו'. בֶּן שָׁמֶן – בְּזַוִּית הָעוֹשָׂה פֵּרוֹת שְׁמֵנִים כְּשֶׁמֶן טוֹב:

בֶּן שָׁמֶן. זַוִּית רְאוּי לְשֶׁמֶן, לְזֵיתִים לַעֲשׂוֹת שֶׁמֶן, כְּמוֹ "בֶּן מָוֶת" (שמואל א כ:לא) רָאוּי לָמוּת. וְדֶגְמָא הִיא זוֹ, וּבְסוֹף הָעִנְיָן יְפָרְשֶׁנָּה:

פסוק ב

וַיְעַזְּקֵהוּ. סִיְּגוֹ וּגְדָרוֹ סָבִיב, מֶקֶף כְּמִין טַבַּעַת, דְּמִתַּרְגְּמִינָן "עִיזְקָא":

וַיְסַקְּלֵהוּ. הוֹצִיא אֲבָנִים מִתּוֹכוֹ הָרְעִים לַגְּפָנִים, כְּמוֹ "סַקְּלוּ מֵאֶבֶן" (ישעיהו סב:י):

וַיִּטָּעֵהוּ שֹׂרֵק. הֵם זְמוֹרוֹת הַיָּפוֹת לִנְטִיעָה מִשְּׁאָר זְמוֹרוֹת:

וַיִּבֶן מִגְדָּל בְּתוֹכוֹ. גַּת לַעֲצוֹר עֲנָבִים:

וְגַם יֶקֶב חָצַב בּוֹ. הַבּוֹר שֶׁלִּפְנֵי הַגַּת לְקַבֵּל הַיַּיִן, וְכֵן כָּל "יֶקֶב" שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן בּוֹר הוּא, וְכֵן "עַד יִקְבֵי הַמֶּלֶךְ" (זכריה יד:י) תַּרְגּוּם יוֹנָתָן "עַד שִׁיחַיָּא דְמַלְכָּא", הוּא עֹמֶק אוֹקְיָנוֹס, וְלָכֵן נוֹפֵל בּוֹ כָּאן לְשׁוֹן חֲצִיבָה, כְּמוֹ "וּבֹרֹת חֲצוּבִים" (דברים ו:יא):

וַיְקַו לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים. וַיְקַו יְדִידִי לַעֲשׂוֹת לוֹ הַכֶּרֶם הַזֶּה עֲנָבִים:
וַיַּעַשׂ בְּאֻשִׁים. דּוֹמִים לַעֲנָבִים, וְקוֹרִין אוֹתָם לנברווייש"ט בלע"ז:

פסוק ה

הָסֵר מְשׂוּכָתוֹ. לְהָסִיר גָּדֵר הַמְסוֹכֵךְ וּמֵגִין עָלָיו, 'מְסוּכָה' הוּא סָיָג קוֹצִים, 'גָּדֵר' הוּא גָּדֵר אֲבָנִים:
וְהָיָה. הַכֶּרֶם:
לְבָעֵר. שֶׁיִּרְעוּ בּוֹ בְּהֵמָה וְחַיָּה:

פסוק ו

וַאֲשִׁיתֵהוּ בָתָה. לְשׁוֹן שְׁמָמָה וְרֵיקָנוּת הִיא, וְכֵן (ישעיהו ז:יט) "בְּנַחֲלֵי הַבָּתוֹת":
וְלֹא יֵעָדֵר. לְשׁוֹן חֲפִירַת כֶּרֶם הוּא:
וְעָלָה שָׁמִיר וָשָׁיִת. מִינֵי קוֹצִים פְּתַר בָּהֶם מְנַחֵם בֶּן סָרוּק (מחברת מנחם: שמר), וַאֲנִי אוֹמֵר: שָׁמִיר לְשׁוֹן תּוֹלַעַת חָזָק הוּא הַמְבַקֵּעַ אֲבָנִים, שֶׁבּוֹ בָּנָה שְׁלֹמֹה אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל ג:ט) "כַּשָּׁמִיר חָזָק מִצּוּר":
שָׁיִת. לְשׁוֹן "הַשִּׁאֵת וְהַשֶּׁבֶר" (איכה ג:מז), לְשׁוֹן "תִּשָּׁאֵה שְׁמָמָה" (ישעיהו ו:יא), צָדוּ מֵאֵין דּוֹרֵשׁ לִכָּנֵס בּוֹ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ תַּעֲלֶה בּוֹ תּוֹלַעַת:

פסוק ז

כִּי כֶרֶם ה' צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל. לַכֶּרֶם הַזֶּה אַתֶּם מְשׁוּלִים בֵּית יִשְׂרָאֵל, כִּי כָּל מַה שֶּׁעָשָׂה לַכֶּרֶם הַזֶּה עָשָׂה לְיִשְׂרָאֵל. וְהַכֶּרֶם הוּא אָדָם הָרִאשׁוֹן, כִּי מָצִינוּ בְּמִדְרְשֵׁי אַגָּדָה בְּמִקּוֹמוֹת הַרְבֵּה, בְּתַנְחוּמָא וּבְבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה יט:ב), שֶׁמִּקְרָאוֹת הַלָּלוּ נִדְרָשִׁין עָלָיו. לֹא נִטְרַד אָדָם הָרִאשׁוֹן עַד שֶׁחֵרֵף וְגִדֵּף, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְקַו לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים" (ישעיהו ה:ב). וּבְמָקוֹם אַחֵר מָצִינוּ: הוֹשִׁיב עָלָיו שׁוֹמְרִים שֶׁלֹּא יֹאכַל מֵעֵץ הַחַיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר "וְעַל הֶעָבִים אֲצַוֶּה" (ישעיהו ה:ו). וְכֵן נִדְרְשֵׁנוּ עָלָיו:
כֶּרֶם. זֶה אָדָם הָרִאשׁוֹן:
לִידִידִי. זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:
בֶּן שָׁמֶן בְּגֵן עֵדֶן:
וַיְעַזְּקֵהוּ. בְּעֶשֶׂר חֲפוֹת הָאֲמוּרוֹת (יחזקאל כח) בְּפָרָשַׁת חִירָם מֶלֶךְ צוֹר:
וַיְסַקְּלֵהוּ. מִיֶּצֶר הָרָע, עַד שֶׁאָכַל מִן הָעֵץ וְנִכְנַס בּוֹ יֵצֶר הָרָע:
וַיִּטָּעֵהוּ שׂוֹרֵק. תְּחִלַּת יְצִירָתוֹ מִמָּקוֹם הַמִּזְבֵּחַ:
וַיִּבֶן מִגְדָּל בְּתוֹכוֹ. "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים" (בראשית ב:ז) מִן הָעֶלְיוֹנִים:
וְגַם יֶקֶב חָצַב בּוֹ. מַעְיָן נוֹבֵעַ, מְקוֹר חָכְמָה:

וַיְקַו לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים. שֶׁיּוֹדֶה וְיִשְׁבַּח לְפָנָיו:
וַיַּעַשׂ בְּאֻשִׁים. דְּבָרִים נִבְאָשִׁים, חֶרֶף וְגִדּוּף:
שִׁפְטוּ נָא. לְפִי שֶׁסּוֹף הַמָּשָׁל בָּא לוֹמַר, שֶׁאַף הֵם עָשׂוּ כְּמוֹתוֹ, שׁוֹאֵל לָהֶם הַמִּשְׁפָּט:
אוֹדִיעָה נָּא אֶתְכֶם. מַה נִּרְאָה בְּעֵינַי לַעֲשׂוֹת לוֹ וְעָשִׂיתִי:
הָסֵר מְשׂוּכָתוֹ. טְרַדְתִּיו מִתּוֹךְ חֶפּוֹתָיו:
וְהָיָה לְבָעֵר. סוֹפוֹ לָמוּת וְלִמְשׁוֹל בּוֹ חַיּוֹת רָעוֹת:
פָּרוֹץ גְּדֵרוֹ. טָרַדְתִּיו מִמְּחִיצַת גַּן עֵדֶן:
וַאֲשִׁיתֵהוּ בָתָה. צָדוֹ הוֹשַׁבְתִּיו, שֶׁלֹּא נָתַתִּי תּוֹרָה בְּיָמָיו:
לֹא יִזָּמֵר וְלֹא יֵעָדֵר. לֹא יִלְמְדוּ מִמֶּנּוּ, לֹא זְכוּת וְלֹא מַעֲשֶׂה טוֹב:
וְעָלָה שָׁמִיר וָשָׁיִת. שֶׁלַּט בּוֹ יֵצֶר הָרָע וּבְדוֹרוֹתָיו אַחֲרָיו, לַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים מְקֻלְקָלִים:
וְעַל הֶעָבִים אֲצַוֶּה. צִוִּיתִי עָלָיו שׁוֹמְרִים לִשְׁמֹר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים:
כִּי כֶרֶם ה' צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל. כִּי כְּאוֹתוֹ הַכֶּרֶם לִי בֵּית יִשְׂרָאֵל, עֶשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים הֵם הָיוּ לִי כְּכֶרֶם יַיִן, כְּכֶרֶם זַיִת, כְּקֶרֶן שֶׁמֶן בְּאֶרֶץ שְׁמֵנָה: שֶׁמֶן כְּהֻנָּה, שֶׁמֶן מַלְכוּת, שֶׁמֶן מְנוֹרָה, שֶׁמֶן מְנָחוֹת. עִזְקִתִּים תְּחִלָּה בְּהֶקֵף עַנְנֵי כָבוֹד בַּמִּדְבָּר, וְסִקַּלְתִּים וְנִקִּיתִים מִפּוֹשְׁעֵי הַדּוֹר. נְטַעְתִּים שׂוֹרֵק, שֵׁשׁ מֵאוֹת וְשֵׁשׁ מְצוֹוֹת כְּמִנְיַן שׂוֹרֵק הוֹסַפְתִּי עֲלֵיהֶם, עַל שֶׁבַע מִצְוֹוֹת שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ. בָּנִיתִי מִגְדָּל בְּתוֹכוֹ מִשְׁכָּנִי וּמִקְדָּשִׁי, וְגַם יֶקֶב הַמִּזְבֵּחַ וְהַשִּׁיתִין:
וַיַּעַשׂ בְּאֻשִׁים. קִלְקְלוּ מַעֲשֵׂיהֶם:
וְעַתָּה יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם וְאִישׁ יְהוּדָה אֲשֶׁר לֹא גָלִיתִים עֲדַיִן, יִשְׁפְּטוּ נָא בֵּינִי וּבֵינֵיהֶם עַל הָרָעָה שֶׁהֵבֵאתִי עֲלֵיהֶם: מִי סָרַח עַל מִי? מַה הָיָה לִי לַעֲשׂוֹת עוֹד טוֹבָה לְכַרְמִי וְלֹא עָשִׂיתִי לוֹ?
אוֹדִיעָה נָּא אֶתְכֶם. גַּם אַתֶּם הַמַּכְעִיסִים אוֹתִי, אֶת אֲשֶׁר הָגוּן בְּעֵינַי לַעֲשׂוֹת לְכַרְמִי, כְּכָל אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן:
הָסֵר מְסוּכָתוֹ. אֲסַלֵּק שְׁכִינָתִי מֵעֲלֵיהֶם, הַמְּסוֹכֶכֶת עֲלֵיהֶם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כב:ח) "וַיְגַל אֶת מָסַךְ יְהוּדָה":
פָּרוֹץ גְּדֵרוֹ. אֶתּוֹץ חוֹמוֹתָיו:
וַאֲשִׁיתֵהוּ בָתָה. "וַאֲשַׁוֵינוּן רְטִישִׁין" (תרגום יונתן):
לֹא יִזָּמֵר וְלֹא יֵעָדֵר. "לָא יִסְתַּעְדוּן וְלָא יִסְתַּמְכוּן" (תרגום יונתן):
וְעָלָה שָׁמִיר וָשָׁיִת. "וִיהוֹן מְטַלְטְלִין וּשְׁבִיקִין", דִּגְמַת "שָׁמִיר וְשָׁיִת" שֶׁל כֶּרֶם, וְאֵצֶל הַכֶּרֶם מַמָּשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר (ישעיהו ז:כג) הוּא מְתוּרְגָּם: "הוֹבָאי וּבוּר":
וְעַל הֶעָבִים אֲצַוֶּה. "וְעַל נְבִיָּיא אַפְקֵד דְּלָא יִתְנַבּוֹן עֲלֵיהוֹן" (תרגום יונתן). הַנְּבוּאָה נִמְשְׁלָה לְמָטָר, שֶׁהָעָבִים מְקַבְּלִין אוֹתָהּ מִן הַשָּׁמַיִם, כָּךְ הַנְּבִיאִים מְקַבְּלִין הַנְּבוּאָה מִפִּי הַקְּדוֹשָׁה:

נָטַע שַׁעֲשׁוּעָיו. כְּמוֹ "נֶטַע" (איוב יד:ט), וּלְפִי שֶׁהוּא דָּבוּק נָקוּד (פַּתַּח) כְּמוֹ "בְּקַר וָבַח הַשְׁלֵמִים" (במדבר ז:פח):

וַיְקַו. שֶׁיַּעֲשׂוּ מִשְׁפָּט, וְהִנֵּה מִשְׂפָּח – אֲסִיפַת חֵטְא עַל חֵטְא, כְּמוֹ "מֵהִסְתַּפֵּחַ" (שמואל א כו:יט), "סְפָחֵנִי נָא" (שמואל א ב:לו). דָּבָר אַחֵר: לְשׁוֹן נֶגַע, וּלְפִי שֶׁהוּא לָשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן בִּקְרִיאָתוֹ, דּוֹמֶה 'מִשְׁפָּט' לְ'מִשְׂפָּח', וְכֵן 'צְעָקָה' לְ'צְדָקָה', נָפַל בּוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּפִי הַנָּבִיא:

פסוק ח

הוֹי מַגִּיעֵי בַיִת בְּבַיִת. עֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם "אַשְׁרֵי" נֶאֱמַר בְּסֵפֶר תְּהִלִּים עַל מִקַּיְמֵי הַתּוֹרָה, וְעֶשְׂרִים וּשְׁנַיִם "הוֹי" אָמַר יְשַׁעְיָה עַל הָרְשָׁעִים. **הוֹי** לְשׁוֹן צַעֲקַת אֲנָחָה עַל פֻּרְעָנוּת הָעֲתִידָה לָבֹא:

מַגִּיעֵי בַיִת בְּבַיִת. מְקָרְבִים בָּתֵּיהֶם זֶה אֵצֶל זֶה, וּמִתּוֹךְ כָּךְ גּוֹזְלִים קַרְקַע הָעֲנִיִּים הַחֲלָשִׁים שֶׁבֵּין שְׁנֵי הַבָּתִּים, וְכֵן:

שָׂדֶה בְּשָׂדֶה יַקְרִיבוּ עַד אֶפֶס מָקוֹם. שֶׁאֵין מָקוֹם לֶעָנִי לָשֶׁבֶת:

וְהוּשַׁבְתֶּם לְבַדְּכֶם בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. כִּסְבוּרִים אַתֶּם שֶׁאֵין חֵלֶק לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְלֹא לָעֲנִיִּים בָּאָרֶץ: חֶלְקוֹ בְּמַעֲשְׂרוֹת אַתֶּם גּוֹזְלִים, וְלָעֲנִיִּים אֶת אַרְצָם, שֶׁתִּהְיוּ אַתֶּם לְבַדְּכֶם יוֹשְׁבִים בָּהּ:

פסוק ט

בְּאָזְנָי ה' צְבָאוֹת. אָמַר הַנָּבִיא: שְׁתֵּי אָזְנַי שָׁמְעוּ כְּשֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם גְּזֵרָה מֵאֵת ה' וּבִשְּׁבוּעָה, **אִם לֹא** עַל דָּבָר זֶה **בָּתִּים רַבִּים לְשַׁמָּה יִהְיוּ**, וּבָתִּים **גְּדוֹלִים וְטוֹבִים** יִהְיוּ **מֵאֵין יוֹשֵׁב**:

פסוק י

כִּי עֲשֶׂרֶת צִמְדֵי כָּרֶם. וּמִפְּנֵי הָרָעָב יִגְלוּ יוֹשְׁבֵי הַבָּתִּים וְאֵין יוֹשֵׁב בָּהּ, וְגַם זֹאת תִּהְיֶה לָכֶם מִדָּה בְּמִדָּה עַל הַקְרֵבַת הַשָּׂדֶה בַּשָּׂדֶה, שֶׁגְּזַלְתֶּם חֶלְקוֹ שֶׁל מָקוֹם בְּמַעְשַׂר הָאָרֶץ:

עֲשֶׂרֶת צִמְדֵי כָּרֶם. ארפינ"ט בלע"ז, וְאוֹמֵר אֲנִי: כְּדֵי עֲבוֹדַת יוֹם אֶחָד בְּצֶמֶד בָּקָר קָרוּי "צֶמֶד":

יַעֲשׂוּ בַּת אֶחָת. מִדָּה אַחַת שֶׁל יַיִן, בַּת שְׁלֹשׁ סְאִין:

וְזֶרַע חֹמֶר. בֵּית כּוֹר, שֶׁהוּא שְׁלֹשִׁים סְאִין שֶׁל תְּבוּאָה, **יַעֲשֶׂה אֵיפָה** שְׁלֹשׁ סְאִין:

פסוק יא

מְאַחֲרֵי בַּנֶּשֶׁף. לִשְׁתּוֹת יַיִן בַּלֵּילוֹת:

יַיִן יַדְלִיקֵם. בּוֹעֵר בָּם:

פסוק יב

כִּנּוֹר וָנֵבֶל. נִימִין יְתֵרוֹת יֵשׁ בְּנֵבֶל מִן הַכִּנּוֹר, וְלָמָּה נִקְרָא שְׁמוֹ נֵבֶל? שֶׁמְּנַבֵּל כָּל מִינֵי כְּלֵי זֶמֶר (מדרש תהלים פא, ג):

תֹּף. שֶׁל עוֹר הוּא:

וְחָלִיל. אָבוּב שֶׁל קָנֶה, (צלמיי"ל בלע"ז):

וְאֶת פֹּעַל ה' לֹא יַבִּיטוּ. "וּבְאוֹרַיְתָא דַּה' לָא אִסְתַּכְּלוּ" (תרגום יונתן):

וּמַעֲשֵׂה יָדָיו לֹא רָאוּ. עֲשׂוּ עַצְמָם כְּאִלּוּ לֹא רָאוּ אֶת גְּבוּרוֹתָיו. דָּבָר אַחֵר: לֹא קִלְסוּהוּ שַׁחֲרִית "יוֹצֵר אוֹר", וְלֹא עַרְבִית "הַמַּעֲרִיב עֲרָבִים":

פסוק יג

מִבְּלִי דָעַת. לְפִי שֶׁהָיָה לִבָּם בְּלִי דָעַת:

וּכְבוֹדוֹ מְתֵי רָעָב. נִכְבָּדָיו יְמוּתוּ בָּרָעָב:

צִחֵּה צָמָא. צָמֵא כְּנֶגֶד רוֹב מִשְׁתֵּיהֶם:

צִחֵּה. תַּרְגּוּם שֶׁל צָמֵאָה:

פסוק יד

לָכֵן הִרְחִיבָה. מִדָּה בְּמִדָּה: הֵם הִרְחִיבוּ נַפְשָׁם לִבְלוֹעַ מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה לָרֹב, וּפָעֲרוּ פֶּה לִבְלוֹעַ, אַף שְׁאוֹל תַּרְחִיב נַפְשָׁהּ לִבְלוֹעַ:

וּפָעֲרָה. וּפִתְחָה:

לִבְלִי חֹק. בְּאֵין סוֹף, וְלָמָּה **לִבְלִי חֹק**? לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה בְּיָדָם שֶׁל אֵלּוּ חֹק וְקִצְבָּה לְתַפְנוּקֵיהֶם:

וְיָרַד שָׁם הֲדָרָהּ שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם:

וְעָלַז בָּהּ. הָעֲלִיזִים שֶׁבָּהּ:

פסוק טו

וַיִּשַּׁח. "וְיֶחֱלַשׁ תְּקוֹף גַּבְרִין". וּלְפִי מִדְרָשׁוֹ (סוטה מח א) זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהֵם גָּרְמוּ לוֹ לְהֵרָאוֹת כְּאִישׁ נִדְהָם (ירמיהו יד:ט), וְכֵן הוּא אוֹמֵר "צוּר יְלָדְךָ תֻּשִׁי" (דברים לב:יח), וְאוֹמֵר "בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְקֶרֶה" (קהלת י:יח):

פסוק טז

וַיִּגְבַּהּ ה' צְבָאוֹת בַּמִּשְׁפָּט. כְּשֶׁיַּעֲשֶׂה מִשְׁפָּטִים בָּהֶם, יִגְבַּהּ שְׁמוֹ בָּעוֹלָם. **בַּמִּשְׁפָּט**. יושטיצ"א בלע"ז:

וְהָאֵל הַקָּדוֹשׁ. יִתְקַדֵּשׁ בְּתוֹךְ הַצַּדִּיקִים הַנִּשְׁאָרִים בָּכֶם:

פסוק יז

וְרָעוּ כְבָשִׂים כְּדָבְרָם. צַדִּיקִים, הַנִּמְשָׁלִים כְּעֵדֶר הָרְחֵלִים:
כְּדָבְרָם. כְּמִנְהָגָם, בְּיֹשֶׁר וּבְמִדָּה, מְכַלְכְּלִים דְּבְרֵיהֶם בְּמִשְׁפָּט כַּכְּבָשִׂים הַלָּלוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ **כְּדָבְרָם** – כַּמְדֻבָּר בָּם, נֶחָמוֹת הַנִּדְבָּרוֹת לָהֶם:
וְחָרְבוֹת מַחִים. בָּתֵּי הָרְשָׁעִים, שֶׁהֵם שְׁמֵנִים:
גָּרִים יֹאכֵלוּ. הַצַּדִּיקִים, שֶׁהֵם כְּגֵרִים, יֹאכְלוּם:
מַחִים. שְׁמֵנִים, כְּמוֹ "עוֹלוֹת מֵחִים אַעֲלֶה" (תהלים סו:טו):

פסוק יח

הוֹי מֹשְׁכֵי הָעָוֹן. גּוֹרְרִים יֵצֶר הָרַע עֲלֵיהֶם מְעַט מְעַט בַּתְּחִלָּה בְּחַבְלֵי הַשָּׁוְא כְּחוּט שֶׁל קוּרֵי עַכָּבִישׁ, וּמִשֶּׁנִּתְגָּרָה בָּהֶם מִתְגַּבֵּר וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁנַּעֲשֶׂה כַּעֲבוֹת הָעֲגָלָה שֶׁקּוֹשְׁרִין בּוֹ אֶת הַקָּרוֹן לִמְשׁוֹךְ (סוכה נב, א):
הַשָּׁוְא. דָּבָר שֶׁאֵין בּוֹ מַמָּשׁ:
חַטָּאָה. חֵטְא:

פסוק יט

יְמַהֵר יָחִישָׁה מַעֲשֵׂהוּ. הַפֻּרְעָנוּת שֶׁהוּא אוֹמֵר לְהָבִיא:
לְמַעַן נִרְאֶה. דָּבָר מִי יָקוּם:

פסוק כ

הָאֹמְרִים לָרַע טוֹב. מְקַלְּסִין לְעַבּוֹדָה זָרָה, וְרַע בְּעֵינֵיהֶם לַעֲבוֹד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא טוֹב:
שָׂמִים חֹשֶׁךְ לְאוֹר. דָּבָר שֶׁהוּא עָתִיד לְהָבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ, אוֹמְרִים שֶׁיָּאִיר לָהֶם:
שָׂמִים מַר לָמָתוֹק. עָוֹן, שֶׁהוּא עָתִיד לְהָבִיא עֲלֵיהֶם פֻּרְעָנוּת מַר, אוֹמְרִים שֶׁיְּמַתִּיק לָהֶם:
וּמָתוֹק לְמָר. עֲבוֹדַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמְּתוּקָה, אוֹמְרִים: מָרָה הִיא:

פסוק כב

לִמְסֹךְ שֵׁכָר. לִמְזוֹג שֵׁכָר, תִּקּוּן הַמַּשְׁקֶה קָרוּי מֶסֶךְ:

פסוק כג

וְצִדְקַת צַדִּיקִים. שֶׁהֵן רְאוּיִין לִזְכוֹת בְּבֵית דִּין, **יָסִירוּ מִמֶּנּוּ**, וּמְחַיְּבִין אוֹתוֹ בַּדִּין וְגוֹזְלִין מָמוֹנוֹ:

פסוק כד

לָכֵן. וְהָיָה הַדָּבָר הַזֶּה לָהֶם וְגוֹ':
כֶּאֱכֹל קַשׁ לְשׁוֹן אֵשׁ. כֶּאֱכוֹל אֶת הַקַּשׁ לְשׁוֹן אֵשׁ:

וַחֲשַׁשׁ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "עֲמִירָא", קַשִּׁין שֶׁל שִׁבֳּלִין; וְכַחֲשַׁשׁ אֲשֶׁר הַלֶּהָבָה תַּרְפֶּנּוּ וְתַעֲשֶׁנּוּ אֵפֶר:

כַּמָּק. כְּדָבָר הַנִּמּוֹק:

וּפִרְחָם. גְּדוּלָתָם, כְּאָבָק הָעוֹלֶה לִפְנֵי רוּחַ וּמִסְתַּלֶּקֶת, כָּךְ תִּסְתַּלֵּק:

פסוק כה

עַל כֵּן. עַל מַעֲשֵׂיהֶם הַלָּלוּ:

וַיִּרְגְּזוּ הֶהָרִים. מַלְכֵי יְהוּדָה וְשָׂרֵיהֶם:

כַּסּוּחָה. כְּרוֹק וְקִיא הַנִּיסָח מִתּוֹךְ גּוּפוֹ שֶׁל אָדָם, שֶׁהוּא מָאוּס. וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים קָרוּי סְחִי, וְכֵן "סְחִי וּמָאוֹס" (איכה ג:מה):

בְּקֶרֶב חוּצוֹת. כֵּן יִהְיוּ מְאוּסִים בֵּין הַבַּבְלִים:

בְּכָל זֹאת. הַבָּאָה עֲלֵיהֶם:

לֹא שָׁב אַפּוֹ. לֹא נִתְקָנוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם לְהָשִׁיב אַפּוֹ מֵהֶם:

נְטוּיָה. לְהָרַע לָהֶם:

פסוק כו

וְנָשָׂא. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **נֵס לַגּוֹיִם**, יִרְמוֹז לָהֶם רְמָזִים לְהִתְאַסֵּף וְלָבֹא עֲלֵיהֶם. נְשִׂיאַת נֵס הוּא כְּמוֹ כְּלוֹנָס אָרוֹךְ, וְנוֹתְנִין בְּרֹאשׁוֹ בֶּגֶד, וְעוֹלִין בְּרֹאשׁ הַר גָּבוֹהַּ וְרוֹאִין אוֹתוֹ מֵרָחוֹק, וְהוּא סִימָן לְקִבּוּץ בְּנֵי אָדָם. וְכֵן "אֶל עַמִּים אָרִים נֵסִי" (ישעיהו מט:כב), וְכֵן "וְשִׂים אֹתוֹ עַל נֵס" (במדבר כא:ח). כְּלוֹנָס – פירק"א בלע"ז, וְעַל שֵׁם שֶׁהוּא לְאוֹת קָרוּי נֵס:

וְשָׁרַק. שיבל"ר בְּלַעַ"ז, אַף הוּא סִימָן לְקִבּוּץ:

מִקְצֵה הָאָרֶץ. שֶׁיְּבוֹאוּ מֵרָחוֹק לָצוּר עַל יִשְׂרָאֵל:

קַל יָבוֹא. הָאוֹיֵב עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ וְהוֹלֵךְ:

פסוק כז

אֵין עָיֵף וְאֵין כּוֹשֵׁל בּוֹ. לֹא יִיעַף וְלֹא יִכָּשֵׁל בִּמְרוּצָתוֹ, לְקַיֵּים "יְמַהֵר יְחִישָׁהּ" (ישעיהו ה:יט) שֶׁהֵם אוֹמְרִים לְפָנָיו:

נִפְתַּח. לְשׁוֹן נִתַּר, כְּמוֹ "וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים" (בראשית כד:לב):

וְלֹא נִתַּק. וְלֹא יִרְאוּ שָׁם סִימָן כִּשָּׁלוֹן, לִירָא מִמֶּנּוּ מִלָּבֹא:

פסוק כח

כַּצַּר. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּטִינְרָא", כְּמוֹ צוּר:

וְגַלְגִּלָּיו. אוֹפַנֵּי מַרְכְּבוֹתָיו:

פסוק כט

שְׁאָגָה. אֵימָה זוֹ תִּהְיֶה עֲלֵיכֶם כְּמוֹ לְבִיא:

וַיַּפְלִיט. יַצִּילֵנוּ לְטַרְפּוֹ מִיַּד כָּל הַבָּאִים לְהַצִּילָהּ. **יַפְלִיט** – אישקמוציי"ר בלע"ז:

פסוק ל

וְיִנְהֹם. אוֹתוֹ הָאוֹיֵב עַל עַם ה' הַנִּזְכָּר לְמַעְלָה:

כְּנַהֲמַת יָם. אֲשֶׁר יֶהֱמוּ גַּלָּיו, כֵּן יָבוֹא בַּחֲיָלוֹת הוֹמוֹת:

וְנִבַּט לָאָרֶץ. לְשׁוֹן הַבָּטָה: יַבִּיטוּ יִשְׂרָאֵל וְיִצְפּוּ שֶׁיַּעַזְרוּם מַלְכֵי אֶרֶץ שֶׁהֵם סוֹמְכִין עֲלֵיהֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "הַיֹּרְדִים מִצְרַיִם לְעֶזְרָה" (ישעיהו לא:א):

וְהִנֵּה חֹשֶׁךְ. שֶׁלֹּא יֵהֵא עוֹזֵר לָהֶם. **וְנִבַּט** לְשׁוֹן נִפְעַל, כְּמוֹ "לֹא נִפְתַּח" וְ"לֹא נִתַּק" (ישעיהו ה:כז), וְהַוְיי"ו גּוֹרֶמֶת לוֹ לְהָסֵב הַדִּבּוּר לְהַבָּא, אייר"ט איסגרד"י בלע"ז:

צַר וְאוֹר חָשַׁךְ. כְּמוֹ "וְכָשַׁל עוֹזֵר וְנָפַל עָזוּר" (ישעיהו לא:ג), מִי שֶׁצַּר לוֹ שֶׁבָּאת עָלָיו הַצָּרָה, וְזֶה שֶׁבָּא לְהָאִיר לוֹ – שְׁנֵיהֶם חָשְׁכוּ. וְיֵשׁ פּוֹתְרִין: צַר הִיא הַלְּבָנָה שֶׁנִּתְמַעֶטָה, וְאוֹר הִיא הַחַמָּה:

בַּעֲרִיפֶיהָ. בְּבֹא מַאֲפֵלְיָה שֶׁלָּהּ, לְשׁוֹן "יַעֲרֹף כַּמָּטָר" (דברים לב:ב), וְכֵן דֶּרֶךְ בַּעֲרוֹף מָטָר הָאוֹר מַאֲפִיל:

פרק ו

פסוק א

בִּשְׁנַת מוֹת. כְּשֶׁנִּצְטָרַע (תנחומא צו יג):

וְשׁוּלָיו. כְּמוֹ "שׁוּלֵי הַמְּעִיל" (שמות כח:לד), תַּחְתִּיתוֹ. רְאִיתִיו **יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא** בַּשָּׁמַיִם, וְרַגְלָיו בַּהֵיכָל, הֲדוֹם מַרְגְּלוֹתָיו בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, לָדוּן עַל עֲזִיָּה שֶׁבָּא לִטּוֹל כֶּתֶר כְּהֻנָּה:

פסוק ב

שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל. בַּשָּׁמַיִם:

לוֹ. לְשַׁמְּשׁוֹ, כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "שַׁמְּשִׁין קַדִּישִׁין בְּרוֹמָא קֳדָמוֹהִי":

בִּשְׁתַּיִם יְכַסֶּה פָּנָיו. שֶׁלֹּא יַבִּיט לְצַד הַשְּׁכִינָה:

וּבִשְׁתַּיִם יְכַסֶּה רַגְלָיו. לִצְנִיעוּת, שֶׁלֹּא יֵרָאֶה כָּל גּוּפוֹ לִפְנֵי בּוֹרְאוֹ. וּבְתַנְחוּמָא (תנחומא, אמור ח) רְאִיתִי: כִּסּוּי הָרַגְלַיִם לְפִי שֶׁהֵם "כְּכַף רֶגֶל עֵגֶל" (יחזקאל א:ז), שֶׁלֹּא לְהַזְכִּיר לְיִשְׂרָאֵל עֲוֹן הָעֵגֶל:

וּבִשְׁתַּיִם יְעוֹפֵף. וּבִתְרֵין מְשַׁמֵּשׁ:

פסוק ג

וְקָרָא זֶה אֶל זֶה. נוֹטְלִין רְשׁוּת זֶה מִזֶּה, שֶׁלֹּא יַקְדִּים הָאֶחָד וְיַתְחִיל וְיִתְחַיֵּב שְׂרֵפָה, אֶלָּא אִם כֵּן פִּתְחוּ כֻּלָּם כְּאֶחָד; וְזֶהוּ שֶׁיִּסַּד בְּיוֹצֵר אוֹר: 'קְדוּשָׁה כֻּלָּם כְּאֶחָד עוֹנִים'. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה מַעֲשֶׂה מֶרְכָּבָה הוּא; וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ קָדוֹשׁ. שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים, כְּתַרְגּוּמוֹ:

פסוק ד

וַיָּנֻעוּ אַמּוֹת הַסִּפִּים. "אֵילָוֵת סִפֵּי" (תרגום יונתן), הֵם מְזוּזוֹת הַפֶּתַח, שֶׁנִּמְדָּדִין בְּמִדּוֹת אַמּוֹת לְגֹבַהּ וּלְרֹחַב, וְהֵן מְזוּזוֹת הַהֵיכָל:

מִקּוֹל הַקּוֹרֵא. מִקּוֹל הַמַּלְאָכִים הַקּוֹרְאִים, וְהוּא הָיָה יוֹם הָרַעַשׁ שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "וְנִסְתָּם כַּאֲשֶׁר נִסְתָּם מִפְּנֵי הָרַעַשׁ בִּימֵי עֻזִּיָּה" (זכריה יד:ה). בּוֹ בַּיּוֹם עָמַד עֻזִּיָּה לְהַקְטִיר בַּהֵיכָל, רָעֲשׁוּ שָׁמַיִם לְשָׁרְפוֹ לוֹמַר: דֵּינוֹ בְּשִׂרְפָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וַתֹּאכַל אֵת הַחֲמִשִּׁים וּמְאתַיִם אִישׁ" (במדבר טז:לה), וְזֶהוּ שֶׁקָּרָאם שְׂרָפִים שֶׁבָּאוּ לְשָׂרְפוֹ. רָעֲשָׂה הָאָרֶץ לְבָלְעוֹ, כְּסִבּוּרָה: דֵּינוֹ לְבָלַע כְּקֹרַח שֶׁעָרְעָר עַל הַכְּהֻנָּה. יְצָתָה בַּת קוֹל וְאָמְרָה: "זִכָּרוֹן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" (במדבר יז:ה), וְלֹא יִהְיֶה עוֹד אָדָם הַמְעוֹרֵר עַל הַכְּהֻנָּה כְּקֹרַח בַּבְּלִיעָה וְכַעֲדָתוֹ בִּשְׂרֵפָה, אֶלָּא כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' בְּיַד מֹשֶׁה בַּסְּנֶה "הָבֵא נָא יָדְךָ בְּחֵיקֶךָ" (שמות ד:ו), וְהוֹצִיאָהּ מְצֹרַעַת כַּשֶּׁלֶג; אַף כָּאן צָרַעַת פָּרְחָה בְּמִצְחוֹ:

וְהַבַּיִת יִמָּלֵא עָשָׁן. הָיָה נִמְלָא עָשָׁן:

פסוק ה

כִּי נִדְמֵיתִי. הֲרֵינִי מֵת, שֶׁלֹּא הָיִיתִי כְּדַאי שֶׁאֶרְאֶה פְּנֵי הַשְּׁכִינָה. וְדֶגְמָתוֹ מָצִינוּ בְּמָנוֹחַ "מוֹת נָמוּת כִּי אֱלֹהִים רָאִינוּ" (שופטים יג:כב):

נִדְמֵיתִי. כְּמוֹ "כִּי נִדְמָה כָּל עַם כְּנַעַן" (צפניה א:יא):

טְמֵא שְׂפָתַיִם. "דִּמְגָּעַל בְּחוֹבִין" (תרגום יונתן):

פסוק ו

רִצְפָּה. גַּחֶלֶת, וְכֵן "עֻגַת רְצָפִים" (מלכים א יט:ו) כְּמוֹ 'עֻגַּת רְשָׁפִים'. וְנֶאֱמַר בִּישַׁעְיָהוּ וּבְאֵלִיָּהוּ בְּצָדָ"י 'רִצְפָּה', מִפְּנֵי שֶׁאָמְרוּ דִּילָטוֹרְיָא עַל יִשְׂרָאֵל: זֶה קָרָאם "עַם טְמֵא שְׂפָתַיִם", וְזֶה אָמַר "כִּי עָזְבוּ בְרִיתֶךָ" (מלכים א יט:י). אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַמַּלְאָךְ: רְצוֹץ פֶּה שֶׁאָמַר דִּילָטוֹרְיָא עַל בָּנַי (שיר השירים רבה א:ט):

בְּמֶלְקָחַיִם. בְּצָבַת:

לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ. שֶׁבָּעֲזָרָה:

פסוק ז

וַיַּגַּע עַל פִּי וגו'. וְסָר עֲוֹנֶךָ – זֶה לְיַסְּרֶךָ, לְכַפֵּר עֲוֹנְךָ שֶׁחֵרַפְתָּ אֶת יִשְׂרָאֵל. וְגָדוֹל כֹּחוֹ, שֶׁהַמַּלְאָךְ יָרֵא לְקוֹחְתָהּ כִּי אִם בְּמֶלְקָחַיִם, וְהִגִּיעָהּ עַל שִׂפְתֵי הַנָּבִיא וְלֹא הֶזִּק, בְּתַנְחוּמָא (תנחומא, וישלח ב). וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי רַב מְאֹד מַחֲנֵהוּ" (יואל ב:יא) – אֵלּוּ מַלְאָכִים, וַעֲצוּמִים מֵהֶם "עוֹשֵׂי דְבָרוֹ" (שם) – הֵם הַנְּבִיאִים. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם **וּבְיָדוֹ רְצָפָּה** – "וּבְפוּמֵיהּ מְמַלֵּל". לְשׁוֹן "רִצְפָּה" דִּבּוּר הָרָצוּף בַּפֶּה וּבַלָּשׁוֹן. **מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ** – קִבֵּל הַדִּבּוּר מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, מִכִּסְאוֹ שֶׁבַּשָּׁמַיִם, שֶׁהָיָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד הַמִּזְבֵּחַ שֶׁבַּהֵיכָל:

פסוק ח

אֶת מִי אֶשְׁלַח. לְהוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל? שְׁלַחְתִּי אֶת עָמוֹס וְהָיוּ קוֹרִין אוֹתוֹ פְּסִילוּס, לְפִי שֶׁהָיָה כָּבֵד לָשׁוֹן, וְהוּא נִתְנַבֵּא "שְׁנָתַיִם לִפְנֵי הָרַעַשׁ" (עמוס א:א), וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים: הִנִּיחַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹלָם וְהִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ עַל הַדַּיִן קְטִיעַ לִישָׁנָא וְכוּ', כִּדְאִיתָא בַּפְּסִיקְתָּא (פסיקתא דרב כהנא טז, ד):

פסוק ט

שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ. אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם **שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ**, וְאַתֶּם אֵין אַתֶּם נוֹתְנִים לֵב לְהָבִין, **וּרְאוּ** נִסִּים שֶׁעָשִׂיתִי לָכֶם, וְאֵינְכֶם נוֹתְנִים לֵב לָדַעַת אוֹתִי:

פסוק י

הַשְׁמֵן לֵב הָעָם הַזֶּה. כְּמוֹ "הַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ" (שמות ח:יא), לְשׁוֹן הָלוּךְ, לְשׁוֹן פָּעוֹל: לִבָּם הוֹלֵךְ הָלוּךְ וְהַשְׁמֵן (אנגריישנ"ט בְּלַעַ"ז), **וְאָזְנָיו** הוֹלְכִים הָלוּךְ **וְהַכְבֵּד** מִשְּׁמוֹעַ:
וְעֵינָיו הָשַׁע. טָחִים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מד:יח) "כִּי טָח מֵרְאוֹת עֵינֵיהֶם", הַטּוֹחַ (ויקרא יד:מג) מְתַרְגְּמִינָן "דְּאִתְשַׁע":
פֶּן יִרְאֶה בְעֵינָיו נָתְנוּ לִבָּם שֶׁלֹּא יִשְׁמְעוּ דִּבְרֵי נְבִיאִים, שֶׁהֵם יְרֵאִים שֶׁמָּא יוּטְבוּ בְּעֵינֵיהֶם דְּבָרָיו, וְיָבִינוּ בְּלִבָּם וְיָשׁוּבוּ אֵלַי, וְהִיא רְפוּאָתָם:

פסוק יא

עַד מָתַי יַכְבִּידוּ אֶת לִבָּם וְלֹא יִשְׁמְעוּ?
וַיֹּאמֶר. יָדַעְתִּי כִּי לֹא יָשִׁיבוּ עַד תָּבֹא פֻּרְעָנוּת עֲלֵיהֶם, וְיֵלְכוּ בַּגּוֹלָה, **וְשָׁאוּ** עָרֵיהֶם **מֵאֵין יוֹשֵׁב**.
שָׁאוּ... **תִּשָּׁאֶה** לְשׁוֹן גַּלְמוּד **מֵאֵין יוֹשֵׁב**.

פסוק יב

וְרַבָּה הָעֲזוּבָה. שֶׁ"הָאָרֶץ תֵּעָזֵב מֵהֶם" (ויקרא כו:מג), וְכָךְ הַלָּשׁוֹן: יִרְבּוּ מְקוֹמוֹת עֲזוּבִים **בְּקֶרֶב הָאָרֶץ**.

פסוק יג

וְעוֹד בָּהּ עֲשִׂרִיָּה. גַּם אוֹתָהּ הַשְּׁאֵרִית אָשִׁיב יָדִי עָלֶיהָ בְּצָרוּף אַחַר צָרוּף, **וְהָיְתָה לְבָעֵר** עַד שֶׁלֹּא יִשָּׁאֲרוּ אֶלָּא צַדִּיקִים גְּמוּרִים שֶׁיִּשּׁוּבוּ אֵלַי בְּכָל לִבָּם:

כְּאַלָּה וְכָאַלּוֹן. אֲשֶׁר בְּעֵת זְמַן שַׁלֶּכֶת שֶׁלָּהֶן, מַשְׁלִיכִין עָלִין שֶׁלָּהֶן בֵּימֵי הַסְּתָיו שְׁלוּפִּ אַחַר שְׁלוּפִּ, עַד שֶׁאֵין נוֹתָר בָּהּ זוּלָתִי הַמַּצֶּבֶת. אַף הֵם, זֶרַע הַקֹּדֶשׁ הַנִּמְצָאִין בָּהּ, עוֹמְדִים בִּקְדוּשָּׁתוֹ, הֵם יִהְיוּ לָהּ לְמַצֶּבֶת. דָּבָר אַחֵר: מַצַּבְתָּהּ – נְטִיעָתָהּ, לְכָךְ אֵינִי מְכַלֶּה אוֹתָם, נְטִעָתִים **זֶרַע קֹדֶשׁ**. וְיֵשׁ פּוֹתְרִים: שַׁעַר שַׁלֶּכֶת הָיְתָה בִּירוּשָׁלַיִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּעֶזְרָא (דברי הימים א כו:טז), וְהָיוּ שָׁם אֵלָּה וְאַלּוֹן נְטוּעִים:

פרק ז

פסוק א

וַיְהִי בִּימֵי אָחָז. מָה רָאָה הַכָּתוּב לְיַחֵסוֹ? אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁסּוֹפוֹ שֶׁל הַכָּתוּב לוֹמַר **וְלֹא יָכֹל לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ**, וּלְלַמֶּדְךָ שֶׁזְּכוּת אָבוֹת עָמְדָה לוֹ. אָמְרוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "יְוֵי, מִי הוּא זֶה שֶׁמַּלְךְ רָשָׁע זֶה?" אָמַר לָהֶם: **"בֶּן יוֹתָם** הוּא, **בֶּן עֻזִּיָּהוּ** הוּא, אֲבוֹתָיו הָיוּ צַדִּיקִים, לְפִיכָךְ אִי אֶפְשִׁי לִפְשׁוֹט יָדִי בּוֹ". הֲדָא הוּא **וְלֹא יָכֹל לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ** מִפְּנֵי זְכוּת אֲבוֹתָיו (בראשית רבה סג, א):

פסוק ב

וַיֻּגַּד לְבֵית דָּוִד. לְפִי שֶׁרָשָׁע הָיָה, לֹא הִזְכִּיר שְׁמוֹ:

נָחָה אֲרָם עַל אֶפְרָיִם. נִתְחַבֵּר מֶלֶךְ אֲרָם עַל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לָבֹא עָלֶיךָ. 'נָחָה' לְשׁוֹן נְקֵבָה, עַל שֵׁם הַמַּלְכוּת נָחָה. פושי"ר בלע"ז, לְשׁוֹן "וַיָּנַח בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם" (שמות י:יד):

וַיָּנַע לְבָבוֹ. לְפִי שֶׁכְּבָר נִלְחַם בּוֹ כָּל אֶחָד מֵהֶם בִּפְנֵי עַצְמוֹ, וְיָכְלוּ לוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּתְנֵהוּ ה' בְּיַד מֶלֶךְ אֲרָם וְגוֹ'" (דברי הימים ב כח:ה), אוֹמֵר "וַיַּהֲרֹג פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ מֵאָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף אִישׁ", שְׁנֵיהֶם בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דברי הימים ב כח:ו):

כְּנוֹעַ עֲצֵי יַעַר. קוֹל אֵילָנֵי סָרָק יִשְׁמַע יוֹתֵר מִכָּל אֵילָנֵי פֵּירֵי, כִּדְאִיתָא בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה טז:):

פסוק ג

וּשְׁאָר יָשׁוּב בְּנָךְ. שְׁאֵרִית מְעַט שֶׁיִּשּׁוּבוּ אֵלַי עַל יָדָךְ, וְהֵם כְּבָנֶךָ:

אֶל קְצֵה תְּעָלַת. שָׁם תִּמְצָאֵהוּ. **תְּעָלַת** – פושי"ר בלע"ז:

בְּרֵכָה. כְּעֵין מִקְוֶה מַיִם שֶׁעוֹשִׂים לְדָגִים:

הָעֶלְיוֹנָה. בְּמוֹרַד הָהָר, וְיֵשׁ בְּרֵכָה אַחֶרֶת לְמַטָּה הֵימֶנָּה בְּתַחְתִּיתוֹ:

שְׂדֵה כוֹבֵס. שָׂדֶה שֶׁהַכּוֹבְסִים שׁוֹטְחִים שָׁם בְּגָדִים לְנַגְּבָם, כָּךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סנהדרין קד א): נִכְנַע אָחָז לִפְנֵי יְשַׁעְיָהוּ וְשָׂם עַל רֹאשׁוֹ אוֹכְלָא דְּקַצָּרֵי, כָּפָה עָלָיו כְּלִי, פֵּירוּשׁ כְּלִי מְנֻקָּב שֶׁל כּוֹבְסִים שֶׁמְּזַלְּפִין בּוֹ מַיִם עַל הַבְּגָדִים:

פסוק ד

הִשָּׁמֶר. שֵׁב בְּשָׁלוֹם כְּיַיִן עַל שְׁמָרָיו:

זַנְבוֹת הָאוּדִים הָעָשְׁנִים. יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כִּזְנָבוֹת אוּדִים שֶׁכְּבָתָה שַׁלְהֶבֶת שֶׁלָּהֶם. **אוּדִים** – טיצונ"ש בלע"ז:

פסוק ו

וְנַקִּיצֶנָּה. נְעוֹרֶרֶהּ בְּמִלְחָמָה:

וְנַבְקִיעֶנָּה אֵלֵינוּ. נְשַׁוֶּה אוֹתָהּ עִמָּנוּ כְּבִקְעָה זוֹ שֶׁהִיא שָׁוָה; וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וּנְשַׁוֵּינוּן עִמָּנָא", שֶׁיִּהְיוּ שָׁוִין עִם עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים בְּמֶלֶךְ אֶחָד:

אֵת בֶּן טָבְאַל. בֶּן הַטּוֹב אֵלֵינוּ, כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ "טוֹב אֵל" אֲשֶׁר לֹא טוֹב בְּעֵינֵי הַמָּקוֹם, וּבְגִימַטְרִיָּא שֶׁל אוֹתִיּוֹת אלב"ם: **טָבְאַל** הוּא רְמַלְיָהוּ, ט"ר ב"ם א"ל, **בֶּן טָבְאַל** בֶּן רְמַלְיָהוּ:

פסוק ז

לֹא תָקוּם. עֲצָתָם זֹאת, שֶׁתְּהֵא יְהוּדָה כְּבוּשָׁה תַּחְתֵּיהֶם:

פסוק ח

כִּי רֹאשׁ אֲרָם. הִיא דַּמֶּשֶׂק, וְאֵין לִירוּשָׁלַיִם עִמָּהֶם כְּלוּם:

וְרֹאשׁ דַּמֶּשֶׂק רְצִין בְּדַמֶּשֶׂק יִהְיֶה רֹאשׁ, וְלֹא בִּירוּשָׁלַיִם, וְגַם פֶּקַח וַעֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים **בְּעוֹד שִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה** מִיּוֹם שֶׁנִּגְזַר בִּימֵי עָמוֹס "וְיִשְׂרָאֵל גָּלֹה יִגְלֶה מֵעַל אַדְמָתוֹ" (עמוס ז:יא): **יֵחַת אֶפְרַיִם**. תְּרוֹצֵץ אֶפְרַיִם מֵעָם, שֶׁיִּגָּלֵם סַנְחֵרִיב עִם מַלְכָּם הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה. צֵא וַחֲשׁוֹב מִנְּבוּאַת עָמוֹס עַד שֶׁגָּלוּ עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, וְתִמְצָאֵם שִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ שָׁנִים: נְבוּאַת עָמוֹס הָיְתָה שְׁתֵּי שָׁנִים לִפְנֵי שֶׁנִּתְנַבֵּא עֲזִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס א:א) "שְׁנָתַיִם לִפְנֵי הָרַעַשׁ", וְעֲזִיָּה נִתְנַבֵּא עֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנִים, הֲרֵי עֶשְׂרִים וְשֶׁבַע, וְשֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שֶׁל יוֹתָם, וְשֵׁשׁ עֶשְׂרֵה שֶׁל אָחָז, וְשֵׁשׁ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יח:י-יא) "וַיִּלְכְּדֶהָ בִּשְׁנַת שֵׁשׁ לְחִזְקִיָּהוּ הִיא שְׁנַת תֵּשַׁע לְהוֹשֵׁעַ וַיִּגֶל אֶת יִשְׂרָאֵל אַשּׁוּרָה", הֲרֵי שִׁשִּׁים וְחָמֵשׁ. וּמִנַּיִן שֶׁיְּמֵי חֲלוּטוֹ שֶׁל עֲזִיָּהוּ עֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנִים? שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב טו:א) "בִּשְׁנַת עֶשְׂרִים וָשֶׁבַע לְיָרָבְעָם בֶּן יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מָלַךְ עֲזַרְיָה בֶן אֲמַצְיָה עַל יְהוּדָה". אֶפְשָׁר לוֹמַר? וַהֲלֹא עֲזַרְיָה וְיָרָבְעָם מָלְכוּ כְּאַחַת, לְפִי חֶשְׁבּוֹן שֶׁתִּמְצָא בְּסֵפֶר מְלָכִים! אֶלָּא שֶׁמָּלַךְ מַלְכוּת מְנֻגַּעַת בִּשְׁנַת עֶשְׂרִים וְשֶׁבַע לְמָלְכוֹ נִתְנַגַּע, וְהוּא מָלַךְ חֲמִשִּׁים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה. וְאִי אֶפְשָׁר לִמְנוֹת **בְּעוֹד שִׁשִּׁים**

וְחָמֵשׁ שָׁנָה מִיּוֹם שֶׁאָמַר יְשַׁעְיָה נְבוּאָה זוֹ, שֶׁהֲרֵי בִּימֵי אָחָז אָמָרָהּ, וְהֵם גָּלוּ בִּשְׁנַת שֵׁשׁ לְחִזְקִיָּהוּ. וְכָךְ מְפֹרָשׁ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כח), שֶׁמָּנָה הַכָּתוּב לִנְבוּאָתוֹ שֶׁל עָמוֹס:

פסוק ט

אִם לֹא תַאֲמִינוּ. לִנְבוּאָתִי, אַתֶּם אָחָז וְעַמּוֹ, אֲשֶׁר יָדַעְתִּי כִּי רְשָׁעִים אַתֶּם:

לֹא תֵאָמֵנוּ. לֹא אֵמוּן בָּכֶם:

פסוק י

וַיּוֹסֶף ה'. "וְאוֹסִיף נְבִיָּא דַה"" (תרגום יונתן):

פסוק יא

שְׁאַל לְךָ אוֹת לַדָּבָר הַזֶּה, כִּי יָדַעְתִּיךָ שֶׁאֵין אַתָּה מַאֲמִין לְדִבְרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

הַעְמֵק שְׁאָלָה. הַעֲמֵק וּשְׁאַל שְׁאֵלָה, כְּמוֹ "שְׁמָעָה סְלָחָה" (דניאל ט:יט). שְׁאַל אוֹת בְּעָמְקֵי תְהוֹם לְהַחֲיוֹת לְךָ מֵת, **אוֹ הַגְבֵּהַּ לְמַעְלָה** לִשְׁאוֹל אוֹת בַּשָּׁמַיִם:

פסוק יב

לֹא אֲנַסֶּה. אֵין רְצוֹנִי שֶׁיִּתְקַדֵּשׁ שְׁמוֹ עַל יָדִי (תנחומא בובר, ויצא יד):

פסוק יג

הַלְאוֹת אֲנָשִׁים. נְבִיאֵי ה':

כִּי תַלְאוּ וְגוֹ'. לְפִי שֶׁהוּא יוֹדֵעַ שֶׁאַתֶּם אֵין מַאֲמִינִים בּוֹ, וְהוֹגַעְתֶּם לְפָנָיו בִּרְשָׁעֲכֶם:

פסוק יד

יִתֵּן אֲדֹנָי הוּא לָכֶם אוֹת. יִתֵּן הוּא מֵאֵלָיו, עַל כָּרְחֲכֶם:

הָרָה. לְשׁוֹן עָתִיד הוּא, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּאֵשֶׁת מָנוֹחַ שֶׁאָמַר לָהּ הַמַּלְאָךְ "וְהָרִית וְיָלַדְתְּ בֵּן" (שופטים יג:ג), וּכְתִיב "וַיֹּאמֶר לָהּ הִנָּךְ הָרָה וְגוֹ'" (שופטים יג:ה):

הָעַלְמָה. אִשְׁתִּי הָרָה הַשָּׁנָה הַזֹּאת, וְהִיא הָיְתָה שְׁנַת אַרְבַּע לְאָחָז:

וְקָרְאת שְׁמוֹ. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ תִּשְׁרֶה עָלֶיהָ:

עִמָּנוּ אֵל. לוֹמַר שֶׁיִּהְיֶה צוּרֵנוּ עִמָּנוּ, וְזֶה הָאוֹת! שֶׁהֲרֵי נַעֲרָה הִיא וְלֹא נִתְנַבְּאָה מִיָּמֶיהָ, וּבָזוֹ תִּשְׁרֶה בָּהּ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ; וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר לְמַטָּה "וָאֶקְרַב אֶל הַנְּבִיאָה וְגוֹ'" (ישעיהו ח:ג), וְלֹא מָצִינוּ אֵשֶׁת נָבִיא שֶׁנִּקְרְאָה נְבִיאָה אֶלָּא אִם כֵּן הִתְנַבְּאָה. וְיֵשׁ פּוֹתְרִין, שֶׁעַל חִזְקִיָּה נֶאֱמַר; וְאִי אֶפְשָׁר, שֶׁהֲרֵי כְּשֶׁאַתָּה מוֹנֶה שְׁנוֹתָיו תִּמְצָא, שֶׁנּוֹלַד חִזְקִיָּה לִפְנֵי מַלְכוּת אָבִיו תֵּשַׁע שָׁנִים. וְיֵשׁ פּוֹתְרִין, שֶׁזֶּה הָאוֹת: שֶׁעַלְמָה הָיְתָה וְאֵינָהּ רְאוּיָה לְוָלָד:

פסוק טו

חֶמְאָה וּדְבַשׁ יֹאכֵל. הַוָּלָד, שֶׁתְּהֵא אַרְצֵנוּ מְלֵאָה כָּל טוּב:

לְדַעְתּוֹ מָאוֹס בָּרָע וּבָחוֹר בַּטּוֹב. כְּשֶׁיֵּדַע לִמְאוֹס בָּרָע וְלִבְחוֹר בַּטּוֹב, וּמֵאַיִן לָנוּ הַטּוֹבָה הַזֹּאת? הֲלֹא עַתָּה הָאָרֶץ חֲרֵבָה בִּגְדוּדֵי מַלְכֵי אֲרָם וּפֶקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ?

פסוק טז

כִּי בְּטֶרֶם יֵדַע הַנַּעַר מָאֹס בָּרָע וּבָחֹר בַּטּוֹב, תֵּעָזֵב. הָאָרֶץ מִיּוֹשְׁבֶיהָ, אַדְמַת רְצִין וְאַדְמַת פֶּקַח:

אֲשֶׁר אַתָּה קָץ. וְיָגוּר מִפְּנֵי שְׁנֵי מְלָכֶיהָ, רְצִין וּפֶקַח. שֶׁבְּאוֹתָהּ שָׁנָה עָלָה מֶלֶךְ אַשּׁוּר עַל דַּמֶּשֶׂק, כִּי שְׂכָרוֹ אָחָז, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּסֵפֶר (מלכים ב טז:ט): "וַיִּתְפְּשֶׂהָ וַיַּגְלֶהָ קִירָה וְאֶת רְצִין הֵמִית", וְאוֹתָהּ שָׁנָה "וַיִּקְשֹׁר קֶשֶׁר הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה עַל פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ וַיַּכֵּהוּ וַיְמִיתֵהוּ בִּשְׁנַת עֶשְׂרִים לְיוֹתָם" (מלכים ב טו:ל), שֶׁהִיא שְׁנַת אַרְבַּע לְאָחָז:

פסוק יז

יָבִיא ה' עָלֶיךָ וְעַל עַמְּךָ. עַל חִזְקִיָּהוּ בְּנְךָ הַמּוֹלֵךְ אַחֲרֶיךָ, וּלְפִי שֶׁהוּא צַדִּיק לֹא קָרָאוֹ בְּנוֹ:

יָמִים אֲשֶׁר לֹא בָאוּ. מִיּוֹם שֶׁנֶּחְלְקָה מַלְכוּת בֵּית דָּוִד וְסָר **אֶפְרַיִם מֵעַל יְהוּדָה**. וּמַה הֵם הַיָּמִים? יְמֵי חִיל **מֶלֶךְ אַשּׁוּר**, וְאַף בָּהֶם יֵעָשֶׂה לִיהוּדָה, וְכֵן מָצִינוּ (דברי הימים ב כח:כ) שֶׁבָּא מִתְּחִלָּה עַל אָחָז, דִּכְתִיב: "וַיָּבֹא עָלָיו תִּגְלַת פִּלְאֶסֶר וַיְצַר לוֹ וְלֹא חֲזָקוֹ", וּבִימֵי חִזְקִיָּהוּ בְּנוֹ נַעֲשָׂה הַנֵּס:

פסוק יח

יִשְׁרֹק ה'. יִרְמוֹז לָהֶם שֶׁיִּתְקַבְּצוּ:

לַזְּבוּב. חֲיָלוֹת רַבּוֹת כַּזְּבוּבִים מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם יָבוֹאוּ עִם סַנְחֵרִיב:

יְאוֹרֵי מִצְרָיִם. לְפִי שֶׁכָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם עֲשׂוּיָה יְאוֹרִים, שֶׁאֵין הַגְּשָׁמִים יוֹרְדִים שָׁם, אֶלָּא נִילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה:

וְלַדְּבוֹרָה. חֵיל גִּבּוֹרִים, עוֹקְצִים כַּדְּבוֹרִים:

פסוק יט

בְּנַחֲלֵי הַבָּתּוֹת. נַחֲלֵי עֲמָקִים, שְׁדוֹת בּוּרִים:

וּבְנִקְיקֵי הַסְּלָעִים. לֶאֱרוֹב, **נְקִיקֵי** – נְקָרוֹת הַצּוּר:

וּבְכֹל הַנַּעֲצוּצִים. מְקוֹם הַסִּירִים (שקורין ברוצ"ש בלע"ז), וְכֵן "תַּחַת הַנַּעֲצוּץ יַעֲלֶה בְרוֹשׁ" (ישעיהו נה:יג):

הַנַּחֲלִילִים. "בָּתֵּי תּוּשְׁבַּחְתָּא" (תרגום יונתן):

פסוק כ

יְגַלַּח אֲדֹנָי בְּתַעַר הַשְּׂכִירָה. הַגְּדוֹלָה, וְכֵן "גַּם שְׂכִירֶיהָ בְּקִרְבָּהּ" (ירמיהו מו:כא), תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "רַבְרְבָהָא יְגַלַּח":

בְּעֶבְרֵי נָהָר. בִּיוֹשְׁבֵי עֵבֶר הַנָּהָר, וּבְמִי מִן הַיּוֹשְׁבִים? בְּמֶלֶךְ אַשּׁוּר. **אֶת הָרֹאשׁ** יְגַלַּח. **וְשַׂעַר הָרַגְלַיִם**; לְפִי שֶׁהוּא דָבוּק נִשְׁתַּנָּה לִנָּקֵד פַּתַח:

תִּסְפֶּה. תִּכְלֶה, וְהַתִּגְלַחַת הִיא הַהֲרִיגָה, וְהַתַּעַר הִיא הַחֶרֶב:

אֶת הָרֹאשׁ. הוּא סַנְחֵרִיב:

הָרַגְלַיִם. "מַשְׁרְיֵיתֵיהּ" (תרגום יונתן):

הַזָּקָן. "שִׁלְטוֹנַיָּיא" (תרגום יונתן), וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ: גִּלּוּחַ מַמָּשׁ, וְסָפַת הַזָּקָן חֲרִיכָתָהּ בָּאֵשׁ, **הַזָּקָן** זֶקֶן סַנְחֵרִיב, כִּדְאִיתָא בְּאַגָּדַת חֵלֶק (סנהדרין צה, ב):

פסוק כא

יְחַיֶּה אִישׁ וגו'. וּלְפִי שֶׁתְּהֵא אַרְצָם רֵיקָנִית, שֶׁיְּבוּזוּ הַחַיָּלוֹת אֶת הַבְּהֵמוֹת, וּבַמְּעַט הַנּוֹתָר אֶתֵּן בְּרָכָה:

פסוק כב

וְהָיָה מֵרֹב. חָלָב שֶׁיַּעֲשׂוּ **שְׁתֵּי הַצֹּאן** הַלָּלוּ, יָבוֹז בְּעֵינֵיהֶם **הֶחָלָב** וְיֹאכְלוּ **הַחֶמְאָה**, הוּא שׁוּמַן הֶחָלָב:

כָּל הַנּוֹתָר. הַצַּדִּיקִים הַפְּלֵטִים מֵחֶרֶב סַנְחֵרִיב, בְּשׁוֹרָה גְּדוֹלָה הוּא מְבַשֵּׂר לָהֶם, שֶׁתִּזְדַּמֵּן לָהֶם פַּרְנָסָה אַחַר כָּל הַשִּׁמָּמוֹן הַהוּא:

פסוק כג

וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא. אֲשֶׁר תִּהְיֶה הָאָרֶץ שְׁמָמָה, יִהְיֶה מָקוֹם שֶׁהָיוּ שָׁם לִפְנֵי בֹּא חַיָּלוֹת:

אֶלֶף גֶּפֶן. שָׁווֹת **אֶלֶף כֶּסֶף**, יִהְיוּ **לַשָּׁמִיר וְלַשַּׁיִת**, כִּי יַנִּיחוּם בַּעֲלֵיהֶם וּבוֹרְחִין, וְהֵם מַעֲלוֹת קִמְשׁוֹנִים וְתוֹלָעִים וְעַקְרַבִּים:

פסוק כד

בַּחִצִּים וּבַקֶּשֶׁת יָבוֹא שָׁמָּה. כָּל הָרוֹצֶה לִכָּנֵס לְתוֹכוֹ, יְהֵא צָרִיךְ קֶשֶׁת וְחִצִּים בְּיָדוֹ לְמַלֵּט עַצְמוֹ מֵחַיּוֹת רָעוֹת וּנְחָשִׁים וְעַקְרַבִּים:

פסוק כה

וְכֹל הֶהָרִים אֲשֶׁר שָׁם שְׂדוֹת לָבָן לִתְבוּאָה:

אֲשֶׁר בַּמַּעְדֵּר יֵעָדֵרוּן. הִיא כְּמִין מָרִישׁ שֶׁקּוֹרִין פשוי"ר בלע"ז:

לֹא תָבוֹא שָׁמָּה יִרְאַת שָׁמִיר וָשָׁיִת. כִּי בָּהֶם יִתְעַסְּקוּ לִזְרֹעַ תְּבוּאָה לְמַאֲכָל, שֶׁאִי אֶפְשָׁר בְּלֹא הַתְּבוּאָה, אֲבָל הַגְּפָנִים יִהְיוּ לָבַז, כִּי אוֹתוֹ הַדּוֹר שֶׁל יְחִזְקִיָּהוּ יָשׁוּבוּ אֵלַי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה וְלֹא לִשְׁתּוֹת יַיִן. וְכֵן הָיְתָה, כִּדְאִיתָא בְּחֵלֶק (סנהדרין צד ב): בָּדְקוּ מִדָּן וְעַד בְּאֵר שֶׁבַע וְלֹא מָצְאוּ אִישׁ שֶׁלֹּא הָיָה בָּקִי בַּהֲלָכוֹת אִסּוּר וְהֶתֵּר וְטֻמְאָה וְטָהֳרָה. וְעַל אוֹתוֹ הַדּוֹר הוּא

אוֹמֵר "וְהָיָה כָּל מָקוֹם וְגוֹ'", הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (משלי כה:א) "אֲשֶׁר הֶעְתִּיקוּ אַנְשֵׁי חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה":

וְהָיָה לְמִשְׁלַח שׁוֹר. שָׁם יִרְעוּ בְּהֵמוֹתֵיהֶם מִרְעֶה שָׁמֵן:

פרק ח

פסוק א

גִּלָּיוֹן. מְגִלָּה:

בְּחֶרֶט אֱנוֹשׁ. בְּמִכְתָּב כְּתָב אֲשֶׁר יָרוּץ כָּל אֱנוֹשׁ הַקּוֹרֵא בּוֹ, אֲפִילּוּ אֱנוֹשׁ כָּל שֶׁהוּא, וַאֲפִילּוּ אֵינוֹ חָכָם. וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּתָב מְפָרַשׁ":

לְמַהֵר שָׁלָל לְבֹא סַנְחֵרִיב וְלִשְׁלוֹל אֶת כָּל הוֹן עֶשֶׁרֶת הַשְּׁבָטִים, וּלְהָחִישׁ לָבוֹז נְבוּכַדְנֶצַּר אַחֲרָיו אֶת צִדְקִיָּהוּ וְדוֹרוֹ:

פסוק ב

וְאָעִידָה לִי. גַּם בְּאוֹתָן הַיָּמִים, בִּימֵי יְהוֹיָקִים, עַל אוֹתוֹ פֶּרֶעָנוּת, שְׁנֵי עֵדִים נֶאֱמָנִים: הָאֶחָד לְבַשֵּׂרָם רָעָה הָעֲתִידָה לָבֹא עֲלֵיהֶם, **אוּרִיָּה הַכֹּהֵן**, שֶׁהָרָגוֹ יְהוֹיָקִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו כו:כ) "וְגַם אִישׁ הָיָה מִתְנַבֵּא בְּשֵׁם ה' אוּרִיָּה בֶּן שְׁמַעְיָה מִקִּרְיַת הַיְעָרִים וַיִּתְנַבֵּא עַל הָעִיר הַזֹּאת וְעַל הַמָּקוֹם הַזֶּה אֶת כָּל דִּבְרֵי יִרְמְיָהוּ":

וְאֶת זְכַרְיָהוּ בֶּן יְבֶרֶכְיָהוּ. בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם לְדָרְיָוֶשׁ "עוֹד יֵשְׁבוּ זְקֵנִים וּזְקֵנוֹת בִּרְחוֹבוֹת יְרוּשָׁלָם" (זכריה ח:ד). אוּרִיָּה סִימָן לִזְכַרְיָהוּ: אִם תִּרְאוּ שֶׁתִּתְקַיֵּם נְבוּאַת אוּרִיָּה, תִּהְיוּ מְצַפִּים שֶׁתִּתְקַיֵּם נְבוּאַת זְכַרְיָהוּ, כְּשֵׁם שֶׁהַעִידוֹתִי בְּשֶׁל סַנְחֵרִיב עָמוֹס וִישַׁעְיָה: עָמוֹס לְפֶרֶעָנוּתָן שֶׁל עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים "וְיִשְׂרָאֵל גָּלֹה יִגְלֶה" (עמוס ז:יא), וִישַׁעְיָה (ישעיהו לב:א) לְהַבְטָחָתוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ כְּשֶׁיִּמְלוֹךְ:

פסוק ג

וַתֵּלֶד בֵּן. הוּא הַבֵּן עַצְמוֹ, שֶׁקָּרְאָה הַנְּבִיאָה "עִמָּנוּ אֵל", עַל שֵׁם שֶׁהָיָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעֵזֶר שֶׁל חִזְקִיָּה כְּשֶׁיִּמְלוֹךְ. וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁבֵּן שֵׁנִי הוּא, שֶׁהֲרֵי שָׁנִינוּ (סדר עולם רבה כב) בִּשְׁנַת אַרְבַּע לְאָחָז נֶאֱמְרָה נְבוּאָה זוֹ, וּבִשְׁנַת אַרְבַּע לְאָחָז נֶהֱרַג פֶּקַח, וְאִי אֶפְשָׁר שְׁנֵי בָנִים לְהִוָּלֵד בְּשָׁנָה אַחַת בָּזֶה אַחַר זֶה. וִישַׁעְיָה אָבִיו קָרָא שְׁמוֹ "מַהֵר שָׁלָל" עַל שֵׁם פֶּרֶעָנוּת הָעֲתִידָה לָבֹא עַל רְצִין וּבֶן רְמַלְיָהוּ, שֶׁהָיוּ בָּאִין לִטּוֹל מְלוּכָה מִבֵּית דָּוִד, וְתֻשְׁבַּת מַלְכוּתוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ:

פסוק ד

יִשָּׂא אֶת חֵיל דַּמֶּשֶׂק. "וַיַּעַל דַּמֶּשֶׂק וַיִּתְפְּשֶׂהָ" (מלכים ב טז:ט):

וְאֵת שְׁלַל שׁוֹמְרוֹן. לְאַחַר שֶׁנִּגְרַג פֶּקַח וּמָלַךְ הוֹשֵׁעַ, "עָלָיו עָלָה שַׁלְמַנְאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר וַיְהִי לוֹ הוֹשֵׁעַ עֶבֶד" (מלכים ב יז:ג), וְנָתַן לוֹ מְנוּחָה וְשִׁחַד. הוּא **שְׁלַל שׁוֹמְרוֹן**. כָּל אֵלֶּה הָיָה בִּשְׁנַת אַרְבַּע לְאָחָז:

פסוק ו

אֶת מֵי הַשִּׁלֹחַ הַהֹלְכִים לְאַט. "בְּמַלְכוּתְא דְּבֵית דָּוִד דִּמְדַבַּר לְהוֹן בְּנִיחַ כְּמֵי שִׁלוֹחָא דְּנָגְדִין בְּנִיחַי". **שִׁלוֹחַ** מַעְיָן הוּא וּשְׁמוֹ גִּיחוֹן וְשִׁילוֹחַ, שֶׁרָצוּ לְהָסִיר אֶת מַלְכוּת בֵּית דָּוִד בִּימֵי אָחָז לְפֶקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ. וְכָאן נִבָּא עַל שֶׁבָּנָא וְסִיעָתוֹ שֶׁרָצוּ לְמָרוֹד בְּחִזְקִיָּהוּ, שֶׁמָּאֲסוּ בּוֹ עַל שֶׁרָאוּהוּ שֶׁלֹּא הָיָה בּוֹחֵר בְּשֶׁלְחַן מְלָכִים, אֶלָּא אוֹכֵל לִטְרָא יָרָק וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה. עָלָיו נֶאֱמַר "צַדִּיק אוֹכֵל לְשׂוֹבַע נַפְשׁוֹ" (משלי יג:כה). וְרָאוּ אֶת פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ אוֹכֵל אַרְבָּעִים סְאָה גוֹזָלוֹת בְּקִנּוּחַ סְעוּדָה, וְהָיוּ מְלִיזִין עַל חִזְקִיָּהוּ וְאוֹמְרִין: זֶה הָגוּן לִהְיוֹת מֶלֶךְ? אֵין זֶה מֶלֶךְ אֶלָּא רְצִין וּבֶן רְמַלְיָהוּ הָיוּ רְאוּיִין לִמְלוֹךְ בְּחַיֵּיהֶן, וְזֶהוּ **וּמְשׂוֹשׂ אֶת רְצִין וְגוֹ'**. אָמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אוֹכְלִין אַתֶּם מִתְאַוִּים, אֲנִי מֵבִיא עֲלֵיכֶם אוֹכְלִין הַרְבֵּה. **הִנֵּה ה' מַעֲלֶה עֲלֵיכֶם וְגוֹ' אֶת מֵי הַנָּהָר הָעֲצוּמִים** תַּחַת מֵי הַשִּׁילוֹחַ חֲלָשִׁים וְהַנּוֹחִים:

פסוק ז

וְעָלָה. הַנָּהָר:

עַל כָּל אֲפִיקָיו. יִתְגַּבְּרוּ מֵימָיו לַעֲלוֹת עַל כָּל אֲפִיקֵי מוֹצָא מֵימָיו:

וְהָלַךְ הַנָּהָר מְמַלֵּא **עַל כָּל גְּדוֹתָיו**, עַל גְּדוּדָיו הֵן שְׁפָתוֹתָיו הַזְּקוּפוֹת, בְּמָקוֹם שֶׁהַנָּהָר מוֹשֵׁךְ בֵּין גְּדוּדִין זְקוּפִין, וְהוּא כִּבְתוֹךְ מַרְזֵב:

פסוק ח

וְחָלַף בִּיהוּדָה. בְּאֶרֶץ יְהוּדָה:

שָׁטַף. בְּחָזְקָה:

עַד צַוָּאר. עַד עִקַּר חֹזֶק צַוָּארָם. וְתִרְגֻּם יוֹנָתָן: "עַד יְרוּשְׁלֵם יִמְטֵי":

מֵטוֹת כְּנָפָיו. פֶּרֶק קָטָן שֶׁבְּסוֹף הַכָּנָף קְרוּי 'מוֹט', וְרָאִיתִי בְּתַנְחוּמָא (תנחומא, תזריע ח; תנחומא בובר, תזריע י): כַּמָּה הֵם מוֹטוֹת כַּנְפֵי הַתַּרְנְגוֹל? אֶחָד מִן שִׁשִּׁים בְּאֶכְלוּסֵי סַנְחֵרִיב:

מְלֹא רֹחַב אֶרֶץ יְהוּדָה:

עִמָּנוּ אֵל. הוּא שֵׁבֶט יְהוּדָה, שֶׁהִבְטִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִהְיוֹת עִמָּם בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ, כִּדְבָרֵי הַנְּבִיאָה שֶׁקָּרְאָה שֵׁם בְּנָהּ עִמָּנוּאֵל:

פסוק ט

רֹעוּ עַמִּים. לְשׁוֹן "רֵעֵהוּ", "רֵעֲךָ" (משלי כז:י), כְּתַרְגּוּם יוֹנָתָן: "אִתְחַבָּרוּ". הִתְחַבְּרוּ יַחַד אֻכְלוֹסֵי סַנְחֵרִיב:

וָחֹתּוּ. וְתִשָּׁבְרוּ:

הַתְאַזְּרוּ וָחֹתּוּ. הִתְאַזְּרוּ בְּכָל מֵינֵי גְבוּרָה, וְסוֹפְכֶם לִהְיוֹת חַתִּים:

פסוק י

עֲצוּ. לְשׁוֹן צְוָוחַ:

פסוק יא

בְּחֶזְקַת הַיָּד. בְּהִתְנַבֵּר הַנְּבוּאָה עָלַי, כְּשֶׁהוֹסִיף לְדַבֵּר עָלַי בְּדָבָר זֶה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב לְמַעְלָה "וַיּוֹסֶף ה' דַּבֵּר אֵלַי" (ישעיהו ח:ה), וּבְלָשׁוֹן זֶה אָמַר (יחזקאל ג:יד) "וְיַד ה' עָלַי חָזָקָה" – לְשׁוֹן נְבוּאָה:

וַיִּסְּרֵנִי מִלֶּכֶת וגו'. הִזְהִירַנִי שֶׁלֹּא לִהְיוֹת בַּעֲצַת שְׁבְנָא הַסּוֹפֵר וְסִיעָתוֹ, שֶׁנִּקְשְׁרוּ לִמְרוֹד עַל חִזְקִיָּהוּ, כְּמוֹ שֶׁמְּפוֹרָשׁ (סנהדרין כו א), וְיֵשׁ רֶמֶז בְּסֵפֶר הַזֶּה (ישעיהו כב:טו): "לֵךְ בֹּא אֶל הַסּוֹכֵן וגו'":

וַיִּסְּרֵנִי. כְּמוֹ 'וּלְיַסְּרֵנִי':

פסוק יב

לֹא תֹאמְרוּ קֶשֶׁר. אַתֶּם, סִיעָתוֹ שֶׁל חִזְקִיָּה, אַף עַל פִּי שֶׁהֵם מוּעָטִים מִסִּיעַת שֶׁבְנָא, לֹא תֹּאמְרוּ "אַחֲרֵי רַבִּים לְהַטּוֹת" (שמות כג:ב):

לְכֹל אֲשֶׁר יֹאמַר הָעָם הַזֶּה. שֶׁעִם שֶׁבְנָא, לְפִי שֶׁהוּא קֶשֶׁר רְשָׁעִים, וְאֵינוֹ מִן הַמִּנְיָן. וְכֵן בְּקֶשֶׁר שֶׁל עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים שֶׁיִּתְקַשְּׁרוּ עִם מַלְכֵי מִצְרַיִם:

וְאֶת מוֹרָאוֹ. הָעָם הַזֶּה, שֶׁהֵם אוֹמְרִים לָכֶם לִירָא מִסַּנְחֵרִיב וּלְהַשְׁלִים עִמּוֹ:

לֹא תִירְאוּ וְלֹא תַעֲרִיצוּ. לֹא תֹאמְרוּ חָזָק הוּא. כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "לָא תֵימְרוּן תְּקוֹף":

פסוק יג

וְהוּא מַעֲרֻצְכֶם. מְחַזִּיקְכֶם:

פסוק יד

וְהָיָה לְמִקְדָּשׁ אוֹתָהּ עֵצָה, שֶׁיִּעַץ שֶׁבְנָא וְשִׁיָּעַץ פָּקַח, לְהַשְׁבִּית מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, יִהְיֶה לְסִימָן פֻּרְעָנוּת לָבֹא עֲלֵיהֶם:

לְמִקְדָּשׁ. כְּמוֹ "הִתְקַדְּשׁוּ לְמָחָר" (יהושע ג:ה):

וּלְאֶבֶן נֶגֶף שֶׁהָרַגְלַיִם נִגָּפִים בָּם, לְשׁוֹן מִכְשׁוֹל, כְּמוֹ "בְּטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם" (ירמיהו יג:טז), "פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ" (תהלים צא:יב):

וּלְצוּר מִכְשׁוֹל. הוּא לְשׁוֹן "אֶבֶן נֶגֶף", שֶׁהַצּוּר הוּא אֶבֶן:
לִשְׁנֵי בָּתֵּי יִשְׂרָאֵל. שֶׁבָּאוּ לִהְיוֹת לְפַח וּלְמוֹקֵשׁ לְיוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם, וּמִי הֵם שְׁנֵי הַבָּתִּים? פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ וְסִיעָתוֹ, וְשֶׁבְנָא וְסִיעָתוֹ:

פסוק טו

וְכָשְׁלוּ בָם רַבִּים. וְאוֹתָן הָאֲבָנִים יִכָּשְׁלוּ אֵלּוּ וְסִיעָתָם, שְׁנֵיהֶם יִפְּלוּ בְּיַד שׁוֹנְאֵיהֶם: פֶּקַח נֶהֱרַג, שֶׁהָרְגוּ הוֹשֵׁעַ, וְעָשְׂרֶת הַשְּׁבָטִים נָפְלוּ בְּיַד סַנְחֵרִיב; וְשֶׁבְנָא יָצָא מִירוּשָׁלַיִם, כְּשֶׁעָלָה סַנְחֵרִיב מֵעָלָיהּ לֵילֵךְ עַל תִּרְהָקָה מֶלֶךְ כּוּשׁ, שֶׁטָּפַח שֶׁבְנָא וְסִיעָתוֹ וְהָלַךְ לוֹ:

פסוק טז

צוֹר תְּעוּדָה. כָּל זֶה מִן הַנְּבוּאָה שֶׁנֶּאֶמְרָה לְמַעְלָה (ישעיהו ח:יא) "כִּי כֹה אָמַר ה' אֵלַי", וְעוֹד זֹאת אָמַר לִי: **צוֹר תְּעוּדָה** לְשׁוֹן "הַעֲדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם" (דברים ח:יט), לְשׁוֹן הַתְרָאָה. קְשׁוֹר הַתְרָאתִי **וַחֲתוֹם הַתּוֹרָה** עַל לֵב **לִמּוּדָי** תַּלְמִידֶיךָ וְיִרְאֵי שָׁמַיִם, הַנִּקְרָאִים לִמּוּדֵי ה'. וְאִם תֹּאמַר אֵין לְשׁוֹן 'קְשִׁירָה' נוֹפֵל בְּלִמּוּד תּוֹרָה? נוֹפֵל הוּא בּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "קָשְׁרֵם עַל לִבֶּךָ תָּמִיד" (משלי ו:כא):

פסוק יז

וְחִכִּיתִי לַה' אָמַר יְשַׁעְיָה: אֲנִי הַמְחַכֶּה לַה' הַמַּסְתִּיר פָּנָיו מֵעֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, קִוִּיתִי לוֹ לְאַמֵּת דְּבָרַי אֵלֶּה וּלְהוֹשִׁיעַ אֶת בֵּית דָּוִד:

פסוק יח

הִנֵּה אָנֹכִי וְהַיְלָדִים וגו' לְאוֹתוֹת – לִשְׁנֵי אוֹתוֹת: פַּרְעָנוּת פֶּקַח, כְּמוֹ שֶׁנִּקְרָא הַיֶּלֶד "מַהֵר שְׁלָל חָשׁ בַּז", וּתְשׁוּעַת בֵּית דָּוִד, כְּמוֹ שֶׁנִּקְרָא הַיֶּלֶד "עִמָּנוּ אֵל". וְזֶהוּ הַיְשׁוּב בָּעִנְיָן לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (מב:) עַל אָחָז, שֶׁאָחַז בָּתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת, שֶׁלֹּא יִלְמְדוּ תִּינוֹקוֹת שֶׁל בֵּית רַבָּן תּוֹרָה. אָמַר: אִם אֵין גְּדֵיִים אֵין תְּיָשִׁים, אִם אֵין צֹאן אֵין רוֹעֶה, אֱגְרוֹם לוֹ לְסַלֵּק שְׁכִינָתוֹ. אָמַר לוֹ הַנָּבִיא: כָּל מַה שֶּׁאַתָּה קוֹשֵׁר הַתְּעוּדָה וְחוֹתֵם הַתּוֹרָה לְסָתְמָהּ שֶׁלֹּא תִּמָּצֵא בְּיִשְׂרָאֵל, לֹא יוֹעִיל לְךָ:
וְחִכִּיתִי לַה' הַמַּסְתִּיר פָּנָיו וגו'. אֵין לְךָ נְבוּאָה קָשָׁה כְּאוֹתָהּ שֶׁעָה שֶׁאָמַר מֹשֶׁה (דברים לא:יח): "וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא", וְאַף בּוֹ בַּיּוֹם הִבְטִיחָם: "וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ" (דברים לא:כא):
הִנֵּה אָנֹכִי וְהַיְלָדִים וגו'. הֵם תַּלְמִידִים שֶׁחֲבִיבִין עָלַי כְּבָנִים, יִהְיוּ **לְאוֹתוֹת וּלְמוֹפְתִים** שֶׁתִּתְקַיֵּים תּוֹרָה בְּיִשְׂרָאֵל עַל יָדָם:

פסוק יט

וְכִי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם אָמַר רַבִּי סִימוֹן (ויקרא רבה ו:): בְּאֵרָה אָבִיו שֶׁל הוֹשֵׁעַ בֶּן בְּאֵרִי נִבָּא שְׁנֵי מִקְרָאוֹת הַלָּלוּ, וְלֹא הָיָה בָּהֶם כְּדֵי סֵפֶר וְנִטְפְּלוּ בִּישַׁעְיָה; וְנִבָּא אוֹתָם לְגָלוּת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, כְּשֶׁהִגְלָה סַנְחֵרִיב לְרָאוּבֵנִי וְלַגָּדִי (וְהִגְלוּהוּ עִמָּהֶם), כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים א ה:): "בְּאֵרָה בְנוֹ נָשִׂיא לָרְאוּבֵנִי הַהוּא אֲשֶׁר הִגְלָה תִּגְלַת פִּלְאֶסֶר":

וְכִי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם. הָאֻמּוֹת:

דִּרְשׁוּ אֶל הָאֹבוֹת וְגוֹ' הַמְצַפְצְפִים וְהַמַּהְגִּים. לְשׁוֹן גְּנַאי הוּא, שֶׁאַף הַדִּבּוּר אֵין בָּהֶם, אֶלָּא כְּעוֹפוֹת הַלָּלוּ שֶׁמְּפַטְפְּטִין בְּקוֹלָם. לְשׁוֹן צִפְצוּף וְהֶגֶה נוֹפֵל בְּעוֹפוֹת "כְּסוּס עָגוּר כֵּן אֲצַפְצֵף אֶהְגֶּה כַּיּוֹנָה" (ישעיהו לח:יד). וְכֵן מָצִינוּ לְשׁוֹן צִפְצוּף בְּקוֹל נָמוּךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו כט:ד): "וְהָיָה כְאוֹב מֵאֶרֶץ קוֹלֶךָ וּמֵעָפָר אִמְרָתֵךְ תְּצַפְצָף":

הֲלֹא עַם אֶל אֱלֹהָיו יִדְרֹשׁ. זוֹ תְּהֵא תְּשׁוּבַתְכֶם: הֲלֹא עַם כָּמוֹנוּ, אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים כֵּאלֹהֵינוּ, אֶל אֱלֹהָיו יִדְרוֹשׁ? שֶׁמָּא תֹּאמְרוּ לָנוּ לִהְיוֹת כְּמוֹתְכֶם, לִדְרוֹשׁ צָרְכֵי הַחַיִּים מִן הַמֵּתִים?

פסוק כ

לְתוֹרָה וְלִתְעוּדָה. מְחֻבָּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ: שֶׁמָּא נִדְרוֹשׁ **אֶל הַמֵּתִים לַתּוֹרָה וְלִתְעוּדָה** בְּעַד הַחַיִּים, לְהוֹרוֹת לָנוּ מַה נַּעֲשֶׂה? כָּל זֶה לְפִי הַמִּדְרָשׁ. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ יֵשׁ לִפְתּוֹר: **וְכִי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם וְגוֹ'**, גְּמַר נְבוּאָתוֹ הוּא, שֶׁאָמַר "וַיִּסְּרֵנִי מִלֶּכֶת בְּדֶרֶךְ הָעָם הַזֶּה" (ישעיהו ח:יא), וְהוֹכִיחוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַנָּבִיא וּלְסִיעָתוֹ שֶׁל חִזְקִיָּה: כְּשֶׁיֹּאמְרוּ אֲלֵיכֶם שֶׁבְּנָא וְסִיעָתוֹ, שֶׁיִּרְאוּ אֶת חִזְקִיָּה מְבַעֵט בַּעֲבוֹדַת כּוֹכָבִים, **דִּרְשׁוּ אֶל הָאֹבוֹת וְאֶל הַיִּדְּעוֹנִים**, וּבָרְרוּ בַּעֲבוֹדַת כּוֹכָבִים כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹת הָרִאשׁוֹנִים, וְהָשִׁיבוּ אֶת הַמְּלוּכָה אֶל סַנְחֵרִב. **הֲלֹא עַם אֶל אֱלֹהָיו יִדְרֹשׁ**, עוֹבְדִים עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וְדוֹרְשִׁים **בְּעַד הַחַיִּים אֶל הַמֵּתִים**, אַף אַתֶּם יֵשׁ לָכֶם לַעֲשׂוֹת כֵּן:

לְתוֹרָה וְלִתְעוּדָה. זוֹ תְּהֵא תְּשׁוּבַתְכֶם, שֶׁתִּשְׁמְרוּ אֶת הַתּוֹרָה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעְלָה: "צוֹר תְּעוּדָה חֲתוֹם תּוֹרָה" (ישעיהו ח:טז), וְלֹא תַאֲמִינוּ לִדְבָרֵיהֶם:

אִם לֹא יֹאמְרוּ כַּדָּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר אֵין לוֹ שָׁחַר. מֵאַחַר שֶׁתִּשְׁיבוּ לוֹ תְּשׁוּבָה זוֹ, תִּרְאוּ וְתִשְׁמְעוּ אִם לֹא יִהְיוּ מוֹדִים כְּשֵׁרִים שֶׁבָּהֶם לְדִבְרֵיכֶם, וְיֹאמְרוּ: "כַּדָּבָר הַזֶּה אֱמֶת, אֲשֶׁר אֵין לוֹ לֶאֱלוֹהַּ אוֹב וְיִדְּעוֹנִי שׁוּם שַׁחַר, אֵין רָאוּי לְשַׁחֵר פָּנָיו". כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (ויקרא רבה ו:): עַל עַצְמוֹ אֵינוֹ מַזְהִיר הַשַּׁחַר, שֶׁהֲרֵי עֵינַיִם לוֹ וְאֵינוֹ רוֹאֶה, וְאֵיךְ יַזְהִיר עַל אֲחֵרִים? עִנְיָן אַחֵר: **אִם לֹא יֹאמְרוּ כַּדָּבָר הַזֶּה**, עַתָּה תִּרְאוּ אִם לֹא יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם כַּדָּבָר הַזֶּה: **דִּרְשׁוּ אֶל הָאֹבוֹת**, אַף עַל פִּי שֶׁאֵין לוֹ שַׁחַר וְלֹא מַמָּשׁ בַּדָּבָר הַזֶּה, לֹא יֵבוֹשׁוּ מִלּוֹמַר אֲלֵיכֶם:

פסוק כא

וְעָבַר בָּהּ נִקְשֶׁה וְרָעֵב. מוּסָב לְמַעְלָה. מָה אָמוּר בְּתְחִלַּת הָעִנְיָן? "וַיִּסְּרֵנִי מִלֶּכֶת בְּדֶרֶךְ הָעָם הַזֶּה" (ישעיהו ח:יא), וּפֵרַשׁ מַה הוּא הַדֶּרֶךְ: "לֹא תֹאמְרוּ קֶשֶׁר" (ישעיהו ח:יב) לְקֶשֶׁר עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים שֶׁיִּתְקַשְּׁרוּ עִם מַלְכֵי מִצְרַיִם, וּפֵרַשׁ אֶת עָנְשָׁן: "וְהָיָה לְמִקְדָּשׁ וְכָשְׁלוּ בָם" (ישעיהו ח:יד-טו), וְכָל הָעִנְיָן:

וְעָבַר בָּהּ. הָעוֹבֵר בְּאוֹתָהּ הַדֶּרֶךְ שֶׁעוֹבְדִים אֶת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְסוֹמְכִין עַל מַלְכֵי מִצְרַיִם:

נִקְשֶׁה. מְאוֹרַע קָשֶׁה:

נִקְשֶׁה וְרָעֵב נִלְאֶה בְּצָרוֹת קָשׁוֹת וְרָעֵב, כִּי קִשֵּׁי וּמְצוֹר וּמֵצִיק וְרָעָב יָבֹא עֲלֵיהֶם בִּימֵי מָצוֹר שָׁלֹשׁ שָׁנִים, שֶׁצָּר סַנְחֵרִיב עַל שׁוֹמְרוֹן:

וְהָיָה כִּי יִרְעַב. וְקִלֵּל בָּעֲגָלִים וּבְעָלִים שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים לָהֶם:

וּפָנָה לְמַעְלָה. לְבַקֵּשׁ מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְלֹא יִשְׁמַע, כִּי יִתְחַתֵּם גְּזַר דִּין; וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

פסוק כב

וְאֶל אֶרֶץ יַבִּיט. אוּלַי יִמְצָא עֵזֶר, "אֲשֶׁר שָׁלַח מַלְאָכִים" הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה "אֶל סוֹא מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (מלכים ב יז:ד):

וְהִנֵּה צָרָה. כִּי לֹא יַעֲזֹרוּהוּ, וְגַם שֶׁבְנָא יָצָא לְסַנְחֵרִיב לְרָעָה לוֹ:

מְעוּף צוּקָה. עֲיֵפוּת צוּקָה:

וַאֲפֵלָה מְנָדֵחַ. עַל יְדֵי אֲפֵלָה הוּא מְנָדֵחַ, שֶׁכֵּן לְשׁוֹן נִדּוּחַ נוֹפֵל בָּאֲפֵלָה, כְּמוֹ (ירמיהו כג:יב) "לָכֵן יִהְיֶה דַרְכָּם לָהֶם כַּחֲלַקְלַקּוֹת בָּאֲפֵלָה יִדְּחוּ וְנָפְלוּ בָהּ", וְלָאֲפֵלָה הֵם מְנָדָחִים:

פסוק כג

כִּי לֹא מוּעָף לַאֲשֶׁר מוּצָק לָהּ. כִּי מֶלֶךְ אַשּׁוּר, אֲשֶׁר נִתַּן לְמוּצָק וּלְהָצֵר לָהּ לְאַרְצְכֶם, אֵינוֹ עָיֵף וְאֵינוֹ עָצֵל מִלָּבֹא עֲלֵיהֶם עַד שָׁלֹשׁ פְּעָמִים: אַחַת בִּימֵי פֶּקַח (מלכים ב טו:כט) אֲשֶׁר לָקַח אֶת עִיּוֹן וְאֶת אָבֵל מַעֲכָה וְאֶת קֶדֶשׁ וְאֶת הַגִּלְיָל כָּל אֶרֶץ נַפְתָּלִי, וְהַגָּלוּת הַהִיא בִּשְׁנַת אַרְבַּע לְאָחָז. וּבִשְׁנַת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה "וַיַּעַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶת רוּחַ פּוּל מֶלֶךְ אַשּׁוּר וַיַּגְלֵם לְרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשֶּׁה", מִקְרָא זֶה (דברי הימים א ה:כו), וְגָלוּת זֶה בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם עֶשְׂרֵה לְאָחָז, תְּחִלַּת מִרְדּוֹ שֶׁל הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יז:ד) "וַיִּמְצָא מֶלֶךְ אַשּׁוּר בְּהוֹשֵׁעַ קֶשֶׁר וְגוֹ'", לְאַחַר שֶׁנִּשְׁתַּעְבֵּד לוֹ שְׁמוֹנֶה שָׁנִים. וְאֵין הַחֶשְׁבּוֹן מְפֹרָשׁ בַּמִּקְרָא בְּגָלוּי, אֲבָל יֵשׁ לִלְמֹד מִבְּרַיְתָא דְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כב). וְהַשְּׁלִישִׁית בִּשְׁנַת שֵׁשׁ לְחִזְקִיָּה, שְׁנַת תֵּשַׁע לְמִרְדּוֹ שֶׁל הוֹשֵׁעַ, אֲשֶׁר נִלְכְּדָה שׁוֹמְרוֹן, הִיא עִיר הַמְּלוּכָה, וְגָלוּ

כֻּלָּם. וְזֶה הָאָמוּר כָּאן, כִּי לֹא עֲיֵפוּת לָאוֹיֵב אֲשֶׁר הוּא מוּצָק לָהּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָאֲמוּרָה בָּעִנְיָן "וְאֶל אֶרֶץ יַבִּיט":

כָּעֵת הָרִאשׁוֹן הֵקַל אַרְצָה זְבֻלוּן. הַגָּלוּת הַזֶּה הָאֶמְצָעִי קַלָּה תִּהְיֶה כְּאוֹתָהּ שֶׁל עֵת רִאשׁוֹן, אֲשֶׁר הֵקַל לְהַגְלוֹת אֶת אֶרֶץ זְבוּלוּן וְנַפְתָּלִי, שֶׁאַף בַּשְּׁנִיָּה לֹא הִגְלָה אֶלָּא שְׁנֵי הַמַּטּוֹת וַחֲצִי הַמַּטֶּה שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, אֲבָל הָאַחֲרוֹן מַסָּע הַשְּׁלִישִׁי הוּא:

הִכְבִּיד. טִיאֵט אֶת הַכֹּל כְּמִכַּבֵּד אֶת הַבַּיִת, וְיֵשׁ לְפָרְשׁוֹ אַף לְשׁוֹן כֹּבֶד: לְפִי עִנְיַן הַמִּקְרָא, שֶׁפָּתַח רִאשׁוֹנָה בִּלְשׁוֹן הֵקַל **אַרְצָה זְבֻלוּן, וְהָאַחֲרוֹן הִכְבִּיד**; וּכְשֶׁאָמַר יְשַׁעְיָה נְבוּאָה זוֹ, כְּבָר גָּלוּ הָרִאשׁוֹנִים:

דֶּרֶךְ הַיָּם. אוֹתָן הַיּוֹשְׁבִים עַל יַמָּהּ שֶׁל טְבֶרְיָה, הִיא אֶרֶץ נַפְתָּלִי, שֶׁנֶּאֱמַר "יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה" (דברים לג:כג):

עֵבֶר הַיַּרְדֵּן. הִיא גְּלוּת שְׁנִיָּה שֶׁל רְאוּבֵן וְגָד:

גְּלִיל הַגּוֹיִם. הִיא כָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיְתָה גוֹלֶלֶת אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם, שֶׁהַכֹּל מִתְאַוִּין לָהּ וּבָאִין לָהּ לִסְחוֹרָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ג:יט) "נַחֲלַת צְבִי צִבְאוֹת גּוֹיִם"; וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם לְשׁוֹן אַחֵר:

פרק ט

פסוק א

הָעָם הַהֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ. הֵם יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁהָיוּ חֲשֵׁכִים מִדַּאֲגַת סַנְחֵרִיב, כְּעִנְיָן שֶׁאָמַר חִזְקִיָּהוּ (ישעיהו לז:ג): "יוֹם צָרָה וְתוֹכֵחָה וּנְאָצָה הַיּוֹם הַזֶּה":

רָאוּ אוֹר גָּדוֹל. בְּמַפַּלְתּוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב:

פסוק ב

הִרְבִּיתָ הַגּוֹי. נַעֲשׂוּ גְּדוֹלִים לְכָל שׁוֹמְעֵיהֶם, כְּשֶׁשָּׁמְעוּ הָאֻמּוֹת הַנִּסִּים שֶׁנַּעֲשׂוּ לָהֶם:

לוֹ הִגְדַּלְתָּ הַשִּׂמְחָה. וְלֹא לְאוֹיְבָיו, וְכָתִיב "לֹא" בְּלָמֶ"ד אֶלֶ"ף, לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה שִׂמְחַת חִזְקִיָּה שְׁלֵמָה, לְפִי שֶׁבְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק נֶאֱמַר לוֹ "הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְנִשָּׂא כָל אֲשֶׁר בְּבֵיתֶךָ" (ישעיהו לט:ו):

כְּשִׂמְחַת בַּקָּצִיר. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּחֶדְוַת נִצְחֵי קְרָב", שֶׁהוּא כְּעֵין הַקָּצִיר, הוֹרְגֵי אָדָם קוֹצְצֵי צַוָּארִים; וְשִׁנָּה הַכָּתוּב בִּלְשׁוֹנוֹ לְדָרוֹשׁ, שֶׁהָיָה אוֹתוֹ הַנֵּס בְּלֵיל קְצִיר הָעֹמֶר (ויקרא רבה כח, ו):

כַּאֲשֶׁר יָגִילוּ בְּחַלְקָם שָׁלָל. מִצָּרִים בִּימֵי מֹשֶׁה, שֶׁאַף כָּאן חָלְקוּ שָׁלָל כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וְ"חֲמָדַת כָּל הַגּוֹיִם" (חגי ב:ז); שֶׁכְּשֶׁחָזַר מֵעַל תִּרְהָקָה מֶלֶךְ כּוּשׁ (ישעיהו לז:ט), בָּא לוֹ לִירוּשָׁלַיִם

עִם כָּל אוֹצְרוֹת כּוּשׁ וּמִצְרַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "יְגִיעַ מִצְרַיִם וְסַחַר כּוּשׁ וּסְבָאִים" וְגוֹ' (ישעיהו מה:יד), וְהַכֹּל בָּזוּז חִזְקִיָּה וְעַמּוֹ:

פסוק ג

כִּי אֶת עֹל סֻבָּלוֹ. עֹל שֶׁהָיָה סֵבֶל לְחִזְקִיָּה, וְשֶׁהָיָה מַטֶּה אֶת שִׁכְמוֹ לְמַשָּׂא כָּבֵד לְהַעֲלוֹת מַס קָשֶׁה, וְאֶת שֵׁבֶט יְהוּדָה שֶׁהָיָה נוֹגֵשׂ בּוֹ בְּחִזְקִיָּהוּ:

הַחִתֹּתָ. שִׁבַּרְתָּ יַחַד בְּלַיְלָה אֶחָד:

כְּיוֹם מִדְיָן. בִּימֵי גִדְעוֹן, שֶׁאַף הֵם נָפְלוּ יַחַד בְּלַיְלָה אֶחָת, וּבְלֵיל קְצִיר הָעֹמֶר, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שופטים ז:יג): "וְהִנֵּה צְלִיל שְׂעוֹרִים מִתְהַפֵּךְ בְּמַחֲנֵה מִדְיָן":

פסוק ד

כִּי כָל סְאוֹן סֹאֵן בְּרַעַשׁ. יֵשׁ פּוֹתְרִין אוֹתוֹ (מחברת מנחם) לְשׁוֹן סְאָה וּמִדָּה, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ (סוטה ח ב), אַךְ לְפִי פְּשַׁט לְשׁוֹן הַמִּקְרָא לֹא יִתָּכֵן לְפָרֵשׁ מִגִּזְרָתוֹ, מֵאַחַר שֶׁאֵין הַוָּי"ו וְהַנּוּ"ן מֵעִקַּר הַתֵּיבָה, אֶלָּא כְּמוֹ שְׁאוֹן מִן שׁוֹאֶה, וְהֶמּוֹן מִן הוֹמָה, וְחָרוֹן מִן חָרָה, לֹא יִתְפַּעֵל עִם הַנּוּ"ן לוֹמַר סוֹאֵן אֶלָּא סוֹאֶה, כְּמוֹ מִן הֶמּוֹן הוֹמָה וּמִן שְׁאוֹן שׁוֹאֶה, וְלֹא יֹאמַר שׁוֹאֵן, הוֹמֵן, חוֹרֵן. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁפִּתְרוֹנוֹ לְפִי הָעִנְיָן, וְאֵין לוֹ דּוֹמֶה מִן הַמִּקְרָא, וּפִתְרוֹנוֹ לְשׁוֹן צַהֲלַת נִצָּחוֹן בַּמִּלְחָמָה: **כִּי כָל סְאוֹן סֹאֵן בְּרַעַשׁ** – קוֹל נִצָּחוֹן שׁוּם נוֹצֵחַ בַּמִּלְחָמָה בְּרַעַשׁ שַׁעֲטַת סוּסִים וְהַגָּפַת תְּרִיסִין הוּא:

וְשִׂמְלָה. הֲרוּגֵי מִלְחָמָה **מְגוֹלָלָה בְּדָמִים**, אֲבָל נִצָּחוֹן זֶה אֵין בּוֹ רַעַשׁ וְאֵין בּוֹ דָּם. **וְהָיְתָה לִשְׂרֵפָה** יְקַד יְקוֹד מַאֲכֹלֶת:

פסוק ה

כִּי יֶלֶד יָלַד לָנוּ אַף עַל פִּי שֶׁאָחָז רָשָׁע הוּא, בְּנוֹ הַנּוֹלָד לוֹ זֶה כַּמָּה שָׁנִים לִהְיוֹת לָנוּ תַּחְתָּיו לְמֶלֶךְ צַדִּיק יִהְיֶה, וְתִהְיֶה מִשְׂרַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְעָלָיו עַל שִׁכְמוֹ, שֶׁיִּהְיֶה עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְשׁוֹמֵר מִצְוֹת וְיַסֵּה שֶׁכֻּלָּם לְמַשָּׂאוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

וַיִּקְרָא שְׁמוֹ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא מַפְלִיא עֵצָה **וְאֵל גִּבּוֹר וַאֲבִי עַד**, קָרָא שְׁמוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ **שַׂר שָׁלוֹם** (סנהדרין צד א), כִּי שָׁלוֹם וֶאֱמֶת יִהְיֶה בְּיָמָיו (ישעיהו לט:ח):

פסוק ו

לְמַרְבֵּה הַמִּשְׂרָה. לְמִי יִקָּרֵא הַשֵּׁם? לַמֶּלֶךְ **הַמַּרְבֶּה הַמִּשְׂרָה** שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל עַצְמוֹ לִירָא מִפָּנָיו:

מִשְׂרָה. לְשׁוֹן שְׂרָרָה. זוֹ לְתִשׁוּבַת אֲחֵרִים, אַךְ יֵשׁ לוֹמַר שֶׁאַף **שַׂר שָׁלוֹם** מִשְׁמוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וּקְרִיאַת שֵׁם זֶה אֵינָהּ לְשֵׁם מַמָּשׁ אֶלָּא לְשֵׁם גְּדוּלָּה וּשְׂרָרָה, כְּמוֹ "וּקְרָא

שֵׁם בְּבֵית לָחֶם" (רות ד:יא), וּכְמוֹ "וְעָשִׂיתִי לְךָ שֵׁם" (שמואל ב ז:ט), אַף כָּאן **וַיִּקְרָא שְׁמוֹ** וְיִתֵּן לוֹ שֵׁם וּמֻמְשָׁלָה:

וּלְשָׁלוֹם הַנּוֹתֵן לוֹ **אֵין קֵץ**, שֶׁהָיָה לוֹ שָׁלוֹם מִכָּל עֲבָרָיו. וְאֵין 'קֵץ' זֶה לְשׁוֹן הֶפְסֵק עוֹלָמִית, אֶלָּא **אֵין קֵץ** לִסְבִיבָיו. **עַל כִּסֵּא** מַלְכוּת **דָּוִד** יִהְיֶה שָׁלוֹם זֶה, **בְּמִשְׁפָּט וּצְדָקָה** שֶׁעָשָׂה חִזְקִיָּהוּ:

וּלְשָׁלוֹם. וְי"ו זֶה תְּקוּן הַמִּלָּה הוּא, הִרְבָּה מִשְׁרָה עַל שִׁכְמוֹ, וּמַה גְּמוּל יְשַׁלֵּם לוֹ? הִנֵּה לִשְׁלוֹמוֹ אֵין לוֹ קֵץ וְאֵין קִצְבָּה:

מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם. עוֹלְמוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ, כָּל יָמָיו. וְכֵן מָצִינוּ שֶׁאָמְרָה חַנָּה עַל שְׁמוּאֵל "וְיָשַׁב שָׁם עַד עוֹלָם" (שמואל א א:כב). וְלִתְשׁוּבַת אֲחֵרִים הָאוֹמְרִים שֶׁהוּא שֵׁם, יֵשׁ לְהָשִׁיבָם:

מַהוּ "מֵעַתָּה"? וַהֲלֹא לֹא בָּא עַד לְסוֹף שְׁלוֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה:

קִנְאַת ה' צְבָאוֹת. שֶׁקִּנֵּא לְצִיּוֹן עַל אֲשֶׁר יָעַץ עָלֶיהָ אֲרָם וּפֶקַח:

תַּעֲשֶׂה זֹּאת. וְלֹא אָחָז רָאוּי לְכָךְ, וְאַף זְכוּת אָבוֹת תָּמָה. תּוֹסֶפְתָּ: וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּקֹשׁ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת חִזְקִיָּהוּ מָשִׁיחַ וְסַנְחֵרִיב גּוֹג וּמָגוֹג. אָמְרוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "מִי שֶׁקִּצֵּץ דַּלְתוֹת הַהֵיכָל וְשִׁגְּרָן לְמֶלֶךְ אַשּׁוּר יֵעָשֶׂה מָשִׁיחַ?" מִיָּד סָתְמוּ הַכָּתוּב:

פסוק ז

דָּבָר שָׁלַח אֲדֹנָי בְּיַעֲקֹב. הַנְּבוּאָה שֶׁנִּתְנַבֵּא לְפֶרְעָנוּת פֶּקַח בֶּן רְמַלְיָה:

וְנָפַל בְּיִשְׂרָאֵל. מֵעַתָּה תִּתְקַיֵּם בָּהֶם:

פסוק ח

בְּגַאֲוָה וּבְגֹדֶל לֵבָב לֵאמֹר. מַה שֶּׁהָיוּ אוֹמְרִים **בְּגַאֲוָה וּבְגֹדֶל לֵבָב**:

פסוק ט

לְבֵנִים נָפָלוּ וְגָזִית נִבְנֶה. הַמְּלָכִים שֶׁהָיוּ לָנוּ קֹדֶם שֶׁמָּלַךְ פֶּקַח, כְּגוֹן יְהוֹאָחָז בֶּן יֵהוּא שֶׁבִּימָיו נִתְמַעֵט, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יג:ז): "כִּי אִבְּדָם מֶלֶךְ אֲרָם", שְׁפָלִים הָיוּ, וְהֵם הָלְכוּ לָהֶם כְּבִנְיָן לְבֵנִים רָעוּעַ הַנּוֹפֵל. אֲבָל זֶה שֶׁהוּא עַכְשָׁיו, חָזָק הוּא כְּבִנְיַן אַבְנֵי גָזִית, וְכֵן אֲרָזִים טוֹבִים מִשִּׁקְמִים לִבְנְיָן:

פסוק י

וַיְשַׂגֵּב ה' אֶת צָרֵי רְצִין עָלָיו. הֵם בּוֹטְחִים בְּמַה שֶּׁנִּסְמְכוּ עַל רְצִין מֶלֶךְ אֲרָם, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְשַׂגֵּב אֶת מֶלֶךְ אַשּׁוּר עָלָיו, וְיִסַּכְסְכֵנוּ לְהַשִּׁיאוֹ לָבֹא עָלָיו. כָּךְ שָׁמַעְתִּי, וַאֲנִי אוֹמֵר: **אֶת אוֹיְבָיו** כְּלַפֵּי הַשְּׁכִינָה הוּא אוֹמֵר, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יְסַכְסֵךְ אֶת אוֹיְבָיו זֶה בָּזֶה, גּוֹי בְּגוֹי,

אֲרָם וּפְלִשְׁתִּים בְּיִשְׂרָאֵל וְיִשְׂרָאֵל זֶה בָּזֶה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לְמַטָּה בָּעִנְיָן "מְנַשֶּׁה אֶת אֶפְרַיִם וְגוֹ'" (ישעיהו ט:כ):

פסוק יא

אֲרָם מִקֶּדֶם. אֲרָם הֵרֵעוּ לָהֶם מִקֶּדֶם, בִּימֵי יְהוֹאָחָז וְיוֹאָשׁ, וּפְלִשְׁתִּים הֵרֵעוּ לָהֶם מֵאָחוֹר, שֶׁהַפְּלִשְׁתִּים לָהֶם בַּמַּעֲרָב:

בְּכָל זֹאת וגו'. וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה – עַד שֶׁיְּבִיא עֲלֵיהֶם אֶת סַנְחֵרִיב. דְּבָר אַחֵר: **אֲרָם מִקֶּדֶם וּפְלִשְׁתִּים מֵאָחוֹר** – הָיוּ מַשְׁחִיתִים בִּיהוּדָה בִּימֵי אָחָז, כְּמוֹ שֶׁמְּפוֹרָשׁ (דברי הימים ב כח:יח), וְעַל יִשְׂרָאֵל וְעַל יְהוּדָה הָיָה יְשַׁעְיָה מִתְאוֹנֵן עַל הַצָּרוֹת הַלָּלוּ:

פסוק יב

עַד הַמַּכֵּהוּ. עַד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא מֵבִיא עָלָיו הַמַּכּוֹת הָאֵלֶּה:

פסוק יג

כִּפָּה וְאַגְמוֹן. לְשׁוֹן מְלָכִים וְשַׁלְטוֹנִים:

כִּפָּה. ארקוול"ר בלע"ז, כְּלוֹמַר: אוֹתָם הַחוֹפְפִים עֲלֵיהֶם כַּכִּפָּה זוֹ:

וְאַגְמוֹן. וְאַף הִיא כִּפָּה קְטַנָּה, וְעַל שֵׁם שֶׁכִּפּוּפָה כְּאַגְמוֹן קוֹרֵא לָהּ אַגְמוֹן. וּבְבָרְיָתָא דִּשְׁמוּאֵל מָצִינוּ, שֶׁיֵּשׁ מַזָּלוֹת בָּרָקִיעַ מְמוּנִים, וְאֵלֶּה שְׁמוֹתָם; וְכָאן אָמַר הַנָּבִיא, שֶׁכָּל חֶכְמֵיהֶם הַמְתְנַבְּאִים לָהֶם וְחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים אֶת הַבָּאוֹת עֲלֵיהֶם, יַכְרִית ה' מֵהֶם:

פסוק טו

מְאַשְּׁרֶיךָ. מַדְרִיכֶיךָ, כְּמוֹ "בַּאֲשֻׁרוֹ אָחֲזָה רַגְלִי" (איוב כג:יא), וּמְאֻשָּׁרָיו שֶׁלְּמְדוּ דַּרְכֵי מַדְרִיכֵי הַתּוֹעֶה (סא"א):

וּמְאַשָּׁרָיו מְבַלְּעִים. הַדּוֹרְכִים בְּדֶרֶךְ הַמַּתְעִים, הַמְאַשְּׁרִים אוֹתָם בַּדְּרָכִים הַלָּלוּ, דְּרָכִים מְסֻתָּרִים וּנְבוּכִים שֶׁאֵין פֶּתַח לְצֵאת מֵהֶם. וּלְשׁוֹן 'בִּלּוּעַ' נוֹפֵל עַל הַיַּדָּךְ', כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר: "עַמֵּי מְאַשְּׁרֵיךְ מַתְעִים וְדֶרֶךְ אָרְחוֹתַיִךְ בִּלֵּעוּ" (ישעיהו ג:יב):

פסוק טז

וּמְרַעֶיהָ. רָשָׁע, כְּמוֹ "זֶרַע מְרֵעִים" (ישעיהו א:ד):

פסוק יז

כִּי בָעֲרָה כָאֵשׁ רִשְׁעָה. רִשְׁעָתָם תִּבְעַר בָּהֶם וְתֹאכְלֵם כָּאֵשׁ:

שָׁמִיר וָשַׁיִת שֶׁלָּהֶם תֹּאכַל, הַמּוֹרְדִים וְהַפּוֹשְׁעִים שֶׁבָּהֶם:

וַתִּצַּת בְּסִבְכֵי הַיַּעַר. בְּדַלַּת הָעָם; **סִבְכֵי** – עֲנָפִים:

וַיִּתְאַבְּכוּ גֵּאוּת עָשָׁן. יִהְיוּ נְבוּכִים וּמְסֻגָּרִים בְּחֹזֶק עָשָׁן הַתִּבְעָרָה. **וַיִּתְאַבְּכוּ** – כָּל לְשׁוֹן 'נְבַךְ' אֵין יְסוֹד תֵּיבָה אֶלָּא 'בַּךְ', כְּמוֹ "מִבְּכִי נְהָרוֹת" (איוב כח:יא), "עֲמֻק הַבָּכָא" (תהלים

פד:ז), וְהַנּוּ"ן בָּאָה לוֹ לִפְרָקִים, וְכָאן בָּא בּוֹ אָלֶ"ף בִּמְקוֹם נוּ"ן, כְּמוֹ אָלֶ"ף שֶׁל "אִבְחַת חֶרֶב" (יחזקאל כא:כ), וְאָלֶ"ף שֶׁל "וְאַחֲוָתִי בְאָזְנֵיכֶם" (איוב יג:יז):

פסוק יח

נָעָתַם אָרֶץ. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "חֲרוּכַת אַרְעָא", וְקָשֶׁה בְּעֵינַי לְפָרֵשׁ כֵּן, שֶׁהָיָה לוֹ לוֹמַר נֶעְתָּמָה הָאָרֶץ; וְאַחֲרֵי שֶׁאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא, לֹא לְשׁוֹן הַתַּרְגּוּם וְלֹא לָשׁוֹן אַחֵר, אֲנִי מְפָרְשׁוֹ לְפִי עִנְיָנוֹ: **בְּעָבְרַת** הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **נָעָתַם** הֶעָשָׁן הַזֶּה **לָאָרֶץ**, וְהוּא לְשׁוֹן 'נִגְזַר' עַל הָאָרֶץ, אוֹ לְשׁוֹן 'נִתַּךְ' וְהִגִּיעַ לָאָרֶץ:

פסוק יט

וַיִּגְזֹר עַל יָמִין. יְבֹזּוּ וְיִשְׁלְלוּ זֶה אֶת זֶה **עַל יָמִין** אוֹ **עַל שְׂמֹאל**, וְלֹא יִמָּצֵא לָהֶם:
אִישׁ בְּשַׂר זְרֹעוֹ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "גְּבַר נִכְסֵיהּ קְרִיבֵיהּ יְבַזּוּן":

פסוק כ

מְנַשֶּׁה אֶת אֶפְרַיִם. **מְנַשֶּׁה** יִתְחַבֵּר עִם **אֶפְרַיִם**:
וְאֶפְרַיִם אֶת מְנַשֶּׁה. עִם **מְנַשֶּׁה**, **וְיַחְדָּו הֵמָּה** יִתְחַבְּרוּ **עַל יְהוּדָה**:

פרק י

פסוק א

חֹקְקֵי אָוֶן. שִׁטְרֵי אָוֶן, שְׁטָרוֹת מְזֻיָּפִין:
וּמְכַתְּבִים. לְשׁוֹן עֲרָבִי הוּא, כְּמוֹ "מִכְתָּבִים" (שֶׁהַמֵּ"ם חִירֵק וְכָ"ף שְׁוָא וְתָ"ו קָמוּצָה) בִּלְשׁוֹן עִבְרִי:

פסוק ב

לְהַטּוֹת. עַל יְדֵי שְׁטָרוֹת שֶׁקֵּר אֶת הַדַּלִּים **מִדִּין** זְכוּת הָרָאוּי לָהֶם:

פסוק ג

לְיוֹם פְּקֻדָּה. שֶׁיִּפְקֹד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֲלֵיכֶם עֲוֹנֵיכֶם:
שׁוֹאָה. לְשׁוֹן חָרְבָּן:
עַל מִי תָּנוּסוּ לְעֶזְרָה. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֵינוֹ בְּעֶזְרַתְכֶם:
וְאָנָה תַּעַזְבוּ. אֶת כָּל הַכָּבוֹד אֲשֶׁר אַתֶּם קוֹבְצִים מִן הַגָּזֵל, כְּשֶׁתִּלָּכְדוּ בַּגּוֹלָה:

פסוק ד

בִּלְתִּי כָרַע תַּחַת אַסִּיר. בְּמָקוֹם אֲשֶׁר לֹא כָרַע וְלֹא יָבִין אֶחָד מִכֶּם, שֶׁלֹּא הָיָה שָׁם כְּרִיעַת הַמַּרְבֵּץ, שָׁם, בְּאוֹתוֹ הַמָּקוֹם, תִּהְיוּ אֲסוּרִים; כְּלוֹמַר: חוּץ מֵאַרְצְכֶם תֵּאָסְרוּ. וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "בַּר מִן אַרְעָכוֹן אֲסִירִין תִּתְאַסְרוּן":

תַּחַת. מָקוֹם, כְּמוֹ "שְׁבוּ אִישׁ תַּחְתָּיו" (שמות טז:כט):
וְתַחַת הֲרוּגִים יִפֹּלוּ. וּבְאוֹתוֹ מָקוֹם יִפְּלוּ הֲרוּגִים:

פסוק ה

הוֹי. כִּי עָשִׂיתִי אֶת **אַשּׁוּר שֵׁבֶט אַפִּי** לְרְדּוֹת בּוֹ אֶת עַמִּי:
וּמַטֶּה הוּא. זַעְמִי בְּיָדָם שֶׁל בְּנֵי אַשּׁוּר:

פסוק ו

בְּגוֹי חָנֵף. יִשְׂרָאֵל:

פסוק ז

וְהוּא. סַנְחֵרִיב:
לֹא כֵן יַדְּמֶה. שֶׁהַגְּזֵרָה מֵאִתִּי וַאֲנִי שׁוֹלְחוֹ, **יַדְּמֶה** – קווייד"ר בלע"ז:
וּלְבָבוֹ לֹא כֵן יַחְשֹׁב. שֶׁשִּׁלַּחְתִּיו עַל עִסְקֵי מָמוֹן לִשְׁלוֹל וְלָבֹז בַּז, כִּי בִּלְבָבוֹ לְהַשְׁמִיד אֶת הַכֹּל בְּגַאֲוָתוֹ:

פסוק ח

כִּי יֹאמַר וְגוֹ'. לְכָךְ גְּבַהּ לִבּוֹ:

פסוק ט

הֲלֹא כְּכַרְכְּמִישׁ. כַּאֲשֶׁר בְּנֵי כַּרְכְּמִישׁ שָׂרִים וְשַׁלְטוֹנִים כֵּן בְּנֵי כַלְנוֹ, עַל כֵּן **אִם לֹא כְּאַרְפַּד** אֲשֶׁר הוּא מִשְׁלְטָנוּת **חֲמָת** שֶׁלָּקַחְתִּי מִיַּד אֲרָם, וְאִם **לֹא כְּדַמֶּשֶׂק** שֶׁלָּקַחְתִּי מִיַּד אֲרָם, כֵּן עָשִׂיתִי לְשׁוֹמְרוֹן. **אִם לֹא כְּאַרְפַּד חֲמָת** דְּבוּק הוּא, כְּאַרְפַּד שֶׁל חֲמָת, לְכָךְ נָקוּד פַּתָּח:

פסוק י

וּפְסִילֵיהֶם הָיוּ **מִירוּשָׁלַם וּמִשֹּׁמְרוֹן**, מִכָּאן שֶׁרִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ מַסְפִּיקִין דְּמוּת עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁלָּהֶם לְכָל הָאֻמּוֹת סְבִיבוֹתָם (ספרי דברים שיח), וְאַחֲרֵי שֶׁעוֹבְדֵי פְּסִילֵי שׁוֹמְרוֹן וִירוּשָׁלַם נָפְלוּ בְּיָדִי וְלֹא הִצִּילוּם פְּסִילֵיהֶם, כָּךְ שׁוֹמְרוֹן וִירוּשָׁלַם לֹא תִנָּצֵל:

פסוק יא

כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְשֹׁמְרוֹן וגו'. זֹאת יֹאמַר לְאַחַר שֶׁיִּכְבּוֹשׁ אֶת שׁוֹמְרוֹן:

פסוק יב

וְהָיָה כִּי יְבַצַּע וְגוֹ'. אֲבָל לֹא הָיָה כְּמוֹ שֶׁדִּמָּה, אֶלָּא מֵאַחַר שֶׁיִּגְמוֹר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **אֶת כָּל מַעֲשֵׂהוּ** וְנִקְמָתוֹ בְּיִשְׂרָאֵל וּבִקְצֵה עָרֵי יְהוּדָה, וּמֵאוֹתָהּ יְרָאָה יִכָּנְעוּ בְּנֵי צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם לָשׁוּב אֵלַי, אוֹדִיעַ לְמֶלֶךְ אַשּׁוּר כִּי לֹא בְּכֹחוֹ גָּבַר:
אֶפְקֹד עַל פְּרִי גֹדֶל לְבַב מֶלֶךְ אַשּׁוּר. עַל אֲשֶׁר הִפְרָה וְהִרְבָּה גֹּדֶל לְבַב מֶלֶךְ אַשּׁוּר לְהִתְהַלֵּל בְּכֹחוֹ עַל שֶׁקֶר. **פְּרִי גֹדֶל** – קריישמנ"ס דגרנדיי"א בלע"ז שֶׁל לֵב סַנְחֵרִיב:

תִּפְאֶרֶת רוּם עֵינָיו. עַל שֶׁנִּתְפָּאֵר בְּגַאֲוָתוֹ. **תִּפְאֶרֶת** – ונטמנ"ט בלע"ז:
רוּם עֵינָיו. גַּסּוּת רוּחוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "גְּבַהּ עֵינַיִם וּרְחַב לֵבָב" (תהלים קא:ה):

פסוק יג

כִּי אָמַר בְּכֹחַ יָדִי עָשִׂיתִי. כָּל גְּבוּרָתִי לֹא מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:
נָבָנוֹתִי. חָכַמְתִּי:
וָאָעָתִּוד תֹּתֵיהֶם. מַעֲמָדָם וּמַצָּבָם:
וְאוֹרִיד. הוֹרַדְתִּים מִגְּדֻלָּתָם:
כַּאבִּיר יוֹשְׁבִים. יוֹשְׁבִים רַבִּים, **כַּבִּיר** – פולשור"ש:

פסוק יד

כַּקֵּן. כְּקִינֵי עוֹפוֹת הֶפְקֵר:
וְכָאֶסֹף בֵּיצִים עֲזֻבוֹת. וְכַאֲשֶׁר יֶאֱסֹף אִישׁ **בֵּיצִים עֲזֻבוֹת** שֶׁעָזְבַתְתָּם אִמָּם, וְאֵין מוֹחֶה בְּיָדָם לְכַסּוֹת עֲלֵיהֶם:
נוֹדֵד כָּנָף וּפֹצֶה פֶּה וּמְצַפְצֵף כָּל הַלָּשׁוֹן הַזֶּה נוֹפֵל בְּעוֹפוֹת; לְפִי שֶׁדִּמָּה אוֹתָם הַגּוֹלִים לְקֵן צִפֳּרִים וּלְבֵיצִים עֲזוּבוֹת, אָמַר לָשׁוֹן זֶה: לֹא צִפְצְפוּ עֲלֵיהֶם הָאָב וְהָאֵם:

פסוק טו

הֲיִתְפָּאֵר הַגַּרְזֶן. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹמֵר: לֹא הָיָה לְךָ לְהִתְהַלֵּל בְּזֹאת, כִּי אֵינְךָ אֶלָּא כְּגַרְזֶן שֶׁלִּי, וַאֲנִי הַחוֹצֵב בְּךָ נִפְרָע עַל יָדְךָ מֵאוֹיְבַי. אַתָּה **הַמַּשּׂוֹר** וַאֲנִי **הַמְנִיפוֹ**, וְכִי דֶּרֶךְ הַמַּשּׂוֹר לְהִתְהַלֵּל עַל מְנִיפוֹ? **מַשּׂוֹר** מיירי"א בלע"ז:
כְּהָנִיף שֵׁבֶט וְאֶת מְרִימָיו. כְּאִלּוּ הָיָה הַשֵּׁבֶט מֵנִיף אֶת עַצְמוֹ וְאֶת יַד הַמְּרִימוֹ, וַהֲלֹא אֵין שֵׁבֶט מְנִיפוֹ אֶלָּא הָאָדָם?
כְּהָרִים מַטֶּה לֹא עֵץ. לֹא הָעֵץ הוּא הַמֵּרִים, אֶלָּא הָאָדָם הוּא הַמֵּרִים:

פסוק טז

וְתַחַת כְּבֹדוֹ. תַּחַת בְּגָדֶיהֶם יִהְיוּ נִשְׂרָפִין, הַבְּגָדִים הֵם מְכַבְּדִים אֶת הָאָדָם:
יֵקַד יֵקֹד. יִשָּׂרֵף שְׂרֵפָה כְּשְׂרֵפַת אֵשׁ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (תנחומא צו ב): כָּאן פָּרַע לְבָנֵי שֵׁם הַכָּבוֹד שֶׁעָשָׂה שֵׁם לְאָבִיו, כְּשֶׁכִּסָּה עֶרְוַת נֹחַ אָבִיו, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט:כג): "וַיִּקַּח שֵׁם וַיֶּפֶת וְגוֹ'":

פסוק יז

אוֹר יִשְׂרָאֵל. הַתּוֹרָה שֶׁעוֹסֶקֶת בָּהּ חִזְקִיָּהוּ תִּהְיֶה **לְאֵשׁ** לְסַנְחֵרִיב:
וּקְדוֹשׁוֹ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. דָּבָר אַחֵר: **וּקְדוֹשׁוֹ** – צַדִּיקִים שֶׁבַּדּוֹר:
שִׁיתוֹ וּשְׁמִירוֹ. שָׂרָיו וְגִבּוֹרָיו:

פסוק יח

וּכְבוֹד יַעְרוֹ וְכַרְמְלוֹ. הֵם רִבּוּי חֳיָלוֹתָיו:

כָּרְמֶל. יַעַר גָּבוֹהַּ:

כְּמָסוֹס נוֹסֵס. לְפִי שֶׁדִּמָּה אוֹתָם לַעֲצֵי יַעַר, דִּמָּה פֻּרְעָנוּתָם לְתוֹלַעַת הַנוֹסֵר בְּפִיו וְטוֹחֵן הָעֵץ, וְקוֹרְהוּ 'סָס', כְּמוֹ "כַּצֶּמֶר יֹאכְלֵם סָס" (ישעיהו נא:ח):

כְּמָסוֹס נוֹסֵס. כְּמָגוֹר הַמְגוֹרָר:

כְּמָסוֹס נוֹסֵס. כְּמָסוֹס שֶׁל נוֹסֵס שֶׁהוּא נִטְחָן דַּק דַּק, שֶׁהַתּוֹלַעַת טוֹחֵן. כָּךְ הָיָה הָאֵפֶר וּשְׁרִיפַת גּוּפָן דַּק. מָסוֹס הוּא הַנִּטְחָן וְנוֹפֵל עַל יְדֵי תּוֹלַעַת, נוֹסֵס הוּא הַתּוֹלַעַת:

פסוק יט

וּשְׁאָר עֵץ יַעְרוֹ. הַנּוֹתָרִים בַּחֳיָלוֹתָיו:

מִסְפָּר יִהְיוּ. נוֹחִים לִסְפּוֹר, כִּי מְעַט הֵם, וְנַעַר יוֹכַל לְכָתְבָם. וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (איכה רבה ד, טו): עֶשְׂרָה נִשְׁאַר מֵהֶם, שֶׁאֵין לְךָ קָטָן שֶׁאֵינוֹ כּוֹתֵב יו"ד קְטַנָּה:

פסוק כ

לְהִשָּׁעֵן עַל מַכֵּהוּ. לִסְמוֹךְ עַל מַלְכֵי מִצְרַיִם, שֶׁהֵם הָיוּ תְּחִלַּת הַמְצִיקִים לָהֶם:

פסוק כא

שְׁאָר יָשׁוּב. הַשְּׁאֵרִית שֶׁבָּהֶן יָשׁוּבוּ אֶל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

אֵל גִּבּוֹר. שֶׁהֶרְאָה לָהֶם גְּבוּרָה בְּסַנְחֵרִיב:

פסוק כב

כִּי אִם יִהְיֶה עַמְּךָ. לְחִזְקִיָּהוּ אָמַר הַנָּבִיא: **אִם יִהְיֶה עַמְּךָ כְּחוֹל הַיָּם**, הַשְּׁאָר שֶׁיָּשׁוּב בּוֹ לְמוּטָב תִּשְׁטֹף אֶת כְּלָיוֹן הֶחָרוּץ לָבֹא עֲלֵיהֶם, וְיַעַכְּבֵנוּ מִלָּבֹא בִּצְדָקָה שֶׁיִּתְנַהֵג בָּהּ:

פסוק כג

כִּי כָלָה וְנֶחֱרָצָה. תִּרְאוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה (דִּין) בָּרְשָׁעִים, וְתִכָּנְעוּ וְתָשׁוּבוּ אֵלָיו:

פסוק כד

לָכֵן. לְפִי שֶׁיְּדַעְתִּי שֶׁתָּשׁוּבוּ אֵלָיו חִזְקִיָּה וְסִיעָתוֹ. (דבר אחר: **לָכֵן** – לְשׁוֹן שְׁבוּעָה, לָכֵן בֶּאֱמֶת.)

כֹּה אָמַר ה' אַל תִּירָא מֵאַשּׁוּר בַּשֵּׁבֶט יַכֶּכָּה. בַּשֵּׁבֶט פִּיו יְחָרֵף וְיַגְדֵּף אֶתְכֶם עַל יְדֵי רַבְשָׁקֵה: **וּמַטֵּהוּ יִשָּׂא עָלֶיךָ**. לְאַיֵּים כְּדַרְכּוֹ שֶׁעָשָׂה לְמִצְרַיִם. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ **בַּשֵּׁבֶט יַכֶּכָּה** – אֲשֶׁר עַד הֵנָּה הִכָּךְ בַּשֵּׁבֶט, וְהֵרְגַּל לְשֵׂאת עָלֶיךָ מַטֵּהוּ וְאֵימָתוֹ כְּדַרְכּוֹ הַמִּצְרִיִּים. מִשּׁוּם רַבִּי מְנַחֵם אָמַר לִי רַבִּי יוֹסֵף:

פסוק כה

כִּי עוֹד יָמִים **מְעַט מִזְעָר וְכָלָה**, הַזַּעַם שֶׁלִּי שֶׁנִּתַּן לְמַטָּה בְּיַד אַשּׁוּר, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר לְמַעְלָה: "וּמַטֶּה הוּא בְיָדָם זַעְמִי" (ישעיהו י:ה):

וְאַפִּי. שֶׁהָיָה לְשֶׁבֶט, יְשׁוּב. **עַל תַּבְלִיתָם**. לְשׁוֹן "תֶּבֶל עָשׂוּ" (ויקרא כ:יב), עַל חֲרוּפִין וְגִדּוּפִין "אֲשֶׁר גִּדְּפוּ נַעֲרֵי מֶלֶךְ אַשּׁוּר אוֹתִי" (ישעיהו לז:ו):

פסוק כו

וְעוֹרֵר עָלָיו. וּלְעוֹרֵר עָלָיו:

שׁוֹט. מַכַּת יִסּוּרִין:

כְּמַכַּת מִדְיָן. שֶׁנֶּהֶרְגוּ בְּלַיְלָה אֶחָת, וְהַמַּלְכִים שֶׁבָּרְחוּ מֵהֶם וְנִמְלְטוּ, נֶהֱרַג עוֹרֵב בְּצוּר עוֹרֵב, כִּדְמְפוֹרָשׁ בְּסֵפֶר שׁוֹפְטִים (שופטים ז:כה), אַף זֶה, לְאַחַר שֶׁיָּשׁוּב לְאַרְצוֹ, יָמוּת שָׁם בַּחֶרֶב:

וּמַטֵּהוּ עַל הַיָּם. וְעוֹד יְעוֹרֵר עָלָיו אֶת מַטֵּהוּ, אֲשֶׁר הָיָה **עַל הַיָּם** בְּפַרְעֹה וּבְחֵילוֹ:

וְנָשָׂאוֹ. וְטִלְטְלוֹ מִן הָעוֹלָם, כְּדֶרֶךְ שֶׁנָּשָׂא אֶת **מִצְרַיִם**:

פסוק כז

וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יָסוּר סִבְלוֹ מֵעַל שִׁכְמוֹ וְעֻלּוֹ מֵעַל צַוָּארֶךָ וְנִשְׁחַת עol מִפְּנֵי שֶׁמֶן. סַנְחֵרִיב **מִפְּנֵי** חִזְקִיָּהוּ, שֶׁהָיָה נוֹחַ לְדוֹרוֹ כַּשֶּׁמֶן. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (סנהדרין צד ב): מִפְּנֵי שַׁמְנוֹ שֶׁל חִזְקִיָּהוּ, שֶׁהָיָה דּוֹלֵק בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת, שֶׁהִשִּׁיאָם לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר הֶעְתִּיקוּ אַנְשֵׁי חִזְקִיָּהוּ וְגוֹ'" (משלי כה:א):

פסוק כח

בָּא עַל עַיָּת. מוֹנֶה וְהוֹלֵךְ מַסָּעוֹת שֶׁנָּסַע סַנְחֵרִיב, וּבָא עַל עָרֵי יְהוּדָה לְבֹא יְרוּשָׁלַיִם בְּיוֹם מַפַּלְתּוֹ: עַיָּת, מִגְרוֹן, וּמִכְמָשׁ, רָמָה, גִּבְעַת שָׁאוּל, בַּת גַּלִּים, לַיְשָׁה, עֲנָתוֹת, מַדְמֵנָה, גֵּבִים – כֻּלָּן מְקוֹמוֹת הֵן:

פסוק כט

לָנוּ. לְשׁוֹן לִינָה:

נָסָה. בָּרְחָה, בָּרְחוּ כֻּלָּן מִפְּנֵי חֲיָלוֹתָיו:

פסוק ל

צַהֲלִי קוֹלֵךְ. לְהַזְהִיר לָעָם:

הַקְשִׁיבִי לַיְשָׁה. אֶת קוֹל הַשּׁוֹפָר, וּבִרְחוּ לָכֶם; וְכֵן **עֲנִיָּה עֲנָתוֹת**:

פסוק לא

הֵעִיזוּ. נֶאֶסְפוּ לִבְרוֹחַ, וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ **צַהֲלִי קוֹלֵךְ** וְכָל הַמִּקְרָא בְּמִדְרָשׁ אַחֵר בְּאַגָּדַת חֵלֶק (סנהדרין צב ב), וְהֶעֱמִידוּ הַמַּסָּעוֹת עַל עֶשֶׂר; אֲבָל יוֹנָתָן תִּרְגֵּם אֶת כֻּלָּן שְׁמוֹת מְקוֹמוֹת:

פסוק לב

עוֹד הַיּוֹם בְּנֹב לַעֲמֹד כָּל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה נִתְלַבֵּט כְּדֵי לַעֲמוֹד בְּעוֹד הַיּוֹם בְּנוֹב, לְפִי שֶׁאָמְרוּ לוֹ אִיצְטַגְנִינָיו: "אִם תִּלָּחֵם בָּהּ הַיּוֹם תִּכָּבְשֶׁנָּה". וּכְשֶׁעָמַד בְּנוֹב וְרָאָה אֶת יְרוּשָׁלַיִם קְטַנָּה, לֹא חָשׁ לְדִבְרֵי אִיצְטַגְנִינָיו, וְהִתְחִיל לְהָנִיף יָדוֹ בְּגַאֲוָה: "וְכִי עַל עִיר כָּזוֹ הִרְגַּזְתִּי כָּל הַחֲיָילוֹת הַלָּלוּ? לִינוּ פֹּה הַלַּיְלָה, וּלְמָחָר יַשְׁלִיךְ בָּהּ אִישׁ אַבְנוֹ":

הַר בַּת צִיּוֹן. לְהַר בַּת צִיּוֹן:

פסוק לג

הִנֵּה הָאָדוֹן. בַּלַּיְלָה הַהוּא:

מְסָעֵף פַּארָה בְּמַעֲרָצָה. יְפַשֵּׁשׁ פָּארוֹתָיו, עִקַּר עַנְפֵי אִילָנוֹתָיו:

בְּמַעֲרָצָה. בְּמַשּׂוֹר הַמְקַצֵּץ עֲנָפִים. אֵין **פַּארָה** זוֹ לְשׁוֹן 'גַּת', שֶׁהֲרֵי לֹא נִכְתַּב בָּוֵי"ו, כְּמוֹ "פּוּרָה דָּרַכְתִּי" (ישעיהו סג:ג), וּכְמוֹ "לַחְשׁוֹף חֲמִשִּׁים פּוּרָה" (חגי ב:טז), אֶלָּא בְּאֶל"ף, כְּמוֹ "וַתֶּאֱרַכְנָה פֹּארֹתָיו" (יחזקאל לא:ה). **וּמְסָעֵף** הוּא לְשׁוֹן 'מְקַצֵּץ עֲנָפִים', אישברנקיי"ר בלע"ז, כְּמוֹ "וְכִלָּה סְעִיפֶיהָ" (ישעיהו כז:י), וְכֵן "בִּסְעִיפֶיהָ פֹּרָיָה" (ישעיהו יז:ו):

בְּמַעֲרָצָה. בְּכֹלִי מַשְׁחִית הָעוֹרֵץ וְשׁוֹבֵר אוֹתָם:

וְרָמֵי הַקּוֹמָה. הַמְּלָכִים וְהַשָּׂרִים:

גְּדוּעִים. אֵין לְשׁוֹן 'גְּדוּעַ' נוֹפֵל אֶלָּא בְּאִילָנוֹת וְדָבָר קָשֶׁה:

פסוק לד

וְנִקַּף. אַף זֶה לְשׁוֹן 'קְצִיצָה', כְּמוֹ "כְּנֹקֶף זַיִת" (ישעיהו יז:ו), **וְנִקַּף** לְשׁוֹן 'נִפְעַל':

סְבָכֵי הַיַּעַר. הָעֲנָפִים הַחֲשׁוּבִים וְהַגְּבוֹרִים:

וְהַלְּבָנוֹן. עֲבֵי יַעְרוֹ וְכַרְמִילוֹ, הֵן מַרְבִּית חֲיָלוֹתָיו:

בְּאַדִּיר יִפּוֹל. עַל יְדֵי מַלְאָךְ יִפּוֹלוּ. דָּבָר אַחֵר: **בְּאַדִּיר** – בִּזְכוּת חִזְקִיָּהוּ שֶׁהוּא אַדִּירָם וּמוֹשְׁלָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה אַדִּירוֹ מִמֶּנּוּ" (ירמיהו ל:כא):

פרק יא

פסוק א

וְיָצָא חֹטֶר מִגֵּזַע יִשָׁי. וְאִם תֹּאמְרוּ: "הֲרֵי תַּנְחוּמִין לְחִזְקִיָּהוּ וְעַמּוֹ שֶׁלֹּא יִפְּלוּ בְּיָדוֹ, וּמַה תְּהֵא עַל הַגּוֹלָה אֲשֶׁר הָגְלָה בַּחֲלַח וְחָבוֹר, שֶׁמָּא אָבַד סִבְרָם?" – לֹא אָבַד! סוֹף שֶׁיָּבֹא מֶלֶךְ מִשִּׁיחֵנוּ וְיִגְאָלֵם:

חֹטֶר. שֵׁבֶט מְלוּכָה:

וְנֵצֶר. לְשׁוֹן יוֹנֵק אִילָן:

וְנֵצֶר מִשָּׁרָשָׁיו יִפְרֶה. וּבְכָל הָעִנְיָן, וּבְסוֹפוֹ "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף ה' שֵׁנִית יָדוֹ" (ישעיהו יא:יא) – הֲרֵי שֶׁנֶּאֱמְרָה נְבוּאָה זוֹ לְנֶחָמַת הַגּוֹלִים מֵאַשּׁוּר:

פסוק ג

וַהֲרִיחוֹ בְּיִרְאַת ה'. יְמַלֵּא רוּחַ יִרְאַת ה', ובלע"ז אירא"ונמירלו"י:

וְלֹא לְמַרְאֵה עֵינָיו יִשְׁפּוֹט. כִּי בְּחָכְמַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּקִרְבּוֹ יֵדַע וְיָבִין מִי זַכַּאי וּמִי חַיָּב:

פסוק ד

בְּמִישׁוֹר. לָשׁוֹן נוֹחַ וְרַךְ:

וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשֵׁבֶט פִּיו. כְּתַרְגּוּמוֹ: "וְיִמְחֵי חַיָּבֵי אַרְעָא":

וּבְרוּחַ שְׂפָתָיו. "וּבְמֵימַר סְפָוָותֵיהּ" (תרגום יונתן):

פסוק ה

וְהָיָה צֶדֶק אֵזוֹר מָתְנָיו. "וִיהוֹן צַדִּיקַיָּא סְחוֹר סְחוֹר לֵיהּ" (תרגום יונתן), דְּבֵקִים בּוֹ כְּאֵזוֹר:

פסוק ו

וּמְרִיא. שׁוֹר פָּטֶם:

פסוק ח

וְשַׁעֲשַׁע. וְשִׂחַק:

עַל חוּר פָּתֶן. עַל חוֹר עָפָר שֶׁהַנָּחָשׁ מְקַנֵּן בְּתוֹכוֹ, קרו"ט בלע"ז. **פָּתֶן** – נָחָשׁ מִשֶּׁהִזְקִין נַעֲשָׂה חֵרֵשׁ, וְנִקְרָא פֶּתֶן, שׁוּב אֵין לוֹ לַחַשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים נח:ו) "אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמַע לְקוֹל מְלַחֲשִׁים":

וְעַל מְאוּרַת צִפְעוֹנִי. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "חֵיזוּ גַּלְגַּלֵּי עֵינֵי חֵיוֵי חוּרְמָן", וּמְנַחֵם (מחברת מנחם: חר) פָּתַר בּוֹ לְשׁוֹן נָקָב וְחוֹרֵי עָפָר, וְכֵן "אוּר כַּשְׂדִּים" (בראשית יא:כח), וְכֵן "בָּאוּרִים כַּבְּדוּ אֶת ה'" (ישעיהו כד:טו):

גָּמוּל. תִּינוֹק הַגָּמוּל מִשְּׁדֵי אִמּוֹ:

יָדוֹ הָדָה. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "יְדוֹהִי יוֹשִׁיט", כְּמוֹ "הֵד הָרִים" (יחזקאל ז:ז), וּכְמוֹ "הֵידַד" (ישעיהו טז:ט), שֶׁהוּא לְשׁוֹן הֲרָמַת קוֹל, אַף זֶה לְשׁוֹן הֲרָמָה, וְהֵ"א אַחֲרוֹנָה בָּאָה בְּתוֹכָהּ יְסוֹד נוֹפֵל, כְּמוֹ: עָשָׂה, בָּנָה, קָנָה:

פסוק ט

דֵּעָה אֶת ה'. לָדַעַת אֶת ה':

פסוק י

לְנֵס עַמִּים. לִהְיוֹת עַמִּים מְרִימִים נֵס לְהִקָּבֵץ אֵלָיו:

פסוק יא

שֵׁנִית. כְּמוֹ שֶׁקָּנָאם מִמִּצְרַיִם, שֶׁהָיְתָה גְּאֻלָּתָם בְּרוּרָה מֵאֵין שִׁעְבּוּד; אֲבָל גְּאֻלַּת בַּיִת שֵׁנִי אֵינָהּ מִן הַמְּנָיָן, שֶׁהָרֵי מְשֻׁעְבָּדִים הָיוּ לְכוֹרֶשׁ:

וּמֵאֵיֵי הַיָּם. הֵן אִיֵּי כִּתִּים, יְוָנִים:

פסוק יב

וְנָשָׂא נֵס. פירקא בלע"ז, וְהָיָה לְאוֹת לְקִבּוּץ אֵלָיו וּלְהָבִיא אֶת גָּלֻיּוֹת יִשְׂרָאֵל מְנֻחָה לוֹ:

פסוק יג

אֶפְרַיִם לֹא יְקַנֵּא אֶת יְהוּדָה. מָשִׁיחַ בֶּן יוֹסֵף וּמָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד לֹא יִקָּנְאוּ זֶה בָּזֶה (שיר השירים זוטא ד:יא):

פסוק יד

וְעָפוּ בְכָתֵף פְּלִשְׁתִּים יָמָּה. יָעוּפוּ וְיָרוּצוּ יִשְׂרָאֵל שְׁכֶם אֶחָד עַל הַפְּלִשְׁתִּים, אֲשֶׁר הֵם בְּמַעֲרָבָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְיִכְבֹּשׁ אֶת אַרְצָם. כְּמוֹ "דֶּרֶךְ יְרָצְחוּ שֶׁכְמָה" (הושע ו:ט), "שְׁכֶם אֶחָד" (צפניה ג:ט). וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְיִתְחַבְּרוּן כָּתֵף חַד לְמִימְחֵי פְּלִישְׁתָּאֵי דִּי בְמַעַרְבָא":

וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם. כְּתַרְגּוּמוֹ: "יִשְׁתַּמְּעוּן לְהוֹן", מְקַבְּלִין מִצְוָתָם עֲלֵיהֶם:

פסוק טו

וְהֶחֱרִים. לְיַבֵּשׁ כְּדֵי שֶׁיַּעַבְרוּ בוֹ גָּלֻיּוֹת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם:

עַל הַנָּהָר. נְהַר פְּרָת, לַעֲבוֹר בּוֹ גָּלֻיּוֹת אַשּׁוּר:

בְּעִים רוּחוֹ. אֵין לוֹ דְּמְיוֹן בַּמִּקְרָא, וּלְפִי הָעִנְיָן יִפָּתֵר: בְּחֹזֶק רוּחוֹ:

לְשִׁבְעָה נְחָלִים. לְשִׁבְעָה גְּזָרִים, לַעֲבוֹר בּוֹ שֶׁבַע גָּלֻיּוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה (ישעיהו יא:יא) "מֵאַשּׁוּר וּמִמִּצְרַיִם וְגוֹ'"; וּמֵאִיֵּי הַיָּם אֵינוֹ מֵאוֹתוֹ צַד:

וְהַדְרִיךְ. בְּתוֹכוֹ אֶת הַגָּלֻיּוֹת:

בַּנְּעָלִים. בַּיַּבָּשָׁה:

פסוק טז

וְהָיְתָה מְסִלָּה. בְּתוֹךְ הַמַּיִם לִשְׁאָר עַמּוֹ:

פרק יב

פסוק א

וְאָמַרְתָּ. בִּרְאוֹתְךָ זֹאת:

אוֹדְךָ. **כִּי אָנַפְתָּ בִּי** וְהִגְלִיתַנִי, וְכִפֵּר גְּלוּתִי עָלַי; וְעַתָּה נִרְצָה עֲוֹנִי, וְיָשֹׁב **אַפְּךָ וּתְנַחֲמֵנִי**. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: **אוֹדְךָ ה' כִּי** חָטָאתִי לָךְ, וְעַל כֵּן **אָנַפְתָּ בִּי**, וְלוּלֵי רַחֲמֶיךָ לֹא הָיִיתִי כְּדַאי לָשׁוּב **אַפְּךָ וּלְנַחֲמֵנִי**; וְהִנֵּה שָׁב אַפְּךָ מִמֶּנִּי:

פסוק ב

עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ ה'. עֹז וְשֶׁבַח שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הוּא הָיָה **לִי לִישׁוּעָה**. וְאֵין לְפָרֵשׁ **עָזִּי** עֹז שֶׁלִּי, שֶׁלֹּא מָצִינוּ בַּמִּקְרָא 'עָזִּי' נָקוּד חֲטַף קָמַץ אֶלָּא שׁוּרֶק 'עֻזִּי', חוּץ מִשָּׁלֹשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל 'וְזִמְרָת' (שמות טו:ב, ישעיהו יב:ב, תהלים קיח:יד). וְלֹא **וְזִמְרָת** כְּמוֹ 'וְזִמְרָתִי', אֶלָּא עַל כָּרְחָךְ 'וְזִמְרָת' דָּבוּק הוּא לַתֵּיבָה שֶׁל אַחֲרָיו. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר, שֶׁאֵין יו"ד שֶׁל 'עָזִּי' אֶלָּא כְּמוֹ יו"ד שֶׁל "שֹׁכְנִי סְנֶה" (דברים לג:טז):

יָהּ יְהוָה. עַד הֵנָּה הָיָה שְׁמוֹ חָלוּק, וּבְמַפַּלְתּוֹ שֶׁל עֲמָלֵק נַעֲשָׂה שָׁלֵם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ" (שמות יז:טז) – אֵין הַכִּסֵּא שָׁלֵם וְאֵין הַשֵּׁם שָׁלֵם עַד שֶׁתִּהְיֶה מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק:

וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה. כְּמוֹ 'יְהָיָה **לִי לִישׁוּעָה**'. וְדֶרֶךְ מִקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, כְּמוֹ "וַאֲשֶׁר לֹא שָׂם לִבּוֹ וְגוֹ' וַיַּעֲזֹב אֶת עֲבָדָיו וְאֶת מִקְנֵהוּ" (שמות ט:כא), וְעוֹד בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דברי הימים ב י:יז): "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם" – הָיָה לוֹ לוֹמַר 'מָלַךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם':

פסוק ג

וּשְׁאַבְתֶּם. "וּתְקַבְּלוּן אוּלְפָן חֲדַת" (תרגום יונתן):

מִמַּעַיְנֵי הַיְשׁוּעָה. כִּי יְרַחֵיב לִבָּם עַל יְדֵי יְשׁוּעָה הַבָּאָה לָהֶם, וְיִתְגַּלּוּ לָהֶם רָזֵי הַתּוֹרָה שֶׁנִּשְׁתַּכְּחוּ בְּבָבֶל עַל יְדֵי הַצָּרוֹת:

פסוק ד

עֲלִילוֹתָיו. מַעֲלָלָיו:

הַזְכִּירוּ. לְשַׁבַּח כִּי נִשְׂגָּב הוּא:

פרק יג

פסוק א

מַשָּׂא בָּבֶל. מַשָּׂא פֶּרְעָנוּת שֶׁעַל בָּבֶל:

פסוק ב

עַל הַר נָשֹׂפָה שְׂאוּ נֵס. לְהַקְבֵּץ. עַל הַר שָׁקֵט וּבוֹטֵחַ בְּשִׂפֵי, **שְׂאוּ נֵס** לַגּוֹיִם, וְהָרִימוּ קוֹל לַנְּקִבָצִים שֶׁיָּבוֹאוּ עָלָיו:

הָנִיפוּ לָהֶם יָד לִרְחוֹקִים, שֶׁאֵין יְכוֹלִים לִשְׁמוֹעַ, וְיִרְאוּ אוֹת הֲנָפַת הַיָּד **וְיָבוֹאוּ בִּפְתְחֵי נְדִיבִים** שֶׁל שָׂרֵי בָּבֶל:

פִּתְחֵי. כְּמוֹ 'בִּפְתְחֵי'; כְּמוֹ "וְתֵשֶׁב בֵּית אָבִיהָ" (בראשית לח:יא), הַנִּסְתָּר 'בְּבֵית אָבִיהָ'. וּמְנַחֵם בֶּן סָרוּק פָּתַר: 'חֲרָבוֹת', כְּמוֹ "וְהֵמָּה פְּתִיחוֹת" (תהלים נה:כב):

פסוק ג

אֲנִי צִוִּיתִי לִמְקֻדָּשָׁי. שֶׁיָּבוֹאוּ וְיִתְחִילוּ לְהִתְגָּרוֹת בָּם, וְהֵם פָּרַס וּמָדַי, אַנְשֵׁי כּוֹרֶשׁ וְדָרְיָוֶשׁ, שֶׁזִּמַּנְתִּים לְכָךְ:

קָרָאתִי גִבּוֹרַי לְאַפִּי. לַעֲשׂוֹת חָרוֹן אַפִּי בָּהֶם, שֶׁהֵם **עַלִּיזֵי גַּאֲוָתִי**, שֶׁאֲנִי מִתְפָּאֵר בָּהֶם:

פסוק ה

וּכְלֵי זַעְמוֹ. הֵם גִּבּוֹרֵי מָדַי וּפָרָס:

לְחַבֵּל כָּל הָאָרֶץ. שֶׁל בָּבֶל:

פסוק ו

כְּשֹׁד. כְּיוֹם בְּזֹאת מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **יָבוֹא**:

פסוק ז

כָּל יָדַיִם. שֶׁל בָּבֶל:

פסוק ח

צִירִים וַחֲבָלִים. הֵם לְשׁוֹן יִסּוּרֵי אִשָּׁה הַכּוֹרַעַת לֵילֵד, שֶׁצִּירֵי דַּלְתֵי בִּטְנָהּ מִתְפָּרְקִים לְהִפָּתֵחַ:

יְחִילוּן. חִיל וְחַלְחָלָה, לְשׁוֹן רֶתֶת הֵם:

אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ יִתְמָהוּ. בְּנֵי בָבֶל עַל הַצּוֹבְאִים עֲלֵיהֶם, כִּי מְשֻׁנִּים הֵם:

פְּנֵי לְהָבִים פְּנֵיהֶם. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁפְּנֵיהֶם צְהוּבִים וּמְאוּיָמִין מְאֹד, אוֹ יֵשׁ לוֹמַר שֶׁהֵם עַם חוֹשְׁבֵי מַחֲשָׁבוֹת, וְאֶת בְּנֵי בָבֶל (דְּמֵה לְהֶם עַל שֵׁם הַתִּמָּהוֹן):

פסוק ט

וְחַטָּאֶיהָ. חוֹטְאֶיהָ (ברכות י א):

פסוק י

וּכְסִילֵיהֶם. מַזָּלוֹתֵיהֶם:

יָהֵלּוּ. יָאִירוּ, וְכֵן "בְּהִלּוֹ נֵרוֹ" (איוב כט:ג), וְכֵן "אוֹר כִּי יָהֵל" (איוב לא:כו):

חֻשַּׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ. מִתּוֹךְ צָרָתָם נִדְמֶה לָהֶם כְּאִלּוּ **חֻשַּׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ**:

פסוק יא

עַל תֵּבֵל. עַל אַרְצָם:

פסוק יב
אוֹקִיר אֱנוֹשׁ מִפָּז. בּוֹ בַּלַּיְלָה אֲכַבֵּד אֶת דָּנִיֵּאל מִפָּז, כְּשֶׁהֶבִיאוּהוּ לִקְרוֹת מִכְתָּב "מְנֵא מְנֵא תְּקֵל וּפַרְסִין" (דניאל ה:כה); "בֵּאדַיִן אֲמַר בֶּלְשַׁצַּר וְהַלְבִּישׁוּ יָת דָּנִיֵּאל אַרְגְּוָנָא וְגוֹ'" (דניאל ה:כט):
כֶּתֶם אוֹפִיר. קְבוּצַת זְהַב אוֹפִיר:

פסוק יג
שָׁמַיִם אַרְגִּיז. כָּל צְבָאָם יִרְגַּז, וְאוֹמֵר "אֵיךְ נָפַלְתָּ מִשָּׁמַיִם הֵילֵל בֶּן שָׁחַר" (ישעיהו יד:יב), וְאַחַר כָּךְ "נִגְדַּעְתָּ לָאָרֶץ חוֹלֵשׁ עַל גּוֹיִם". אַף כָּאן תְּחִלָּה **שָׁמַיִם אַרְגִּיז**, וְאַחַר כָּךְ **וְתִרְעַשׁ הָאָרֶץ** – יִרְעֲשׁוּ יוֹשְׁבֶיהָ לְקוֹל מַפַּלְתָּהּ, שֶׁיִּתְמְהוּ בַּדָּבָר:

פסוק יד
וְהָיָה יוֹשֵׁב בָּבֶל:
כִּצְבִי מֻדָּח. מְמֻקוֹמוֹ:

פסוק טו
כָּל הַנִּמְצָא בַּחוּץ יִדָּקֵר:
וְכָל הַנִּסְפֶּה. עַל בְּנֵי הָעִיר לִהְיוֹת נִקְלָט עִמָּהֶם בַּמָּצוֹר, יִפּוֹל בַּחֶרֶב כְּשֶׁתִּלָּכֵד הָעִיר. **נִסְפֶּה** לְשׁוֹן "סְפוֹת הָרְוָה" (דברים כט:יח), "סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה" (ישעיהו כט:א), "סְפוּ עַל זִבְחֵיכֶם" (ירמיה ז:כא), אקוייליי"ר בלע"ז:

פסוק טז
יֵרָטֵשׁוּ. יִתְבַּקְּעוּ, וְכֵן "נְעָרִים תְּרַטַּשְׁנָה" (ישעיהו יג:יח):

פסוק יז
הִנְנִי מֵעִיר עֲלֵיהֶם אֶת מָדָי. דָּרְיָוֶשׁ הַמָּדִי הָרַג אֶת בֶּלְשַׁאצַּר, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "בַּיּוֹם בְּלֵילְיָא קְטִיל בֶּלְשַׁאצַּר" (דניאל ה:ל), "וְדָרְיָוֶשׁ מָדָאָה קַבִּיל מַלְכוּתָא" (דניאל ו:א):
וְזָהָב לֹא יַחְפְּצוּ בּוֹ. אֵין חוֹשְׁשִׁין כִּי אִם לַהֲרוֹג וּלְהָנְקֵם עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר עָשׂוּ מַלְכֵי בָּבֶל לְכָל הָעַמִּים:

פסוק יח
וּקְשָׁתוֹת. שֶׁל בְּנֵי מָדַי:
נְעָרִים. שֶׁל בָּבֶל:
תְּרַטַּשְׁנָה. תְּבַקַּעְנָה בְּחִצֵּיהֶם אֲשֶׁר יוֹרוּ בְּקַשְׁתוֹתֵיהֶם:
וּפְרִי בֶטֶן. עוֹלְלִים דַּקִּים:

פסוק יט

וְהָיְתָה בָבֶל. שִׁתֵּי פֶּרְעָנִיּוֹת בָּאוּ לָהּ בִּשְׁתֵּי שָׁנִים: דָּרְיָוֶשׁ הָרֵג בֵּלְשַׁאצַּר וּמָלַךְ שָׁנָה, וְלַשָּׁנָה הַשְּׁנִיָּה נֶהֶפְכָה כְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם מִן הַשָּׁמַיִם. וְכֵן שָׁנִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כח): "וּבָא בַשָּׁנָה הַשְּׁמוֹנָה" שֶׁל דָּרְיָוֶשׁ, וְאַחֲרָיו בַּשָּׁנָה הַשְּׁמוֹנָה (ירמיהו נא:מו), **וְהָיְתָה בָבֶל צְבִי מַמְלָכוֹת וְגוֹ'**, שֶׁהָיְתָה מַצָּב וְרֹאשׁ הַמַּמְלָכוֹת, וְשֶׁהָיְתָה **תִּפְאֶרֶת גְּאוֹן כַּשְׂדִּים** עַתָּה **וְהָיְתָה כְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם**:

פסוק כ

וְלֹא יֵהָל שָׁם עֲרָבִי. כְּמוֹ 'לֹא יַאֲהֵל' – לֹא יִפְרֹשׂ שָׁם אֹהֶל, אֶפְלוּ עֲרָבִי שֶׁדַּרְכָּם לֵישֵׁב בָּאֳהָלִים וּלְהַסִּיעַ מִקְנֵיהֶם מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינֵיהֶם לִקְבֹּעַ שָׁם אָהֳלֵיהֶם, כִּי אַף לְמַרְעֶה צֹאן לֹא תִהְיֶה רְאוּיָה. וְלֹא תִּתְמַהּ עַל **לֹא יֵהָל** הַנִּבְאָר כְּאִלּוּ הָיְתָה בּוֹ אָלֶ"ף, כִּי הַרְבֵּה מְקוֹמוֹת יֵשׁ שֶׁהַבָּרַת קוֹל הָאוֹת בְּמָקוֹם אוֹת, וְכֵן (איוב לה:יא) "מַלְּפֵנוּ מִבַּהֲמוֹת אֶרֶץ" כְּמוֹ 'מְאַלְּפֵנוּ', וְכֵן (משלי יז:ד) "שֶׁקֶר מֵזִין עַל לְשׁוֹן הַוּוֹת" כְּמוֹ 'שֶׁקֶר מַאֲזִין':

פסוק כא

צִיִּים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "תַּמְוָון", הֵם נְמִיּוֹת, מרטרינ"ש בלע"ז:

אֹחִים. לֹא יָדַעְתִּי מַה מִּין חַיָּה הֵם, (**אֹחִים** – לְשׁוֹן קוֹצִים וְחוֹחִים וְדַרְדָּרִים):

וּשְׂעִירִים. שֵׂדִים:

פסוק כב

וְעָנָה אִיִּים בְּאַלְמְנוֹתָיו. "וְיִגְוְרוּ חֲתוּלִים בְּאַרְמְנוֹתָיו" (תרגום יונתן):

וְעָנָה. כְּמוֹ "וְעָנְתָה שָׁמָּה" (הושע ב:יז), "וּמְעוֹנוֹתָיו טָרָף" (נחום ב:יג). וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ עוֹד **וְעָנָה**: לְשׁוֹן עֲנִיַּת קוֹל:

וְתַנִּים. יַעֲנוּ **בְּהֵיכְלֵי עֹנֶג** שֶׁלָּהֶם:

וְיָמֶיהָ. יְמֵי טוֹבָתָהּ **לֹא יִמָּשֵׁכוּ**, כִּי כְּבָר הֻבְטְחוּ יִשְׂרָאֵל (ירמיה כט:י) "לְפִי מְלֹאת לְבָבֶל שִׁבְעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְכֶם", וְאוֹתָהּ פְּקִידָה עַל יְדֵי כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס, שֶׁיִּטּוֹל הַמְּלוּכָה מִבָּבֶל אַחַר דָּרְיָוֶשׁ הַמָּדִי, כִּי שְׁנֵיהֶם, מָדַי וּפָרַס, נִתְחַבְּרוּ עֲלֵיהֶם וְהִתְנוּ בֵּינֵיהֶם: אִי מִינָן מַלְכֵי מִנַּיְיכוּ אֲפַרְכֵי (מגילה יב א):

פרק יד

פסוק א

כִּי יְרַחֵם ה' אֶת יַעֲקֹב. לְשָׁמוֹר לָהֶם הַבְטָחַת גְּאֻלָּתָם מִיַּד בָּבֶל:

וּבָחַר עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל. לֶעָתִיד יִגָּאֲלֵם גְּאֻלָּה שְׁלֵימָה:

וְנִסְפְּחוּ. וְנוֹסְפוּ, וְכֵן "סְפָחֵנִי נָא" (שמואל א ב:לו), וְכֵן "מֵהִסְתַּפֵּחַ בְּנַחֲלַת ה'" (שמואל א כו:יט):

פסוק ב

וְהִתְנַחֲלוּם. יִהְיוּ נִנְחָלִים מֵהֶם, וְכֵן "וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם" (ויקרא כה:מו):
וְרָדוּ. לְשׁוֹן רְדוּי וּנְגִישָׁה, כְּמוֹ "לֹא תִרְדֶּה בוֹ" (ויקרא כה:מו):

פסוק ג

בְּיוֹם הָנִיחַ ה' לְךָ. לְיִשְׂרָאֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר:
מֵעֲצָבְךָ וּמֵרָגְזֶךָ שֶׁעִצְּבְךָ וְהִרְגִּיזְךָ מֶלֶךְ בָּבֶל, וּבְרֹאוֹתְךָ מַפַּלְתּוֹ יָנִיחַ לְךָ, כִּי תֵצֵא חָפְשִׁי:

פסוק ד

מַדְהֵבָה. לְשׁוֹן מַרְבִּית גַּאֲוָה וּמַשָּׂא כָּבֵד; וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (שבת קמט:-קנ.): הָאוֹמְרִים "מְדוֹד וְהָבֵא":

פסוק ה

שָׁבַר ה' מַטֵּה רְשָׁעִים. שֶׁהָיָה מַכֶּה עַמִּים בְּעֶבְרָה:

פסוק ו

מַרְדֵּף בְּלִי חָשָׂךְ. מֵרֵדֵף כָּל גּוֹי וְגוֹי עַל יָדוֹ בְּלִי חָשְׂךְ עַצְמוֹ מֵרְדּוֹף וּמִדְּלוֹק אַחַר כָּל אֻמָּה וְאֻמָּה:

פסוק ז

פָּצְחוּ רִנָּה. זֹאת הָרִנָּה פָּצְחוּ: **נָחָה שָׁקְטָה כָּל הָאָרֶץ**:

פסוק ח

גַּם בְּרוֹשִׁים שָׂמְחוּ. "אַף שַׁלְטוֹנִין חֲדִיאוּ" (תרגום יונתן) – שָׂמְחוּ עַל מַפַּלְתְּךָ:

פסוק ט

לִקְרַאת בּוֹאֶךָ. כְּשֶׁתֵּרֵד לְגֵיהִנֹּם, וּמַה הִיא הָיְרָגְזָה? לְעוֹרֵר לִקְרָאתְךָ:
רְפָאִים. עֲנָקִים הַשּׁוֹכְבִים שָׁם:
כָּל עַתּוּדֵי אָרֶץ. כָּל מַלְכֵי הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמָזָלוֹת, הַשָּׂרִים וְהַשָּׁרוֹת, הַכָּתוּב מוֹשְׁלָם לְפָרִים וְלִפְרוֹת וְלַעֲתוּדִים, כְּמוֹ (תהלים כב:יג) "כִּי סְבָבוּנִי פָּרִים", וּכְמוֹ (עמוס ד:א) "פָּרוֹת הַבָּשָׁן אֲשֶׁר בְּשׁוֹמְרוֹן", וְכָאן מוֹשְׁלָם לַעֲתוּדִים:
הֵקִים. הִשְׁלִיךְ:
מִכִּסְאוֹתָם. שֶׁבַּגֵּיהִנֹּם כָּל מַלְכֵי גּוֹיִם:

פסוק י

גַּם אַתָּה חָלִיתָ כָמוֹנוּ. תְּמֵהִים אָנוּ: אֵיךְ בָּאת עָלֶיךָ רָעָה, שֶׁגַּם אַתָּה נֶחֱלֵיתָ לִהְיוֹת **כָּמוֹנוּ** לְמוּת:

פסוק יא

הֻמַּת נְבָלֶיךָ. נְבָלִים וְכִנּוֹרוֹת שֶׁהָיוּ מְזַמְּרִים לְפָנֶיךָ. וְיֵשׁ לִפְתּוֹר **הֻמַּת נְבָלֶיךָ** – הֻמְּתַת בְּנֵי נָבָל, עוֹשֵׂי נְבָלָה שֶׁבַּחֲיָלוֹתֶיךָ. וּמְדֻמֶּה אֲנִי שֶׁבִּמְסוֹרָה הַגְּדוֹלָה חִבֵּר אֶת זֶה וְאֶת "זִמְרַת נְבָלִים" (עמוס ה:כג) בְּאֶלֶף בֵּית שֶׁל שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת:

פסוק יב

הֵילֵל בֶּן שָׁחַר. כּוֹכַב הַנֹּגַהּ הַמֵּאִיר אוֹר כְּכוֹכַב הַבֹּקֶר. זוֹ הַקִּינָה עַל שָׂרַהּ שֶׁל בָּבֶל נֶאֱמְרָה, שֶׁיִּפּוֹל **מְשֻׁמָּיִם**:

נִגְדַּעְתָּ לָאָרֶץ. אַתָּה, נְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁהָיִיתָ **חוֹלֵשׁ עַל גּוֹיִם** מֵטִיל גּוֹרָל עֲלֵיהֶם, עַל הַמְּלָכִים, מִי מֵהֶם יִשָּׂרְתְךָ בְּיוֹם פְּלוֹנִי וּמִי בְּיוֹם פְּלוֹנִי. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ (שבת קמט:-קנ.) שֶׁהָיָה מֵטִיל גּוֹרָל עַל הַמְּלָכִים וְכוּ':

פסוק יג

מִמַּעַל לְכוֹכְבֵי אֵל. יִשְׂרָאֵל:

בְּהַר מוֹעֵד. הַר שֶׁהַכֹּל מִתְוַעֲדִים שָׁם, הוּא הַר צִיּוֹן:

בְּיַרְכְּתֵי צָפוֹן. בַּעֲזָרָה, מָקוֹם שֶׁנִּבְחַר בּוֹ יֶרֶךְ הַצָּפוֹנִי; כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ויקרא א:יא) "עַל יֶרֶךְ הַמִּזְבֵּחַ צָפֹנָה":

פסוק יד

אֶעֱלֶה עַל בָּמֳתֵי עָב. אֵינִי כְּדַאי לָדוּר עִם בְּנֵי אָדָם, אֶעֱשֶׂה לִי עָב קְטַנָּה בָּאֲוִיר וְאֵשֵׁב בָּהּ. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "אֶסַּק עִלּוֹי כָּל עַמָּא":

פסוק טז

יַשְׁגִּיחוּ. יַבִּיטוּ דֶּרֶךְ חוֹרִין וַחֲרַכִּין, אבוט"ר בלע"ז:

יִתְבּוֹנָנוּ. פורופנש"ר בלע"ז:

פסוק יז

לֹא פָתַח בֵּיתָהּ. לֹא פָּתַח לָהֶם בֵּית אֲסוּרֵיהֶם לְהוֹצִיאָם כָּל יְמֵי חַיֵּיהֶם, לְפוֹטְרָם לְלֶכֶת לְבֵיתָם. כָּל תֵּיבָה שֶׁצְּרִיכָה לָמֶ"ד בִּתְחִלָּתָהּ הִטִּיל לָהּ הֵ"א בְּסוֹפָהּ (יבמות יג ב):

פסוק יח

אִישׁ בְּבֵיתוֹ. בִּקְבָרוֹ, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "בְּבֵית עָלְמֵיהּ":

פסוק יט

כְּנֵצֶר נִתְעָב. כְּיוֹנֵק אִילָן הַנִּתְעָב בְּעֵינֵי בְּעָלָיו, שֶׁחוֹפֵר וּמְשָׁרֵשׁ וּמוֹצִיאוֹ, כָּךְ הִשְׁלַכְתָּ מִקִּבְרְךָ. אָמְרוּ חֲכָמִים (ויקרא רבה יח:): כְּשֶׁנַּעֲשָׂה בְּהֵמָה וְחַיָּה שֶׁבַע שָׁנִים, הִמְלִיכוּ עַם הָאָרֶץ אֶת אֱוִיל מְרוֹדַךְ; וּכְשֶׁחָזַר לְמַלְכוּתוֹ, נִטְלוֹ וַחֲבָשׁוֹ בְּבֵית הָאֲסוּרִין עַד יוֹם מוֹתוֹ. וּכְשֶׁמֵּת, הוֹצִיאוּ אֱוִיל מְרוֹדַךְ מִבֵּית הַסֹּהַר לְהַמְלִיכוֹ, וְלֹא קִבֵּל עָלָיו; אָמַר: אִם יָשׁוּב לְמַלְכוּתוֹ יַהֲרֹגֵנִי. אָמְרוּ לוֹ: מֵת וְנִקְבַּר; וְלֹא הֶאֱמִין, עַד שֶׁהוֹצִיאוּהוּ מִקִּבְרוֹ:

לְבוּשׁ הֲרֻגִים מְטֹעֲנֵי חָרֶב. בִּלְבוּשׁ מְלֵכְלָךְ כְּמוֹ **לְבוּשׁ הֲרֻגִים**.

מְטֹעֲנֵי חָרֶב. מְדֻקְּרֵי רְמָחִים, 'מְדֻקָּר' בִּלְשׁוֹן עֲרָבִי: מֻטְעָן:

יוֹרְדֵי אֶל אַבְנֵי בוֹר. אֶל עִמְקֵי בוֹר, מָקוֹם שֶׁהָאֲבָנִים צוֹלְלִים שָׁם, יְרַדְתָּ:

כְּפֶגֶר מוּבָס. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מְדַשְׁדַּשׁ", כְּמוֹ "נָבוּס קָמֵינוּ" (תהלים מד:ו), "וְעַל הָרֵי אֲבוּסֵנוּ" (ישעיהו כה:י), "מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמֶיךָ" (יחזקאל טז:ו), הַנָּדוּשׁ כְּטִיט חוּצוֹת:

פסוק כ

לֹא תֵחַד אִתָּם בִּקְבוּרָה. לֹא תִשָּׁוֶה לִשְׁאָר מְלָכִים לָנוּחַ בְּקִבְרְךָ:

כִּי אַרְצְךָ שִׁחַתָּ בְּרֹב עֲבוֹדָה, וְעַמְּךָ הָרַגְתָּ חִנָּם, כְּמוֹ שֶׁמְּפוֹרָשׁ בְּדָנִיֵּאל: "וְאֵמַר לְהוֹבָדָא לְכָל חַכִּימֵי בָבֶל" (דניאל ב:יב), לְכָךְ שְׁנָאוּךָ וְנָהֲגוּ בְּךָ בִּזָּיוֹן לְהַשְׁלִיכְךָ מִקִּבְרְךָ:

לֹא יִקָּרֵא לָעוֹלָם זֶרַע מְרֵעִים וְאַף בָּנֶיךָ יִלְקוּ בַּעֲוֹנֶיךָ, וְלֹא יִתְקַיְּמוּ אַחֲרֶיךָ יָמִים רַבִּים, כִּי יִתְחַבְּרוּ עֲלֵיהֶם שׂוֹנְאֶיךָ וַיַּשְׁחִיתוּם, וְיֹאמְרוּ זֶה לָזֶה:

פסוק כא

הָכִינוּ לְבָנָיו מַטְבֵּחַ. לְבַל יָקוּמוּ וְיִירְשׁוּ אֶרֶץ, וְתִתְמַלֵּא הָאָרֶץ שׂוֹנְאִים וּמְצִיקִים. וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "בַּעֲלֵי דְּבָבִין", כְּמוֹ "וַיְהִי עֶרֶךְ" (שמואל א כח:טז). וְעוֹד יֵשׁ לְפָתְרוֹ **וּמָלְאוּ פְנֵי תֵבֵל עָרִים** כְּלַפֵּי שֶׁאָמַרְנוּ לְמַעְלָה "שָׂם תֵּבֵל כַּמִּדְבָּר וְעָרָיו הָרָס" (ישעיהו יד:יז), חָזַר וְאָמַר: וְיִכְלֶה זַרְעוֹ וְיַחְזְרוּ יוֹשְׁבֵי הֶעָרִים לִמְקוֹמָן **וּמָלְאוּ פְנֵי תֵבֵל** עֲיָרוֹת:

פסוק כב

וּשְׁאָר. שְׁאֵרִית:

נִין. בֵּן מוֹשֵׁל בְּמַלְכוּת אָבִיו:

וָנֶכֶד. בֶּן הַבֵּן. **נִין** – זֶה בֵּלְשַׁאצַר, **וָנֶכֶד** – זוֹ וַשְׁתִּי (מגילה י ב):

פסוק כג

קִפֹּד. הריצו"ן בלע"ז:

וְטֵאטֵאתִיהָ. לְשׁוֹן 'כִּבּוּד', אשקוביי"ר בלע"ז, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מגילה יח א): "לֹא הֲוֵי יָדְעִי רַבָּנָן מַאי וְטֵאטֵאתִיהָ עַד דְּשַׁמְעוּהָ כּוּ'":

פסוק כד

כַּאֲשֶׁר דִּמִּיתִי בְּאַשּׁוּר כֵּן הָיְתָה, אַתָּה נְבוּכַדְנֶצַּר רָאִיתָ שֶׁנִּתְקַיְּמוּ דִּבְרֵי נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל בְּסַנְחֵרִיב:

פסוק כה

לִשְׁבֹּר אַשּׁוּר בְּאַרְצִי. וּבְזֹאת תֵּדַע, כִּי אֶת אֲשֶׁר יָעַצְתִּי אֵלֶיךָ גַּם הִיא תָּקוּם:

לִשְׁבֹּר אַשּׁוּר וְגוֹ'. מוּסָב עַל **כַּאֲשֶׁר דִּמִּיתִי כֵּן הָיְתָה**:

אֲבוֹסֵנוּ. אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְרוֹמְסוֹ וּלְבוֹסְסוֹ:

פסוק כו

עַל כָּל הַגּוֹיִם. עַל אַשּׁוּר בִּשְׁעָתוֹ וְעַל בָּבֶל בִּשְׁעָתָהּ:

פסוק כח

בִּשְׁנַת מוֹת הַמֶּלֶךְ אָחָז. וּמַלְכוּתוֹ חִזְקִיָּהוּ בְּנוֹ, הָיָה הַמַּשָּׂא הַזֶּה עַל פְּלִשְׁתִּים:

פסוק כט

אַל תִּשְׂמְחִי פְלֶשֶׁת כֻּלָּךְ. שֶׁהֲרֵימוֹת רֹאשׁ בִּימֵי אָחָז, שֶׁהָיָה רָשָׁע שֶׁגָּרַם לוֹ רִשְׁעוֹ שֶׁנִּמְסַר בְּיֶדְכֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב כח:יח) "וּפְלִשְׁתִּים פָּשְׁטוּ בְּעָרֵי הַשְּׁפֵלָה וְגוֹ'":

כִּי נִשְׁבַּר שֵׁבֶט מַכֵּךְ. כִּי נֶחְלְשָׁה וְנִשְׁפְּלָה מַלְכוּת בֵּית דָּוִד, שֶׁהָיוּ לְמוּדִים לְהַכּוֹת בָּכֶם, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּדָוִד; וְכֵן עֻזִּיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה שֶׁהִכָּה אֶתְכֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב כו:ו): "וַיֵּצֵא וַיִּלָּחֶם בַּפְּלִשְׁתִּים וַיִּפְרֹץ אֶת חוֹמַת גַּת":

כִּי מִשֹּׁרֶשׁ נָחָשׁ. מִשּׁוֹרֶשׁ אוֹתוֹ נָחָשׁ יֵצֵא צֶפַע, שֶׁהוּא קָשֶׁה מִנָּחָשׁ. וּמִי הָיָה זֶה? חִזְקִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (מלכים ב יח:ח): "הוּא הִכָּה אֶת הַפְּלִשְׁתִּים וְאֶת עַזָּה וְאֶת גְּבוּלֶיהָ מִמִּגְדַּל נוֹצְרִים עַד עִיר מִבְצָר":

וּפִרְיוֹ שָׂרָף מָעוֹפֵף. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְיהוֹן עוֹבְדוֹהִי בְּכוֹן כְּחִיוְיֵי":

פסוק ל

וְרָעוּ בְכוֹרֵי דַלִּים. **וְרָעוּ** בִּימֵי שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵן עַכְשָׁיו **דַּלִּים** מִפְּנֵיכֶם. **בְּכוֹרֵי** לְשׁוֹן 'שָׂרִים', כְּמוֹ (תהלים פט:כח) "גַּם אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ":

פסוק לא

כִּי מִצָּפוֹן עָשָׁן בָּא. פֶּרֶעָנוּת קָשָׁה כְּעָשָׁן תָּבֹא עֲלֵיהֶם **מִצָּפוֹן**. עַזָּה וּגְבוּלֶיהָ, שֶׁהִכָּה חִזְקִיָּה, הָיוּ בִּדְרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּמִקְצוֹעַ דְּרוֹמִית מַעֲרָבִית, נִמְצֵאת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל לָהּ מִצָּפוֹן. וְכֵן מָצִינוּ בְּסִפְרֵי בְּהַאֲזִינוּ (ספרי דברים שכב): בְּקֶשׁוּ לִבְרוֹחַ כְּלַפֵּי דָּרוֹם, הָיוּ מַסְגִּירִין אוֹתָן, שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס א:ו) "עַל שְׁלֹשָׁה פִּשְׁעֵי עַזָּה"; לָמַדְנוּ שֶׁעַזָּה בַּדָּרוֹם:

וְאֵין בּוֹדֵד בְּמוֹעָדָיו. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְלֵית דְּמָאחֵר בְּזִמְנוֹהִי", בַּגְּדוּדִים שֶׁיֵּעֵד לָבֹא עֲלֵיכֶם, וְאֵין מְאַחֵר פְּעָמָיו לִהְיוֹת בּוֹדֵד וּבָא בָּדָד לְבַדּוֹ, אֶלָּא כֻּלָּם כְּאֶחָד יָבוֹאוּ בְּחָזְקָה:

פסוק לב

וּמַה יַּעֲנֶה מַלְאֲכֵי גוֹי. וּמַה יַּגִּידוּ בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ מַלְאֲכֵי יִשְׂרָאֵל הַהוֹלְכִים לְבַשֵּׂר בְּשׂוֹרוֹת? כֵּן יַגִּידוּ: **ה' יְסַד בְּצִיּוֹן**, הֵקִים בָּהּ מֶלֶךְ הָגוּן וְחָזָק, וַה' עִמּוֹ:

וּבָהּ יֶחֱסוּ עֲנִיֵּי עַמּוֹ. אַף מַעֲשֶׂרֶת הַשִּׁבְטִים בָּאִים שָׁם, כְּמוֹ שֶׁמְּפוֹרָשׁ (דברי הימים ב ל:א-ו) שֶׁשָּׁלַח חִזְקִיָּהוּ מַלְאָכִים בְּכָל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל לְשׁוּב לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פרק טו

פסוק א

מַשָּׂא מוֹאָב. נִתְנַבֵּא יְשַׁעְיָה שֶׁיָּבוֹא סַנְחֵרִיב עַל מוֹאָב וְיַגְלֵם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו טז:יד) "בְּשָׁלֹשׁ שָׁנִים כִּשְׁנֵי שָׂכִיר וְנִקְלָה כְּבוֹד מוֹאָב":

כִּי בְלֵיל שֻׁדַּד עָר מוֹאָב נִדְמָה. נִדְמָה מוֹאָב כְּאִלּוּ יָשֵׁן דּוֹמֶה וְאֵין יָכוֹל לְהִלָּחֵם, וּבְלֵיל אַחֵר אֲשֶׁר שׁוּדַּד בּוֹ **קִיר מוֹאָב נִדְמָה**. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְאִינּוּן רְדִימִין". עָר וְקִיר שְׁתֵּי מְדִינוֹת מוֹאָב הֵם:

פסוק ב

עָלָה הַבַּיִת וְדִיבֹן. עָלָה מוֹאָב הַבַּיִת, וְאַנְשֵׁי דִיבוֹן עַל הַבָּמוֹת:

לְבָכְי. אֵלּוּ בּוֹכִים בַּבַּיִת, וְאֵלּוּ בּוֹכִים בְּרָאשֵׁי בָּמוֹתֵיהֶם:

פסוק ג

יֹרֵד בַּבֶּכִי. גּוֹנַחַ וְנוֹהֵם בִּבְכִי, כְּמוֹ (שופטים יא:לז) "וְיָרַדְתִּי עַל הֶהָרִים", וְכֵן (איכה ג:יט) "זְכֹר עָנְיִי וּמְרוּדָי":

פסוק ד

עַל כֵּן חֲלַצֵי מוֹאָב יָרִיעוּ. עַל אֲשֶׁר מְזַיְּנֵי מוֹאָב יָרִיעוּ לִקְרַאת הַמִּלְחָמָה, **וַנַּפְשׁוֹ** שֶׁל מוֹאָב **יָרְעָה לוֹ**, מִתְרוֹעֶעֶת כְּאֵבֶל עַל עַצְמוֹ:

פסוק ה

לִבִּי לְמוֹאָב יִזְעָק. נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל אֵינָם כִּנְבִיאֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם, בִּלְעָם הָיָה מְבַקֵּשׁ לַעֲקוֹר אֶת יִשְׂרָאֵל עַל לֹא דָבָר, וּנְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל מִתְאוֹנְנִים עַל פֻּרְעָנוּת הַבָּאָה עַל הָאֻמּוֹת (תנחומא בלק א):

בְּרִיחֶהָ עַד צֹעַר. עַל כָּל חִזְקָה שֶׁל מוֹאָב יִזְעַק לִבִּי עַד צוֹעַר, שֶׁהִיא **עֶגְלָה שְׁלִישִׁיָּה** עִקַּר חִזְּק שֶׁלָּהֶם, כְּעֶגְלָה שֶׁהִיא שְׁלִישִׁית לַבֶּטֶן. לָשׁוֹן אַחֵר: שְׁלִישִׁיָּה גִּבְרָתָנִית. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם

בְּרִיחֶהָ כְּמוֹ בּוֹרְחֵיהָ: הַבּוֹרְחִים יִבְרְחוּ מֵהֶם לְהִמָּלֵט עַד צוֹעַר, כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לוֹט אֲבִיהֶם שֶׁבָּרַח לְצוֹעַר:

מַעֲלֵה הַלּוּחִית. מְקוֹם מַעֲלוֹת הַר שֶׁשְּׁמוֹ מַעֲלֵה הַלּוּחִית, וְכֵן "מוֹרַד חוֹרֹנַיִם" (ירמיהו מח:ה), יִבְכּוּ הַבּוֹרְחִים דֶּרֶךְ שָׁם. וְכָל הַמְּקוֹמוֹת הָאֵלֶּה מִמּוֹאָב הֵם:

יְעַעֲרוּ. יִצְעָקוּ, וְלָשׁוֹן אֲרָמִי הוּא, שֶׁתִּרְגֵּם יוֹנָתָן "לֹא יִדְרֹךְ הַדּוֹרֵךְ הֵידָד" (ישעיהו טז:י): "לָא יְעוֹעֲרוּן בְּקָלְהוֹן":

פסוק ו

מֵי נִמְרִים. נָהָר שֶׁל אוֹתוֹ מָקוֹם:

מְשַׁמּוֹת יִהְיוּ. מִדָּם חָלָל הַמִּתְעָרֵב וְנוֹפֵל בָּהֶם:

כִּי יֶבֶשׁ חָצִיר וגו'. כְּלוֹמַר, גִּבּוֹרֵיהֶם וּמַלְכֵיהֶם וְשַׁלִּיטֵיהֶם. וּלְפִי שֶׁשִּׁבְחָהּ שֶׁל אֶרֶץ מוֹאָב הוּא מְרֻעֶה הַטּוֹב שֶׁבָּהּ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (מנחות פז א): אֵילִים מִמּוֹאָב, לְפִיכָךְ מָשַׁל אֶת פֶּרְעָנוּתָהּ בְּחֶרְבַּן מִרְעֶה שֶׁלָּהּ:

פסוק ז

עַל כֵּן יִתְרָה עָשָׂה. עַל אֲשֶׁר יִתְרָה עָשָׂה, תָּבֹא עָלָיו הַפֻּרְעָנוּת הַזֹּאת; שֶׁהָיוּ כְּפוּיֵי טוֹבָה, שֶׁהֵרֵי בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת עָמַד אַבְרָהָם לְלוֹט: בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן, וּבְלֶכְתּוֹ לְמִצְרַיִם, וּבִזְכוּתוֹ שֻׁלַּח מִתּוֹךְ הַהֲפֵכָה, וְנִלְחַם עָלָיו עִם אַמְרָפֶל וַחֲבֵרָיו. וְהָיָה לָהֶם לִגְמוֹל טוֹבָה לְזַרְעוֹ, וְהֵם הָיוּ מוֹנִים אוֹתָם; כְּשֶׁהִגְלָה סַנְחֵרִיב לְרֹאובֵנִי וְלַגָּדִי, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל בּוֹכִים וּמִתְאוֹנְנִים, וְהָיוּ אוֹמְרִים לָהֶם: עַל מָה אַתֶּם מִתְאוֹנְנִים, וַהֲלֹא לְבֵית אֲבִיכֶם אַתֶּם הוֹלְכִים? אַבְרָהָם אֲבִיכֶם לֹא מֵעֵבֶר הַנָּהָר בָּא? וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ב:ח): "שָׁמַעְתִּי חֶרְפַּת מוֹאָב וְגִדּוּפֵי בְּנֵי עַמּוֹן". וְעוֹד: שֶׁסִּיְּעוּ אֶת סַנְחֵרִיב שֶׁל שָׁנִים שֶׁצָּר עַל שׁוֹמְרוֹן, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו טז:יד): "בְּשָׁלֹשׁ שָׁנִים כִּשְׁנֵי שָׂכִיר וְנִקְלָה כָּל כְּבוֹד מוֹאָב":

וּפְקֻדָתָם. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְתִתְחוּמֵיהוֹן דְּעַל יַמָּא מַעֲרָבָא יִתְנְסִיב", וְהוּא לְשׁוֹן מִנּוּי, כְּמוֹ "וּפְקֻדַּת אֶלְעָזָר בֶּן אַהֲרֹן הַכֹּהֵן" (במדבר ד:טז), כְּלוֹמַר: אַרְצָם שֶׁפְּקֻדָּתָם עָלֶיהָ תִּלָּקַח מֵהֶם:

עַל נַחַל הָעֲרָבִים יִשָּׂאוּם. יִקָּחוּ הָאוֹיְבִים אוֹתָם אֶת הַגְּבוּלִין. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ **וּפְקֻדָתָם** – עֲלֵיהֶם זוֹ תִּהְיֶה נַחַל הָעֲרָבִים יִשָּׂאוּם, הָאוֹיְבִים יַגְלוּ אוֹתָם אֶל אֶרֶץ בָּבֶל שֶׁהוּא נַחַל עֲרָבִים, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קלז:ב) "עַל עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ תָּלִינוּ כִּנֹּרוֹתֵינוּ":

פסוק ח

אֶגְלַיִם וּבְאֵר אֵילִים. מְקוֹמוֹת הֵם בִּגְבוּל מוֹאָב:

יְלֻלָתָהּ. שֶׁל מוֹאָב:

וּבְאֵר אֵילִים. כְּמוֹ 'וּלְבָאֵר אֵילִים':

פסוק ט

מֵי דִימוֹן. שֵׁם הַנָּהָר:

מָלְאוּ דָם. כְּשֵׁם הַנָּהָר:

כִּי אָשִׁית עַל דִּימוֹן נוֹסָפוֹת. דָּם שְׁמוֹ, וְדָם חֲלָלִים אוֹסִיף עָלָיו לְמַלְאוֹתוֹ, וְהוּא לְשׁוֹן "סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה" (ישעיהו כט:א), "סְפוֹת הָרָוָה" (דברים כט:יח). וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם **נוֹסָפוֹת**: "כְּנִישַׁת מַשִׁירְיָן", מַחֲנוֹת הַנֶּאֱסָפוֹת יַחַד:

לִפְלֵיטַת מוֹאָב אַרְיֵה. פְּלֵיטָה שֶׁיִּשָּׁאֵיר סַנְחֵרִיב, יָבֹא נְבוּכַדְנֶצַּר בְּעִתּוֹ וְיַשְׁחִיתֶהָ, וְהוּא נִקְרָא אַרְיֵה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ד:ז) "עָלָה אַרְיֵה מִסֻּבְכוֹ":

וְלִשְׁאֵרִית. יִשְׂרָאֵל:

אֲדָמָה. אַדְמַתְכֶם:

פרק טז

פסוק א

שִׁלְחוּ כַר מֹשֵׁל אָרֶץ. אַל תִּתְגָּאוּ בְּגַאֲוָתְכֶם, הֲלֹא יְדַעְתֶּם שֶׁמּוֹשֵׁל אֶרֶץ שֶׁלָּכֶם מֵישַׁע מֶלֶךְ מוֹאָב (מלכים ב ג:ד) "הָיָה נוֹקֵד וְהֵשִׁיב לְמֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מֵאָה אֶלֶף כָּרִים", שִׁלְחוּ אוֹתוֹ כַּר הַמּוֹשֵׁל שֶׁלָּכֶם **מִסֶּלַע מִדְבָּרָה אֶל הַר בַּת צִיּוֹן**:

פסוק ב

כְּעוֹף נוֹדֵד. מִקִּנּוֹ:

קֵן **מְשֻׁלָּח**. כְּאֶפְרוֹחִים מְשֻׁלָּחִים מִקִּנָּם, שֶׁהוֹלְכִים מְטֻלְטָלִין, כֵּן **תִּהְיֶינָה בְּנוֹת מוֹאָב** לְמַעְבָּרוֹת אַרְנוֹן:

פסוק ג

עֲשׂוּ פְלִילָה. הוּא לְשׁוֹן וכוּחַ מִשְׁפָּט, לִבְחוֹר לְךָ אֶת הַטּוֹב, כְּמוֹ (איוב לד:ד) "מִשְׁפָּט נִבְחָרָה לָּנוּ":

שִׁיתִי כַלַּיִל צִלֵּךְ. שִׁיתִי לָךְ צֵל בַּצָּהֳרַיִם שֶׁיַּחְשִׁיךְ צִלֵּךְ כַּלַּיְלָה, לְהִסָּתֵר בּוֹ מִפָּנַי אוֹיְבַיִךְ:

סַתְּרִי נִדָּחִים. אִם יִבְרְחוּ עוֹד נִדְחֵי עַמִּי דַּרְכְּךָ עֲלֵיכֶם בִּימֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, אַל תַּסְגִּירֵם אֶלָּא תַּסְתִּירֵם:

פסוק ד

יָגוּרוּ בָךְ נִדָּחַי. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבּוֹרְחִים:

הֱוֵי סֵתֶר לָמוֹ. כִּי גַּם אַתְּ דְּעִי נֶפֶשׁ הַנּוֹדְדִים, מַה הִיא צָרָתָם:

כִּי אָפֵס הַמֵּץ. הַמֵּץ שֶׁלְּךָ, עָשְׁרְךָ וּכְבוֹדֶךָ, שֶׁהָיָה לְךָ עַל יְדֵי צֹאנְךָ וּבְקָרֶךָ, שֶׁאַתָּה מוֹצֶצֶת מֵהֶם חָלָב וְחֶמְאָה:

כָּלָה שֹׁד. לְשׁוֹן שָׁדַיִם, הַמַּסְפִּיקִין חָלָב, כְּמוֹ "וְשֹׁד מְלָכִים תִּינָקִי" (ישעיהו ס:טז):

תַּמּוּ רֹמֵס. הַבְּהֵמוֹת שֶׁלְּךָ הָרוֹמְסוֹת בָּאָרֶץ:

פסוק ה

וְהוּכַן בַּחֶסֶד כִּסֵּא. כְּשֶׁיָּבֹא עָלֶיךָ הַשֶּׁבֶר הַזֶּה, אָז יִכּוֹן כִּסֵּא דָּוִד וְיִגְדַּל, שֶׁבְּאוֹתוֹ הַפֶּרֶק יִפּוֹל סַנְחֵרִיב עַל יְדֵי חִזְקִיָּהוּ, וְיִהְיֶה נָכוֹן כִּסְאוֹ בַּחֶסֶד שֶׁיֵּעָשֶׂה, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ שֶׁהָיָה גּוֹמֵל חֶסֶד, שֶׁנֶּאֱמַר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (דברי הימים ב ל:כד): "כִּי חִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הֵרִים לַקָּהָל אֶלֶף פָּרִים וְשִׁבְעַת אֲלָפֵי צֹאן":

וְיָשַׁב עָלָיו וְגוֹ'. שׁוֹפֵט וְדוֹרֵשׁ מִשְׁפָּט וּמְהִיר צֶדֶק, תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְעָבִיד קְשׁוֹט":

פסוק ו

גֵּא מְאֹד. נִתְגָּאָה מְאֹד:

גַּאֲוָתוֹ וְגַאֲוָתוֹ. שֶׁלֹּא כַּדִּין הוּא, כִּי עִקַּר גְּדוּלֵּי בָּנָיו עַל יְדֵי מַמְזֵרוּת וְנָאוּף הַבָּנוֹת מֵאֲבִיהֶן:

עֶבְרָתוֹ. עִבּוּרוֹ וְהֶרְיוֹן שֶׁלּוֹ. דָּבָר אַחֵר: **עֶבְרָתוֹ** – חֲמָתוֹ, שֶׁשָּׁמַר לְיִשְׂרָאֵל:

לֹא כֵן. גְּבוּרָיו עָשׂוּ, שֶׁהָיוּ כְּפוּיֵי טוֹבָה:

פסוק ז

יְיֵלִיל מוֹאָב לְמוֹאָב. עַל מוֹאָב:

לַאֲשִׁישֵׁי קִיר חֲרֶשֶׂת. אֶל חוֹמוֹת קִיר חֲרֶשֶׂת. **אֲשִׁישֵׁי**. כְּמוֹ "נִפְלוּ אֲשִׁיּוֹתֶיהָ" (ירמיהו נ:טו):

תֶּהְגּוּ אַךְ נְכָאִים. שְׁבָרִים:

תֶּהְגּוּ. תְּקוֹנְנוּ:

פסוק ח

שַׁדְמוֹת. שְׂדוֹת תְּבוּאָה:

גֶּפֶן שִׂבְמָה. יֵשׁ לִלְמֹד שֶׁחֻשְׁבּוֹן הָיְתָה מְקוֹם שָׂדוֹת וְשִׂבְמָה מְקוֹם כְּרָמִים. וְאִם תֹּאמַר: כָּל אֵלֶּה עָרֵי עֵבֶר הַיַּרְדֵּן הֵם וְיִשְׂרָאֵל לְקָחוּם מִיַּד סִיחוֹן, וְאֵימָתַי חָזְרוּ לְיַד מוֹאָב? כְּשֶׁהִגְלָה סַנְחֵרִיב לְרָאוּבֵנִי וְלַגָּדִי, בָּאוּ הַמּוֹאָבִים הַסְּמוּכִים לָהֶם וְיָשְׁבוּ בָּהֶם:

אַמְלָל. חָרֵב:

שָׁרוּקֶיהָ. נְטִיעוֹת שׂוֹרֵק שֶׁלָּהּ:

עַד יַעְזֵר נָגָעוּ. שַׁדְמוֹת וְגֶפֶן וְשׂוֹרֵק הַנִּזְכָּרִים כָּאן אֵינָם אֶלָּא מָשָׁל, וְהֵם מַחֲנוֹת וְסִיעוֹת בִּימֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

עַד יַעְזֵר נָנָעוּ. הָלְכוּ בְּגוֹלָה:
תָּעוּ מִדְבָּר. לַמִּדְבָּר:
שִׁלֲחוֹתֶיהָ. זְמוֹרוֹתֶיהָ, וְהֵם מָשָׁל גְּלִיּוֹתֶיהָ:
נִטְּשׁוּ. נָפְצוּ, כְּמוֹ "וּנְטַשְׁתִּיךְ הַמִּדְבָּרָה" (יחזקאל כט:ה), "וְהִנָּם נְטוּשִׁים" (שמואל א ל:טז), "וַיִּנָּטְשׁוּ בְּעֵמֶק רְפָאִים" (שמואל ב ה:כב):

פסוק ט

אֶבְכֶּה בִּבְכִי יַעְזֵר. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּמָא דְאַיְתִיתִי מַשְׁרְיָין עַל יַעְזֵר כֵּן אֵיתִי קְטוֹלִין עַל שִׁבְמָה", וּלְשׁוֹן הַמִּקְרָא הַנָּבִיא אוֹמֵר: כְּעֵין קִינוֹת יַעְזֵר יֵשׁ לִי לְקוֹנֵן עָלַיִךְ, אַתְּ הַגֶּפֶן שִׁבְמָה:
אֲרַוֶּיךָּ דִּמְעָתִי. אֶתְרַוֶּה עָלַיִךְ דִּמְעָה. יֵשׁ תֵּיבָה מְשַׁמֶּשֶׁת כִּשְׁתֵּי תֵיבוֹת, כְּמוֹ "בְּנֵי יְצָאוּנִי" (ירמיהו י:כ), "אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתָתָנִי" (יהושע טו:יט), "דַּבְּרוּ לְשָׁלוֹם" (בראשית לז:ד):
קַיִצֵךְ. תְּאֵנִים שֶׁמְּבַכְּשִׁין בַּקַּיִץ:
הֵידָד. קוֹל שׁוֹדְדִים וּבוֹזְזִים:

פסוק י

מִן הַכַּרְמֶל. הוּא מְקוֹם יַעַר וּשְׂדוֹת תְּבוּאָה:
לֹא יִרְעָע. לְשׁוֹן תְּרוּעַת שִׂמְחָה:
הֵידָד הִשְׁבַּתִּי. קוֹל הַמִּתְאַסְּפִים לְהַטִּיל הַקּוֹרָה לָעֲצוֹר הָעֲנָבִים:

פסוק יא

יֶהֱמוּ. בְּקִינָה:

פסוק יב

כִּי נִלְאָה מוֹאָב. לְהִלָּחֵם עַל בָּמוֹת הַמִּגְדִּלִים:
וּבָא אֶל מִקְדָּשׁוֹ. אֶל מָקוֹם אֲשֶׁר הֵם מִתְקַדְּשִׁים שָׁם וּמִזְדַּמְּנִים שָׁם לְהִתְפַּלֵּל:

פסוק יג

זֶה הַדָּבָר. סוֹף כְּלִיָּתוֹ שֶׁל מוֹאָב בְּיַד נְבוּכַדְנֶצַּר:
אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מוֹאָב מֵאָז. מִימֵים רַבִּים לִפְנֵי בֹּא הָרָעָה עָלָיו נִבָּא לוֹ יְשַׁעְיָה אֶת זֹאת. דָּבָר אַחֵר: **מֵאָז** – מֵעֵת אֲשֶׁר שָׂכַר בָּלָק אֶת בִּלְעָם:

פסוק יד

וְעַתָּה דִּבֶּר ה'. לְקָרֵב אֶת הַפֻּרְעָנוּת לָהֶם:
בְּשָׁלֹשׁ שָׁנִים כִּשְׁנֵי שָׂכִיר. בִּשְׁבִיל שָׁלֹשׁ שָׁנִים שֶׁסִּיְּעוּ אֶת סַנְחֵרִיב, כְּשֶׂצָר עַל שׁוֹמְרוֹן, וַעֲזָרוּהוּ בְּלִי בֶּצַע כְּאִלּוּ הָיוּ לוֹ שְׂכִירִים, לְפִיכָךְ **וְנִקְלָה כְּבוֹד מוֹאָב** בֵּין כָּל שְׁאָר הֲמוֹנוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב שֶׁשִּׁטָּפָם בַּשִּׁבְי מִתּוֹךְ אוֹתוֹ הַחַיִל וַיֵּלֶךְ לוֹ. וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם

רבה כג): שָׂטַף עַמּוֹנִים וּמוֹאָבִים שֶׁהָיוּ מְסַיְּעִין אוֹתָם כְּשֶׁצָּר עַל שׁוֹמְרוֹן שָׁלֹשׁ שָׁנִים, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר **שָׁלֹשׁ שָׁנִים כִּשְׁנֵי שָׂכִיר וְגוֹ'**. וְעוֹד יֵשׁ לְפָרֵשׁ **שָׁלֹשׁ שָׁנִים כִּשְׁנֵי שָׂכִיר**: שָׁלֹשׁ שָׁנִים נִגְזְרוּ עֲלֵיכֶם לְאֹרֶךְ זְמַן, אֲבָל מְצֻמְצָמִין יִהְיוּ וְלֹא תְאַחֵר עוֹד הַפֻּרְעָנוּת, כַּאֲשֶׁר יְדַקְדֵּק הַשָּׂכִיר בִּשְׁנֵי שְׂכִירוּתוֹ לְצַמְצֵם:

וְנִקְלָה כְּבוֹד מוֹאָב. בְּעֵינֵי כָּל הֲמוֹן סַנְחֵרִיב הָרָב:

וּשְׁאָר. פְּלֵיטָה הַנִּשְׁאֶרֶת לְמוֹאָב:

מְעַט מִזְעָר תִּהְיֶה:

לוֹא כַבִּיר. לְשׁוֹן רַב:

פרק יז

פסוק א

מוּסָר מֵעִיר. לְשׁוֹן הֲסָרָה:

מֵעִיר. מֵהְיוֹת עִיר:

מְעִי. לְשׁוֹן שִׁפְלוּת וְעֹמֶק, כְּמוֹ "מְעוֹת יָמִים" (ישעיהו מח:יט):

פסוק ב

עֲזֻבוֹת עָרֵי עֲרֹעֵר. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם לְשׁוֹן חוּרְבָּן, כְּמוֹ "עַרְעֵר תִּתְעַרְעַר" (ירמיהו נא:נח), וּפֵרְשׁוֹ עַל עָרֵי אֲרָם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה מַתְמִיהַּ: לְפִי שֶׁעֲרוֹעֵר מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הָיְתָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֶת עֲרֹעֵר" (במדבר לב:לד), עוֹמֵד בְּדַמֶּשֶׂק וּמַכְרִיז בַּעֲרוֹעֵר? אֶלָּא שֶׁהָיוּ בְּדַמֶּשֶׂק שְׁוָקִים כְּמִנְיַן יְמוֹת הַחַמָּה, וְכָל אַחַת יֵשׁ בָּהּ עֲבוֹדָה זָרָה וְעוֹבְדִים לָהּ יוֹם אֶחָד בַּשָּׁנָה, וְיִשְׂרָאֵל עָשׂוּ אֶת כֻּלָּן קִבּוּץ אֶחָד וְהָיוּ עוֹבְדִין אֶת כֻּלָּם בְּכָל יוֹם, לָכֵן הִזְכִּיר מַפֶּלֶת עֲרוֹעֵר אֲצֶל דַּמֶּשֶׂק. וַאֲנִי מְפָרְשׁוֹ לְפִי פְּשַׁט הַמִּקְרָא: עַל שֶׁנִּתְחַבְּרוּ רְצִין וּפֶקַח בֶּן רְמַלְיָהוּ יַחַד, וְהַנָּבִיא הָיָה מִתְנַבֵּא עַל מַפֶּלֶת דַּמֶּשֶׂק וְאָמַר **הִנֵּה דַמֶּשֶׂק מוּסָר מֵעִיר**, עֲרֵי עֲרוֹעֵר שֶׁהָיוּ שֶׁל פֶּקַח כְּבָר הָיוּ עֲזוּבוֹת, שֶׁגָּלוּ הָרְאוּבֵנִי וְהַגָּדִי כְּבָר, וַהֲרֵי תָּמִיד לְעֶדְרֵי צֹאן הֵם נְתוּנוֹת וְרוֹבְצִים שָׁם צֹאן מוֹאָב **וְאֵין מַחֲרִיד**. עוֹד תִּהְיֶה מַלְכוּת פֶּקַח הוֹלֶכֶת וְכָלָה, וְתִתְלַכֵּד גַּם שׁוֹמְרוֹן בִּימֵי הוֹשֵׁעַ, וְאָז **וְנִשְׂבַּת מִבְצָר מֵאֶפְרַיִם וּמַמְלָכָה מִדַּמָּשֶׂק** שֶׁיֵּהָרֵג רְצִין:

פסוק ג

כִּכְבוֹד עֶשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים יִהְיוּ, גַּם אֵלּוּ גָּלוּ לַחְלַח וְחָבוֹר וְאֵלּוּ יִגְלוּ לְקִיר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּגְלֶה קִירָה וְאֶת רְצִין הֵמִית" (מלכים ב טז:ט):

פסוק ד

וּמִשְׁמַן בְּשָׂרוֹ יֵרָזֶה. "וְעוּתַר יְקָרֵיהּ יִגְלֵי" (תרגום יונתן):

פסוק ה

וְהָיָה כָּאֱסֹף קָצִיר קָמָה. כְּמוֹ שֶׁבְּעֵת קְצִירַת קָמָה אוֹסֵף הַקּוֹצֵר צִבַּת הַקָּמָה בְּיָד אַחַת, וּזְרוֹעוֹ הַשֵּׁנִית שְׁבֻלִּים יִקְצוֹר בְּמַגָּל, כֵּן יַעֲקוֹר סַנְחֵרִיב וְיַגְלֶה הַכֹּל, וְאַף לֶקֶט הַנּוֹשֵׁר בְּשָׁעַת קְצִירָה יְלַקֵּט וְיִשָּׁאֵנּוּ, כְּלוֹמַר: אַף הַבּוֹרְחִים לֹא יִמָּלְטוּ מִיָּדוֹ וִילַקְּטוּם (כְּמוֹ שֶׁמְּלַקֵּט שִׁבֳּלִים סא"א):

בְּעֵמֶק רְפָאִים. הִיא הַגַּיְא אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם, בְּסֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ (יהושע טו:ח, יח:טז) תִּמְצָא שֶׁעֵמֶק רְפָאִים סְמוּכָה לִירוּשָׁלַיִם:

פסוק ו

וְנִשְׁאַר בּוֹ. חִזְקִיָּהוּ וְסִיעָתוֹ שֶׁהֵם תּוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם, אֲנָשִׁים מְעַט כְּעֹלְלוֹת כֶּרֶם וּכְנֹקֵף זַיִת הַמַּשְׁאִיר **שְׁנַיִם שְׁלֹשָׁה גַּרְגְּרִים**:

כְּנֹקֵף זַיִת. קוֹצֵץ זֵיתִים לְלוֹקְטָן מִן הָאִילָן, וְכֵן "וְנִקַּף בְּסִבְכֵי הַיַּעַר" (ישעיהו י:לד). וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ: **וְנִשְׁאַר בּוֹ** בַּהֲמוֹן סַנְחֵרִיב אֲנָשִׁים מְעַט **כְּנֹקֵף זַיִת**, כִּדְאִיתָא בְּאַגָּדַת חֵלֶק (סנהדרין צה ב):

בְּרֹאשׁ אֲמִיר. בְּרֹאשׁ הֶעָנָף:

בִּסְעַפֶּיהָ. בַּעֲנָפֶיהָ, וְכֵן "וְכֹלֶה סְעִיפֶיהָ" (ישעיהו כז:י), וְכֵן "מְסָעֵף פֹּארָה" (ישעיהו י:לג):

פסוק ז

יִשְׁעֶה. יִפְנֶה אֶל עוֹשֵׂהוּ, כְּמוֹ "וַיִּשַׁע אֶל הֶבֶל" (בראשית ד:ד):

הָאָדָם. צַדִּיקִים שֶׁנִּשְׁאֲרוּ בָּם:

פסוק ח

לֹא יִרְאֶה. לֹא יֵחָשְׁבוּ בְּעֵינָיו:

פסוק ט

עָרֵי מָעֻזּוֹ. שֶׁל יִשְׂרָאֵל:

כַּעֲזוּבַת הַחֹרֶשׁ וְהָאָמִיר. עֲזוּבוֹת כְּיַעַר הַזֶּה, חֳרֵבוֹת מֵאֵין אָדָם:

חֹרֶשׁ. הוּא יַעַר, כְּדִמְתַרְגֵּם "בַּיַּעַר": "בְּחוּרְשָׁא" (דברים יט:ה):

וְהָאָמִיר. אַף הוּא יַעַר, מָקוֹם אִילָנוֹת; **כַּעֲזוּבַת** עָרֵי הָאֱמוֹרִי, שֶׁהִנִּיחוּם חֳרֵבוֹת בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ כַּחֹרֶשׁ וְהָאָמִיר, וּבָרְחוּ לָהֶם **מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל**, וְהָיְתָה אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל **שְׁמָמָה**:

פסוק י

עַל כֵּן תִּטְּעִי וגו'. עַל כֵּן כַּאֲשֶׁר נְטַעְתִּיךְ מִתְּחִלָּה נְטַעְתִּי נָטַע נַעֲמָנִים, שְׁנַיִם עָשָׂר בְּנֵי יַעֲקֹב, וּבְהַעֲלוֹת נְטָעַיִךְ לִזְמוֹרוֹת נָתְנוּ זֶרַע שֶׁאֵינוֹ הָגוּן, כִּזְמוֹרוֹת זָרוֹת שֶׁאֵינָם מִמִּין גָּפֶן אֶלָּא דּוֹמִים לַגֶּפֶן:

תִּזְרָעֶנּוּ. תִּתְּנִי זַרְעֵךְ בְּאוֹתוֹ נָטַע. וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר: **וּזְמוֹרַת זָר תִּזְרָעֶנּוּ** – הִתְחַתַּנְתְּ בַּכּוּתִים וְנִתְעָרְבוּ בָּכֶם:

פסוק יא

בְּיוֹם נְטָעֵךְ תְּשַׂגְשֵׂגִי. לְשׁוֹן סִכְסוּךְ: נִשְׂתַּגְשְׂגוּ זְמוֹרוֹתַיִךְ בְּמִינֵי דְשָׁאִים וְעִרְבּוּבִים הַמְקַלְקְלִים עַנְפֵי הַגֶּפֶן, כְּלוֹמַר: בִּמְקוֹם שֶׁנְּטַעְתִּיךְ לִי לְכֶרֶם, שָׁם קִלְקַלְתְּ בְּמַעֲשַׂיִךְ. הוּא שֶׁאָמַר לָהֶם (יחזקאל כ:ה) "בְּיוֹם בָּחֳרִי בְּיִשְׂרָאֵל וָאֶשָּׂא יָדִי לְזֶרַע בֵּית יַעֲקֹב וָאִוָּדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם", וְנֶאֱמַר (יחזקאל כ:ח) "וַיַּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לִשְׁמֹעַ וְגוֹ'". וְאַף כָּאן תְּשַׂגְשֵׂגִי – נִתְעָרַבְתְּ בְּתוֹעֲבוֹת הַמִּצְרִיִּים:

וּבַבֹּקֶר זַרְעֵךְ תַּפְרִיחִי. וּלְיוֹם הַמַּחֲרָת, כְּשֶׁהוֹצֵאתִיךְ מִשָּׁם וְהִכְנַסְתִּיךְ לָאָרֶץ, גַּם שָׁם זַרְעֵךְ הָרַע הִפְרַחְתְּ:

נַד קָצִיר בְּיוֹם נַחֲלָה. גְּדִישׁ שֶׁל קָצִיר רַע, אֲשֶׁר הוֹכִיחַ בְּיוֹם נַחֲלָה, אוֹתוֹ קָצִיר הִגִּיעַ לְיוֹם צָרָה:

נַד. הוּא לְשׁוֹן גֹּבַהּ, וְכֵן "נִצְּבוּ כְּמוֹ נֵד נוֹזְלִים" (שמות טו:ח), וְכֵן "כֹּנֵס כַּנֵּד" (תהלים לג:ז), וְאֵין נֵד וְנֹאד שָׁוִים:

וּכְאֵב אָנוּשׁ. שֶׁנִּשְׁלַמְתְּ שְׂכָרֵךְ:

אָנוּשׁ. נֶעְכָּר בְּחֹלִי רַע, וְכֵן "וַיֵּאָנַשׁ" (שמואל ב יב:טו), וְכֵן "כִּי אֲנוּשָׁה מַכּוֹתֶיהָ" (מיכה א:ט). דָּבָר אַחֵר: **וּבַבֹּקֶר זַרְעֵךְ תַּפְרִיחִי** עַד שֶׁלֹּא בָּא הַשָּׂרָב הִפְרַחְתֶּם, וְדֶרֶךְ הַכֶּרֶם לִפְרוֹחַ בְּבֹא הַשָּׂרָב, וְהַמַּפְרִיחַ בַּבֹּקֶר אֵינוֹ הָגוּן; זֶה בְּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא שלח יב):

פסוק יב

הוֹי הֲמוֹן עַמִּים רַבִּים. מִדָּה מְהַלֶּכֶת עַל פְּנֵי כָּל הַדּוֹרוֹת: שׁוֹט שֶׁיִּשְׂרָאֵל לוֹקִים בּוֹ סוֹפוֹ לְלָקוֹת (מכילתא בשלח עמלק ב); לְפִיכָךְ הַנְּבִיאִים הַנִּבָּאִים פֶּרְעָנוּת יִשְׂרָאֵל עַל יְדֵי הָאֻמּוֹת, סוֹתְמִין אַחֲרָיו פֶּרְעָנוּת הָאֻמָּה שֶׁלָּקָה יִשְׂרָאֵל עַל יָדָהּ:

הֲמוֹן עַמִּים. אֻכְלוּסֵי סַנְחֵרִיב:

יִשָּׁאוּן. לְשׁוֹן 'תְּשׁוּאָה' וְ'הוֹמָה' (ישעיהו כב:ב):

פסוק יג

וְגָעַר בּוֹ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּאוֹתוֹ שָׁאוֹן:

כְּמֹץ הָרִים. מָשָׁל אֶת הָרְשָׁעִים בַּמְקַלְקְלִין שֶׁבַּמִּינִים וּבַמְקַלְקְלִין שֶׁבְּאוֹתוֹ הַמִּין. מוֹץ הָרִים יָבֵשׁ מְשֻׁלָּ עֲמָקִים:

וּכְגַלְגַּל. הוּא מַפְרִיחַ שֶׁל קוֹצִים שֶׁקּוֹרִין קרדונ"ש, הַדּוֹמִים לְאוֹתוֹ שֶׁגּוֹרְרִין בָּהֶן בִּגְדֵי צֶמֶר וְאֵינָן קָשִׁין, וּבְהַגִּיעַ סָמוּךְ לְסוֹף הַקַּיִץ הֵם מִתְנַפְּצִין מֵאֵלֵיהֶן וְהָרוּחַ מְפַזְּרָן, וְאוֹתוֹ הַנִּפּוּץ

עֲשׂוּי כְּמִין גַּלְגַּל עֲגוּלָה, כְּמִין הָעֵץ (ספרים אחרים: הָעַיִן) בָּאֶמְצַע וְחָמֵשׁ זְרוֹעוֹתָיו סָבִיב לָהּ:

פסוק יד

וְהִנֵּה בַלָּהָה. שֵׁדִים בָּאִים עַל הָאוֹיֵב וּמְבַהֲלִין אוֹתוֹ:

בְּטֶרֶם בֹּקֶר אֵינֶנּוּ. וְהָאוֹיֵב אֵין בָּעוֹלָם:

זֶה חֵלֶק שׁוֹסֵינוּ. חֵלֶק סַנְחֵרִיב וְחֵלֶק גּוֹג וּמָגוֹג, כְּשֶׁיָּבֹאוּ **לְבִזָּזֵינוּ**:

פרק יח

פסוק א

הוֹי אֶרֶץ צִלְצַל כְּנָפָיִם. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "דְּאָתַן לַהּ בְּסִפֵּינוֹן מֵאַרְעָא רְחִיקָא וְקַלְעֵיהוֹן פְּרִיסָן כְּנִשְׁרָא דְּטָאִיס בְּכְנָפוֹהִי". אֲנִי אוֹמֵר: לְפִי שֶׁהֵן שְׁרוּיִין בַּמִּזְרָח וְהָאָרֶץ חַמָּה, הָעוֹפוֹת נֶאֱסָפִים שָׁם וְהִיא מְצֻלְצֶלֶת בְּכַנְפֵי עוֹפוֹת. וּנְבוּאָה זוֹ עַל אֶכְלוּסֵי גּוֹג וּמָגוֹג, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל לח:ה) "פָּרַס כּוּשׁ וּפוּט אִתָּם":

פסוק ב

לְכוּ מַלְאָכִים קַלִּים. לִרְאוֹת אִם אֱמֶת הוּא שֶׁחָזְרוּ יִשְׂרָאֵל לִמְקוֹמָם, אֲשֶׁר הוּא **גּוֹי מְמֻשָּׁךְ וּמְמֹרָט אֶל עַם** אֲשֶׁר הוּא הָיָה נוֹרָא בְּחֶזְקָתוֹ:

מִן הוּא וָהָלְאָה. מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר נִבְחַר לְעָם וָהָלְאָה:

גּוֹי קַו קָו. שֶׁנִּפְרַע בּוֹ בַּעֲוֹנוֹ מִדָּה בְּמִדָּה וְנִתַּן לִמְבוּסָה. דָּבָר אַחֵר: קַו קָו – לְשׁוֹן קִיא "סְחִי וּמָאוֹס" (איכה ג:מה):

נָהָרִים. מוֹשְׁלֵי כּוּשׁ וְנוֹף:

פסוק ג

כָּל יֹשְׁבֵי תֵבֵל וְגוֹ'. אֵינְכֶם צְרִיכִים לִשְׁלוֹחַ צִירִים עַל כָּךְ, כִּי **כִּנְשֹׂא נֵס הָרִים תִּרְאוּ** בְּהֵקֶבֵץ הַגָּלֻיּוֹת, **וְכִתְקוֹעַ שׁוֹפָר תִּשְׁמָעוּ**:

פסוק ד

אֶשְׁקֳטָה. מִתַּשְׁלוּם שִׁכְרוֹ שֶׁל גּוֹג, אֶפָּנֶה מִכָּל עֲסָקַי **וְאַבִּיטָה בִּמְכוֹנִי** לְהֵיטִיב לוֹ:

כְּחֹם צַח עֲלֵי אוֹר. יְאִיר וְיַבְהִיק לוֹ כְּחֹם הַשֶּׁמֶשׁ צַח עַל יָרָק, כְּמוֹ "לְלַקֵּט אוֹרֹת" (מלכים ב ד:לט):

כְּעַב טַל. שֶׁהַקּוֹצְרִים מְתְאַוִּים לוֹ לְהָשִׁיב נֶפֶשׁ בְּחֹם קָצִיר:

פסוק ה

כִּי לִפְנֵי. בִּשּׁוּל קְצִירוֹ שֶׁל עֲמָלֵק וְשֶׁל גּוֹג, טֶרֶם תִּמָּלֵא תַּאֲוָתוֹ וּסְבָרוֹ שֶׁהוּא זוֹמֵם לְכַלּוֹת אֶת אָחָיו:

כְּתָם פָּרַח. שֶׁלּוֹ, וְיִקָּרֵב לְהִתְבַּשֵּׁל תְּבוּאָה בְּמִלּוֹאָתָהּ, וְלִהְיוֹת פַּגֵּי נִצָּה שֶׁל גַּפְנָהּ בּסֶר וְגוֹמֵל, נִגְמָל לִהְיוֹת גַּסִּים כְּפוֹל הַלָּבָן (ברכות לו ב), הוּא בּסֶר הוּא גֵּרוּעַ:

וְכָרַת. הַכּוֹרֵת אֶת זַלְזְלֵי הַגֶּפֶן, הֵם הַזְּמוֹרוֹת וְהַשָּׂרִיגִים:

בַּמַּזְמֵרוֹת. שרפ"ש בלע"ז:

וְאֶת הַנְּטִישׁוֹת. הֵם עִקְּרֵי הַגְּפָנִים שֶׁקּוֹרִין ציפ"ש בלע"ז:

הֵתַז. כָּרַת וְקִצֵּץ, כְּלוֹמַר: יַהֲרֹג הַשָּׂרִים וְהַשַּׁלִּיטִים שֶׁל גּוֹג וַחֲיָלוֹתָיו וְעוֹזְרָיו:

פסוק ו

יֵעָזְבוּ יַחְדָּו. פִּגְרֵיהֶם:

לְעֵיט הָרִים. לְעוֹף הָרִים:

וְקָץ עָלָיו. כָּל יְמוֹת הַקַּיִץ:

תֶּחֳרָף. כָּל יְמוֹת הַחֹרֶף. מִכָּאן אָמְרוּ: מִשְׁפַּט גּוֹג לֶעָתִיד לָבוֹא שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ (סדר עולם רבה ג):

פרק יט

פסוק א

רֹכֵב עַל עָב קַל. מְהֵרָה לִשְׁלֹחַ קַל מְהֵרָה גְּזֵרַת דְּבָרוֹ לְפָרַע מִמְּצָרִים:

וְנָעוּ אֱלִילֵי מִצְרַיִם מִפָּנָיו. לֹא יִהְיֶה לָהֶם כֹּחַ לְהַצִּיל אֶת עַמָּם מִיַּד שְׁלוּחָיו שֶׁל אַשּׁוּר. וְזֶה שֶׁאָמַר הַנָּבִיא פֻּרְעָנוּת מִצְרַיִם בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה, מַה שֶּׁלֹּא אָמַר בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה לְשְׁאָר אֻמּוֹת, מִפְּנֵי שֶׁהֵם לְמוּדִים לִלְקוֹת בַּמִּדָּה הַזֹּאת: "וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות יב:יב), "וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם" (שם), וְדֶרֶךְ אֶרֶץ מְיָרְאִין אֶת הָאָדָם בְּמַכָּה שֶׁכְּבָר לָקָה בָּהּ:

פסוק ב

וְסִכְסַכְתִּי מִצְרַיִם בְּמִצְרַיִם. סוֹפוֹ מְפָרֵשׁ אֶת תְּחִלָּתוֹ: **וְנִלְחֲמוּ אִישׁ בְּאָחִיו**:

פסוק ג

וְנִבְקָה רוּחַ. תִּתְרוֹקֵן חָכְמָתוֹ, כְּמוֹ "בּוֹקֵק הָאָרֶץ" (ישעיהו כד:א):

הָאֹטִים. אֶחָד מִן הַשֵּׁמוֹת שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה:

פסוק ד

וְסִכַּרְתִּי. כְּמוֹ 'וְסָגַרְתִּי'; וְיֵשׁ עוֹד לְפָרֵשׁ לְשׁוֹן "וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם" (בראשית ח:), אֶסְתְּמָנוּ וְאֶחְבְּשֵׁנוּ:

בְּיַד אֲדֹנִים קָשֶׁה. כָּל לְשׁוֹן אַדְנוּת קְרוּי בִּלְשׁוֹן רַבִּים, וַאֲפִלּוּ יָחִיד, כְּמוֹ "אֲדֹנַי יוֹסֵף" (בראשית לט:), "עַד בֹּא אֲדֹנָיו" (בראשית לט:ז):

וּמָלָךְ עַז. מֶלֶךְ אַשּׁוּר:

פסוק ה

וְנִשְּׁתוּ מַיִם מֵהַיָּם. וְנֶחְרְבוּ מַיִם מִן הַיָּם:

וְנַשְּׁתוּ. לְשׁוֹן "הַשְּׁאֵת וְהַשֶּׁבֶר" (איכה ג:מז). לְפִי שֶׁכָּל שֶׁבַח אֶרֶץ מִצְרַיִם עַל יְדֵי נִילוּס הוּא, שֶׁאֵין גְּשָׁמִים יוֹרְדִים שָׁם, אֶלָּא נִילוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אוֹתָהּ דֶּרֶךְ יְאוֹרִים הָעֲשׂוּיִים בִּידֵי אָדָם, לְפִיכָךְ הוּא מְדַמֶּה פֻּרְעָנוּת שֶׁלֹּה לִיבֶשׁ יְאוֹרִים:

וְנִשְּׁתוּ מַיִם מֵהַיָּם. וְלֹא יַחֲזִיר הַיָּם אֶת נִילוּס לַאֲחוֹרָיו, וְיֵרֵד נִילוּס לְתוֹכוֹ וְלֹא יַעֲלֶה וְיַשְׁקֶה אֶת מִצְרַיִם:

וְנָהָר. זֶה נִילוּס:

פסוק ו

וְהֶאֱזְנִיחוּ. כְּשֶׁהַמַּיִם מִתְמַעֲטִין, הַטִּיט נִכָּר בָּהֶם, וְנַעֲשִׂין רֶפֶשׁ וְנִזְנָחִין:

דָּלְלוּ. בְּמַחְבֶּרֶת "אִם דַּל הוּא" (ויקרא יד:כא):

יְאֹרֵי מָצוֹר. יְאוֹרִים עֲמֻקִּים בַּחֲרִיצֵי מְצוֹרֵי עֲיָרוֹת:

קָנֶה וְסוּף, שֶׁהָיוּ גְּדֵלִים שָׁם מֵרֹב מֵימֵיהֶם:

קָמְלוּ. כְּשֶׁיָּבְשׁוּ הַיְאוֹרִים, עָמְדוּ הַקָּנִים מִלְּגַדּוֹל עוֹד, וְהֵם מִתְיַבְּשִׁים וְנוֹפְלִים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן קָמְלוּ: "לָא יִסְקוּן", וּבְמָקוֹם אַחֵר תִּרְגֵּם "הֶחְפִּיר לְבָנוֹן קָמַל" (ישעיהו לג:ט): "נָתַר". וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁהוּא לְשׁוֹן 'קְצִיצָה', שֶׁנִּקְצָצִים מֵאֲלֵיהֶן מֵחֲמַת יוֹבְשָׁן וְנוֹפְלִין:

פסוק ז

עָרוֹת עַל יְאוֹר עַל פִּי יְאוֹר, וְכָל מִזְרַע יְאוֹר וגו'. עָרוֹת – לְשׁוֹן דָּבָר הַמְעוֹרֶה וְנִשְׂרָשׁ יָפֶה יָפֶה, וְדוֹמֶה לוֹ (תהלים לז:לה) "רָשָׁע עָרִיץ וּמִתְעָרֶה כְּאֶזְרָח רַעֲנָן", וְכֵן חִבְּרוֹ מְנַחֵם בְּמַחְבַּרְתּוֹ. זְרָעִים הַנִּשְׂרָשִׁים עַל נִילוּס, וַאֲפִלּוּ עַל פִּי שְׁפָתוֹ, וְכָל הַנִּזְרָעִים עָלָיו הַכֹּל יָבֵשׁ וְנִדָּף:

פסוק ח

וְאָנוּ. לְשׁוֹן אוֹנִי וְאֵבֶל:

הַדַּיָּגִים. הֵם מִצָּרִים, שֶׁצָּדִין דָּגִים מִנִּילוּס, שֶׁהוּא מִתְפַּשֵּׁט וְעוֹלֶה בִּיאוֹרִים רַבִּים הָעֲשׂוּיִין עַל שְׂפָתוֹ עַל פְּנֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם כֻּלָּהּ, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּכָל הַנְּהָרוֹת:
חַכָּה. אמ"ו בלע"ז:

פסוק ט

עֹבְדֵי פִשְׁתִּים. זוֹרְעֵי פִּשְׁתִּים עַל הַנָּהָר:
שְׂרִיקוֹת. פִּשְׁתִּים שֶׁסּוֹרְקִין אוֹתָן, וְאוֹרְגִין מֵהֶם מְצוּדוֹת דָּגִים, שֶׁהֵן עֲשׂוּיוֹת חוֹרִין חוֹרִין:
חוֹרָי. כְּמוֹ "בַּהֲמוֹת שָׂדָי" (תהלים ח:ח), "וְקֹרֵעַ לוֹ חַלּוֹנָי" (ירמיהו כב:יד):

פסוק י

וְהָיוּ שָׁתֻיָהּ מְדַכְּאֵים כָּל עֹשֵׂי שֶׂכָר. אישקלוש"א בלע"ז, כְּמוֹ (בראשית ח:ב) "וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם", שֶׁסּוֹכְרִים הַמַּיִם הַיּוֹצְאִין חוּץ לִשְׂפַת הַנָּהָר וּמִתְפַּשְּׁטִים, וְנַעֲשִׂים אֲגַם מַיִם הַנִּקְוִים וְעוֹמְדִין בִּמְקוֹמָן, וְרַבִּים שָׁם דָּגִים. וְאָמַר הַנָּבִיא שֶׁיִּהְיוּ יְסוֹדוֹת חֲפִירוֹתֵיהֶן מְדֻכָּאִים, וְיִפְלוּ אַגְמֵי הַשֶּׂכָר שֶׁעָשׂוּ:
אַגְמֵי נָפֶשׁ. אַגְמֵי שֶׁבֶת לָשׁוֹן "שָׁבַת וַיִּנָּפַשׁ" (שמות לא:יז), שֶׁמֵּי הָאֲגַמִּים נוֹחִים וְעוֹמְדִים בְּמָקוֹם אֶחָד. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "דַּהֲווֹ עָבְדִין סוּכְרָא וְכָנְשִׁין מַיָּא, גְּבַר לְנַפְשֵׁיהּ":

פסוק יא

אַיֵּה תֹּאמְרוּ מֵעַתָּה לְפַרְעֹה, כָּל אִישׁ מִכֶּם עַל עַצְמוֹ "בֶּן חֲכָמִים אֲנִי", וּמֵאַחַר שֶׁיִּכָּשֵׁל בַּעֲצָתְכֶם, אֵיךְ תִּתְהַלְּלוּ לְפָנָיו לֵאמֹר בְּנֵי חֲכָמִים אֲנַחְנוּ, אַתָּה בֶּן מַלְכֵי קֶדֶם:

פסוק יג

נוֹאֲלוּ. לְשׁוֹן אֱוִילִים:
נִשְּׁאוּ. כְּמוֹ "הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי" (בראשית ג:יג):

פסוק יד

מָסַךְ בְּקִרְבָּהּ. מַשְׁקֶה מָזֹג לָהֶם בְּתוֹכָהּ, שֶׁעִוָּה אֶת רוּחָם. לְשׁוֹן "מָסְכָה יֵינָהּ" (משלי ט:ב). עֵרוּב מַשְׁקֶה בְּחָבִית עַד שֶׁמַּעֲמִידוֹ בְּטַעְמוֹ קְרוּי מָסָךְ:
עוֹעִים. שֵׁם חֹלִי שֶׁל טֵרוּף הַדַּעַת:

פסוק טו

אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה רֹאשׁ וְזָנָב כִּפָּה וַאֲגַמּוֹן. הֵם הַחַרְטוּמִים וְאַצְטַגְנִינִים הַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים, שֶׁיֵּשׁ בָּרָקִיעַ מַזָּלוֹת וְכוֹכָבִים הַמְכֻנִּים כֵּן וַעֲשׂוּיִין דְּגִמַּת רֹאשׁ וְזָנָב, וְהֵם נְתוּנִים בְּתֹקֶף (ספרים אחרים: בְּטָלָה). וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ כְּתַרְגּוּמוֹ: "רֵאשׁ וְהֶגְמוֹן, שִׁלְטוֹן וְאַטְרוֹן":

פסוק יז

וְהָיְתָה אַדְמַת יְהוּדָה לְמִצְרַיִם לְחָגָא. כְּשֶׁיִּשְׁמְעוּ הַנּוֹתָרִים בְּמִצְרַיִם מִשִּׁבְעִי סַנְחֵרִיב אֶת מַפַּלְתּוֹ, שֶׁיִּפּוֹל בְּאֶרֶץ יְהוּדָה בְּלֹא שׁוּם מִלְחָמוֹת זְרוֹעַ בָּשָׂר, יֵדְעוּ כִּי יֵשׁ שְׁכִינָה בְּיִשְׂרָאֵל וּמוֹשִׁיעָם חָזָק, וְיִירְאוּ וְיִפְחֲדוּ מִפְּנֵי אַדְמַת יְהוּדָה:

חָגָא. לְשׁוֹן שֶׁבֶר, וְאֵימָה וָפַחַד, לְשׁוֹן "יְחוֹגְגוּ וְיָנוּעוּ כַּשִּׁכּוֹר" (תהלים קז:כז), וְכֵן "חַגְוֵי הַסֶּלַע" (שיר השירים ב:יד):

מִפְּנֵי עֲצַת ה' צְבָאוֹת אֲשֶׁר הוּא יוֹעֵץ עָלָיו. לְהַפִּילוֹ בְּיַד סַנְחֵרִיב, וִיהוּדָה יִמָּלֵט מִיָּדוֹ:

פסוק יח

בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיוּ חָמֵשׁ עָרִים וְגוֹ'. שָׁנִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כג): אַחַר מַפַּלְתּוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב עָמַד חִזְקִיָּהוּ וּפִטֵּר אֶת הָאֻכְלוֹסִין שֶׁהֵבִיא עִמּוֹ מִמִּצְרַיִם וּמִכּוּשׁ בְּקוֹלְרִין לִפְנֵי יְרוּשָׁלַיִם, וְקִבְּלוּ עֲלֵיהֶם מַלְכוּת שָׁמַיִם, וְחָזְרוּ לִמְקוֹמָן, שֶׁנֶּאֱמַר: **בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיוּ חָמֵשׁ עָרִים וְגוֹ'**. וְהָלְכוּ וּבָנוּ מִזְבֵּחַ לַה' בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּמַקְרִיבִין עָלָיו קָרְבָּן לַשָּׁמַיִם, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר: **בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה מִזְבֵּחַ לַה' בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם**. וְיֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ שֶׁדָּרְשׁוּהוּ בְּמַסֶּכֶת מְנָחוֹת (מנחות קט ב) עַל מִזְבַּח בֵּית חוֹנְיוֹ, בְּנוֹ שֶׁל שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק, שֶׁבָּרַח לוֹ לְמִצְרַיִם וְעָשָׂה שָׁם מִזְבֵּחַ:

מְדַבְּרוֹת שְׂפַת כְּנַעַן. כִּישְׂרָאֵל שֶׁבְּאֶרֶץ כְּנַעַן:

עִיר הַהֶרֶס יֵאָמֵר לְאֶחָת. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "קַרְתָּא דְּבֵית שֶׁמֶשׁ דְּעָתִידָא לְמֵיחֲרַב יִתְאֲמַר הִיא חֲדָא מִנְּהוֹן". הַהֶרֶס תִּרְגְּמוֹ יוֹנָתָן לְשׁוֹן פָּנִים: לְשׁוֹן "הָאֹמֵר לַחֶרֶס וְלֹא יִזָּרֵחַ" (איוב ט:ז), וּלְשׁוֹן הֲרִיסָה וְחֻרְבָּן. וּמֵהֵיכָן לְמָדָהּ יוֹנָתָן? מִנְּבוּאָתוֹ שֶׁל יִרְמְיָה שֶׁנִּבָּא בְּתַחְפַּנְחֵס: "וְשִׁבַּר אֶת מַצְּבוֹת בֵּית שֶׁמֶשׁ אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (ירמיהו מג:יג). לַמְּדְנוּ שֶׁבֵּית שֶׁמֶשׁ שֶׁבְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמַצֵּבָה עֲתִידָה לֵחָרֵב, וּמַצֵּבוֹת הָאֲמוּרוֹת שָׁם הִיא מַצֵּבָה אַצֶּל גְּבוּלָהּ לַה' הָאֲמוּרָה כָּאן. וְיֵשׁ לוֹמַר שֶׁהָיְתָה בֵּית שֶׁמֶשׁ יוֹשֶׁבֶת בִּגְבוּל מִצְרַיִם עַל הַסְּפָר, לְכָךְ נֶאֱמַר אֵצֶל גְּבוּלָהּ:

פסוק כ

וְהָיָה. הַמִּזְבֵּחַ לְאוֹת וּלְעֵד בֵּינָם וּבֵין הַמָּקוֹם:

מוֹשִׁיעַ וָרָב. מוֹשִׁיעַ וְשַׂר:

פסוק כא

וְנוֹדַע ה'. יִהְיֶה כֹּחַ גְּבוּרָתוֹ נָכֹר לָהֶם:

פסוק כב

וְנָגַף. לְשׁוֹן מַכָּה הוּא:

נָגֹף וְרָפוֹא. וְאַחַר הַמַּכָּה יָבִיא לָהֶם רְפוּאָה:
וְנָעְתַּר לָהֶם. יֵרָצֶה לָהֶם:

פסוק כג

תִּהְיֶה מְסִלָּה. תִּהְיֶה דֶּרֶךְ כְּבוּשָׁה שֶׁיֵּלְכוּ בָּהּ תָּמִיד **מִמִּצְרַיִם** לְאַשּׁוּר:
וּבָא אַשּׁוּר בְּמִצְרַיִם. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְיִגְיַחוּן אֶתּוּרָאֵי לְמִצְרָאֵי":

פסוק כד

יִהְיֶה יִשְׂרָאֵל שְׁלִישִׁיָּה לְמִצְרַיִם וּלְאַשּׁוּר. לְשָׁלוֹם וְלִבְרָכָה, לְפִי שֶׁלֹּא הָיְתָה אֻמָּה חֲשׁוּבָה בָּעוֹלָם בְּאוֹתוֹ הַזְּמַן כְּמִצְרַיִם וּכְאַשּׁוּר, וְיִשְׂרָאֵל הָיוּ שְׁפָלִים בִּימֵי אָחָז וּבִימֵי הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה, וְאָמַר הַנָּבִיא: עַל יְדֵי הַנֵּס שֶׁיַּעֲשֶׂה לְחִזְקִיָּהוּ יִגְדַּל שֵׁם שֶׁל יִשְׂרָאֵל לְמַעְלָה וְיִהְיוּ חֲשׁוּבִים כְּאַחַת מֵאֵלּוּ הַמַּמְלָכוֹת לִבְרָכָה וְלִגְדֻלָּה:

פסוק כה

אֲשֶׁר בֵּרְכוֹ. לְיִשְׂרָאֵל:
בָּרוּךְ עַמִּי. יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר בָּחַרְתִּי לִי לְעָם בִּהְיוֹתָם בְּמִצְרָיִם:
וּמַעֲשֵׂה יָדַי הֶרְאִיתִי לָהֶם בִּגְבוּרוֹת שֶׁהִפְלֵאתִי בְּאַשּׁוּר, וְעַל יְדֵי אוֹתָם נִסִּים יָשׁוּבוּ אֵלַי וְיִהְיוּ כְּאֵלּוּ עֲשִׂיתִים מֵחָדָשׁ, וְהֵם יִהְיוּ **נַחֲלָתִי יִשְׂרָאֵל**, וְדָגְמָא זוֹ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

פרק כ

פסוק ב

וּפִתַּחְתָּ הַשַּׂק מֵעַל מָתְנֶיךָ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְתֵיסַר סַקָּא בְּחַרְצָךְ", וְהַדְּבָרִים מוֹכִיחִים, שֶׁהֲרֵי עַד עַכְשָׁיו לֹא צִוָּהוּ לַחֲגוֹר שַׂק שֶׁהוּא אוֹמֵר לוֹ לְהַתִּירָהּ. וְעוֹד: שֶׁהוּא אוֹמֵר **וְנַעַלְךָ תַּחֲלֹץ**, וְהוּא סִימָן לַאֲבֵלוּת. וּפֵירוּשׁ **וּפִתַּחְתָּ** כְּמוֹ "מְפֻתָּחוֹת פְּתוּחֵי חוֹתָם" (שמות לט:ו), לַחֲגוֹר שַׂק בְּדַחַק עַל בְּשָׂרוֹ, כְּדֵי שֶׁתֵּרָאֶה חֻקּוּקָה בִּבְשָׂרוֹ:
מֵעַל מָתְנֶיךָ. לְמַעְלָה מִמָּתְנֶיךָ:
עָרוֹם. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "פְּחִיחַ", בִּבְגָדִים קְרוּעִים וּבְלוּאִים, וְלֹא עָרֹם מַמָּשׁ:

פסוק ג

שָׁלֹשׁ שָׁנִים. יֵלֵךְ כֵּן לְאוֹת וּלְמוֹפֵת לְמִצְרַיִם וּלְכוּשׁ, שֶׁלְּסוֹף שָׁלֹשׁ שָׁנִים "יְנַהֵג מֶלֶךְ אַשּׁוּר אֶת שְׁבִי מִצְרַיִם וְגוֹ'" (ישעיה כ:ד). לְמַדְנוּ שֶׁכָּבַשׁ תַּרְתָּן אֶת אַשְׁדּוֹד שָׁלֹשׁ שָׁנִים לִפְנֵי מַפַּלְתּוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב, שֶׁהֲרֵי מַפַּלְתּוֹ הָיְתָה כְּשֶׁהֵבִיא אֶת שְׁבִי מִצְרַיִם וְתִרְהָקָה מֶלֶךְ כּוּשׁ לִפְנֵי יְרוּשָׁלַיִם בְּקוֹלָרִין, כְּשֶׁבָּא לָצוּר עַל חִזְקִיָּהוּ:

פסוק ד

וַחֲשׂוּפֵי שֹׁת. כְּמוֹ יְחֻשּׂוּף שֵׁת, וְהַיּוֹ"ד יְתֵרָה כְּיוֹ"ד "חַלּוֹנָי" (ירמיהו כב:יד) וְ"חוֹרָי" (ישעיהו יט:ט) וְ"שָׁדָי" (תהלים ח:ח):

שֹׁת. בֵּית מוֹצָא הָרָעִי, וְכֵן (שמואל ב י:ד): "וַיִּכְרֹת אֶת מַדְוֵיהֶם עַד שְׁתוֹתֵיהֶם". וּגְמוּל זֶה הָיָה לָהֶם תַּחַת חָם אֲבִיהֶם, אֲשֶׁר רָאָה עֶרְוַת אָבִיו וְלֹא כִסָּה אוֹתָהּ, מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה:

פסוק ה

וְחַתּוּ וָבֹשׁוּ. כָּל הַמַּבִּיטִים וּמְצַפִּים עַל עֶזְרַת **כּוּשׁ**, וְהַמִּתְפָּאֲרִים בְּמִשְׁעַן **מִצְרַיִם**:

תִּפְאַרְתָּם. וונט"ש בלע"ז:

פסוק ו

יוֹשֶׁב הָאִי הַזֶּה. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ נִשְׁעָנִים עַל פִּרְעֹה **לְעֶזְרָה**:

הָאִי. לְשׁוֹן אִיֵּי הַיָּם:

פרק כא

פסוק א

מַשָּׂא מִדְבַּר יָם. הַנְּבוּאָה הַזֹּאת עַל בָּבֶל, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּהּ. וְאִם תֹּאמַר: הֲרֵי כְּבָר נִבָּא עָלֶיהָ (ישעיהו יג:ב) "עַל הַר נָשֹׂפָה שְׂאוּ נֵס" וְכָל הַפָּרָשָׁה כֻּלָּהּ? פְּעָמִים שֶׁהַנְּבוּאָה בָּאָה בְּפִיו הַיּוֹם בְּסִגְנוֹן אֶחָד וּלְאַחַר זְמַן בְּסִגְנוֹן אַחֵר:

מַשָּׂא מִדְבַּר יָם. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מְטוּל מַשְׁרְיָין דְּאַתְיָין מִמַּדְבְּרָא, כְּמֵי יַמָּא":

כְּסוּפוֹת בַּנֶּגֶב לַחֲלֹף. כְּרוּחַ סוּפָה הַמִּתְהַפֵּךְ בְּאֶרֶץ יְבֵשָׁה, שֶׁהִיא מַעֲלָה אָבָק רַב:

לַחֲלֹף. כָּךְ יַחֲלִיפוּ לָבוֹא מַחֲנוֹת רַבּוֹת עַל בָּבֶל:

מִמִּדְבָּר. יָבוֹאוּ לָהּ:

מֵאֶרֶץ נוֹרָאָה. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מֵאַרְעָא דְּאִתְעֲבִידָא בַּהּ חֻסִינִין", וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ שֶׁהוּא מְקוֹם נָחָשׁ וְעַקְרָב, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים א:יט) "הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא":

פסוק ב

חָזוּת קָשָׁה. הַנָּבִיא אוֹמֵר: נְבוּאָה זוֹ קָשָׁה עַל בָּבֶל **הַגֵּד לִי**:

הַבּוֹגֵד בּוֹגֵד תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "אֲנִיסַיָּא מִתְאַנְסִין וּבָזְזַיָּא מִתְבַּזְזִין". וְלְשׁוֹן הָעִבְרִית לְפִי הַתַּרְגּוּם כְּךָ פֵּרוּשׁוֹ: אֶת הַבּוֹגֵד בָּא אַחֵר וּבוֹגֵד אוֹתוֹ (ספרים אחרים: אוֹתְךָ), וְאֶת **הַשּׁוֹדֵד** בָּא אַחֵר **וְשׁוֹדֵד** אוֹתוֹ (ספרים אחרים: אוֹתְךָ). אֵלּוּ פָּרַס וּמָדַי שֶׁבּוֹזְזִין וְשׁוֹדְדִין אֶת בָּבֶל, שֶׁשָּׁדְדָה וּבָזְזָה עַד עַתָּה אֶת כָּל הַמְּדִינוֹת:

עֲלִי עֵילָם. וּבוֹאִי עָלֶיהָ:

צוּרִי מָדַי. עַל בָּבֶל בְּמָצוֹר. "אֱלֹהֵי צוּרִי" (שמואל ב כב:ג) הַמְצֻעָם לְמַטָּה בָּרֵי"שׁ, וְזֶה טַעֲמוֹ לְמַעְלָה בַּצָּדֵ"י, כְּמוֹ 'שׁוּבִי':

כָּל אַנְחָתָהּ הִשְׁבַּתִּי. לֹא מַפִּיק הֵ"א, לְפִי שֶׁהוּא כְּמוֹ כָּל אֲנָחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם, וְהוּא לְשׁוֹן אֲנָחָה מְרֻבָּה שֶׁל אֲנָשִׁים רַבִּים, שושפיר"ש בלע"ז. כָּל אַנְחוֹת הִשְׁבַּתִּי, שֶׁהָיָה הָעוֹלָם נֶאֱנָח מִפְּנֵי עֲלֵהּ שֶׁל מַלְכוּת בָּבֶל, עַתָּה הִשְׁבַּתִּי אוֹתָהּ:

פסוק ג

מָלְאוּ מָתְנַי חַלְחָלָה. הַנָּבִיא הוּא רַחֲמָנִי וּמִתְאַוֶּה עַל פֻּרְעָנוּת הָאֻמּוֹת; זוֹ מִדְרַשׁ אַגָּדָה (תנחומא בלק א). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ, הַנָּבִיא אוֹמֵר הַקִּינָה וְהָאֲנִינוּת, כְּאִלּוּ זוֹ בָּבֶל מִתְאוֹנֶנֶת:

צִירִים. לְשׁוֹן חִיל וַחֲבָלִים. רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (בכורות מה א; ויקרא רבה יד ד): יֵשׁ דְּלָתוֹת וְצִירִים לָאִשָּׁה, כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ צִירִים לְדַלְתוֹת הַבַּיִת:

נַעֲוֵיתִי. חֹלִי הוּא הַקָּרוּי עָוִית בִּלְשׁוֹן חֲכָמִים:

פסוק ד

פַּלָּצוּת. בֶּהָלָה:

אֶת נֶשֶׁף חִשְׁקִי. לַיְלָה שֶׁהָיִיתִי חוֹשֵׁק בָּהּ לִשְׂמְחָה וּלְמִשְׁתֶּה. בְּסֵפֶר יוֹסִיפוֹן מָצִינוּ שֶׁהָיָה שָׁמֵחַ עַל שֶׁנִּצְחוּ גְּדוּדָיו אֶת חֵיל פָּרַס. אוֹתוֹ לַיְלָה **שָׂם לִי לַחֲרָדָה**, שֶׁנֶּאֱמַר (דניאל ה:א) "בַּלְשַׁאצַּר מַלְכָּא עֲבַד לְחֶם רַב וְגוֹ'", "אִשְׁתְּיו חַמְרָא וְגוֹ'", "בֵּהּ בְּלֵילְיָא קְטִיל וְגוֹ'", "וְדָרְיָוֶשׁ מָדָאָה קַבֵּיל מַלְכוּתָא" (דניאל ו:א):

פסוק ה

צָפֹה הַצָּפִית. זְקוּף הַמְּנוֹרָה, בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (סג יד) צָוְוחִין לְמְנַרְתָּא צָפִיתָא:

אָכוֹל שָׁתֹה. וּמִתּוֹךְ הָאֲכִילָה וְהַשְׁתִיָּה צָעֲקוּ: **קוּמוּ הַשָּׂרִים**:

מָשְׁחוּ מָגֵן. מָגְנֵי עוֹר שְׁלוּחִ הֵן, וּמוֹשְׁחִין אוֹתָן בְּשֶׁמֶן כְּדֵי שֶׁיַּחֲלִיק אֶת הַזַּיִן. וְכָךְ נֶאֱמַר בְּשָׁאוּל (שמואל ב א:כא): "כִּי שָׁם נִגְעַל מָגֵן גִּבּוֹרִים", פָּלַט אֶת מְשִׁיחָתוֹ וְלֹא קִבְּלָה, וְנַעֲשָׂה מָגֵן שָׁאוּל כְּאִלּוּ לֹא נִמְשַׁח בְּשֶׁמֶן:

פסוק ו

לֵךְ הַעֲמֵד הַמְצַפֶּה. עָתִיד אֶחָד מִתַּלְמִידֶיךָ לִקְרֹא תִּגֹּר עַל מִדּוֹתַי, עַל אֹרֶךְ שַׁלְוָתָהּ שֶׁל בָּבֶל, וְהוּא חֲבַקּוּק, שֶׁעָג עוּגָה וְעָמַד בְּתוֹכָהּ וְאָמַר (חבקוק ב:א) "עַל מִשְׁמַרְתִּי אֶעֱמֹדָה וּמְצַפֶּה לִרְאוֹת מַה יְדַבֵּר בִּי". אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִישַׁעְיָה: הַעֲמִידֵהוּ לְאוֹתוֹ מְצַפֶּה, וְהַבְטִיחֵהוּ מֵאִתִּי שֶׁיַּעֲמֹד עַל מִצְפֶּהוּ, **וַאֲשֶׁר יִרְאֶה** בְּמַפַּלְתָּהּ שֶׁל בָּבֶל **יַגִּיד**:

פסוק ז

וְרָאָה רֶכֶב. וַאֲנִי אַרְאֶנּוּ שָׁם כְּמִין **רֶכֶב צֶמֶד פָּרָשִׁים**, אֶחָד רוֹכֵב **חֲמוֹר** וְאֶחָד רוֹכֵב **גָּמָל**, וְסִימָן הוּא לְפָרַס וּמָדַי:

וְהִקְשִׁיב קֶשֶׁב וְשָׁם יִשְׁמַע בִּנְבוּאָתוֹ כְּמִין רֹב הוֹמִיּוֹת תְּשׁוּאוֹת חֲיָלוֹת:

פסוק ח

וַיִּקְרָא אַרְיֵה. הוּא חֲבַקּוּק, 'אַרְיֵה' בְּגִימַטְרִיָּא כְּמִנְיַן 'חֲבַקּוּק'; יְשַׁעְיָה נִתְנַבֵּא שֶׁעָתִיד חֲבַקּוּק לְהִתְפַּלֵּל עַל זֹאת וְלוֹמַר כֵּן:

עַל מִצְפֶּה אֲדֹנָי. ה' אֱלֹהַי, עַל מִצְפֶּה **אָנֹכִי עוֹמֵד תָּמִיד יוֹמָם** לְהוֹדִיעֵנִי עַל זֹאת:

פסוק ט

וְהִנֵּה זֶה בָּא. כְּשֶׁיִּתְפַּלֵּל עַל כָּךְ, יִרְאֶה כְּמִין **רֶכֶב** אָדָם וְגוֹ':

נָפְלָה נָפְלָה בָבֶל. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "נָפְלַת וְאַף עֲתִידָה לְמִיפַּל", שְׁתֵּי נְפִילוֹת שָׁנָה אַחַר שָׁנָה: תְּחִלָּה עַל יְדֵי מָדַי וּפָרַס, וּבַשֵּׁנָה הַשְּׁנִיָּה עַל יְדֵי שְׁמַיִם, וְהָיְתָה בָּבֶל צְבִי מַמְלָכוֹת כְּמַהְפֵּכַת סְדוֹם. וְכֵן מְצִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כח): וּבָא בַּשָּׁנָה הַשְּׁמוּעָה זוֹ שֶׁל דָּרְיָוֶשׁ, וְאַחֲרָיו בַּשָּׁנָה הַשְּׁמוּעָה "וְהָיְתָה בָּבֶל צְבִי מַמְלָכוֹת כְּמַהְפֵּכַת וְגוֹ'" (ישעיהו יג:יט):

פסוק י

מְדֻשָּׁתִי וּבֶן גָּרְנִי תְּבוּאַת קֹדֶשׁ שֶׁלִּי, עֲרֵמַת חִטִּי, אֲשֶׁר נִצְטַוֵּיתִי מִפִּי רוּחַ הַקֹּדֶשׁ לְתַקֵּן אֶתְכֶם בְּדֶרֶךְ הַיְשָׁרָה, כְּאָדָם הַדָּשׁ וְזוֹרֶה תְּבוּאָתוֹ בַּגֹּרֶן:

אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי. מֵאִתּוֹ **הִגַּדְתִּי לָכֶם**:

פסוק יא

דּוּמָה. הוּא אֱדוֹם, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "מִי כְצוֹר כְּדוּמָה בְּתוֹךְ הַיָּם" (יחזקאל כז:לב):

אֵלַי קֹרֵא מִשֵּׂעִיר. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "אֵלַי קוֹרֵא הַנָּבִיא, אוֹ הַמַּלְאָךְ, מֵעוֹל מַלְכוּת שֵׂעִיר":

שׁוֹמֵר מַה מִּלַּיְלָה. שׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל, מַה תְּהֵא מִן הַלַּיְלָה וְהַחֲשֵׁכָה הַזֹּאת?

פסוק יב

אָמַר שׁוֹמֵר. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

אָתָא בֹקֶר. יֵשׁ לְפָנַי לְהַזְרִיחַ לַעֲשׂוֹת בֹּקֶר לָכֶם:

וְגַם לָיְלָה. מְתֻקָּן לְעֵשָׂו לְעֵת קֵץ:

אִם תִּבְעָיוּן בְּעָיוּ. אִם תְּבַקְּשׁוּ בַּקְּשַׁתְכֶם לְמַהֵר הַקֵּץ:

שׁוּבוּ אֲתָיוּ. בִּתְשׁוּבָה:

פסוק יג

מַשָּׂא בַּעֲרָב. עַל עַרְבִיִּים:

בַּיַּעַר בַּעֲרָב תָּלִינוּ. רָאִיתִי מַה עֲשִׂיתֶם בְּהַגְלוֹת אַשּׁוּר אֶת עַמִּי, וְהָיוּ מְבַקְּשִׁים לְשַׁבָּאִים שֶׁלָּהֶם לְהוֹלִיכָם דֶּרֶךְ עֲלֵיכֶם, לְפִי שֶׁאַתֶּם בְּנֵי דוֹדֵיהֶם, אוּלַי תְּרַחֲמוּ עֲלֵיהֶם, וְאַתֶּם הֱיִיתֶם יוֹצְאִים וְלָנִים בַּיַּעַר דֶּרֶךְ הַעֲבָרַת שַׁיָּרוֹת:

אָרְחוֹת דְּדָנִים. בְּנֵי דוֹדְכֶן:

פסוק יד

לִקְרַאת צָמֵא דֶּרֶךְ לְהָבִיא מַיִם, וְאַתֶּם **יוֹשְׁבֵי אֶרֶץ תֵּימָא** לֹא עֲשִׂיתֶם כֵּן, אֶלָּא **בְּלַחְמוֹ קִדְּמוּ נֹדֵד**, הֵבִיאוּ לָהֶם מִינֵי מַאֲכָלִים מְלוּחִים וְנוֹדוֹת נְפוּחִים מְלֵאֵי רוּחַ, וְהָיָה אוֹכֵל וּמְבַקֵּשׁ לִשְׁתּוֹת, וְנוֹתֵן פִּי הַנּוֹד לְתוֹךְ פִּיו, וְהָרוּחַ נִכְנָס בְּמֵעָיו וְהוּא מֵת. דָּבָר אַחֵר: **לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מָיִם** – לֹא כֵן עָשִׂיתִי לַאֲבִיכֶם, כְּשֶׁהָיָה צָמֵא גִּלִּיתִי לוֹ בְּאֵר מַיִם (בראשית כא:יט):

פסוק טו

כִּי מִפְּנֵי חֲרָבוֹת נָדָדוּ. עַמִּי:

חֶרֶב נְטוּשָׁה. פְּשׁוּטָה עַל פְּנֵי הָאָרֶץ, כְּמוֹ (שמואל א ל:טז) "וְהִנָּם נְטוּשִׁים עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ", (שמואל ב ה:יח) "וַיִּנָּטְשׁוּ בְּעֵמֶק רְפָאִים". דָּבָר אַחֵר: **נְטוּשָׁה** כְּמוֹ 'לְטוּשָׁה', כָּל אוֹתִיּוֹת אֲשֶׁר מוֹצָאֵיהֶם קְרוֹבִים לִהְיוֹת מִמָּקוֹם אֶחָד מִתְחַלְּפוֹת זוֹ בָּזוֹ, נו"ן בְּלָמ"ד, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (נחמיה יג:ז) "לַעֲשׂוֹת לוֹ נִשְׁכָּה" כְּמוֹ לִשְׁכָּה:

פסוק טז

כִּשְׁנֵי שָׂכִיר. אֲדַקְדֵּק בָּהּ לְצַמְצֵם הַמּוֹעֵד, כְּשָׂכִיר הַנִּשְׂכָּר לְשָׁנִים, שֶׁמְּדַקְדֵּק בְּמוֹעֵד תַּשְׁלוּם שְׂנָתוֹ:

פסוק יז

וּשְׁאָר. שְׁאֵרִית:

קֶשֶׁת גִּבּוֹרֵי בְּנֵי קֵדָר. בַּעֲלֵי רוֹבֵי קֶשֶׁת, שֶׁהֵם כַּאֲבִיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (בראשית כא:כ) "וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת":

פרק כב

פסוק א

גֵּיא חִזָּיוֹן. הִיא יְרוּשָׁלַיִם, גֵּיא שֶׁנִּתְנַבְּאוּ עָלֶיהָ רֹב נְבוּאוֹת:

כִּי עֲלִית כֻּלָּךְ לַגַּגּוֹת. כְּשֶׁבָּא עֲלֵיהֶם חַיִל, עוֹלִים עַל גַּגּוֹתֵיהֶם לִרְאוֹת הַחַיִל וּלְהִלָּחֵם. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ עַל כֹּהֲנִים, שֶׁעָלוּ עַל גַּגּוֹ שֶׁל הֵיכָל וּמַפְתְּחוֹת הָעֲזָרָה בְּיָדָם, כִּדְאִיתָא

בְּמַסֶּכֶת תַּעֲנִית (תענית כט א). וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אוֹמֵר שֶׁהָיוּ גַּסֵּי הָרוּחַ, בְּאֵיכָה רַבָּתִי (פתיחתא כד):

פסוק ב

תְּשֻׂאוֹת מְלֵאָה. עִיר שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה תְּשׁוּאוֹת, קוֹל רֹב אָדָם, **הוֹמִיָּה וְעַלִּיזָה**, עַכְשָׁיו מַה לְּךְ מִתְאַבֶּלֶת?

חֲלָלַיִךְ לֹא חַלְלֵי חָרֶב. טוֹבִים הָיוּ אֵלּוּ חַלְלֵי חֶרֶב הָיוּ, מֵעַכְשָׁיו שֶׁהֵם חַלְלֵי רָעָב (איכה ד:ט):

פסוק ג

כָּל קְצִינַיִךְ נָדְדוּ יַחַד. צִדְקִיָּהוּ וְשָׂרָיו שֶׁיָּצְאוּ לִבְרוֹחַ בַּלַּיְלָה (מלכים ב כה:ד):

מִקֶּשֶׁת אֻסָּרוּ. אֲשֶׁר מֵאֵימַת הַמּוֹרִים חִצִּים בַּקֶּשֶׁת, הָיוּ נֶאֱסָרִים לְהִסָּגֵר בְּתוֹךְ הָעִיר, וְכָל הַנִּמְצָאִים בּוֹ אֻסְּרוּ יַחַד בְּזִיקִים, וְרַבָּן **מֵרָחוֹק בָּרָחוּ** קוֹדֶם לָכֵן:

פסוק ד

שְׁעוּ מִנִּי. חִדְלוּ מִמֶּנִּי! כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹמֵר לְמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת (איכה רבה פתיחתא כד):

פסוק ה

וּמְבוּסָה. מִרְמָס, כְּמוֹ "בּוֹסְסוּ אֶת חֶלְקָתִי" (ירמיה יב:י), וּכְמוֹ "כְּגִבּוֹרִים בּוֹסִים בְּטִיט חוּצוֹת" (זכריה י:ה):

מְקַרְקַר קִר. יוֹם קַרְקוּר קִיר הַחוֹמָה:

וְשׁוֹעַ אֶל הָהָר. וְקוֹל שַׁוְעָה לָנוּס אֶל הֶהָרִים, לְהִמָּלֵט:

פסוק ו

נָשָׂא אַשְׁפָּה. אַשְׁפּוֹת חִצִּים, קוֹבֶרי"ץ בלע"ז:

וְקִיר עֲרָה מָגֵן. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְעַל שׁוּר דְּבָקוּ תְּרִיסִין", וְהוּא כְּמוֹ "עֲרוֹת עַל יְאוֹר" (ישעיהו יט:ז), "וּמִתְעָרֶה כְּאֶזְרָח רַעֲנָן" (תהלים לז:לה). וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **וְקִיר עֵרָה מָגֵן**: 'קִירִי שֵׁם הָעִיר, כְּמוֹ "וַיִּגְלֶה קִירָה" (מלכים ב טז:ט), בְּנֵי אוֹתָהּ מְדִינָה גִּלּוּ מָגִנֵּיהֶם עַל יְרוּשָׁלַיִם:

פסוק ז

שֹׁת שָׁתוּ הַשַּׁעֲרָה. שָׂמוּ מָצוֹר עַל הַשְּׁעָרִים, וְדֶגְמָתוֹ יֵשׁ בִּמְלָכִים בְּמִלְחֶמֶת בֶּן הֲדַד "שִׂימוּ עַל הָעִיר" (מלכים א כ:יב):

פסוק ח

וַיְגַל. לְשׁוֹן גִּלּוּי:

מָסַךְ יְהוּדָה. הוּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהָיָה מֵגִין וּמֵיסַךְ וּמְסַכֵּךְ עֲלֵיהֶם:

וַתַּבֵּט בַּיּוֹם הַהוּא. תַּחְבּוּלוֹת לְהִלָּחֵם בָּם:
אֶל נָשָׁק בֵּית הַיָּעַר. הֵם הַמְּגִנִּים, שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וּמָאתַיִם צִנָּה שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה, "וַיִּתְּנֵם הַמֶּלֶךְ בֵּית יַעַר הַלְּבָנוֹן" (מלכים א י:טז):

פסוק ט

בְּקִיעֵי עִיר דָּוִד. בְּקֵעֵי הַחוֹמָה **רְאִיתֶם כִּי רַבּוּ**:
וַתִּקְבְּצוּ אֶת מֵי הַבְּרֵכָה. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "וּכְנִישְׁתּוּן יָת עַמָּא לְמֵי בְּרֵיכְתָא אַרְעִיתָא", שֶׁהוּא אֵצֶל בְּקִיעֵי עִיר דָּוִד לְהִלָּחֵם שָׁם, לְפִי שֶׁרְאִיתֶם שֶׁיֵּשׁ שָׁם תְּרִפָּה לִירוּשָׁלַיִם וְנוֹחָה לְכַבֵּשׁ מִשָּׁם:

פסוק י

וְאֶת בָּתֵּי יְרוּשָׁלַם סְפַרְתֶּם. כַּמָּה בָּתִּים יֵשׁ לְכָל אֶחָד, שֶׁיִּתְּנוּ מֵהֶם לְפִי חֶשְׁבּוֹן, כְּדֵי לָקַחַת הָאֲבָנִים וְהָעֵצִים לְבַצֵּר אֶת הַחוֹמָה:
לְבַצֵּר. לְחַזֵּק, לְשׁוֹן "עָרִים בְּצוּרוֹת" (במדבר יג:כח):

פסוק יא

וּמִקְוָה עֲשִׂיתֶם. אֲגַם מַיִם לִהְיוֹת חָזָק לָעִיר:
בֵּין הַחֹמֹתַיִם. הַחוֹמוֹת כְּפוּלוֹת: חֵיל וְחוֹמָה, וּבֵין **מֵי הַבְּרֵכָה הַיְשָׁנָה**:
וְלֹא הִבַּטְתֶּם אֶל עֹשֶׂיהָ. וְאִם תֹּאמְרוּ: אַף חִזְקִיָּה עָשָׂה כֵּן, שֶׁנֶּאֱמַר (דברי הימים ב לב:ה) "וַיִּתְחַזֵּק וַיִּבֶן אֶת כָּל הַחוֹמָה הַפְּרוּצָה וַיַּעַל עַל הַמִּגְדָּלִים וְלַחוּצָה הַחוֹמָה הָאַחֶרֶת וַיְחַזֵּק אֶת הַמִּלּוֹא עִיר דָּוִד"? חִזְקִיָּהוּ "בַּהּ' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּטָח וְגוֹ'" (מלכים ב יח:ה), אֲבָל אַתֶּם, בִּימֵי יְהוֹיָקִים וְצִדְקִיָּה, לֹא הִבַּטְתֶּם אֶל עוֹשֶׂיהָ:
וְיֹצְרָהּ מֵרָחוֹק. מֵאָז שֶׁבָּרָא אֶת הָעוֹלָם, עָלְתָה יְרוּשָׁלַיִם וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ בַּמַּחֲשָׁבָה:
לֹא רְאִיתֶם. לֹא חֲשַׁבְתֶּם:

פסוק יג

וְהִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא כְּבָיְכוֹל אָבֵל לְפָנָיו, וְאַתֶּם אוֹכְלִים וּשְׂמֵחִים:
כִּי מָחָר נָמוּת. בְּעוֹלָם הַבָּא, הַנְּבִיאִים אוֹמְרִים לָנוּ מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא יִהְיֶה לָנוּ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, נַעֲשֶׂה לָנוּ הֶנְאָה בְּחַיֵּינוּ:

פסוק יד

עַד תְּמֻתוּן. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מוֹתָא תְּנַיְּינָא לְעוֹלָם הַבָּא":

פסוק טו

הַסֹּכֵן. בַּעַל הֶנְאוֹת הָיָה, וְכֵן (מלכים א א:ב) "וַתְּהִי לוֹ סֹכֶנֶת". וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אוֹמֵר: מִן סִכְנִי הָיָה וּבָא לוֹ לִירוּשָׁלַיִם (ויקרא רבה ה ה):

אֲשֶׁר עַל הַבָּיִת. מְמֻנֶּה הָיָה עַל בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, יֵשׁ אוֹמְרִים: כֹּהֵן גָּדוֹל, וְיֵשׁ אוֹמְרִים: אֲמַרְכָּל:

פסוק טז

מַה לְּךָ פֹּה הַכָּתוּב מְגַנֶּהוּ, לְפִי שֶׁרָצָה לְהַסְגִּיר אֶת חִזְקִיָּהוּ לְמֶלֶךְ אַשּׁוּר, כְּדְאָמְרִינַן בְּסַנְהֶדְרִין (סנהדרין כו א), כָּתַב פִּיתְקָא וְשַׁדָּא בְּגִירָא: "שֶׁבְנָא וְסִיעָתוֹ הִשְׁלִימוּ, חִזְקִיָּה וְסִיעָתוֹ לֹא הִשְׁלִימוּ":

וּמִי לְךָ פֹּה. מִי מִמִּשְׁפַּחְתְּךָ קָבוּר כָּאן?

חֹצְבִי מָרוֹם קִבְרוֹ. שֶׁחָצַב לוֹ קֶבֶר בְּקִבְרֵי בֵּית דָּוִד לְקֶבֶר בֵּין הַמְּלָכִים, לְכָךְ הוּא אוֹמֵר לוֹ: "**מַה** יֶּרֶשׁ **לְךָ** בַּקְּבָרוֹת הַלָּלוּ?"

חֹצְבִי חֹקְקִי. יו"ד יְתֵירָה, כְּמוֹ "שֹׂכְנִי סְנֶה" (דברים לג:טז), "מְקִימִי מֵעָפָר דָּל" (תהלים קיג:ז):

פסוק יז

טַלְטֵלָה גֶּבֶר. כְּהָדֵין תַּרְנְגוֹלָא דְּמִטַּלְטֵל מֵאֲתַר לַאֲתַר (ויקרא רבה שם), וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (סנהדרין כו א): טִלְטוּלָא דְּגַבְרָא קָשֶׁה מִדְּאִיתְּתָא:

וְעֹטְךָ עָטֹה. כְּמוֹ "וַיַּעַט בָּהֶם" (שמואל א כה:יד), לְשׁוֹן 'עַיִט' – יַפְרִיחֵךְ כְּעוֹף בַּגְּוִיּוֹת. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (ויקרא רבה ה ה): צָרַעַת פָּרְחָה בּוֹ, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "עַל שָׂפָם יַעְטֶה" (ויקרא יג:מה):

פסוק יח

צָנוֹף יְצַנֶּפְךָ. כְּמִצְנֶפֶת הַמַּקֶּפֶת אֶת הָרֹאשׁ, יַקִּיפוּךָ אוֹיְבִים וּמְצִיקִים:

כַּדּוּר. כְּשׁוּר מֻקָּף, וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (ויקרא רבה ה ה) לְשׁוֹן 'כַּדּוּר', שֶׁקּוֹרִין פלוט"א בלע"ז, שֶׁזּוֹרְקִין אוֹתוֹ וּמְקַבְּלִין מִיָּד לְיָד:

אֶל אֶרֶץ רַחֲבַת יָדָיִם. "בְּכָסְפֵּיא", שֵׁם הַמָּקוֹם (עזרא ח:יז):

שָׁמָּה תָמוּת. וְלֹא תִקָּבֵר בְּקִבְרֵי בֵּית דָּוִד, **וְשָׁמָּה** יִהְיוּ **מַרְכְּבוֹת כְּבוֹדֶךָ** נֶהְפָּכִים לְקָלוֹן **בֵּית אֲדוֹנֶיךָ** שֶׁבִּקַּשְׁתָּ:

פסוק יט

וּמִמַּעֲמָדְךָ. וּמִשִּׁמּוּשְׁךָ **בַּמִּקְדָּשׁ יֶהֱרָסֶךָּ**:

פסוק כ

לְאֶלְיָקִים. הוּא הָיָה עַל הַבַּיִת כְּשֶׁנָּפַל סַנְחֵרִיב (ישעיהו לו:ג), כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ כְּשֶׁיָּצְאוּ אֶל רַבְשָׁקֵה, וְגִלָּה לוֹ שֶׁבְנָא וְסִיעָתוֹ וּגְרֵרוּהוּ בִּזְנָבוֹת סוּסֵיהֶם, כִּדְאִיתָא בְּסַנְהֶדְרִין (סנהדרין כו ב). כְּשֶׁהָלַךְ סַנְחֵרִיב אֶל תִּרְהָקָא מֶלֶךְ כּוּשׁ שֶׁטָּף שֶׁבְנָא וְסִיעָתוֹ וְהָלַךְ לוֹ, כָּךְ שָׁנִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כג):

פסוק כב
מַפְתֵּחַ בֵּית דָּוִד. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מַפְתֵּחַ בֵּית מַקְדְּשָׁא וְשָׁלְטָן בֵּית דָּוִד":

פסוק כג
וּתְקַעְתִּיו יָתֵד בְּמָקוֹם נֶאֱמָן. "וַאֲמַנִּינֵיהּ אֲמַרְכַּל מְהֵימָן מְשַׁמֵּשׁ בַּאֲתַר קַיָּם" תַּרְגּוּם יוֹנָתָן.
נֶאֱמָן לְשׁוֹן 'קִיּוּם', מָקוֹם שֶׁהוּא נֶאֱמָן לַנִּשְׁעָנִים עָלָיו כִּי לֹא יִמּוֹט. סָרַס אֶת הַמִּקְרָא: "וּתְקַעְתִּיו יָתֵד נֶאֱמָן בְּמָקוֹם":

פסוק כד
הַצָּאֱצָאִים וְהַצְּפִיעוֹת. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "בְּנַיָּא וּבְנֵי בְנַיָּא". וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם "צְפִיעֵי הַבָּקָר" (יחזקאל ד:טו), לְמַד שֶׁהוּא לְשׁוֹן עוֹלְלִים דַּקִּים הַיּוֹצְאִים מִמְּעֵי אִמָּן, וְיִהְיֶה צְפִיעֵי לְשׁוֹן 'יְצִיאָה', דָּבָר הַיּוֹצֵא:
כָּל כְּלֵי הַקָּטָן. הַקְּטַנִּים שֶׁבְּמִשְׁפְּחוֹתָם יִהְיוּ מִתְפָּאֲרִין בּוֹ וְנִסְמָכִין עָלָיו:
מִכְּלֵי הָאַגָּנוֹת וְעַד כָּל כְּלֵי הַנְּבָלִים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מִכָּהֲנַיָּא לְבִישֵׁי אֵפוֹדָא וְעַד בְּנֵי לֵוִי אַחֲדֵי נִבְלַיָּא", וְיִהְיֶה אַגָּנוֹת לְשׁוֹן 'כְּלֵי שָׁרֵת', שֶׁמְּשָׁרְתִין בָּהֶם הַכֹּהֲנִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ:
הַנְּבָלִים. שֶׁאוֹמְרִים בְּנֵי לֵוִי בָּהֶן הַשִּׁיר:

פסוק כה
תָּמוּשׁ הַיָּתֵד. גְּדֵלְתּוֹ שֶׁל שֶׁבְנָא:
וְנִכְרְתָה הַמַּשָּׂא אֲשֶׁר עָלֶיהָ. בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ וְסִיעָתוֹ הַנִּסְמָכִים עָלָיו וְהַתּוֹלִים בּוֹ כְּלֵי תִּפְאַרְתָּם. וּלְפִי שֶׁדִּמָּהוּ לְיָתֵד, דִּמָּה הַמִּתְפָּאֲרִים בּוֹ וְנִשְׁעָנִים עָלָיו לְמַשָּׂא שֶׁמַּטְעִינִים עַל הַיָּתֵד. וְיֵשׁ פּוֹתְרִים אוֹתוֹ: וְתִתְקַיֵּם הַנְּבוּאָה שֶׁנִּתְנַבְּאָה עָלָיו:

פרק כג

פסוק א
הֵילִילוּ אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ. שֶׁהָיוּ מִתְעַשְּׁרִים עַל יְדֵי סוֹחֲרֵי צוֹר, שֶׁהָיוּ מְבִיאִים אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ סְחוֹרָה לְצוֹר. **תַּרְשִׁישׁ** שֵׁם הַיָּם:
כִּי שֻׁדַּד מִבַּיִת מִבּוֹא. כִּי שֻׁדַּד מִבִּפְנִים, מָקוֹם שֶׁהָיִיתֶם רְגִילִין לְפַנְדֵּק, מִלָּבוֹא עוֹד לְתוֹכוֹ, וְלֹא יִהְיוּ עוֹד לָכֶם מָקוֹם בְּצוֹר לָלוּן שָׁם:
מֵאֶרֶץ כִּתִּים. הֵם הָרוֹמִיִּים:
נִגְלָה לָמוֹ. הַשּׁוֹדֵד לְאַנְשֵׁי צוֹר. דָּבָר אַחֵר: **מֵאֶרֶץ כִּתִּים נִגְלָה** לְאַנְשֵׁי תַּרְשִׁישׁ שׁוֹד שֶׁל צוֹר, שֶׁבָּרְחוּ בְּנֵי צוֹר אֵצֶל כִּתִּים וּמִשָּׁם נִשְׁמְעָה הַשְּׁמוּעָה:

פסוק ב

דֹּמּוּ יֹשְׁבֵי אִי. הִתְאַבְּלוּ וְשִׁבּוּ דוֹמִים, יוֹשְׁבֵי אִי הַיָּם; לָמָּה? סוֹחֲרֵי צִידוֹן, עוֹבְרֵי יַמִּים, הָיוּ רֻגִּילִים לְמַלְאוֹתֵךְ כָּל סְחוֹרָה; עַכְשָׁיו כְּשֶׁתִּפּוֹל צוֹר תִּפּוֹל צִידוֹן עִמָּהּ, שֶׁשְּׁמוּכוֹת הָיוּ זוֹ לָזוֹ בְּתוֹךְ מַהֲלַךְ יוֹם:

פסוק ג

וּבְמַיִם רַבִּים. הָיָה בָּא זֶרַע מִמִּצְרַיִם, הַיּוֹשֶׁבֶת עַל נְהַר **שִׁחוֹר**, אֶל צוֹר:

קְצִיר יְאוֹר. מִצְרַיִם הָיָה תְּבוּאָה שֶׁל צוֹר:

שִׁחֹר. הוּא נִילוּס, שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע יג:ג): "מִן הַשִּׁיחוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרָיִם", וְהָיוּ מְבִיאִים הַתְּבוּאָה לְצוֹר בָּאֳנִיּוֹת מִצְרַיִם:

וַתְּהִי. צוֹר:

סְחַר גּוֹיִם. מֵעַם רַב שֶׁהָיָה בָּהּ, כָּל הַגּוֹיִם מְבִיאִין לָהּ סְחוֹרָה:

פסוק ד

בּוֹשִׁי צִידוֹן. שֻׁטְּפֵלָה לְצוֹר:

כִּי אָמַר יָם. כִּי אָמְרָה צוֹר, הַיּוֹשֶׁבֶת בְּמָעוֹז הַיָּם שֶׁהוּא עִקַּר רֹאשׁ הַמַּלְכוּת, הֲרֵינִי כְּמוֹ שֶׁלֹּא חַלְתִּי **וְלֹא יָלַדְתִּי** בַּחוּרִים, כִּי כֻּלָּם נֶהֱרְגוּ, וַהֲרֵי כְּמוֹ שֶׁלֹּא **רוֹמַמְתִּי בְתוּלוֹת**. וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ בָּאַגָּדָה (ספרי במדבר מב): **בּוֹשִׁי צִידוֹן כִּי אָמַר יָם** – מָה אֲנִי שֶׁאֵין לִי בָּנִים וּבָנוֹת לְדָאוֹג עֲלֵיהֶם, שֶׁלֹּא יִתְפְּשׂוּ בַּעֲוֹנִי, אֵינִי מְשַׂנָּה מִצְוֹות קוֹנִי לַעֲבוֹר גְּבוּל חוֹל אֲשֶׁר שָׂם לִי, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה **בּוֹשִׁי צִידוֹן** שֶׁיֵּשׁ לָךְ לְדָאוֹג בְּכָל אֵלֶּה:

פסוק ה

כַּאֲשֶׁר שֵׁמַע לְמִצְרַיִם. אֲשֶׁר שָׁמְעוּ עַל מִצְרַיִם שֶׁהֵבֵאתִי עֲלֵיהֶם עֶשֶׂר מַכּוֹת, וְסוּף טָבְעוּ בַּיָּם:

יָחִילוּ. יִבָּהֲלוּ:

כְּשֵׁמַע. הַשּׁוֹמְעִים כְּשֶׁיִּצָּא **שֵׁמַע צוֹר**, כִּי גַם מַכּוֹתֶיהָ שֶׁל צוֹר יִהְיוּ דֶּגֶמֶת אוֹתָן מַכּוֹת: "דָּם וָאֵשׁ" (יואל ג:ג) דֶּגֶמֶת מַכַּת דָּם, "קוֹל שָׁאוֹן מֵעִיר" (ישעיהו סו:ו) זוֹ קַרְקוּר הַצְּפַרְדְּעִים, "וְנֶהֱפְכוּ נְחָלֶיהָ לְזֶפֶת" (ישעיהו לד:ט) וְכוּ':

פסוק ו

עִבְרוּ. אַנְשֵׁי צוֹר לִבְרוֹחַ לְתַרְשִׁישָׁה:

פסוק ז

הֲזֹאת לָכֶם עַלִּיזָה הֲרֵי נָפְלָה לִפְנֵיכֶם, וְיֹאמַר לָכֶם: "**הֲזֹאת** הָעִיר שֶׁהָיְתָה **עַלִּיזָה** בְּעֵינֵיכֶם, אֲשֶׁר **מִימֵי קֶדֶם קַדְמָתָהּ** הָיְתָה עַלִּיזָה? עַכְשָׁיו **יוֹבִלוּהָ רַגְלֶיהָ מֵרָחוֹק** לְבַקֵּשׁ לָהּ מָנוֹחַ":

פסוק ח

כִּנְעָנֶיהָ. תַּגָּרֶיהָ, כְּמוֹ "כְּנַעַן בְּיָדוֹ מֹאזְנֵי מִרְמָה" (הושע יב:ח), "וְלֹא יִהְיֶה כְנַעֲנִי עוֹד" (זכריה יד:כא):

פסוק ט

כָּל צְבִי. מַצָּב חָזָק:

פסוק י

עִבְרִי אַרְצֵךְ. לַגּוֹלָה:

כַּיְאוֹר. כַּיְאוֹר הַזֶּה שֶׁעוֹלֶה וּמִתְפַּשֵּׁט:

בַּת תַּרְשִׁישׁ. צוֹר הַיּוֹשֶׁבֶת בְּיָם תַּרְשִׁישׁ:

אֵין מֵזַח. אֵין לְךָ **עוֹד** חֹזֶק וְאֵזוֹר לְשַׁנֵּס מָתְנַיִם, **מֵזַח** לְשׁוֹן 'אֵזוֹר', כְּמוֹ (תהלים קט:יט) "וּלְמֵזַח תָּמִיד יַחְגְּרֶהָ", וְכָל 'אֵזוֹר' לְשׁוֹן 'חֹזֶק':

פסוק יא

יָדוֹ נָטָה. הַנּוֹטֶה:

ה' צִוָּה אֶל כְּנַעַן. צִוָּה אֶת קוֹרְאָיו עַל כְּנַעַן:

לַשְׁמֵד. כְּמוֹ 'לְהַשְׁמִיד', וְכֵן "לָלֶכֶת לַגִּיד בְּיִזְרְעֶאל" (מלכים ב ט:טו) כְּמוֹ 'לְהַגִּיד', וְכֵן "לַשְׁמִיעַ קוֹל תּוֹדָה" (תהלים כו:ז) כְּמוֹ 'לְהַשְׁמִיעַ':

מָעֻזֶּיהָ. צוֹר וְצִידוֹן מִשֶּׁל כְּנַעַן הָיוּ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "אֶת צִידוֹן בְּכוֹרוֹ" (בראשית י:טו):

פסוק יב

כִּתִּים. אֶל אֶרֶץ **כִּתִּים קוּמִי עֲבוֹרִי, גַּם שָׁם לֹא יָנוּחַ לָךְ**. לְמָה אֲנִי אוֹמֵר **קוּמִי עֲבוֹרִי**?

פסוק יג

הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה. אֲשֶׁר לֹא כְּדַאי הוּא לִהְיוֹת עָם, שֶׁהֲרֵי נִקְרְאוּ "הַגּוֹי הַמַּר וְהַנִּמְהָר" (חבקוק א:ו). עַם שׁוֹטֶה הוּא, מִן הַבְּרִיּוֹת שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְחָרֵט עֲלֵיהֶן עַל שֶׁבְּרָאָם, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ: שִׁלְשָׁה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְחָרֵט עֲלֵיהֶם בְּמַסֶּכֶת סֻכָּה (סוכה נב ב):

אַשּׁוּר יְסָדָהּ. לְהַשְׁכִּין בָּהּ צִיִּים שֶׁלּוֹ, סְפִינוֹתָיו, בִּרְנִיּוֹת גְּדוֹלוֹת, כְּמוֹ "צִי אַדִּיר" (ישעיהו לג:כא):

הֵקִימוּ בַחוּנָיו. הֵם יָקִימוּ מְצוּדוֹתֵיהֶם עַל צוֹר. **בַחוּנָיו** – לְשׁוֹן "עֹפֶל וָבַחַן" (ישעיהו לב:יד), בורפרייי"ץ בלע"ז שֶׁעוֹשִׂין לְמָצוֹר עַל הַכְּרָכִים:

עוֹרְרוּ אַרְמְנוֹתֶיהָ. יַחֲרִיבוּ, לְשׁוֹן "עָרוּ עָרוּ" (תהילים קלז:ז), לְשׁוֹן 'נְתִיצָה' עַד הַיְסוֹד:

פסוק טו

וְנִשְׁכַּחַת צֹר. לְפִי שֶׁמַּזְכִּירָהּ בִּלְשׁוֹן גְּנַאי, לְשׁוֹן זוֹנָה', אָמַר "וְנִשְׁכַּחַת" כְּזוֹנָה שֶׁשִּׁכְחוּהָ אוֹהֲבֶיהָ, אַף הִיא תִּשְׁכַּח מֵאֵין סוֹחֲרִים וְתַגָּרִים פּוֹנִים אֵלֶיהָ, לְפִי שֶׁתִּהְיֶה חֳרֵבָה:

כִּימֵי מֶלֶךְ אֶחָד. יְמֵי דָוִד שִׁבְעִים שָׁנָה הָיוּ; וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַהוּ הַסִּימָן הַזֶּה הַנִּתָּן כָּאן:

יִהְיֶה לְצֹר זְכָרוֹן מְעַט, שֶׁתִּתְנַעֵר מִשִּׁפְלוּתָהּ וְתַחֲזוֹר לְאוֹתָן שֶׁהָיוּ רְגִילִין אֶצְלָהּ, לַחֲזוֹר אֵלֶיהָ לְשׁוּב לְקַדְמוּתָהּ:

כְּשִׁירַת הַזּוֹנָה. שֶׁרוֹאָה שֶׁאֵין פּוֹנָה אֵלֶיהָ, וְנוֹשֵׂאת קוֹל עֶרֶב וְנָעִים בְּשִׁיר, אוּלַי תֶּעֱרַב עַל מְאַהֲבֶיהָ:

פסוק טז

הַרְבִּי שִׁיר. כְּלוֹמַר, אַף הַרְבִּי תַּחֲנוּנִים וְהַשְׁפִּילִי גַּאֲוָתֵךְ:

פסוק יז

לְאֶתְנַנָּה. לְקַדְמוּתָהּ וּלְעָשְׁרָהּ עַל יְדֵי סְחוֹרָתָהּ, וּמְכַנָּה אוֹתָהּ בִּלְשׁוֹן גְּנַאי:

וְזָנְתָה. וּתְסַפֵּק סְחוֹרָה, אַף בִּלְשׁוֹן גְּנַאי כִּנָּה אוֹתָהּ:

פסוק יח

קֹדֶשׁ לַה'. עֲתִידִים צַדִּיקִים לָבוֹז אוֹתָהּ כְּשֶׁיָּבֹא מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ:

לֹא יֵאָצֵר. לְהָיוֹת אוֹצָר:

וְלֹא יֵחָסֵן. לֹא יַנְחִילֶנָּה לִבְנֵיהֶם:

וְלִמְכַסֶּה עָתִיק. לְמַלְבּוּשֵׁי נוֹי, **עָתִיק** מְשֻׁבָּח, כְּמוֹ "יֻדְבְּרוּ עָתָק" (תהלים צד:ד):

פרק כד

פסוק א

הִנֵּה ה' בּוֹקֵק הָאָרֶץ וּבוֹלְקָהּ. הֲרֵי נְבוּאָה זוֹ פֻּרְעָנוּת לְיִשְׂרָאֵל, לְפִי שֶׁנִּבָּא לָהֶם נֶחָמָה זוֹ, וְהֵם עֲתִידִים לִרְאוֹת לְפָנֶיהָ צָרָה רַבָּה, לְכָךְ אָמַר לָהֶם: "לֹא לָכֶם אֲנִי אוֹמֵר שֶׁתִּירָשׁוּהָ, כִּי הִנֵּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בּוֹקֵק וּבוֹלֵק אֶתְכֶם, וְהַנּוֹתָרִים מִכֶּם לְיוֹם הַגְּאוּלָּה "הֵמָּה יִשְׂאוּ קוֹלָם יְרַנֵּנוּ"" (ישעיהו כד:יד), זֶהוּ סוֹף הָעִנְיָן, וְלָהֶם נִבֵּאתִי הַנְּבוּאָה הַטּוֹבָה:

בּוֹקֵק. מְרוֹקֵן:

וּבוֹלְקָהּ. מַחֲרִיבָהּ:

וְעִוָּה פָּנֶיהָ. וְהִבְהִיל חֲשׁוּבֶיהָ. **עִוָּה** לְשׁוֹן "נַעֲוֵיתִי מִשְּׁמוֹעַ" (ישעיהו כא:ג):

פסוק ב

תוספת: **וְהָיָה כָעָם כַּכֹּהֵן**. לֹא כְּשֶׁאָר הוֹלְכֵי דְּרָכִים, שֶׁהָאָדוֹן מוֹלִיכוֹ עַבְדּוֹ וְהַגְּבִירָה מוֹלִיכָה שִׁפְחָתָהּ, הָאָדוֹן נִכְבָּד וְהָעֶבֶד נִקְלֶה, הַגְּבִירָה נִכְבֶּדֶת וְהַשִּׁפְחָה נִקְלֵית, אֲבָל כְּשֶׁהַשַּׁבַּאי מוֹלִיךְ הַשְּׁבוּיִים, הַכֹּל שָׁוִין לְפָנָיו:

כַּקּוֹנֶה כַּמּוֹכֵר. בִּזְמַן שֶׁהָעָם יוֹשֵׁב עַל נַחֲלָתוֹ לָבֶטַח, הַקּוֹנֶה שָׂמֵחַ וְהַמּוֹכֵר עָצֵב שֶׁלֹּא יָשׁוּב מִמְּכָרוֹ, אֲבָל כְּשֶׁהַשַּׁבַּאי מוֹלִיכָם, הַקּוֹנֶה אַל יִשְׂמַח וְהַמּוֹכֵר אַל יִתְאַבֵּל. וְכֵן כַּמַּלְוֶה כַּלֹּוֶה שְׁנֵיהֶם שָׁוִים, שֶׁהַלֹּוֶה אֵין לוֹ לִפְרוֹעַ, וְהַמַּלְוֶה אִם לֹא הִלְוָה לָוֶה הָיָה הַשַּׁבַּאי נוֹטְלוֹ כְּמוֹ כֵן. **כַּנֹּשֶׂה כַּאֲשֶׁר נוֹשֶׁה בּוֹ** – לוֶֹה נוֹפֵל בְּכֶסֶף, וְנוֹשֶׁה נוֹפֵל בְּכָל שְׁאָר דְּבָרִים, כְּגוֹן: יַיִן וְשֶׁמֶן וּתְבוּאָה וּדְבַשׁ, כְּדִכְתִיב (דברים כד:י): "כִּי תַשֶּׁה בְרֵעֲךָ מַשַּׁאת מְאוּמָה". עַד כָּאן:

פסוק ג

הִבּוֹק תִּבּוֹק. תִּתְרוֹקֵן:

הִבּוֹז תִּבּוֹז. לְשׁוֹן בְּזָזָה וְשָׁלָל:

פסוק ד

נָבְלָה. כְּמוֹ "וְהֶעָלֶה נָבֵל" (ירמיהו ח:יג), לְשׁוֹן 'כָּמַשׁ' וְתַשּׁוּת כֹּחַ:

אֻמְלָלָה. לְשׁוֹן 'שִׁפְלוּת', כְּמוֹ "הַיְהוּדִים הָאֻמְלָלִים" (נחמיה ג:לד):

תֵּבֵל. הִיא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִיא מְתֻבֶּלֶת בְּמִצְוֹת הַרְבֵּה:

מְרוֹם עַם הָאָרֶץ. גָּאוֹן עַם הָאָרֶץ:

פסוק ה

וְהָאָרֶץ חָנְפָה. כְּמִין חֲנִיפוּת: עוֹשָׂה עֵשֶׂב וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה קָמָה, מַרְאָה קָמָה וְאֵין חִטִּין בְּקַשֶּׁיהָ:

תַּחַת יוֹשְׁבֶיהָ. בִּשְׁבִיל יוֹשְׁבֶיהָ:

בְּרִית עוֹלָם. הִיא הַתּוֹרָה שֶׁקִּבְּלוּ בִּבְרִית:

פסוק ו

עַל כֵּן אָלָה. בַּעֲוֹן שְׁבוּעַת שָׁוְא:

חָרוּ. לְשׁוֹן יָבֵשׁ וְצָמָא בְּחוֹם חֹרֶב, כְּמוֹ "נִחַר מַפֶּחַ" (ירמיה ו:כט):

פסוק ח

מְשׂוֹשׂ תֻּפִּים. שֶׁהֱיִיתֶם אוֹמְרִים "הִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה" (ישעיהו כב:יג):

פסוק י

קִרְיַת תֹּהוּ. כְּשֶׁתִּשָּׁבֵר נִקְרֵאת קִרְיַת תֹּהוּ:

מִבּוֹא. מִלְּבוֹא לְתוֹכָהּ אִישׁ:

פסוק יא

עֲרָבָה. הֶחְשִׁיכָה:

מְשׁוֹשׁ הָאָרֶץ. הֵיא יְרוּשָׁלַיִם:

פסוק יב

וּשְׁאֵיהָ יַכַּת שָׁעַר. עַל יְדֵי שְׁאֵית גַּלְמוּד, שֶׁיִּהְיוּ הַבָּתִּים שׁוֹאִים מֵאֵין יוֹשֵׁב, יְכִּתוּ הַשְּׁעָרִים עַל יְדֵי מַזִּיקִין:

פסוק יג

כִּי כֹה. יִשָּׁאֲרוּ יִשְׂרָאֵל בְּקֶרֶב **הָעַמִּים**, אֶחָד בְּעִיר וּשְׁנַיִם בְּמִשְׁפָּחָה:

כְּנֹקֶף זַיִת. הַמַּשְׁאִיר גַּרְגְּרִים בְּרֹאשׁ אָמִיר:

פסוק יד

הֵמָּה יִשְׂאוּ קוֹלָם. לְאוֹתוֹ הַמְעַט הַנִּשְׁאָר תָּבֹא הַטּוֹבָה שֶׁנִּבֵּאתִי לְמַעְלָה (ישעיהו כג:יח):

צָהֲלוּ מִיָּם. יוֹתֵר מִמַּה שֶׁצָּהֲלוּ עַל הַיָּם בְּגֵאֻלַּת מִצְרַיִם:

פסוק טו

עַל כֵּן בָּאֵרִים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "בְּמֵימֵי נְהוֹרָא לְצַדִּיקַיָּא", עַל שְׁתֵּי בְּשׂוֹרוֹת (ספרים אחרים: מְאוֹרוֹת) שֶׁל גְּאוּלַּת בָּבֶל וְשֶׁל אֱדוֹם. וּמְנַחֵם אָמַר (מחברת: אר) 'אוּרִים' לְשׁוֹן 'נְקִיעִים וּסְעִיפִים' שֶׁהָיוּ בּוֹרְחִים שָׁם, וְכֵן "אוּר כַּשְׂדִּים" (בראשית יא:כח) בְּקֶעַת כַּשְׂדִּים, וְכֵן "מְאוֹרַת צְפָעוֹנִי" (ישעיהו יא:ח) נָקַע חוֹר מְעוֹנָתוֹ:

פסוק טז

מִכְּנַף הָאָרֶץ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מִבֵּית מַקְדְּשָׁא", שֶׁהוּא בְּסוֹף אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּמִזְרָחָהּ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (מעשר שני ה ב): לוֹד מִן הַמַּעֲרָב וְיַרְדֵּן מִן הַמִּזְרָח, נִמְצָא מִירוּשָׁלַיִם לְיַרְדֵּן מַהֲלַךְ יוֹם. וַאֲנִי אוֹמֵר לְפִי פְּשׁוּטוֹ: שָׁמַעְנוּ מֵאֲחוֹרֵי הַפַּרְגּוֹד שֶׁעֲתִידִין לְהַעֲלוֹת זְמִירוֹת מִכְּנַף הָאָרֶץ, וּמָה הֵן הַזְּמִירוֹת? **צְבִי לַצַּדִּיק** – עֲתִיד לִהְיוֹת מַצָּב וּתְקוּמָה לַצַּדִּיקִים:

וַאֲמַר רָזִי לִי וגו'. אוֹי לִי שֶׁנִּגְלוּ לִי שְׁנֵי רָזִים: רָז פֻּרְעָנוּת וְרָז יְשׁוּעָה, וַהֲרֵי תִּרְחַק הַיְשׁוּעָה עַד שֶׁיָּבֹאוּ אוֹיְבִים, בּוֹזְזִים אַחַר בּוֹזְזִים אֲחֵרִים וְשׁוֹדְדִים אַחֲרֵי שׁוֹדְדִים (סנהדרין צד א). חָמֵשׁ בְּגִידוֹת אֲמוּרוֹת כָּאן:

פסוק יז

פַּחַד וָפַחַת וָפָח עָלֶיךָ. עַל הָעַמִּים יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ:

פַּחַת. גֻּמָּא לְפוֹל בָּהּ, כְּמוֹ שֶׁמְּפָרֵשׁ וְאוֹמֵר:

פסוק יח
הַנָּס (**מפני**) [מקול] **הַפַּחַד יִפֹּל אֶל הַפַּחַת וְגוֹ'** – הַנִּמְלָט מֵחֶרֶב מָשִׁיחַ בֶּן יוֹסֵף יִפּוֹל אֶל חֶרֶב מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד, וְהַנִּמְלָט מִשָּׁם **יִלָּכֵד בַּפָּח** בְּמִלְחֶמֶת גּוֹג:

פסוק יט
רֹעָה הִתְרֹעֲעָה. לְשׁוֹן שֶׁבֶר, כְּמוֹ (תהלים ב:ט) "תְּרֹעֵם בְּשֵׁבֶט בַּרְזֶל":
פּוֹר הִתְפּוֹרְרָה. לְשׁוֹן פֵּרוּרִין:

פסוק כ
כַּמְּלוּנָה. סֻכַּת נוֹצְרִים שֶׁבְּרֹאשׁ הָאִילָן:

פסוק כא
צְבָא הַמָּרוֹם. יַפִּיל שָׂרֵי הָאֻמּוֹת תְּחִלָּה (מכילתא בשלח שירה ב):

פסוק כב
וְאֻסְפוּ. הָעַכּוּ"ם **אֲסֻפָּה**, שֶׁהוּא לְרָעָתָם, לְהַכְנִיס **אַסִּיר** אֶל **בּוֹר** הַמּוּכָן לוֹ, מְחֻיָּבֵי גֵּיהִנֹּם לַגֵּיהִנֹּם:
וְסֻגְּרוּ עַל מַסְגֵּר. הֵם שִׁבְעָה מְדוֹרֵי גֵּיהִנֹּם:
וּמֵרֹב יָמִים יִפָּקֵדוּ. עֲוֹנוֹת יָמִים רַבִּים יִפָּקְדוּ עֲלֵיהֶם, וְזֶהוּ שֶׁיִּסֵּד הַקָּלִירִי (בסלוק של יוצר דפרשת זכור): "לְרֹב יָמִים לְהַמָּנוֹת, לַחְשׁוֹב לָהֶם חֶשְׁבּוֹנוֹת":

פסוק כג
וְחָפְרָה הַלְּבָנָה וגו'. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְיִבְהֲתוּן דְּפָלְחִין לְסִיהֲרָא וְיִתְכַּנְעוּן דְּסָגְדִין לְשִׁמְשָׁא":

פרק כה

פסוק א
עֲצוֹת מֵרָחוֹק אֱמוּנָה אָמֵן. עֲצוֹת שֶׁיַּעַצְתָּ מֵרָחוֹק לְאַבְרָהָם בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים:
אֱמוּנָה אָמֵן. אֱמוּנָה נֶאֱמֶנֶת. **אָמֵן** כְּמוֹ 'אֹהֶל', 'אֹכֶל', וְאֵינוֹ לְשׁוֹן פּוֹעֵל אֶלָּא לְשׁוֹן מִפְעָל, אבוירמנ"ט בלע"ז:

פסוק ב
כִּי שַׂמְתָּ. הַר שֵׂעִיר **מֵעִיר לְגָל**:
אַרְמוֹן זָרִים מֵעִיר. מָעוֹן שֶׁעָשׂוּ בְּעִירְךָ, שֶׁהֶחֱרִיבוּהָ, תִּתֵּן אַרְמְנוֹתֶיהָ חֻרְבָּן, אֲשֶׁר **לְעוֹלָם לֹא יִבָּנֶה**:

פסוק ד

מַחְסֶה מִזֶּרֶם. כְּסוּי אֹהֶל לְהַצִּיל מִזֶּרֶם, וְ**צֵל** לְהָגֵן **מֵחֹרֶב**. וּמַהוּ אוֹתוֹ זֶרֶם? הוּא **רוּחַ עָרִיצִים**, כִּי רוּחָם דְּמָה לְזֶרֶם הַשּׁוֹטֵף בְּקִיר וּמַפִּילוֹ:

פסוק ה

כְּחֹרֶב בְּצָיוֹן. בְּעֵת יֹבֶשׁ, שֶׁמְּיַבֵּשׁ הַזְּרָעִים לְהִתְמוֹלֵל, כֵּן **תַּכְנִיעַ שְׁאוֹן זָרִים**:
חֹרֶב בְּצֵל עָב. כְּשֶׁהַמַּיִם מִתְקַשְּׁרִים בְּעָנָן **עָב** בִּימֵי הַשָּׁרָב, שֶׁהַכֹּל שְׂמֵחִים בּוֹ, כֵּן **יַעֲנָה** שִׁיר הַצַּדִּיקִים עַל **זְמִיר עָרִיצִים** וּמַפַּלְתָּן:
זְמִיר. לְשׁוֹן "לֹא תִזְמֹר" (ויקרא כה:ד):

פסוק ו

וְעָשָׂה ה' צְבָאוֹת לְכָל הָעַמִּים. כְּשֶׁיָּבֹאוּ לִצְבֹא עַל יְרוּשָׁלַיִם:
מִשְׁתֵּה שְׁמָנִים. שֶׁהֵם סְבוּרִים שֶׁיִּהְיֶה נוֹחַ לָהֶם כְּשָׁמָן, יֵהָפֵךְ **לְמִשְׁתֵּה שְׁמָרִים**:
שְׁמָנִים מְמֻחָיִם. נוֹחִים וְשְׁמַנִּים כְּמוֹחַ עֲצָמוֹת, יִהְיֶה **שְׁמָרִים מְזֻקָּקִים** מִכָּל מַשְׁקֶה שָׁמָן וְיַיִן, שֶׁלֹּא יִהְיֶה שָׁם אֶלָּא שְׁמָרִים לְבַדָּם; וְכָל זֶה בְּמִלְחָמוֹת גּוֹג וּמָגוֹג:

פסוק ז

הַלּוֹט. הַכְּסוּי. **הַלּוֹט עַל [כָּל] הָעַמִּים**. הַמְכַסֶּה אֶת כָּל הָעַמִּים, **הַלּוֹט** כְּמוֹ "וַיָּלֶט פָּנָיו" (מלכים א יט:יג), "הִנֵּה הִיא לוּטָה בַשִּׂמְלָה" (שמואל א כא:י):
וְהַמַּסֵּכָה. לְשׁוֹן נְסִיכוּת וְשָׂרָרָה:

פסוק ח

בִּלַּע הַמָּוֶת. יְכַסֶּנּוּ וְיַעֲלִימֶנּוּ עוֹלָמִית מִיִּשְׂרָאֵל (פסחים סח א):

פסוק ט

וְאָמַר. עַמּוֹ **בַּיּוֹם הַהוּא "הִנֵּה וְגוֹ'"**:
קִוִּינוּ לוֹ וְיוֹשִׁיעֵנוּ. הָיִינוּ מְקַוִּים לוֹ שֶׁיּוֹשִׁיעֵנוּ:

פסוק י

כִּי תָנוּחַ יַד ה'. גְּבוּרָתוֹ שֶׁל מָקוֹם:
וְנָדוֹשׁ. יְהֵא נָדוֹשׁ:
תַּחְתָּיו. בְּמְקוֹמוֹ. **וְנָדוֹשׁ** כְּמוֹ "וְנָרוֹץ הַגַּלְגַּל" (קהלת יב:ו):
מַתְבֶּן. תֶּבֶן:
מַדְמֵנָה. טִיט, וְכֵן "לְדֹמֶן עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (ירמיה ח:ב):

פסוק יא

וּפֵרַשׂ יָדָיו. וְשָׁבַר יָדָיו וּזְרוֹעוֹתָיו בְּסִפּוּק כַּפַּיִם בִּבְכִי:

הַשֹּׁחֶה. הַשָּׁט בַּמַּיִם:
לִשְׁחוֹת. לָשׂוּט, וְכֵן "מֵי שָׁחוּ" (יחזקאל מז:ה):
וְהִשְׁפִּיל. הַמַּשְׁפִּיל אֶת **גַּאֲוָתוֹ**:
עִם אָרְבּוֹת יָדָיו. לָשׁוֹן "וְאָרַב לוֹ" (דברים יט:יא), תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "אַשְׁוָות יְדוֹהִי" – מָקוֹם שֶׁהוּא שָׂם לוֹ יָדַיִם לֶאֱרוֹב, וְהֵם מִגְדָּלִים גְּבוֹהִים. אַשְׁוָות – חוֹמוֹת וּמִגְדָּלִים, כְּמוֹ "נָפְלוּ אָשְׁיוֹתֶיהָ" (ירמיהו נ:טו):

פסוק יב
מִשְׂגַּב חוֹמֹתֶיךָ. לְמוֹאָב הוּא אוֹמֵר:

פרק כו

פסוק א
עִיר עָז לָנוּ יְשׁוּעָה יָשִׁית. הָעִיר יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁהָיָה מֵאָז תָּמִיד לָנוּ לְעוֹז, יְשׁוּעָה יָשִׁית הַמּוֹשִׁיעַ אֶת חוֹמוֹתֶיהָ וְאֶת חֵילָהּ:
וָחֵל. חוֹמָה נְמוּכָה שֶׁלִּפְנֵי הַחוֹמָה הַגְּבוֹהָה:

פסוק ב
פִּתְחוּ שְׁעָרִים. שֶׁלָּהּ, **וְיָבֹא** לְתוֹכָהּ **גּוֹי צַדִּיק**:
שֹׁמֵר. שֶׁשָּׁמַר וְצִפָּה בְּגָלוּתוֹ יָמִים רַבִּים לֶאֱמוּנָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁיְּקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ שֶׁהִבְטִיחַ עַל פִּי נְבִיאָיו לְגָאֳלָם:
שֹׁמֵר. מַמְתִּין, וְכֵן (בראשית לז:יא) "וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר", וְכֵן (דברים ז:יב) "וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ":

פסוק ג
יֵצֶר. שֶׁהָיָה **סָמוּךְ** עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְנִשְׁעָן עָלָיו בְּחָזְקָה, שֶׁלֹּא זָז מֵאֱמוּנָתוֹ בִּשְׁבִיל שׁוּם אֵימָה וְיִסּוּרִין:
תִּצֹּר. שֶׁיִּהְיֶה **שָׁלוֹם**, **כִּי בְךָ** הָיָה **בָּטוּחַ**, לְפִיכָךְ הָגוֹן לְךָ לְנָצְרוֹ:

פסוק ד
כִּי בְיָהּ ה'. כִּי יֵשׁ לִסְמֹךְ עָלָיו, שֶׁהוּא "דְּחִילָא ה'", סָלַע **וְצוּר** מַחֲסֶה **עוֹלָמִים**:

פסוק ה
יֹשְׁבֵי מָרוֹם. צוֹר וְשָׂאר אֶרְצוֹת:

פסוק ו
רַגְלֵי עָנִי. מֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ: "עָנִי וְרֹכֵב עַל הַחֲמוֹר" (זכריה ט:ט):

פַּעֲמֵי דַלִּים. יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ דַלִּים עַד הֵנָּה:

פסוק ז

אֹרַח לַצַּדִּיק מֵישָׁרִים. אֹרַח שֶׁתְּהֵא מִישׁוֹר לְקַבּוּל שְׂכָרוֹ שֶׁל צַדִּיק, אַתָּה ה' שֶׁאַתָּה אֵל יָשָׁר **תְּפַלֵּס מַעְגַּל צַדִּיק**, לְהוֹלִיכוֹ בְּאוֹתוֹ אוֹרַח שֶׁיְּקַבֵּל שְׂכָרוֹ. וְהַצַּדִּיק הוּא יַעֲקֹב וְזַרְעוֹ, וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: אֹרַח לַצַּדִּיק לְטוֹל שָׂכָר מֵישָׁרִים שֶׁנּוֹהֵג בָּהֶן:

יָשָׁר. אַתָּה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **מַעְגַּל** רַגְלֵי **הַצַּדִּיק תְּפַלֵּס** לוֹ לְאוֹתוֹ אֹרַח. פִּלּוּס זֶה לְשׁוֹן קונטרפיי"ש בלע"ז, כְּמֶלֶךְ הַיּוֹשֵׁב וּמְחַשֵּׁב וּמְשַׁקֵּל בְּלִבּוֹ אֵיזֶה יִכְשַׁר, הַזֶּה אוֹ זֶה, כָּךְ הַיָּשָׁר בְּלִבּוֹ לְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ קִבּוּל שָׂכָר עַל כָּל אֲשֶׁר הִנְהִיג מַעֲשָׂיו לְפָנָיִךְ בְּכִשְׁרוֹן:

פסוק ח

אַף אֹרַח מִשְׁפָּטֶיךָ ה' קִוִּינוּךָ. כַּאֲשֶׁר צָפִינוּ לְקַבּוּל הַטּוֹבָה מֵאִתְּךָ, אַף כָּךְ קִוִּינוּ לְהַרְאוֹתֵנוּ אוֹרַח מִשְׁפָּטֶיךָ נְקֻמָתֶיךָ בָּרְשָׁעִים:

לְשֵׁמְךָ וּלְזִכְרְךָ תַּאֲוַת נָפֶשׁ. אוֹתָהּ נַפְשֵׁנוּ לִרְאוֹת שֵׁם שֶׁיֵּצֵא לְךָ מֵאָז, לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בְּצָרֶיךָ:

פסוק ט

נַפְשִׁי אִוִּיתִיךָ. בְּגָלוּתִי, שֶׁדּוֹמָה לַלַּיְלָה, לַעֲשׂוֹת אֶת אֵלֶּה:

אַף רוּחִי בְקִרְבִּי אֲשַׁחֲרֶךָּ. אֶתְחַנֵּן לְךָ לְכָל זֶה, לָמָּה? **כִּי כַּאֲשֶׁר מִשְׁפָּטֶיךָ בָּאִים לָאָרֶץ** שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה מִשְׁפָּט בָּרְשָׁעִים:

צֶדֶק לָמְדוּ יֹשְׁבֵי תֵבֵל. לְמֵדִים לְהַצְדִּיק אֶת דִּינֶיךָ וּלְהוֹדוֹת עַל מִדּוֹתֶיךָ, שֶׁרוֹאִים הַחוֹטֵא לוֹקֶה וְהַצַּדִּיק מְקַבֵּל שָׂכָר טוֹב:

פסוק י

יֻחַן רָשָׁע בַּל לָמַד צֶדֶק. וְכִי יֵשׁ לְךָ לְחוֹן אֶת עֲשָׂו הָרָשָׁע אֲשֶׁר דָּר בֵּין שְׁנֵי צַדִּיקִים וְלֹא לָמַד צֶדֶק (סנהדרין לט ב):

בְּאֶרֶץ נְכֹחוֹת. יְרוּשָׁלַיִם וּבֵית הַמִּקְדָּשׁ, **יְעַוֵּל** לִשְׁלוֹל וְלִבֹּז וּלְהַשְׁחִית:

וּבַל יִרְאֶה גֵּאוּת ה'. לֹא חָשַׁב בְּעֵינָיו גְּדֻלְּךָ וְנַאֲוָתְךָ, **וּבַל יִרְאֶה** לְשׁוֹן יְרִגִילוּת וּתְמִידוּת: לֹא רָאָה, לֹא חָשַׁב, כְּמוֹ "כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב" (איוב א:ה):

פסוק יא

ה' רָמָה יָדְךָ וגו'. רָאִיתִי מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים לַמִּקְרָאוֹת שֶׁל פָּרָשָׁה זוֹ, עֶלְיוֹנָה וְתַחְתּוֹנָה, וְאֵינָם מְיֻשָּׁבִים אוֹ עַל דִּקְדּוּק הַלָּשׁוֹן אוֹ עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת, וְהֻצְרַכְתִּי לְבָאֵר אוֹתָהּ עַל אָפְנֵי סִדְרָהּ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה יֵשׁ שֶׁמְּבַקֵּשׁ הַנָּבִיא וְכוּ', אָמַר לוֹ: מוּטָב שֶׁיֵּחָזוּ וְיֵבוֹשׁוּ (אליהו זוטא כא). וְאֵין זֶה אַחַר הַלָּשׁוֹן, שֶׁאֵין כָּתוּב כָּאן 'הָרִימָה יָדְךָ'. וְעוֹד, שֶׁאַף הַתֵּיבָה חֲלוּקָה מִתֵּיבָה כַּיּוֹצֵא בָּהּ; כָּל 'יָד רָמָה' שֶׁבַּמִּקְרָא טַעֲמוֹ לְמַטָּה וְזֶה טַעֲמוֹ לְמַעְלָה, כְּמוֹ (בראשית

לז:ז) "הִנֵּה קָמָה אֲלָמָתִי", וּכְמוֹ (רות א:טו) "הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתֵּךְ", שֶׁכָּלוּ לְשׁוֹן עָבָר. אַף זֶה – **ה'**, נִסְתַּלְקָה יַד גְּבוּרָתְךָ מֵעַל צָרֶיךָ, **בַּל** יִרְאוּ גְּבוּרָתְךָ כִּי רָאוּ דַּרְכָּם צָלְחָה. בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ, יֶחֱזוּ וְיֵבוֹשׁוּ:

קִנְאַת עָם בַּטּוֹבָה שֶׁתֵּיטִיב לְעַמְּךָ, **אַף** בְּעַצְמָן יִרְאוּ מִשְׁפַּט נִקְמָתְךָ שֶׁ**תֹּאכְלֵם הָאֵשׁ**:

פסוק יב

תִּשְׁפֹּת. תְּכִין, וְכֵן "שְׁפֹת הַסִּיר" (מלכים ב ד:לח), וְכֵן "לַעֲפַר מָוֶת תִּשְׁפְּתֵנִי" (תהלים כב:טז), וְיֵשׁ לִפְתּוֹר אֶת כֻּלָּן לְשׁוֹן שִׁימָה – תָּשִׂית שָׁלוֹם לָנוּ:

כִּי גַם כָּל מַעֲשֵׂינוּ. הָרָעִים:

פָּעַלְתָּ לָּנוּ. כְּנֶגְדָּם לְקַחְתָּנוּ מִיָּדְךָ בְּכָל חַטֹּאתֵינוּ:

פסוק יג

בְּעָלוּנוּ. נַעֲשׂוּ לָנוּ **אֲדֹנִים** וְנָגְשׁוּנוּ:

זוּלָתֶךָ. בְּדָבָר שֶׁלֹּא כִּרְצוֹנְךָ, דָּרוֹשׁ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים, לַעֲבוֹר עַל תּוֹרָתֶךָ, וַאֲנַחְנוּ **לְבַד בְּךָ** הִזְכַּרְנוּ, וְלֹא **נַזְכִּיר** שֵׁם אֱלֹהוּתוֹ בְּאֵל אַחֵר אֶלָּא בּוֹ לְבַדּוֹ:

שְׁמֶךָ. שֵׁם אֱלֹהוּתְךָ **נַזְכִּיר**, לֵאמֹר כִּי אֱלֹהֵינוּ לְבַד הוּא אֱלֹהִים:

פסוק יד

מֵתִים בַּל יִחְיוּ. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ שֶׁלֹּא יִחְיוּ הָרְשָׁעִים הָאֵלֶּה לָעוֹלָם הַבָּא, וְהָ**רְפָאִים** הָאֵלֶּה שֶׁרִפּוּ יְדֵיהֶם מִמְּצוֹתֶיךָ **בַּל** תְּהִי לָהֶם תְּקוּמָה:

לָכֵן פָּקַדְתָּ וַתַּשְׁמִידֵם. הֲלֹא פָּקַדְתָּ עֲלֵיהֶם כְּבָר וְתַשְׁמִידֵם בְּאִמְרֵי פִיךָ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי מָחֹה אֶמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק" (שמות יז:יד):

פסוק טו

יָסַפְתָּ לַגּוֹי. לְיִשְׂרָאֵל יָסַפְתָּ לָהֶם תּוֹרָה וּגְדֻלָּה וְכָבוֹד, וְכָל כַּמָּה שֶׁיָּסַפְתָּ לָהֶם נִכְבַּדְתָּ, שֶׁהֵם מוֹדִים וּמְשַׁבְּחִים לְפָנֶיךָ עַל כָּל הַטּוֹבָה (תנחומא פנחס טז). הֲרֵי בְּטוֹבָתָם כָּךְ עוֹשִׂים יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ קִלּוּס וְכָבוֹד, וּבְצַר לָהֶם:

פסוק טז

ה' בַּצַר פְּקָדוּךָ. אֵינָם מְהַרְהֲרִים אַחַר מִדּוֹתֶיךָ:

צָקוֹן לַחַשׁ. שֶׁפֶךְ שִׂיחַ וּתְפִלָּה:

מוּסָרְךָ לָמוֹ. בְּהִיוֹת מוּסַר יִסּוּרֶיךָ בָּאִין עֲלֵיהֶם, וְכָךְ הִיא תְּפִלָּתָם:

פסוק יז

כְּמוֹ הָרָה תַּקְרִיב לָלֶדֶת וְגוֹ' כֵּן הָיִינוּ מִפָּנֶיךָ. רוֹאִים אָנוּ צָרוֹת מִתְחַדְּשׁוֹת וּסְבוּרִים אָנוּ שֶׁהֵם מֵינֵי סִימָנֵי יְשׁוּעָה וּגְאֻלָּה, לְפִי שֶׁאָנוּ מֻבְטָחִים לְגָאֵל מִתּוֹךְ צוּקָה וְצָרָה כְּיוֹלֶדֶה זוֹ שֶׁהֵם מֵינֵי סִימָנֵי יְשׁוּעָה וּגְאֻלָּה:

מִפָּנֶיךָ. מִפְּנֵי גְּזֵרוֹתֶיךָ:

פסוק יח

הָרִינוּ חַלְנוּ. חִיל כְּיוֹלֶדָה, כְּאִלּוּ **יָלַדְנוּ**, כְּאִלּוּ קְרוֹבִים אָנוּ לְהִגָּאֵל, וְהוּא **רוּחַ** וְאֵין יְשׁוּעָה:

יְשׁוּעֹת בַּל נַעֲשֶׂה אָרֶץ. בְּכָל סִבְלֵינוּ וְצָרָתֵינוּ אֵין אָנוּ מְכִינִים לָנוּ יְשׁוּעָה:

וּבַל יִפְּלוּ. וְאֵין נוֹפְלִין הָעַמִּים, שֶׁהֵם **יוֹשְׁבֵי תֵבֵל**, שֶׁכָּבְשׁוּ וּמָלְאוּ אֶת הָאָרֶץ. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם **בַּל יִפָּלוּ** לְשׁוֹן "וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמֶּךָ" (שמות לג:טז), אֵין **יוֹשְׁבֵי תֵבֵל** יְכוֹלִין לַעֲשׂוֹת פֶּלֶא:

פסוק יט

יִחְיוּ מֵתֶיךָ. כְּאִן הִתְפַּלֵּל שֶׁיְּחִיוּ הַצַּדִּיקִים, בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ יְחִיוּ אוֹתָן שֶׁמּוּמָתִין עָלֶיךָ. יֵצֵא דָּבָר מִלְּכוּת מִלְּפָנֶיךָ לוֹמַר **נִבְלָתִי יְקוּמוּן**, נְבֵלוֹת עַמִּי שֶׁנִּבְּלוּ עַצְמָן עָלַי, לָהֶם תְּהִי תְקוּמָה זוֹ. חִלּוּף לְמַה שֶּׁכָּתוּב לְמַעְלָה (ישעיהו כו:יד) "רְפָאִים בַּל יָקוּמוּ", אֲבָל אֵלּוּ **יְקוּמוּן**:

הָקִיצוּ וְרַנְּנוּ. כָּל זֶה יֹאמַר לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, "הָקִיצוּ וְרַנְּנוּ" לְשׁוֹן צִוּוּי הוּא זֶה:

כִּי טַל אוֹרוֹת טַלֶּךָ. כִּי נָאֶה לְךָ לַעֲשׂוֹת כֵּן, שֶׁיְּהֵא טַל תּוֹרָתְךָ וּמִצְוֹתֶיךָ לָהֶם טַל שֶׁל אוֹר:

וָאָרֶץ רְפָאִים תַּפִּיל. וְלָאָרֶץ וְלֶעָפָר תַּפִּיל אֶת אֶרֶץ רְפָאִים, שֶׁרִפּוּ יְדֵיהֶם מִתּוֹרָתֶךָ (כתובות קיא ב):

רְפָאִים תַּפִּיל. לְפִי שֶׁאָמַר "וּבַל יִפְּלוּ יוֹשְׁבֵי תֵבֵל" (ישעיהו כו:יח), חוֹזֵר וְאוֹמֵר: אַתָּה הַפִּילֵם, כִּי אֵין בְּצִדְקוֹתֵינוּ כְּדֵי לְהַפִּילָם:

פסוק כ

לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ. תְּשׁוּבָה זוֹ הֵשִׁיבוּהוּ לַנָּבִיא: **לֵךְ עַמִּי בֹּא בַחֲדָרֶיךָ** – בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבְבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת. דָּבָר אַחֵר: הִתְבּוֹנֵן עַל מַעֲשֶׂיךָ בְּחַדְרֵי לִבְּךָ. כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא ויצא ה):

וּסְגֹר דִּלְתְךָ בַּעֲדֶךָ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "עֲבִיד לָךְ עוֹבָדִין טָבִין דְּיִגְנוּן עָלָךְ", וְרַבִּי תַּנְחוּמָא דָּרַשׁ: סְגוֹר דַּלְתֵי פִּיךָ, שֶׁלֹּא תְהַרְהֵר אַחַר מִדַּת הַדִּין:

חֲבִי. הִתְחַבְּאִי מְעַט **עַד יַעֲבָר זָעַם**, כִּי אֻמָּת אֶפְקֹד עַל שׁוֹנְאֶיךָ:

פסוק כא

כִּי הִנֵּה ה' יוֹצֵא וְגוֹ'. מִמִּדַּת הָרַחֲמִים לְמִדַּת הַדִּין (ירושלמי תענית ב א):

יוֹשֵׁב הָאָרֶץ. הוּא הַר שֵׂעִיר:

עַל הֲרוּגֶיהָ. שֶׁהָרְגוּ בְּיִשְׂרָאֵל:

פרק כז

פסוק א

עַל לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִחַ וְגוֹ'. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "עַל מַלְכָּא דְּאִתְרַבְרַב כְּפַרְעֹה מַלְכָּא קַדְמָאָה וְעַל מַלְכָּא דְּאִתְגְּאֵי כְּסַנְחֵרִב מַלְכָּא תְּנִינָא". 'בָּרִחַ' לְשׁוֹן 'פְּשׁוּט' כַּבְּרִיחַ הַזֶּה, לְפִי שֶׁהוּא רָאשׁוֹן:

עֲקַלָּתוֹן. לְשׁוֹן כָּפוּל, לְפִי שֶׁהוּא שֵׁנִי. וְאוֹמֵר אֲנִי: לְפִי שֶׁאֵלּוּ שֶׁלֹּשׁ אֻמּוֹת חֲשׁוּבוֹת, מִצְרַיִם וְאַשּׁוּר וֶאֱדוֹם, לְכָךְ אָמַר עַל אֵלּוּ כְּמוֹ שֶׁאָמַר בְּסוֹף הָעִנְיָן "וּבָאוּ הָאֹבְדִים בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר וְהַנִּדָּחִים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (ישעיהו כז:יג):

לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִחַ. הוּא מִצְרַיִם:

לִוְיָתָן נָחָשׁ עֲקַלָּתוֹן. הוּא אַשּׁוּר:

וְהָרַג אֶת הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם. הִיא יוֹשֶׁבֶת בְּלֵב יַמִּים, וְכֵן כִּתְיִים קְרוּיִים אִיֵּי הַיָּם:

פסוק ב

בַּיּוֹם הַהוּא. בְּעֵת הַגְּאֻלָּה יָשִׁירוּ לְיִשְׂרָאֵל: "זוֹ הִיא **כֶּרֶם חֶמֶר**, הוֹצִיאָה יַיִן הַטּוֹב". **חֶמֶר** – וינו"ש בלע"ז:

פסוק ג

אֲנִי ה' נֹצְרָהּ. בְּעֵת הַגְּלוּת:

לְרָגָעִים אַשְׁקֶנָּה. מְעַט מְעַט אֲנִי מַשְׁקֶה אוֹתָהּ כּוֹס פֻּרְעָנוּת הַבָּאָה עָלֶיהָ, **פֶּן אֶפְקֹד עָלֶיהָ** בְּבַת אַחַת וַאֲכַלֶּנָּה, לְכָךְ **לַיְלָה וָיוֹם** אֲנִי מִתְבּוֹנֵן בָּהּ. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: אִם לֹא שֶׁאֲנִי פּוֹקֵד עֲלֵיהֶם עֲוֹונוֹת שֶׁהֵם מַרְגִּילִים לְפָנַי, **לַיְלָה וָיוֹם** הָיִיתִי מֵגִין עֲלֵיהֶם:

פסוק ד

חֵמָה אֵין לִי. אֵין לִי פֶּה לְהַגְבִּיר חֲמָתִי עַל הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, לְפִי שֶׁאַף יִשְׂרָאֵל חוֹטְאִים, וּמִדַּת הַדִּין מְקַטְרֶגֶת:

מִי יִתְּנֵנִי שָׁמִיר שַׁיִת בַּמִּלְחָמָה. בִּבְנֵי מִלְחַמְתִּי וְהוּא יִשְׁמָעֵאל, מִי יִתְּנֵנִי וְאוּכַל לִפְקוֹד עֲלֵיהֶם, וְלֹא תּוּכַל מִדַּת הַדִּין לְמָחוֹת שֶׁיָּשׁוּבוּ יִשְׂרָאֵל בִּתְשׁוּבָה, וְהִיא נוֹתֶנֶת אוֹתִי שָׁמִיר וְשַׁיִת בִּבְנֵי מִלְחָמָה. אֶפְסַע פְּסִיעָה עַל מִדַּת הַדִּין וְאֶפְקוֹד עֲלֵיהֶם אַף יִתְרוֹן וְנוֹסָפוֹת עַל עֲוֹנָם, וַאֲצִיתֵם יָחַד. כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן עַל הָאֻמּוֹת, וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (עבודה זרה ד א) עַל יִשְׂרָאֵל, וְהוּא מוּסָב עַל הַכֶּרֶם. **חֵמָה אֵין לִי**. בְּכָל הַכְּעָסִים שֶׁהִכְעִיסָנִי הַכֶּרֶם

הַזֹּאת, לֹא אוּכַל לִשְׁפּוֹךְ חֲמָתִי לְבַעֲרָה מִפְּנֵי הַשִּׁבּוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לַאֲבוֹתֵיהֶם. מִי יִתְּנֵנִי כְּיָמִים שֶׁעָבְרוּ, לוּלֵי הַשִּׁבּוּעָה הָיִיתִי שָׂמִיר וָשַׁיִת וּפוֹשֵׁעַ בַּכֶּרֶם וַאֲצִיתֶנָּה יָחַד:

פסוק ה

אוֹ יַחֲזֵק בְּמָעוּזִּי. 'אוֹ' לְשׁוֹן 'אִם', כְּמוֹ "אוֹ נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא" (שמות כא:לו). אוֹ יַחֲזִיק עַמִּי בְּמָעֻזִּי שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ מָעוֹז אֶלָּא מָעֻזִּי, אָז **יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם לִי** לְהָנִיחַ דַּעְתִּי וְאַפְּיֵי, שֶׁמִּתְקַשְׁקֶשֶׁת בִּי עַל שֶׁאֵינִי נוֹקֵם בְּצָרַי, וְאֶנָּקֵם בָּהֶם:

שָׁלוֹם יַעֲשֶׂה לִי. מִמִּדַּת הַדִּין, שֶׁלֹּא יוּכַל לְקַטְרֵג וְלוֹמַר: "מַה נִּשְׁתַּנּוּ אֵלּוּ מֵאֵלּוּ?"

פסוק ו

הַבָּאִים יַשְׁרֵשׁ יַעֲקֹב. הֲלֹא יְדַעְתֶּם מַה עָשִׂיתִי בָּרִאשׁוֹנָה? הַבָּאִים לְמִצְרַיִם אֲשֶׁר הִשְׁרִישׁ יַעֲקֹב, צָצוּ וּפָרְחוּ שָׁם עַד (אֲשֶׁר) **מָלְאוּ פְנֵי תֵבֵל תְּנוּבָה**:

פסוק ז

הַכְּמַכַּת מַכֵּהוּ הִכָּהוּ הֲרְאִיתֶם בִּגְבוּרָתִי, שֶׁכְּמַכַּת הַמַּכָּה יַעֲקֹב הִכִּיתִיו? הֵם טִבְּעוּם בַּמַּיִם וַאֲנִי טְבַעְתִּים בַּמַּיִם. יֵשׁ תְּמִיהוֹת שֶׁהֵם מְתֻקָּימוֹת, כְּגוֹן זוֹ, וּכְגוֹן (שמואל א ב:כז) "הֲנִגָּלֹה נִגְלֵיתִי אֶל בֵּית אָבִיךָ", (יחזקאל ח:ו) "הֲרוֹאֶה אַתָּה מָה הֵמָּה עוֹשִׂים":

אִם כְּהֶרֶג יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ הֲרוּגִין שֶׁל פַּרְעֹה, הוֹרֵג פַּרְעֹה וְעַמּוֹ?

פסוק ח

בְּסַאסְאָה. בְּאוֹתָהּ מִדָּה:

בְּשַׁלְחָהּ תְּרִיבֶנָּה. כְּשֶׁשִּׁלְּחָה מִצְרַיִם אֶת יִשְׂרָאֵל, תְּרִיבֶנָּה הַמִּדָּה בְּסָאָה שֶׁלָּהּ:

הָגָה בְּרוּחוֹ הַקָּשָׁה. 'הָגָה' דִּבֵּר בְּדִבּוּרוֹ הַקָּשֶׁה:

בְּיוֹם קָדִים. בְּיוֹם "וַיּוֹלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה" (שמות יד:כא):

פסוק ט

לָכֵן. גַּם עַתָּה **בְּזֹאת** הָיָה מִתְכַּפֵּר **עֲוֹן יַעֲקֹב** לִזְכוֹת לְהִגָּאֵל כְּמֵאָז:

וְזֶה כָּל פְּרִי הַטּוֹב לוֹ לְהָסִיר **חַטָּאתוֹ**, אִם יְשִׂים **כָּל אַבְנֵי** מִזְבְּחוֹת בָּמוֹתָיו **כְּאַבְנֵי גִיר מְנֻפָּצוֹת** מְדֻקָּרוֹת. וְכֵן (תהלים קלז:ט) "וְנִפֵּץ אֶת עוֹלָלַיִךְ", וְכֵן (ירמיהו יג:יד) "וְנִפַּצְתִּים אִישׁ אֶל אָחִיו". **גִּיר** מִין צֶבַע הוּא:

לֹא יָקֻמוּ אֲשֵׁרִים וְחַמָּנִים. לְמַעַן לֹא יָקִימוּ לָהֶם עֲבוֹדָה זָרָה:

פסוק י

כִּי עִיר בְּצוּרָה בָּדָד. כִּי בַּעֲשׂוֹתָם זֹאת, עִיר בְּצוּרָה שֶׁל יִשְׂמְעֵאל תִּהְיֶה **בָּדָד**, וְהַנָּוֶה יִהְיֶה **מְשֻׁלָּח וְנֶעֱזָב כַּמִּדְבָּר**:

שָׁם יִרְעֶה עֵגֶל. אֶפְרַיִם יִירָשֶׁנּוּ, שֶׁקְּרוּי 'עֵגֶל', שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא:יח) "כְּעֵגֶל לֹא לָמָּד":

וְכִלָּה סָעַפָּיהָ. עֲנָפֶיהָ:

פסוק יא

בִּיבֹשׁ קְצִירָהּ. קְצִירֵי שָׂרָשֶׁיהָ, כְּמוֹ "תִּשַּׁלַּח קְצִירֶיהָ" (תהלים פ:יב), "וְעָשָׂה קָצִיר" (איוב יד:ט). כְּלוֹמַר: כְּשֶׁתִּכְלֶה זְכוּת מְעַט שֶׁכִּבֵּד אֶת אָבִיו, אָז **תִּשְׁבָּרְנָה סָעַפֶּיהָ**:

נָשִׁים בָּאוֹת מְאִירוֹת אוֹתָהּ. עִם חֻלְשׁ כְּנָשִׁים יַדְלִיקוּם, כָּךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. **מְאִירוֹת** כְּמוֹ (מלאכי א:י) "וְלֹא תָאִירוּ מִזְבְּחִי חִנָּם", וְכֵן פְּתַר דּוּנָשׁ: מַחֲמַת שֶׁהָעֲצִים יִהְיוּ יְבֵשִׁים יִהְיוּ נוֹחִים לְהַדְלִיק. אֲבָל מְנַחֵם (מחברת: אר) פָּתַר: 'מְלַקְּטוֹת', כְּמוֹ (שיר השירים ה:א) "אָרִיתִי מוֹרִי", (תהלים פ:יג) "וְאָרוּהָ כָּל עֹבְרֵי דָרֶךְ". הֵשִׁיב לוֹ דּוּנָשׁ: וַהֲלֹא כְּתִיב "בִּיבֹשׁ קְצִירָהּ", וּבַעֲנָפִים יְבֵשִׁים אֵין מְלַקְּטִין פְּרִי. וְכֵן רַבּוֹתֵינוּ, שֶׁאָסְרוּ לְקַבֵּל מֵהֶן צְדָקָה מִפְּנֵי הַטַּעַם הַזֶּה, שֶׁאָמְרוּ בְּבָבָא בַּתְרָא פֶּרֶק קַמָּא (בבא בתרא י ב): לֵית לֵיהּ "בִּיבֹשׁ קְצִירָהּ תִּשָּׁבַרְנָה":

פסוק יב

יַחְבֹּט ה'. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "יִתְרְמוֹן קְטִילִין". וַאֲנִי אוֹמֵר: שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת הַלָּלוּ, 'חְבוּט' וּ'לְקִיטָה', נוֹפְלִין זֶה עַל זֶה, כְּחוֹבֵט זֵיתָיו וְחוֹזֵר וּמְלַקְּטָן, וַאֲחֵרִים מְלַקְּטִין אוֹתוֹ מִן הָאָרֶץ. כָּךְ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַתְחִיל הָאֲסִיפָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: **יִתָּקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל**:

מִשִּׁבֹּלֶת הַנָּהָר. הֵם **הָאֹבְדִים בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר**:

עַד נַחַל מִצְרָיִם. הֵם **הַנִּדָּחִים בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם**:

הַנָּהָר. פְּרָת, הֵם בְּנֵי אַשּׁוּר הַיּוֹשְׁבִים עַל פְּרָת:

עַד נַחַל מִצְרָיִם. הֵם יוֹשְׁבֵי מִצְרַיִם, **יַחְבֹּט** אוֹתָם כְּחוֹבֵט זֵיתִים:

וְאַתֶּם תְּלֻקְּטוּ. מִן הַגָּלְיוֹת:

לְאַחַד אֶחָד. הַמּוֹצֵא אֶחָד מִכֻּם יְבִיאֵהוּ מְנֻחָה:

פסוק יג

הָאֹבְדִים בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר. לְפִי שֶׁנָּפוֹצוּ בְּאֶרֶץ רְחוֹקָה, לְפָנִים מִן הַנָּהָר סַמְבַּטְיוֹן קָרָאם 'אוֹבְדִים' (בראשית רבה עג ה):

פרק כח

פסוק א

שִׁכּוֹרֵי אֶפְרַיִם. שֶׁהָיוּ מִשְׁתַּכְּרִין בְּיֵין טוֹב שֶׁל מְדִינַת פְּרוּגְיָתָא, כִּדְאָמַר (שבת קמז ב): מַיָּא דְּדוֹרְמַסְקִית וְחַמְרָא דִּפְרוּגְיָתָא קִפְּחוּ עֶשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים:

וְצִיץ נֹבֵל צְבִי תִפְאַרְתּוֹ. וּמַצַּב מַטַּע תִּפְאַרְתּוֹ יִהְיֶה צִיץ הַפֶּרַח שֶׁלּוֹ **נוֹבֵל**. הֵם תְּאֵנִים הַמְקֻלְקָלוֹת, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בִּבְרָכוֹת (ברכות מ ב) עַל הַנּוֹבָלוֹת, וּפֵרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: בְּשׁוּלֵי כַּמְרָא, **וְצִיץ** נֵץ, כִּדְמְתַרְגְּמִינָן (במדבר יז:כג) "וַיָּצֵץ צִיץ" – "וְאָנֵץ נֵץ":

אֲשֶׁר נְטוּעִים **עַל רֹאשׁ גֵּיא שְׁמָנִים**. הֵיא כִּנֶּרֶת, שֶׁפֵּרוֹתֶיהָ מְתוּקִים, וְשָׁם הֵם הוֹלְמִים עַצְמָן בְּיַיִן:

הֲלוּמֵי יָיִן. "כְּתוּשֵׁי חֲמַר". וְיֵשׁ עוֹד לִפְתּוֹר **צְבִי תִפְאַרְתּוֹ אֲשֶׁר עַל וְגוֹ'**: צְבִי הַתִּפְאֶרֶת שֶׁעַל רֹאשׁ עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, הַמְּשׁוּחִין בְּגֵאוּת רָאשֵׁי שְׁמָנִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (עמוס ו:ו) "רֵאשִׁית שְׁמָנִים יִמְשָׁחוּ". **גֵּיא** לְשׁוֹן 'נֶאֱוָה', כְּמוֹ (ישעיהו טז:ו) "מוֹאָב גֵּיא מְאֹד" (וְאוֹתוֹ הַצִּיץ כְּצִיצַת נוֹבֵל תִּהְיֶה). **הֲלוּמֵי יָיִן**. כָּךְ קוֹרְאָן עַל שֵׁם שִׁכְרוּתָן, שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם (עמוס ו:ו) "הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יָיִן":

פסוק ב

הִנֵּה יֵשׁ רוּחַ **חָזָק וְאַמִּץ לַה'**, שֶׁהוּא **כְּזֶרֶם בָּרָד וְשַׁעַר קָטֶב** מְרִירִי:

הִנִּיחַ לָאָרֶץ בְּיָד. יַנִּיחֵהוּ עַל אַרְצָם בְּיָדוֹ הַחֲזָקָה, וַיַּפִּיל הַנּוֹבָלוֹת מִן הַתְּאֵנִים:

פסוק ד

כְּבִכּוּרָה בְּטֶרֶם קַיִץ. כִּבְשׁוּלָהּ שֶׁל תְּאֵנַת **צִיץ נֹבֵל**:

בְּטֶרֶם קַיִץ. עֵת בְּשׁוּל שְׁאָר הַתְּאֵנִים, אֲשֶׁר מִתּוֹךְ שֶׁהִיא בְּכוּרָה קוֹפֵץ עָלֶיהָ וּבוֹלְעָהּ בְּעוֹדָהּ בְּכַפּוֹ, כָּךְ "וַיִּשְׁקֹד עַל הָרָעָה וַיְבִיאֶהָ עָלֵינוּ" (דניאל ט:יד):

פסוק ה

בַּיּוֹם הַהוּא. כְּהֹתָם הַפּוֹשְׁעִים:

יִהְיֶה ה' צְבָאוֹת לַעֲטֶרֶת צְבִי. לַצַּדִּיקִים הַנִּשְׁאָרִים בָּהּ:

פסוק ו

וּלְרוּחַ מִשְׁפָּט. יִהְיֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהוֹרוֹת מִשְׁפָּט:

לַיּוֹשֵׁב עַל הַמִּשְׁפָּט וְלִגְבוּרָה. יִהְיֶה לְאוֹתָן שֶׁהֵם **מִשִּׁיבֵי מִלְחָמָה**, מִלְּחַמְתָּהּ שֶׁל תּוֹרָה (מגילה טו ב):

פסוק ז

וְגַם אֵלֶּה. יוֹשְׁבֵי **מִשְׁפָּט** וּ**מִשִּׁיבֵי מִלְחָמָה** שֶׁבַּדּוֹר הַזֶּה, כְּלוֹמַר: טוֹבִים וַחֲשׁוּבִים שֶׁבָּהֶן, **בַּיַּיִן שָׁגוּ**, כִּי עַתָּה אֵין טוֹב בָּהֶם:

שָׁגוּ בָּרֹאֶה. הִלְעִיגוּ בְּדִבְרֵי הַנְּבִיאִים, וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם בְּמַאֲכַל מַעֲדַנִּים, שֶׁרָאוּהוּ עֹנֶג לָהֶם:

פָּקוּ פְּלִילִיָּה. הִכְשִׁילוּ הַמִּשְׁפָּט:

פָּקוּ. לְשׁוֹן "פִּיק בִּרְכַיִם" (נחום ב:יא), "פּוּקָה" (שמואל א כה:לא):

פסוק ח

כִּי כָל שֻׁלְחָנוֹת. שֻׁלְחָם, שֶׁל זִבְחֵי מֵתִים הֵם, שֶׁהֵם כְּקִיא **צוֹאָה**:
בְּלִי מָקוֹם. אֵין הַדַּעַת סוֹבַלְתָּן:

פסוק ט

אֶת מִי יוֹרֶה דֵעָה. שֶׁמָּא לְתִינוֹקוֹת שֶׁאֵין יוֹדְעִין לְהָבִין, כִּי הַגְּדוֹלִים פָּנוּ לְדֶרֶךְ רָעָה?
גְּמוּלֵי מַחָלָב. בְּדוּלֵי מֵחָלָב:

עַתִּיקֵי מִשָּׁדָיִם. לְשׁוֹן "וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם" (בראשית יב:ח). דָּבָר אַחֵר: בְּדוּלִים מִן הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת חָלָב, **וְעַתִּיקֵי מִשָּׁדָיִם** מוּסָרִים מִלִּפְנֵי תַּלְמִידֵי חֲכָמִים:

פסוק י

כִּי צַו לָצָו צַו לָצָו. נָבִיא מְצַוֶּה לָהֶם מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהֵם יֵשׁ לָהֶם צַו שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה כְּנֶגֶד צַו זֶה; וְחוֹזֵר הַנָּבִיא וּמוֹכִיחָם, וְהֵם תָּמִיד אוֹמְרִים: "יֵשׁ לָנוּ צַו לְצַו שֶׁלָּנוּ חָשׁוּב מִשֶּׁלְּךָ":
קַו לָקַו. יֵשׁ לָהֶם קַו מִשְׁקוֹלֶת מִשְׁפְּטֵי רָשַׁע כְּנֶגֶד קַו הַצֶּדֶק:
זְעֵיר שָׁם. הַנָּבִיא אוֹמֵר לָהֶם: עוֹד מְעַט תָּבוֹא עֲלֵיכֶם רָעָה, וְהֵם אוֹמְרִים: "זְעֵיר שָׁם, יְמַהֵר יְחִישָׁה מַעֲשֵׂהוּ" (ישעיהו ה:יט) לְיָמִים מוּעָטִין:

פסוק יא

בְּלַעֲגֵי שָׂפָה. וְכֵן כָּל לְשׁוֹן לְעָגִים, וְכֵן (ישעיהו לב:ד) "עִלְּגִים", שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן הָפוּךְ שֶׁאֵינוֹ מְיֻשָּׁר לְהִשָּׁמַע:
יְדַבֵּר אֶל הָעָם הַזֶּה. כָּל הַמְדַבֵּר אֲלֵיהֶם דְּבַר נְבוּאָה וְתוֹכָחָה, דּוֹמֶה לָהֶם לְלָשׁוֹן נִלְעָג, שֶׁאֵין יְכוֹלִין לְהָבִין בּוֹ:

פסוק יב

אֲשֶׁר אָמַר הַנָּבִיא לָהֶם **זֹאת הַמְּנוּחָה** – לִהְיוֹתְכֶם בְּשַׁלְוָה, **הָנִיחוּ לָעֵיף** – שֶׁלֹּא תִגָּזְלוּהוּ, **וְזֹאת** תִּהְיֶה לָכֶם **הַמַּרְגֵּעָה**:

פסוק יג

וְהָיָה לָהֶם דְּבַר ה' וגו'. כְּמִדָּתָם יִמְדּוֹד לָהֶם, יְגַזּוֹר שֶׁדִּבְּרוּ עֲלֵיהֶם **צַו** שֶׁל אֻמּוֹת הַמִּשְׁתַּעְבְּדִים בָּם עַל **צַו**, פִּקּוּדָה עַל פִּקּוּדָה, עֲבוֹדָה עַל עֲבוֹדָה,**קַו** שֶׁל פֶּרְעָנוּת כְּנֶגֶד **קַו** שֶׁל עֲבֵירוֹת שֶׁבְּיָדָם, **קַו לָקַו** תִּקָּוֶה חִלּוּף תִּקָּוֶה, יְקַוּוּ לְאוֹר וְהִנֵּה חֹשֶׁךְ (איוב ג:ט):
זְעֵיר שָׁם זְעֵיר שָׁם. לְיָמִים מוּעָטִים תָּבֹא עֲלֵיהֶם, וְהֵם יִתְמַעֲטוּ שָׁם בְּאֶרֶץ אוֹיְבֵיהֶם:

פסוק יד

מֹשְׁלֵי הָעָם הַזֶּה. הָאוֹמְרִים **לָצוֹן** בְּלָשׁוֹן מָשָׁל, כְּגוֹן:

פסוק טו

כָּרַתְנוּ בְרִית אֶת מָוֶת. שֶׁלֹּא יָבֹא עָלֵינוּ:

עָשִׂינוּ חֹזֶה. גְּבוּל שֶׁלֹּא יַעַבְרֶנּוּ, וְכֵן "מְחוֹז חֶפְצָם" (תהלים קז:ל), וְכֵן "מֶחֱזֶה אֶל מֶחֱזֶה" (מלכים א ז:ה), כֻּלָּם לְשׁוֹן 'גְּבוּל' הֵם וְחִיצוֹנוֹ שֶׁל דָּבָר, אשומיי"ר בלע"ז:

שׁוֹט שׁוֹטֵף. מַכָּה הַמִּתְהַלֶּכֶת בָּאָרֶץ:

לֹא יְבוֹאֵנוּ. לֹא יָבֹא עָלֵינוּ:

שַׂמְנוּ כָזָב. שַׂמְנוּ עֲבוֹדָה זָרָה:

מַחְסֵנוּ. מַחֲסֶה שֶׁלָּנוּ:

וּבַשֶּׁקֶר נִסְתָּרְנוּ. בְּעֲבוֹדָה זָרָה בָּטַחְנוּ לְהַסְתִּירֵנוּ:

פסוק טז

הִנְנִי יִסַּד לְשׁוֹן עָבָר הוּא, כְּמוֹ (אסתר א:ח) "יִסַּד הַמֶּלֶךְ", וְכֵן צָרִיךְ לְפוֹתְרוֹ: הִנְנִי הוּא אֲשֶׁר יִסַּד כְּבָר בְּצִיּוֹן אֶבֶן, כְּבָר נִגְזְרָה הַגְזֵרָה לְפָנַי, וְהֶעֱמַדְתִּי מֶלֶךְ מָשִׁיחַ, שֶׁיִּהְיֶה בְּצִיּוֹן לְאֶבֶן **בֹּחַן**, לְשׁוֹן מִבְצָר וְחִזֵּק, כְּמוֹ (ישעיהו לב:יד) "עֹפֶל וָבַחַן", וּכְמוֹ "הֵקִימוּ בְחוּנָיו" (ישעיהו כג:יג):

מוּסָד מוּסָּד. הָרִאשׁוֹן פְּתַח לְפִי שֶׁהוּא דָבוּק, מוּסָד שֶׁל מוּסָד, שֶׁהוּא מוּסָד גָּמוּר:

הַמַּאֲמִין לֹא יָחִישׁ. הַמַּאֲמִין דָּבָר זֶה לֹא יְמַהֵרְנָּה, לֹא יֹאמַר: "אִם אֱמֶת הוּא, יְמַהֵר לָבֹא":

פסוק יז

וְשַׂמְתִּי מִשְׁפָּט לְקָו. לְפָנַי בֹּא אוֹתוֹ מֶלֶךְ אֲבִיא עֲלֵיכֶם גְּזֵרוֹת לְהָתֵם הַפּוֹשְׁעִים שֶׁבָּכֶם, וְשַׂמְתִּי מִשְׁפָּט יְסוּרִין לִהְיוֹת לְקָו, כְּלוֹמַר: אֶשִּׂים קָו מִדַּת יְסוּרִין לְהָבִיא עֲלֵיכֶם, וְאֶת **צְדָקָה** אֶשִּׂים שֶׁתְּהֵא **מִשְׁקֹלֶת** הַמְיֻשֶּׁרֶת בִּנְיַן הַבּוֹנִין בַּחוֹמוֹת, כְּלוֹמַר: שֶׁתְּהֵא צְדָקָה מְהַלֶּכֶת לִפְנֵיהֶם וּמְיַשֶּׁרֶת דַּרְכֵיהֶם, שֶׁיִּכְלוּ הַפּוֹשְׁעִים וְנוֹתְרוּ הַצַּדִּיקִים:

וְיָעָה בָּרָד מַחְסֵה כָזָב. אוֹתוֹ כְּסוּי שֶׁאֲמַרְתֶּם **כִּי שַׂמְנוּ כָזָב מַחְסֵנוּ**, יָבֹא בָּרָד וִיטַאטְאֵנוּ. **וְיָעָה** לְשׁוֹן 'טְאוּט', כְּמוֹ "אֶת הַיָּעִים" (מלכים א ז:מ) שֶׁגּוֹרְפִין בָּהֶן אֵפֶר הַכִּירוֹת:

וְסֵתֶר, שֶׁאֲמַרְתֶּם עָלָיו **וּבַשֶּׁקֶר נִסְתָּרְנוּ** הַמַּיִם יִשְׁטְפוּהוּ, כְּלוֹמַר: אָבִיא הֲמוֹן אֻמּוֹת שֶׁיִּשְׁבְּרוּ מַצֵּבוֹתֵיכֶם וּפְסִילֵיכֶם. וְלִשְׁוֹן **מִשְׁפָּט** הָאָמוּר כָּאן יושטיצ"א בלע"ז:

פסוק יח

וְכֻפַּר בְּרִיתְכֶם אֶת מָוֶת. וְיִתְבַּטֵּל הַבְּרִית אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם **כָּרַתְנוּ בְרִית אֶת מָוֶת.** כָּל 'כַּפָּרָה' לְשׁוֹן 'קִנּוּחַ' וְ'סִלּוּק דָּבָר', וְכֵן "אֲכַפְּרָה פָנָיו" (בראשית לב:כא):

וְחָזוּתְכֶם, אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם: **עִם שְׁאוֹל עָשִׂינוּ חֹזֶה:**

שׁוֹט שׁוֹטֵף. אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם **לֹא יְבוֹאֵנוּ**, **וְהָיִיתֶם לוֹ לְמִרְמָס:**

פסוק יט

בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר. כְּלוֹמַר, תְּדִיר תְּדִיר אָבִיא עֲלֵיכֶם גְּזֵרוֹת:

וְהָיָה רַק זְוָעָה הָבִין שְׁמוּעָה. זְוָעָה לְכָל הַשּׁוֹמְעִים לְהָבִין שְׁמוּעוֹת פָּרְעָנוּת הַקָּשׁוֹת שֶׁאָבִיא עֲלֵיכֶם, כָּל הַשּׁוֹמְעִים יְזוּעוּ:

פסוק כ

כִּי קָצַר הַמַּצָּע מֵהִשְׂתָּרַע. כִּי אָבִיא עֲלֵיכֶם שׁוֹנֵא דּוֹחֵק אֶתְכֶם, אֲשֶׁר לֹא תוּכְלוּ לְהַסְפִּיק עֲבוֹדָתוֹ, כְּשֶׁיַּצִּיעַ מַצָּעוֹ עֲלֵיכֶם יִקְצַר לוֹ **מֵהִשְׂתָּרַע** הַשּׁוֹכֵב עָלָיו:

מֵהִשְׂתָּרַע. מֵהִשְׂתַּטֵּחַ לְהַאֲרִיךְ אֵיבָרָיו, אישטנדלי"ר בלע"ז:

וְהַמַּסֵּכָה צָרָה. הַנָּסִיךְ שֶׁיִּמְשׁוֹל עֲלֵיכֶם יִהְיֶה מְקוֹמְכֶם דָּחוּק לוֹ בְּהִתְכַּנְּסוֹ לְתוֹכוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ (יומא טב) עַל עֲבוֹדָה זָרָה שֶׁהִכְנִיס מְנַשֶּׁה לַהֵיכָל (דברי הימים ב לג:ז): **קָצַר הַמַּצָּע מֵהִשְׂתָּרַע**, מֵהִשְׂתָּרֵר עָלָיו שְׁנֵי רֵעִים. וַאֲנִי פֵּרַשְׁתִּיו לְפִי פְּשׁוּטוֹ, וּבְדֶרֶךְ זֶה תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. וְאַף מִדְרַשׁ רַבּוֹתֵינוּ יֵשׁ לְיַשְּׁבוֹ עַל אֹפֶן הַדִּבּוּר, כְּלוֹמַר: לָמָּה אֲנִי מֵבִיא עֲלֵיכֶם פָּרְעָנוּת זוֹ? לְפִי שֶׁקָּצַר **הַמַּצָּע מֵהִשְׂתָּרַע** אֲנִי לְבַדִּי עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ח:כז) "הִנֵּה הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְכְּלוּךָ", וְכָל שֶׁכֵּן בְּהַכְנִיסְכֶם מַסֵּכָה עִמִּי, כְּבֵיכוֹל צַר לָנוּ הַמָּקוֹם:

פסוק כא

כִּי כְהַר פְּרָצִים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "אֲרֵי כְּמָא דְזָעוּ טוּרַיָּא כַּד אִתְגְּלִי יְקָרָא דַּהֲ' בְּיוֹמֵי עֲזָיָה מַלְכָּא (ישעיהו ו:ד), וּכְנִיסִין דַּעֲבִיד לִיהוֹשָׁעַ בְּמֵישַׁר גִּבְעוֹן (יהושע י:יב) וְכוּ', כֵּן יִתְגְּלֵי לְאִתְפָּרְעָא מִדְּעַבְדִין וְכוּ'":

זָר מַעֲשֵׂהוּ. יִדְמֶה לָכֶם לְזָר, כִּי יָבוֹא עֲלֵיכֶם פָּרְעָנוּת קָשָׁה:

וְלַעֲבֹד עֲבֹדָתוֹ. לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתּוֹ, כְּמוֹ 'עֲבוֹדַת הָאֲדָמָה', לבורי"ר בלע"ז:

פסוק כב

וְעַתָּה אַל תִּתְלוֹצָצוּ. לֵאמֹר "כָּרַתְנוּ בְרִית אֶת מָוֶת" (ישעיהו כח:טו):

מוֹסְרֵיכֶם. יִסּוּרִין:

פסוק כד

הֲכֹל הַיּוֹם לְשׁוֹן תְּמִיהָה הוּא, לְכָךְ נָקוּד חֲטַף פַּתָּח:

יַחֲרֹשׁ. מִי שֶׁחוֹרֵשׁ לִזְרוֹעַ, וְכִי הַחוֹרֵשׁ כְּדֵי לִזְרֹעַ לְעוֹלָמִים חוֹרֵשׁ? אִם כֵּן, מַה יּוֹעִיל? אַף הַנְּבִיאִים מוֹכִיחִים אֶתְכֶם לְהַחֲזִירְכֶם לְמוּטָב, הֲלְעוֹלָמִים יוֹכִיחוּ וְלֹא יוֹעִילוּ?

יְפַתַּח וִישַׂדֵּד אַדְמָתוֹ. וְכִי לְעוֹלָם לֹא יִזְרַע, אֶלָּא תָּמִיד יְפַתַּח אֶת הָאֲדָמָה בְּאִתִּים וּבְכֶלֵי מַחֲרֵשָׁה? **וִישַׂדֵּד** לְשׁוֹן עֲבוֹדַת שָׂדֶה. **יְפַתַּח וִישַׂדֵּד** – בְּתְחִלָּה הוּא עוֹשֶׂה תְּלָמִים רְחָבִים וְסוֹף הוּא עוֹשֶׂה תְּלָמִים קְטַנִּים בְּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא:

פסוק כה

הֲלוֹא כֵּן דָּרְךְּ הַחוֹרֵשׁ: כֵּיוָן שֶׁחוֹרֵשׁ, מַשְׁוֶה פְּנֵי הָאֲדָמָה וְאַחַר כָּךְ זוֹרֵעַ:
וְהַפְּיץ קֶצַח. אִם קֶצַח בָּא לִזְרוֹעַ, זוֹרְעָהּ בִּתְפוּצָה, וְאִם **כַּמּוֹן** בָּא לִזְרוֹעַ, זוֹרְעוֹ בִּזְרִיקָה. **קֶצַח** מִין אֹכֶל הוּא:
וְשָׂם חִטָּה שׂוֹרָה וּשְׂעֹרָה נִסְמָן וְכֻסֶּמֶת גְּבֻלָתוֹ. וְאִם תְּבוּאָה בָּא לִזְרֹעַ, כָּךְ הוּא מְנַהֲגוֹ: זוֹרֵעַ הַחִטִּין בְּאֶמְצַע הַחֲרִישָׁה, וְהַשְּׂעוֹרָה זוֹרֵעַ סָבִיב לָהֶם לָהֶם, וְהַכּוּסְמִין זוֹרְעָהּ עַל גְּבוּלֵי הַשָּׂדֶה וּמְצָרָיו. **שׂוֹרָה** לְשׁוֹן שְׂרָרָה', זוֹרֵעַ בָּאֶמְצַע, וְנִמְצָאָה שׂוֹרָה עַל הַשְּׂעוֹרִין וְהַכּוּסְמִין:

פסוק כו

וְיִסְּרוֹ לַמִּשְׁפָּט וְגוֹ'. אַף מִי שֶׁאֱלֹהָיו יוֹרֶנּוּ, לֹא לָנֶצַח יִשְׁלַח נְבִיאִים לְהוֹכִיחוֹ. אַחֲרֵי שֶׁאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לַתּוֹכָחָה, הוּא יְיַסְּרֶנּוּ בְּמִשְׁפְּטֵי יִסּוּרִין כְּדֵי שֶׁתּוֹעִיל עָמַל תּוֹכַחְתּוֹ שֶׁהוֹכִיחַ, כָּזֶה שֶׁמַּשְׁוֶה פְּנֵי הָאָרֶץ לִזְרוֹעַ כְּדֵי שֶׁתִּצְלַח עָמַל חֲרִישָׁתוֹ שֶׁחָרַשׁ:

פסוק כז

בֶּחָרוּץ. הוּא עֵץ עָשׂוּי חֲרִיצִים חֲרִיצִים, וּשְׁמוֹ "מוֹרֶג" (ישעיהו מא:טו), וּמְחַתֵּךְ בּוֹ הַקַּשִּׁין לִהְיוֹת תֶּבֶן:
כִּי לֹא בֶחָרוּץ יוּדַשׁ קֶצַח. לְפִי שֶׁזִּרְעוֹ נוֹחַ לָצֵאת מִתּוֹךְ קַשִּׁין שֶׁלּוֹ, וְכֵן עַל **כַּמּוֹן** לֹא יָסֹבּוּ **אוֹפַן עֲגָלָה** לְדוּשׁוֹ, לְפִי כִּי קַל הַקֶּצַח לְחוֹבְטָהּ **בַּמַּטֶּה** וְהַכַּמּוֹן **בַּשָּׁבֶט**:

פסוק כח

לֶחֶם יוּדָק. וְאֶת מִי דְּקִים בְּדְבָרִים קָשִׁין? אֶת הַלֶּחֶם שֶׁל תְּבוּאָה, לְפִי שֶׁאֵינָהּ נוֹחָה לַחֲבֹט:
כִּי לֹא לָנֶצַח אָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ. הֲרֵי 'כִּי' זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן 'אֶלָּא': לֹא לָנֶצַח כּוֹתְשִׁין עָלָיו, לְפִי שֶׁלְּעוֹלָם לֹא יִכְתְּשׁוּ גַּרְעִינֵי הַזֶּרַע לִהְיוֹת נִדְשָׁיִן לִכְּתֹת עַל יְדֵי הֶחָרוּץ וְאוֹפַן הָעֲגָלָה:
וְהָמַם גִּלְגַּל עֲגָלָתוֹ וּפָרָשָׁיו. וּכְשֶׁמְּסַבְּבִין עָלָיו אוֹפַנֵּי עֲגָלָה לְדָקוֹ וּלְדוּשׁוֹ, אֲפִלּוּ הַגִּלְגַּל הוּמַם וּמְשֻׁתָּבֵר, וְכֵן שְׁאָר כְּלֵי הָעֲגָלָה עִמּוֹ הַמַּפְרִישִׁים אֶת הַתְּבוּאָה מִקַּשֶּׁיהָ **לֹא יְדַקֶּנּוּ**, וְהַחִטִּים אֵינָם נִדָּקִין לִהְיוֹת נִטְחָנִין. אָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ – כְּמוֹ "עָשׂה יַעֲשֶׂה" (יחזקאל לא:יא), "צָנוֹף יִצְנַף" (ישעיהו כב:יח), וְאָלֶ"ף זוֹ בָּאָה בִּמְקוֹם הֵ"א, כְּמוֹ "וְאַחֲרֵי כֵן אֶתְחַבַּר יְהוֹשָׁפָט" (דברי הימים ב כ:לה) כְּמוֹ הִתְחַבֵּר, אַף כָּאן הָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ, וְכֵן חִבְּרוּ מְנַחֵם:

פסוק כט

גַּם זֹאת מֵעִם וגו'. גַּם זֹאת, כְּדֶרֶךְ דְּשֵׁי תְּבוּאָה וְחוֹבְטֵי קֶצַח וְכַמּוֹן, **מֵעִם** הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָצָא:
הִפְלִיא עֵצָה. לְהַרְאוֹתְכֶם רְמָזִים בְּדֶרֶךְ חִדּוּשׁ מָשָׁל נִפְלָא וּמְכֻסֶּה, כִּי כַּאֲשֶׁר הַכַּמּוֹן וְהַקֶּצַח אֵינָם מַכְבִּידִין עֲלֵיהֶם בִּמְדוּשָׁה רַבָּה, לְפִי שֶׁהֵם נֶחְבָּטִין בְּקַל, כָּךְ אִלּוּ הָיִיתֶם מְמַהֲרִין

לְקַבֵּל מוּסָר, לֹא הָיָה מַכְבִּיד עֲלֵיכֶם גְּזֵרוֹת; וְאַתֶּם קָשִׁים לְקַבֵּל תּוֹכָחוֹת כַּתְּבוּאָה הַקָּשָׁה לָדוּשׁ, לְכָךְ יַכְבִּיד עֲלֵיכֶם הַרְבֵּה, וְלֹא לָנֶצַח לְכִלָּיָה יָרִיב וִידַקֶּה, כַּאֲשֶׁר "לֹא לָנֶצַח אָדוֹשׁ יְדוּשֶׁנּוּ" (ישעיהו כח:כח), וְיִכְלוּ חִצֵּי מַכּוֹתָיו וְאַתֶּם לֹא תִכְלוּ, דֶּגֶמַת הַמֵּימַת הַגַּלְגַּל וְהָעֲגָלָה וְהַחִטִּין לֹא יִדּקוּ; וְאִלּוּ הֱיִיתֶם נוֹחִים לְכָלוֹת, לֹא הָיָה בּוֹדֵק אֶתְכֶם בְּיִסּוּרִין קָשִׁין, כַּפִּשְׁתָּנִי הַזֶּה, כְּשֶׁהוּא יוֹדֵעַ שֶׁפִּשְׁתָּנוֹ יָפֶה, הוּא מְנַקֵּשׁ עָלֶיהָ (בראשית רבה לד ב):

פרק כט

פסוק א

הוֹי אֲרִיאֵל. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מַדְבְּחָא דַּה"", וְאַף יְחֶזְקֵאל קְרָאוֹ כֵּן, שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מג:טז): "וְהָאֲרִיאֵל שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה", עַל שֵׁם אֵשׁ שֶׁל מַעְלָה שֶׁהָיְתָה רוֹבֶצֶת כַּאֲרִי עַל גַּבֵּי הַמִּזְבֵּחַ, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּסֵדֶר יוֹמָא (כא ב). וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ עַל הַהֵיכָל, שֶׁהָיָה צַר מֵאֲחָרָיו וְרָחָב מִלְּפָנָיו:

קִרְיַת חָנָה דָוִד. "דְּאִתְבְּנֵי בְּקַרְתָּא דְּשָׁרָא בַּהּ דָּוִד" (תרגום יונתן):

סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה. וְתָמִיד עֲוֹנוֹתֵיכֶם הוֹלְכִים וַחֲזָקִים, עַד שֶׁחַגִּים שֶׁלָּכֶם **יִנָּקְפוּ** וְיִכָּרְתוּ, לְשׁוֹן "נוֹקֵף זַיִת" (ישעיהו יז:ו):

פסוק ב

וְהָיְתָה לִּי כַּאֲרִיאֵל תְּהֵא מֻקֶּפֶת חַלְלֵי חֶרֶב, כְּמִזְבֵּחַ הַמֻּקָּף זִבְחֵי בְּהֵמָה:

פסוק ג

כַּדּוּר. כְּשׁוּרָה שֶׁל גְּיָסוֹת מַקִּיפוֹת:

מֻצָּב. לְשׁוֹן 'כַּרְקוֹם', הַמֻּצָּב עַל הָעֲיָרוֹת (גיטין כח ב):

מְצֻרוֹת. לְשׁוֹן 'מָצוֹר':

פסוק ד

מֵאֶרֶץ תְּדַבֵּרִי. יְהֵא נִרְאֶה כְּאִלּוּ דִּבּוּר הַיּוֹצֵא מִפִּיךְ יוֹצֵא מִתַּחַת הַקַּרְקַע:

אִמְרָתֵךְ תְּצַפְצָף. לְהִתְחַנֵּן אֵלַי, וּמִתּוֹךְ תְּחִנָּתֵךְ יִכְמְרוּ רַחֲמַי:

צְפֻצוּף. הוּא לְשׁוֹן קוֹל לַחַשׁ כְּקוֹל עוֹפוֹת דַּקִּים:

פסוק ה

וְהָיָה כְּאָבָק דַּק הֲמוֹן זָרֶיךָ. אֶכְלוֹסֵי סַנְחֵרִיב, שֶׁיִּהְיוּ לְמַאֲכֹלֶת אֵשׁ וְיֵעָשׂוּ אָבָק:

וְהָיָה. הַדָּבָר הַזֶּה:

פֶּתַע פִּתְאֹם. מִקְרֶה פִּתְאוֹם:

פסוק ו

מֵעִם ה' צְבָאוֹת תִּפָּקֵד. וְאַחֲרֵי שֶׁתִּשְׁפְּלִי **וְתִצְפְּצַף אִמְרָתֵךְ, תִּפָּקֵד** אֲרִיאֵל מֵאִתִּי לְהוֹשִׁיעָהּ **בְּרַעַם וּבְרַעַשׁ וְגוֹ'**:

פסוק ז

וְהָיָה כַּחֲלוֹם. שֶׁדּוֹמֶה שֶׁרוֹאֶה וְלֹא רָאָה, כָּךְ יִהְיֶה **הֲמוֹן כָּל הַגּוֹיִם** יִדְמוּ לִכְבוֹשׁ וְלֹא תַעֲלֶה בְּיָדָם:

וְכָל צְבָיָהּ. הַמַּצִּיבִים עָלֶיהָ מַצָּב וּמַשְׁחִית, שֶׁקּוֹרִין צנבי"ל בלע"ז, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּשָׁאוּל (שמואל א יד:טו): "הַמַּצָּב וְהַמַּשְׁחִית חָרְדוּ":

פסוק ח

שׁוֹקֵקָה. תְּאֵבָה, וְכֵן "אֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ" (בראשית ג:טז):

כֵּן יִהְיֶה וגו'. לֹא יַשִּׂיגוּ תַּאֲוָתָם אֲשֶׁר יְזַמּוּ לַעֲשׂוֹת:

פסוק ט

הִתְמַהְמָהוּ. הֱווּ מְתוּנִים לְהִתְבּוֹנֵן לַחֲשׁוֹב עַל מַעֲלֶלֵיכֶם:

וּתְמָהוּ. וְתִהְיוּ תְּמֵהִים עַל קִלְקוּלְכֶם:

הִשְׁתַּעֲשָׁעוּ. לְשׁוֹן "עֵינָיו הָשַׁע" (ישעיהו ו:י), הָיוּ עִוְרִים מֵרְאוֹת:

שָׁכְרוּ. עַצְמְכֶם **וְלֹא** מִיַּיִן, לָמָּה?

פסוק י

כִּי נָסַךְ עֲלֵיכֶם ה' וגו' – לְשׁוֹן "מֶזֶג", כְּמוֹ "מָסְכָה יֵינָהּ" (משלי ט:ב), אוֹ לְשׁוֹן יְנִסִיכוּת: הִשְׁלִיט בָּכֶם רוּחַ תַּרְדֵּמָה. עַל פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה נִבָּא, שֶׁהָיוּ חוֹזִים בַּכּוֹכָבִים:

פסוק יא

חָזוּת הַכֹּל. כָּל מַה שֶּׁהֱיִיתֶם חוֹזִים בַּמַּזָּלוֹת, יִהְיֶה מְכֻסֶּה מִכֶּם כִּדְבָרֵי אִגֶּרֶת הַחֲתוּמָה בְּשַׁעֲוָה, אֲשֶׁר יִתְּנוּהָ לְקָרוֹתָהּ לְיוֹדֵעַ לִקְרוֹת אִגֶּרֶת, **וְאָמַר: "לֹא אוּכַל"**, שֶׁהֲרֵי אֵין אֲנִי רוֹאֶה בְּתוֹכָהּ לְפִי שֶׁהִיא חֲתוּמָה:

פסוק יב

וְנִתַּן הַסֵּפֶר עַל אֲשֶׁר לֹא יָדַע סֵפֶר. וּכְשֶׁנּוֹטְלִין מִמֶּנּוּ וּפוֹתְחִין חוֹתָמָהּ וְנוֹתְנִין אוֹתָהּ לְמִי שֶׁאֵינוֹ מַכִּיר לִשּׁוֹן אִגֶּרֶת, וְאוֹמְרִין לוֹ **"קְרָא נָא זֶה"**, **וְאָמַר "לֹא יָדַעְתִּי סֵפֶר"**. כָּךְ כְּשֶׁתַּשְׁבִּיעַ שַׂר הָאֵשׁ יֹאמַר **"לֹא אוּכַל כִּי חָתוּם** הַדָּבָר מִמֶּנִּי", וּכְשֶׁתַּשְׁבִּיעַ אֶת חֲבֵירוֹ יֹאמַר "אֵינִי מַכִּיר אֶת הַשֵּׁם הַזֶּה שֶׁאַתָּה מַשְׁבִּיעֵנִי בּוֹ, שֶׁאֵין זֶה שְׁמִי". וְזֶהוּ שֶׁאָמַר יִרְמְיָה "הִנְנִי מֵסֵב אֶת כְּלֵי הַמִּלְחָמָה אֲשֶׁר בְּיֶדְכֶם" (ירמיהו כא:ד), זֶה הַשֵּׁם הַמְפֹרָשׁ. בְּמִדְרַשׁ תְּהִלִּים (מדרש תהלים לו ה):

פסוק יג

יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "חָלַף דְּאִתְרַבְרַב עַמָּא הָדֵין", כְּלוֹמַר: נִגְּשׁוּ לְהַגְבִּיהַּ עַצְמָן עַד לַשָּׁמַיִם, הֵם מַרְאִין עַצְמָן כְּמְכַבְּדִין אוֹתִי בְּפֶה וְשָׂפָה, וְאֶת לִבָּם הִרְחִיקוּ **מִמֶּנִּי**:
וַתְּהִי יִרְאָתָם אֹתִי. לֹא בְּלֵב שָׁלֵם, כִּי אִם בְּ**מִצְוַת הָאֲנָשִׁים** הַמְלֻמָּדִים אוֹתָם. הִתְרָאוּ כְּנִכְנָעִים מִלְּפָנָיו כְּדֵי לְפַתּוֹתוֹ בְּפִיכֶם:

פסוק יד

לָכֵן הִנֵּנִי. הוּא אֲשֶׁר יוֹסִיף **לְהַפְלִיא** פֶּלֶא נוֹסָף עַל פֶּלֶא, כְּסוּי עַל כְּסוּי, אֹטֶם עַל אֹטֶם. וּמַהוּ **הַפֶּלֶא וָפֶלֶא**? **וְאָבְדָה חָכְמַת חֲכָמָיו** – קָשֶׁה סִלּוּקָם שֶׁל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל כִּפְלַיִם כְּחֻרְבַּן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְכָל קְלָלוֹת שֶׁבְּמִשְׁנֵה תּוֹרָה, שֶׁכֻּלָּן אֵינָן אֶלָּא הַפְלָאָה אַחַת, "וְהִפְלָא ה' אֶת מַכּוֹתֶךָ" (דברים כח:נט), וְכָאן שְׁתֵּי הַפְלָאוֹת (איכה רבה א לז):

פסוק טו

לַסְתִּר עֵצָה. כְּמוֹ 'לְהַסְתִּיר עֵצָה':

פסוק טז

הַפְכְּכֶם אִם כְּחֹמֶר הַיֹּצֵר יֵחָשֵׁב. תַּהְפּוּכוֹת שֶׁלָּכֶם, הֲזֹאת אַתֶּם יוֹדְעִים שֶׁהוּא **כְּחֹמֶר הַיֹּצֵר**? שֶׁאֵין הַחֹמֶר יָכוֹל לוֹמַר **לְעֹשֵׂהוּ לֹא עָשָׂנִי**, כָּךְ אֵינְכֶם יְכוֹלִין לוֹמַר שֶׁאֵינִי מֵבִין מַעֲשֵׂיכֶם:
כְּחֹמֶר וגו'. לְשׁוֹן תְּמִיהָה הוּא, וְיֵשׁ תְּמִיהוֹת הַמִּתְקַיְּמוֹת:
לְעֹשֵׂהוּ. כְּמוֹ 'עַל עוֹשֵׂהוּ', וְדֶגְמָתוֹ: "וְאָמַר פַּרְעֹה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יד:ג), "פֶּן יֹאמְרוּ לִי אִשָּׁה הָרָגָתְהוּ" (שופטים ט:נד):
וְיֹצֵר אָמַר לְיוֹצְרוֹ לֹא הָבִין. אָמַר עַל יוֹצְרוֹ "לֹא הֵבִין מַה בְּיִצְרוֹ"? וַהֲלֹא הוּא בָּנָה אֶת הַמַּטְמוֹנִיּוֹת וְהַחֲדָרִים וְהַמַּחֲשָׁבוֹת!

פסוק יז

הֲלוֹא עוֹד מְעַט בְּיָמִים מוּעָטִין נָקֵל בְּעֵינַי אִם תָּשׁוּבוּ אֵלַי:
וְשָׁב לְבָנוֹן. שֶׁהוּא יַעַר עֵצִים, לִהְיוֹת כַּרְמֶל, וְיִשּׁוּב שְׂדוֹת וּכְרָמִים:
וְהַכַּרְמֶל לַיַּעַר יֵחָשֵׁב. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "קִירְוִין סַגִּיאִין יֵיתִיב". וְאַגָּדָה בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה כד א): חוּרְשִׁין דְּבַר אֱינָשׁ, יִשּׁוּב עָרִים וּבְנֵי אָדָם רָצוּף וּמָלֵא כַּיַּעַר הַזֶּה, שֶׁהוּא מָלֵא עֵצִים:

פסוק יח

וְשָׁמְעוּ בַיּוֹם הַהוּא וגו'. וְתִבָּטֵל הַקְּלָלָה הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה, "כִּי נָסַךְ ה' עֲלֵיכֶם וגו' וַתְּהִי לָכֶם חֲזוּת הַכֹּל וגו' וְאָבְדָה חָכְמַת חֲכָמָיו" (ישעיהו כט:י):

פסוק יט
עֲנָוִים. סַבְלָנִים, שֶׁסָּבְלוּ עֲלֵיהֶם שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּגְזֵרוֹתָיו:

פסוק כ
כָּל שֹׁקְדֵי אָוֶן. הַשּׁוֹקְדִים וּמִתְבּוֹנְנִים הֵיאַךְ יִפְעֲלוּ אָוֶן:

פסוק כא
מַחֲטִיאֵי אָדָם בְּדָבָר. הֵם נְבִיאֵי הַשֶּׁקֶר:
וְלַמּוֹכִיחַ בַּשַּׁעַר יְקֹשְׁשׁוּן. "וּלְדַמּוֹכַח לְהוֹן בָּעַן לֵיהּ תַּקְלָא" (תרגום יונתן). לְשׁוֹן 'מוֹקֵשׁ':
וַיַּטּוּ בַתֹּהוּ צַדִּיק. "וְאַסְטִיאוּ בְּשֶׁקֶר דִּין זַכָּאִין" (תרגום יונתן):

פסוק כב
אֲשֶׁר פָּדָה אֶת אַבְרָהָם. מֵאוּר כַּשְׂדִּים:
לֹא עַתָּה יֵבוֹשׁ יַעֲקֹב מֵאֲבִיו:
וְלֹא עַתָּה פָּנָיו יֶחֱוָרוּ. מֵאֲבִי אָבִיו, שֶׁאֵין נִמְצָא פְּסוּל בְּמִטָּתוֹ, וּמִטָּתוֹ שְׁלֵמָה:

פסוק כג
כִּי בְרֹאתוֹ יְלָדָיו. אֲשֶׁר יִהְיוּ מַעֲשֵׂי יָדַי, כְּלוֹמַר: צַדִּיקִים **בְּקִרְבּוֹ**, **כִּי בְרֹאתוֹ בְּקִרְבּוֹ** אֲשֶׁר **יְלָדָיו מַעֲשֵׂה יָדַי יַקְדִּישׁוּ שְׁמִי**, כְּגוֹן חֲנַנְיָה מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה (דניאל ג), לְכָךְ לֹא **יֶחֱוָרוּ פָּנָיו**:

פסוק כד
וְרוֹגְנִים יִלְמְדוּ לֶקַח. לְשׁוֹן "וַתֵּרָגְנוּ בְאָהֳלֵיכֶם" (דברים א:כז), אוֹתָם שֶׁהָיוּ מִתְלוֹנְנִים וְנִרְגָּנִים עַל דִּבְרֵי הַנְּבִיאִים יִלְמְדוּ לֶקַח:

פרק ל

פסוק א
סוֹרְרִים. סָרִים מִן הַדֶּרֶךְ:
לִנְסֹךְ מַסֵּכָה. לְהַמְשִׁיל עֲלֵיהֶם מוֹשֵׁל, **וְלֹא רוּחִי** וְדַעְתִּי בַּדָּבָר; וּמַהוּ הַנִּסּוּךְ? הוּא פַּרְעֹה:

פסוק ב
הַהֹלְכִים לָרֶדֶת מִצְרַיִם. עַל הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה, "אֲשֶׁר שָׁלַח מַלְאָכִים אֶל סוֹא מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (מלכים ב יז:ד):
לָרֶדֶת מִצְרַיִם. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת (קידושין סט א). דָּבָר אַחֵר: יְרִידָה הִיא לָהֶם:
וְלַחְסוֹת. לְהִתְכַּסּוֹת, אבריא"ר בלע"ז:

פסוק ד

כִּי הָיוּ בְצֹעַן שָׂרָיו. שֶׁל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בִּשְׁלִיחוּת לְמֶלֶךְ מִצְרַיִם:

חָנֵס. הִיא תַּחְפַּנְחֵס:

פסוק ה

כֹּל הוֹבִאיּשׁ. כֻּלָּם בִּיְשׁוּ אֶת עַצְמָן לִקְנוֹת לָהֶם אֲדוֹנִים חִנָּם, וְעַם הָאָרֶץ **לֹא יוֹעִילוּ לָמוֹ**:

עַל עַם. בִּשְׁבִיל **עַם לֹא יוֹעִילוּ לָמוֹ**:

לְחֶרְפָּה. גְּדוּף, דישטרב"ר בלע"ז:

פסוק ו

מַשָּׂא בַּהֲמוֹת נֶגֶב. "מַטְלִין עַל בְּעִירְהוֹן בְּאוֹרַח דְּרוֹמָא" (תרגום יונתן), לְפִי שֶׁאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּדָרוֹמָהּ שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְזֶהוּ הַגְּדוּף וְהַחֶרְפָּה שֶׁמְּחָרְפִין אוֹתָן: רְאוּ אֶת אֵלּוּ שֶׁטּוֹעֲנִין מַשָּׂאוֹת מָמוֹנָם עַל בַּהֲמָתָם לְהוֹלִיךְ שׁוֹחַד לְמִצְרַיִם חִנָּם, וּמְסַכְּנִין עַצְמָן בַּמִּדְבָּרוֹת **אֶרֶץ צָרָה וְצוּקָה וְכוּ'**:

אֶפְעֶה. מִין נָחָשׁ רַע הוּא, וְאֵין בָּעוֹלָם כִּי אִם שְׁנַיִם זָכָר וּנְקֵבָה, וְהֵם יוֹלְדִים לְשִׁבְעִים שָׁנָה (בכורות ח א), וְאַף **שָׂרָף מְעוֹפֵף** מִין נָחָשׁ הוּא, וְלֹא שֶׁיִּהְיוּ לוֹ כְּנָפַיִם לָעוּף, אֶלָּא קוֹפֵץ וּמְדַלֵּג רָחוֹק מְאֹד וְזוֹרֵק לַהַב מִפִּיו:

חֵילֵיהֶם. מָמוֹנָם:

דַּבֶּשֶׁת. חֲטוֹטָרָא, חלדרוב"א בלע"ז, יֵשׁ לוֹ לָגֶמֶל בְּמָקוֹם טְעִינַת הַמַּשָּׂא, וְעַל שֵׁם שֶׁמִּתְרַקֶּבֶת תָּמִיד וְסָכִין שָׁם דְּבַשׁ לְרִפּוּאָה קְרוּיָה דַּבֶּשֶׁת, כְּדָאָמְרִינַן בְּבָבָא מְצִיעָא (בבא מציעא לח ב): דְּבַשׁ וְהִדְבִּישׁ חָזֵי לְכִתִּישָׁא דְּגַמְלֵי:

פסוק ז

לְזֹאת. לְמִצְרַיִם:

רַהַב הֵם. גַּסֵּי הָרוּחַ:

שָׁבֶת. עַם בָּטֵל וּמִתְנַאִים חִנָּם. דָּבָר אַחֵר: **שָׁבֶת** – רַהְבָּם וְגַסּוּתָם שֶׁלָּהֶם רָאוּי הוּא לִשְׁבּוֹת:

פסוק ח

חֲקֹק. חֲקוֹק אוֹתָהּ, הַנְּבוּאָה הַזֹּאת:

פסוק ט

עַם מְרִי הוּא. יִשְׂרָאֵל:

פסוק י

חֲלָקוֹת. חַנְפִיּוֹת:

חָזוּ. הִנָּבְאוּ:

פסוק יא

הַטּוּ. אוֹתָנוּ:

מִנִּי אֹרַח. חֲפֵצִים אָנוּ בִּנְבוּאַת שֶׁקֶר:

פסוק יב

בַּדָּבָר הַזֶּה. בִּנְבוּאַת אֱמֶת:

וְנָלוֹז. מְגֻנֶּה וְלֵיצָן:

פסוק יג

כְּפֶרֶץ. שֶׁל חוֹמָה שֶׁנִּפַּל:

נִבְעֶה בְּחוֹמָה נִשְׂגָּבָה. מְגוּלֶה לִכָּנֵס בָּהּ, בְּחוֹמוֹת מִשְׂגַּבְּכֶם. **נִבְעֶה** לְשׁוֹן 'גִּלּוּי', כְּמוֹ בְּעוֹבַדְיָה (עובדיה א:ו): "נִבְעוּ מַצְפּוּנָיו" – "אִתְגַּלְיָין מַטְמְרוֹהִי". וְדוּנָשׁ פָּתַר **נִבְעֶה** 'בְּלִיטָה', שֶׁהַחוֹמָה נַעֲשֵׂית כְּמִין אֲבַעְבּוּעוֹת מִפְּנֵי הַגִּשְׁמִים וְקִלְקוּל טִיט רָעוּעַ:

פסוק יד

נֶבֶל יוֹצְרִים. נוֹד שֶׁל חֶרֶס:

וְלֹא יִמָּצֵא. בְּמִכְתֹּת שִׁבָּרָיו חֶרֶס גָּדוֹל שֶׁיְּהֵא רָאוּי **לַחְתּוֹת** בּוֹ **אֵשׁ מִיָּקוּד** וְלִשְׁאוֹב בּוֹ אֵשׁ מִן הַהֶסֵּק, כָּל שְׁאִיבַת אֵשׁ נוֹפֵל בָּהּ לְשׁוֹן 'חֲתִיָּה':

וְלַחְשֹׂף מַיִם. לִדְלוֹת, וְכֵן (חגי ב:טז) "לַחְשֹׂף חֲמִשִּׁים פּוּרָה", וְכֵן "חֻשְׂפִי שׁוּבָל" (ישעיהו מז:ב) דְּלִי מַיִם מִן שְׁבִילֵךְ, אשפוייש"נט בלע"ז:

מִגֶּבָא. גּוֹב מָלֵא מַיִם:

פסוק טו

כִּי כֹה אָמַר. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לָכֶם זֶה יָמִים: אֵין אַתֶּם צְרִיכִים לְבַקֵּשׁ לָכֶם מָעוֹז מִצָּרִים וּלְאַבֵּד מָמוֹנְכֶם, כִּי **בְּשׁוּבָה וָנַחַת** תִּהְיֶה לָכֶם תְּשׁוּעָה בְּלֹא שׁוּם טֹרַח, אִם תִּשְׁמְעוּ לִי:

בְּשׁוּבָה. לְשׁוֹן יְשׁוּב וּמַרְגּוֹעַ, וְכֵן "שׁוּבָה ה' רִבְבוֹת אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר י:לו):

בְּהַשְׁקֵט הַבָּא לָכֶם מֵאִתִּי, **וּבְבִטְחָה תִּהְיֶה גְּבוּרַתְכֶם**:

פסוק טז

עַל סוּס נָנוּס. נִתְקַשֵּׁר בְּמַלְכֵי מִצְרַיִם, וְנָבִיא מִשָּׁם סוּסִים קַלִּים לָנוּס:

פסוק יז

אֶלֶף אֶחָד מִכֶּם **מִפְּנֵי גַּעֲרַת אֶחָד** מִן הָאוֹיְבִים, אוֹ כֻּלְּכֶם **מִפְּנֵי גַּעֲרַת חֲמִשָּׁה תָּנֻסוּ**.

אִם נוֹתַרְתֶּם. כְּמוֹ 'אֲשֶׁר נוֹתַרְתֶּם':

כַּתֹּרֶן. עֵץ גָּבוֹהַּ תָּקוּעַ בָּאָרֶץ, כְּמִין תֹּרֶן הַסְּפִינָה שֶׁקּוֹרִין מש"ט בלע"ז:

וְכַנֵּס. אַף הוּא כְּלוֹנָס גְּבוֹהַּ שְׁנוֹתְנִים בְּרֹאשׁ הַגִּבְעָה, וּכְשֶׁרוֹאֶה הַצּוֹפֶה גְּיָסוֹת בָּאִין, נוֹתֵן עָלָיו סוּדָר, וְהָרוּחַ מוֹלִיכוֹ, וְהוּא סִימָן שֶׁיָּנוּסוּ אוֹ יִתְקַבְּצוּ:

פסוק יח

וְלָכֵן. עַל שֶׁלֹּא **אֲבִיתֶם** לִשְׁמוֹעַ:

יְחַכֶּה ה' לַחֲנַנְכֶם אֵינוֹ מְדַלֵּג לָכֶם עַל הַגְּזֵרָה הָרָעָה שֶׁנִּגְזְרָה עֲלֵיכֶם, כְּדֵי לְמַהֵר וּלְהָבִיא הַטּוֹבָה, אֶלָּא יְחַכֶּה וְיַמְתִּין עַד בֹּא קִצָּהּ:

וְלָכֵן יָרוּם לְרַחֲמָכֶם. יִתְרַחֵק לְרַחֲמָכֶם:

כִּי אֱלֹהֵי מִשְׁפָּט ה'. וְיִפָּרַע תְּחִלָּה מִן הַמּוֹרְדִים בּוֹ:

אַשְׁרֵי כָּל חוֹכֵי לוֹ. לַנֶּחָמוֹת אֲשֶׁר הִבְטִיחַ, כִּי לֹא יִפּוֹל דָּבָר:

פסוק יט

כִּי. עוֹד יָמִים בָּאִים אֲשֶׁר יִשָּׁאֵר לִהְיוֹת יוֹשֵׁב **בְּצִיּוֹן וּבִירוּשָׁלָם**, צַדִּיק יִהְיֶה:

בָּכוֹ לֹא תִבְכֶּה. לֹא תִצְטָרֵךְ לְבַקֵּשׁ בַּקָּשָׁה מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּבְכִי, כִּי לְקוֹל **זַעֲקֵךְ עָנָךְ**:

פסוק כ

לֶחֶם צַר וּמַיִם לָחַץ. לֹא תִהְיוּ כְּרוּכִים אַחַר תַּעֲנוּגִים כַּאֲשֶׁר אַתֶּם עַתָּה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "הַשּׁוֹתִים בְּמִזְרְקֵי יַיִן" (עמוס ו:ו), "הִנֵּה שָׂשׂוֹן וְשִׂמְחָה" (ישעיהו כב:יג):

וְלֹא יִכָּנֵף. לֹא יִתְכַּסֶּה מִמְּךְ בְּכָנָף בְּגָדָיו, כְּלוֹמַר, לֹא יַסְתִּיר מִמְּךְ פָּנָיו:

מוֹרֶיךְ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הַמְלַמֶּדְךָ לְהוֹעִיל:

פסוק כא

וְאָזְנֶיךָ תִּשְׁמַעְנָה וְגוֹ'. לֹא כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם עוֹשִׂים עַתָּה, שֶׁאַתֶּם מוֹאֲסִים בִּדְבָרוֹ וְאוֹמְרִים "לֹא תֶחֱזוּ לָנוּ נְכוֹחוֹת" (ישעיהו ל:י), כִּי אִם אָזְנֶיךָ יִהְיוּ נְטוּיוֹת אַף אַחֲרֶיךָ לִשְׁמוֹעַ **דָּבָר** מֵאִתִּי, אוּלַי יָבֹא נָבִיא וְיוֹרְךָ דֶּרֶךְ לָלֶכֶת בֵּין יָמִין וּבֵין שְׂמֹאל:

פסוק כב

אֲפֻדַּת. נוֹ':

כְּמוֹ דָוֶה. יִהְיוּ מְאוּסִים בְּעֵינֶיךָ כְּנִדָּה (שבת פב א):

פסוק כג

וְנָתַן. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת **מְטַר זַרְעֲךָ**:

וְשָׁמַן. לְשׁוֹן דָּבָר שָׁמֵן, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן שֶׁמֶן, לְפִיכָךְ טַעֲמוֹ לְמַטָּה, וְנָקוּד קָמַץ:

כַּר נִרְחָב. עַד שֶׁיִּהְיוּ הַכָּרִים שְׁמֵנִים וּרְחָבִים:

כַּר. כֶּבֶשׂ. לָשׁוֹן אַחֵר: מִישׁוֹר **נִרְחָב**, כְּמוֹ (בראשית יב:י) "כְּכַר הַיַּרְדֵּן", וּכְמוֹ (ויקרא כג:יד) "כַּרְמֶל" – כַּר שֶׁהוּא מָלֵא תְּבוּאָה:

פסוק כד

וְהָאֲלָפִים. שְׁוָרִים:

בְּלִיל חָמִיץ. כְּמוֹ "עַל בְּלִילוֹ" (איוב ו:ה), קַשִּׁין וְתֶבֶן מְחֻמָּצִין וּמְחֻזָּקִין בַּתְּבוּאָה שֶׁבְּתוֹכָם **יֹאכְלוּ**:

אֲשֶׁר זֹרֶה הַתְּבוּאָה פַּעֲמַיִם: אַחַת **בְּרַחַת** וְאַחַת **בַּמִּזְרֶה**, כְּדֵי לְנַקּוֹת הַתְּבוּאָה. לְפִיכָךְ יִהְיֶה הַתֶּבֶן בָּלוּל בַּתְּבוּאָה שֶׁזּוֹרֶה **בַּמִּזְרֶה** אֵצֶל הַקַּשִּׁין:

רַחַת. פיל"א בלע"ז:

מִזְרֶה. וי"ן בלע"ז, וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (תנחומא משפטים יז): **בְּלִיל** – לְשׁוֹן 'בָּלוּל', שֶׁיִּהֵא הָאֹכֶל בָּלוּל בַּתֶּבֶן:

פסוק כה

יִבְלֵי מָיִם. נַהֲרֵי מַיִם, כְּמוֹ (ירמיהו יז:ח) "וְעַל יוּבַל יְשַׁלַּח שָׁרָשָׁיו":

בְּיוֹם הֶרֶג רָב. שֶׁיִּהְיֶה טֶבַח גָּדוֹל (בְּאֶרֶץ אַשּׁוּר), וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "בְּיוֹם קְטוֹל רַב בְּמֵיפַל רַבְרְבִין":

פסוק כו

שִׁבְעָתַיִם כְּאוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים. **שִׁבְעָתַיִם** – שֶׁבַע שְׁבִיעִיּוֹת כְּאוֹר שֶׁל שִׁבְעַת הַיָּמִים, הֲרֵי אַרְבָּעִים וְתֵשַׁע שְׁבִיעִיּוֹת, הָעוֹלִים לִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְאַרְבָּעִים וּשְׁלֹשָׁה (רש"י פסחים סח א):

פסוק כז

שֵׁם ה' גְּבוּרָתוֹ, שֶׁתְּהֵא לוֹ לְשֵׁם, מַה שֶּׁיַּעֲשֶׂה סַנְחֵרִיב:

בָּא מֵמֶרְחָק. לְהַאֲמִין מַה שֶּׁהִבְטִיחַ זֶה יָמִים רַבִּים:

מַשָּׂאָה. ה"א יְתֵירָה, וְאֵינוֹ אֶלָּא כְּמוֹ מַשָּׂא, לְפִיכָךְ נְקוּדָה רָפֵי:

פסוק כח

כְּנַחַל שׁוֹטֵף. אֲשֶׁר הָעוֹבֵר בּוֹ **יֶחֱצָה** בּוֹ **עַד צַוָּארוֹ**, שֶׁאֵין בּוֹ שׁוּם כֹּחַ לַעֲמוֹד בִּפְנֵי שֶׁטֶף הַמַּיִם:

לַהֲנָפָה. 'לְהָנִיף', אוונ"ר בלע"ז:

בְּנַפַּת שָׁוְא. לֹא לְהוֹעִיל לָהֶם, וְהֵם סְבוּרִים לְהוֹעִיל:

רֶסֶן. פרומבי"א פרינ"ק בלע"ז:

פסוק כט

הַשִּׁיר יִהְיֶה לָכֶם. בְּלֵיל הַפֶּסַח תָּבֹא לָכֶם שִׂמְחָה זוֹ:

כְּלֵיל הִתְקַדֵּשׁ חָג. כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתֶּם שִׁיר שֶׁל הַפְּסָחִים בְּמִצְרַיִם. וְנִרְאֶה מִקְרָא זֶה כְּאִלּוּ בָּא לְלַמֵּד עַל סַנְחֵרִיב וְלַמֵּד עַל פַּרְעֹה, שֶׁאָמְרוּ הַלֵּל בְּלֵיל אֲכִילַת פְּסָחִים (מדרש תהלים א כ):
כַּהוֹלֵךְ בָּחָלִיל. וְתִשְׂמְחוּ בְּמַפֶּלֶת סַנְחֵרִיב כְּשִׂמְחַת מְבִיאֵי בִּכּוּרִים, שֶׁהָיָה הֶחָלִיל מַכֶּה לִפְנֵיהֶם **לָבוֹא בְהַר ה'**, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת בִּכּוּרִים (בכורים ג ד):

פסוק ל

וְנַחַת זְרוֹעוֹ. אֵין זֶה לְשׁוֹן 'נוֹחַ', אֶלָּא לְשׁוֹן 'נוֹחַת', פושלמנ"ט בלע"ז, כְּמוֹ: "וַיָּנַח בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם" (שמות י:יד). הַנָּחַת גְּבוּרָתוֹ **יַרְאֶה בְּלַהַב אֵשׁ**, שֶׁנִּשְׂרְפוּ אֲכָלוּסֵי סַנְחֵרִיב:
נָפָץ. לְשׁוֹן שִׁבּוּר יוֹתֵר:
וָזֶרֶם. קְלוּחַ מָטָר סוֹחֵף:

פסוק לא

מִקּוֹל ה' יֵחַת אַשּׁוּר. אָזְנַיִם פָּתַח לָהֶם, וְשָׁמְעוּ שְׁיָרָה מִפִּי חַיּוֹת וּמֵתוּ (סנהדרין צה ב):
בַּשֵּׁבֶט יַכֶּה. אַשּׁוּר אֲשֶׁר הָיָה רָגִיל לְהַכּוֹתְךָ בְּשִׁבְטוֹ:

פסוק לב

וְהָיָה כֹּל מַעֲבַר מַטֵּה מוּסָדָה. כָּל מַעֲבָרוֹת תֹּקֶף יְסוֹדוֹת אֲכְלוּסָיו, כָּל הַמְקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְרוּ שָׁם וְהִשְׁחִיתוּם; וּבְיוֹם מַפַּלְתָּם **יָנִיחַ ה'** עֲלֵיהֶם עַל שְׁמוּעַת מַפַּלְתָּם וְהֵם יִהְיוּ **בְּתֻפִּים וּבְכִנֹּרוֹת**, וְכֹה פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא בְּסֵרוּס: **וְהָיָה בְּתֻפִּים וּבְכִנּוֹרוֹת כָּל מַעֲבַר מַטֵּה מוּסָדָה אֲשֶׁר יַנִּיחֵם ה' עָלָיו וּבְמִלְחֲמוֹת תְּנוּפָה** שֶׁוּא מַעֲלֶה וּמוֹרִיד **נִלְחַם בָּם** הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (פסיקתא דרב כהנא ח:): תְּנוּפַת קְצִיר הָעוֹמֶר עֲמָדָה לְיִשְׂרָאֵל בְּאוֹתָהּ מִלְחָמָה, כִּי לֵיל שִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן הָיָה:

פסוק לג

כִּי עָרוּךְ מֵאֶתְמוֹל. יוֹם שֵׁנִי לִבְרִיאַת עוֹלָם, יוֹם שֶׁיֵּשׁ לוֹ תְּמוֹל וְאֵין לוֹ שִׁלְשׁוֹם:
תָּפְתָּה. גֵּיהִנֹּם (בראשית רבה ד ו), שֶׁכָּל הַמִּתְפַּתֶּה בְּיִצְרוֹ נוֹפֵל שָׁם (עירובין יט א):
לַמֶּלֶךְ הוּכָן. לְצוֹרֶךְ סַנְחֵרִיב וְחֵילוֹ:
מְדֻרָתָהּ. לְשׁוֹן אֵשׁ נִסָּקֶת, מַעֲרֶכֶת עֵצִים עַל הָאֵשׁ קְרוּיָה מְדוּרָה:
נִשְׁמַת ה'. נְפִיחַת רוּחוֹ:
בִּעֵרָה. בּוֹעֶרֶת:

פרק לא

פסוק א

הוֹי. עַל הוֹשֵׁעַ וַעֲשָׂרֶת הַשְּׁבָטִים **הַיּוֹרְדִים מִצְרַיְמָה לְעֶזְרָה**, אֲשֶׁר שָׁלְחוּ "מַלְאָכִים אֶל סוּא מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (מלכים ב יז:ד):

וְעַל סוּסִים. הַבָּאִים מִשָּׁם, שֶׁהֵם קַלִּים לָרוּץ:

יִשָּׁעֲנוּ. (כְּמוֹ **"וְלֹא שָׁעוּ אֶל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל"**), כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה חִזְקִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים ב יח:ה-ז): "בַּה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּטָח... וַיִּמְרֹד בְּמֶלֶךְ אַשּׁוּר":

פסוק ב

וְאֶת דְּבָרָיו לֹא הֵסִיר. אֲשֶׁר אָמַר "וְהֶשִׁיבְךָ ה' מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת" (דברים כח:סח), מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ (שם) "לֹא תוֹסִיף עוֹד לִרְאוֹתָהּ", וְאַתָּה הָלַכְתָּ מִדַּעְתְּךָ, סוֹפְךָ לֵילֵךְ בְּגָלוּת עַל כָּרְחֲךָ:

וְקָם. עַל עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים, שֶׁהֵם **בֵּית מְרֵעִים**, וְעַל מִצְרַיִם, אֲשֶׁר הֵם לָהֶם **לְעֶזְרָה**:

פסוק ג

יַטָּה יָדוֹ. שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סוֹמֵךְ הַכֹּל בְּיָדוֹ, וּכְשֶׁיַּטֶּה אוֹתָהּ יִפָּלוּ, כָּזֶה שֶׁאוֹחֵז דָּבָר בְּכַפּוֹ, וּכְשֶׁהוּא מַרְכִּין כַּפּוֹ הוּא נוֹפֵל. כָּךְ וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (מכילתא בא שירה ט), וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "יָרִים יַד מִחַת גְּבוּרְתֵּיהּ":

פסוק ד

כַּאֲשֶׁר יֶהְגֶּה. הֲמִיַּת קוֹל, כְּמוֹ "וְכִיּוֹנִים הֲגֹה נֶהְגֶּה" (ישעיהו נט:יא):

אֲשֶׁר יִקָּרֵא עָלָיו מְלֹא רֹעִים. יֵאָסְפוּן עָלָיו בְּקִרְיַאת קוֹל הָמוֹן:

מְלֹא רוֹעִים. אֲסִיפַת רוֹעִים, וְכֵן "קָרְאוּ אַחֲרֶיךָ מָלֵא" (ירמיהו יב:ו), וְכֵן "יַחַד עָלַי יִתְמַלְּאוּן" (איוב טז:י), כֻּלָּם לְשׁוֹן קִבּוּץ:

לֹא יַעֲנֶה. לֹא יִכָּנַע, לֹא יַעֲשֶׂה עַצְמוֹ עָנִי, וְכֵן "לַעֲנֹת מִפָּנַי" (שמות י:ג), וְכֵן "וְעָנָה גְאוֹן יִשְׂרָאֵל" (הושע ה:ה):

כֵּן יֵרֵד. וְלֹא יִפְחַד מֵהֲמוֹן הָאֻמּוֹת:

פסוק ה

פָּסֹחַ. דִּלּוּג, וְיֵשׁ עוֹד לְפָתְרוֹ לְשׁוֹן יְחִיס' (מכילתא בא פסחא יא):

וְהִמְלִיט. יוֹצִיא אֶת יִשְׂרָאֵל מִן הַצָּרָה, לְשׁוֹן יְהַמְלָטָה', אישקמוצייי"ר בלע"ז:

פסוק ו

שׁוּבוּ. לְמִי שֶׁהֶעֱמַקְתֶּם מַחֲשָׁבוֹת הֵיאַךְ לָסוּר מִמֶּנּוּ, וְסַרְתֶּם מֵעָלָיו, עַתָּה שׁוּבוּ אֵלָיו:

פסוק ט

וְסַלְעוֹ מִמָּגוֹר יַעֲבוֹר. וְחָזְקוֹ מֵרֹב פַּחַד יֶחֱלָשׁ:
וְחַתּוּ מְנֵס. מִפְּנֵי הַנִּסִּים, שֶׁיִּרְאוּ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה לְיִשְׂרָאֵל:
אֲשֶׁר אוּר לוֹ בְּצִיּוֹן. שָׁם יִהְיֶה הָאֵשׁ מוּכָן לְשָׂרְפָם:

פרק לב

פסוק א

הֵן לְצֶדֶק יִמְלֹךְ מֶלֶךְ. הֵן אֵין מִשְׁפַּט מֶלֶךְ לִמְלוֹךְ, כִּי אִם לַעֲשׂוֹת מִשְׁפַּט צֶדֶק:
וּלְשָׂרִים לְמִשְׁפָּט יָשֹׂרוּ. וְעַל מִי יֵשׁ לוֹ לִמְלוֹךְ? עַל שָׂרִים אֲשֶׁר לְמִשְׁפָּט יָשֹׂרוּ. וְאָמַר הַנָּבִיא זֹאת עַל אָחָז שֶׁהָיָה רָשָׁע, אֲבָל חִזְקִיָּהוּ בְּנוֹ יִמְלוֹךְ, וּכְדַאי הוּא:

פסוק ב

וְהָיָה אִישׁ. הַגִּבּוֹר בְּיִרְאַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הוּא חִזְקִיָּה, יִהְיֶה לְיִשְׂרָאֵל:
כְּמַחֲבֵא רוּחַ. כְּמַחֲסֶה סֶלַע, שֶׁנֶּחְבָּאִים בּוֹ מִפְּנֵי רוּחַ, וְנִסְתָּרִים שָׁם מִפְּנֵי חֹרֶב, כֵּן יִבְטְחוּ בּוֹ הַנּוֹתָרִים מֵעֶשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים:
בְּצִיּוֹן. לְשׁוֹן יְבֵשׁ, צִיָּה:
כְּצֵל סֶלַע כָּבֵד בְּאֶרֶץ עֲיֵפָה. בִּמְקוֹם שֶׁמֶשׁ, שֶׁהָאָרֶץ עֲיֵפָה שָׁם וַחֲרֵבָה, וּתְאֵבָה לַצֵּל:

פסוק ג

וְלֹא תִשְׁעֶינָה עֵינֵי רֹאִים. לֹא כְּמוֹת שֶׁהֵם עַכְשָׁיו "אָזְנָיו הַכְבֵּד וְעֵינָיו הָשַׁע" (ישעיהו ו:י), לְשׁוֹן יְטוּחַ:

פסוק ד

וּלְבַב נְמְהָרִים יָבִין לָדָעַת. לֹא כְּמוֹ שֶׁעַכְשָׁיו "הַשְׁמֵן לֵב הָעָם" (ישעיהו ו:י):
וּלְשׁוֹן עִלְּגִים וְגוֹ'. וְלֹא כְּמוֹ שֶׁעַכְשָׁיו, "כִּי בְלַעֲגֵי שָׂפָה" (ישעיהו כח:יא):
עִלְּגִים. כָּל מִי שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְכַוֵּן דִּבּוּרוֹ לִהְיוֹת צַח, קְרוּי 'עִלֵּג' וְ'נִלְעָג':

פסוק ה

וּלְכִילַי. רַמַּאי, נוֹכֵל, חוֹרֵשׁ רָעִים:
שׁוֹעַ. לְשׁוֹן 'אָדוֹן', שֶׁהַכֹּל שׁוֹעִין וּפוֹנִין אֵלָיו:

פסוק ו

נָבָלָה יְדַבֵּר. מְדַבֵּר, לְשׁוֹן הַוֶּה הוּא:
יַעֲשֶׂה אָוֶן. יְקַבֵּץ מַחְשָׁבוֹת אָוֶן, כְּמוֹ (דברים ח:יז) "עָשָׂה לִי הַחַיִל הַזֶּה":

לַעֲשׂוֹת חֹנֶף. חוֹשֵׁב מַחֲשָׁבוֹת אֵיךְ יוּכַל לַעֲשׂוֹת חֲנוּפָה. 'חֹנֶף' שֵׁם דָּבָר, לְכָךְ טַעְמוֹ לְמַעְלָה, וְנָקוּד פַּתַח:

וּמַשְׁקֶה צָמֵא יַחְסִיר. לְפִי פְּשׁוּטוֹ, שֶׁגּוֹזְלִין הָעֲנִיִּים. וְתַרְגּוּמוֹ: "פִּתְגָמֵי אוֹרַיְיתָא דְּאִינּוּן כְּמַיָּא לְצָחְיָא מְדַמָּן לְבַטָּלָא":

פסוק ז

וּבְדַבֵּר אֶבְיוֹן מִשְׁפָּט. לְחַבֵּל אֶבְיוֹן בְּמִשְׁפָּטוֹ, **מִשְׁפָּט** זֶה לְשׁוֹן תְּחִלַּת דְּבָרִים בְּמִשְׁפָּט; כְּשֶׁמְּדַבֵּר הָאֶבְיוֹן טַעֲנוֹתָיו, זֶה יוֹעֵץ מְזִמּוֹת לְהַכְשִׁילוֹ בְּנִכְלָיו. 'מִשְׁפָּט' מְשַׁמֵּשׁ שְׁלֹשָׁה לְשׁוֹנוֹת: תְּחִלַּת טַעֲנוֹת דשריינמנ"ט בלע"ז, וּגְמַר הַדִּין יואיימנ"ט בלע"ז, וּמִשְׁטָר שֶׁשּׁוֹטְרִין אוֹתוֹ בְּיִסּוּרִין יושטיצי"א בלע"ז:

פסוק ח

עַל נְדִיבוֹת יָקוּם. בִּשְׁבִיל נְדִיבוּתָיו תִּהְיֶה לוֹ תְּקוּמָה:

פסוק ט

נָשִׁים שַׁאֲנַנּוֹת. "מְדִינָן דְּיָתְבָן שַׁלְיָן" (תרגום יונתן):

בָּנוֹת בֹּטָחוֹת. "כַּרְכִּין דְּיָתְבִין לְרוּחָצָן" (תרגום יונתן):

פסוק י

יָמִים עַל שָׁנָה. כְּמוֹ "סְפוּ שָׁנָה עַל שָׁנָה" (ישעיהו כט:א), וְתָמִיד עֲוֹנוֹתֵיכֶם מִתְגַּבְּרִין, וְסוֹף **תִּרְגַּזְנָה** אֵלּוּ שֶׁהֵן עַכְשָׁיו לְבֶטַח, כִּי יִכְלֶה מֵהֶם **בָּצִיר** הָעֲנָבִים, **וְאֹסֶף** הַתְּבוּאָה לֹא **יָבוֹא** אֶל הַבַּיִת:

אֹסֶף. שֵׁם דָּבָר, לְכָךְ טַעְמוֹ לְמַעְלָה, וְנָקוּד פַּתַח:

פסוק יא

רָגָזָה. כְּמוֹ 'לִרְגֹּז':

פְּשֹׁטָה. כְּמוֹ 'לִפְשֹׁט':

וְעֹרָה. כְּמוֹ 'לְעָרוֹת', לְשׁוֹן "עֶרְיָה" (מיכה א:יא):

וַחֲגוֹרָה. כְּמוֹ 'לַחֲגוֹר', לְכָךְ טַעְמוֹ לְמַעְלָה. וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "שְׁלַחוּ אִיתְעַרְטִילוּ וְאִסְרוּ עַל חַרְצִין", מִתּוֹךְ שֶׁיִּפְשְׁטוּ וְיִתְעָרְמוּ מִבִּגְדֵיהֶם, לֹא יַחְגְּרוּ עַל בִּגְדֵיהֶם, כִּי עַל מָתְנֵיהֶם:

פסוק יב

עַל שָׁדַיִם סֹפְדִים. יְטַפְּחוּ עַל לִבָּם:

עַל שְׂדֵי חֶמֶד. עַל שְׂדוֹת חֶמְדָּתָן (מועד קטן כז ב). וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (איכה רבה פתיחתא כד): עַל חַכְמֵי סַנְהֶדְרָאוֹת, שֶׁהֵם כִּשְׂדֵים הַמֵּינִיקִים יִסְפְּדוּ, וְעַל עִיר חֶמְדָּתָן שֶׁתֶּחֱרַשׁ כְּשָׂדֶה, וְעַל **גֶּפֶן פֹּרִיָּה** הֵם יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ גֶּפֶן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם תַּסִּיעַ" (תהלים פ:ט):

פסוק יג

קוֹץ שָׁמִיר. "הוּבְאוּ וּבוּר", כִּי כָּל חָרְבָּן זֶה יִהְיֶה **עַל כָּל בָּתֵּי מָשׂוֹשׂ** וְעַל קִרְיָה **עַלִּיזָה**, יְרוּשָׁלַיִם שֶׁהִיא "מָשׂוֹשׂ לְכָל הָאָרֶץ" (איכה ב:טו):

פסוק יד

כִּי אַרְמוֹן. הֵיכַל הַמֶּלֶךְ יְהוּדָה **נֶטֻּשׁ**:

וַהֲמוֹן עִיר גָּלָה:

עֹפֶל וָבַחַן. בֵּית מִקְדָּשִׁי, שֶׁהָיָה לָהֶם לְמִבְצָר:

הָיָה בְעַד מְעָרוֹת. יִהְיֶה בְּתוֹךְ חֳרבוֹת. מְעָרוֹת לָשׁוֹן "עֲרוּ עֲרוּ" (תהילים קלז:ז), **וּבְעַד** כְּמוֹ "הַבְעַד עֲרָפֶל יִשְׁפּוֹט" (איוב כב:יג):

עַד עוֹלָם. עַד עֵת קֵץ. **עֹפֶל וָבַחַן** – שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן 'מִבְצָר':

מְשׂוֹשׂ פְּרָאִים. לְתַאֲוַת יִשְׁמָעֵאל וּלְמִרְעֶה אֱדוֹם וַחֲיָלוֹתָיו:

פסוק טו

עַד יֵעָרֶה עָלֵינוּ. יִשְׁפּוֹךְ עָלֵינוּ, כְּמוֹ "וַתִּעַר כַּדָּהּ" (בראשית כד:כ). לְשׁוֹן 'שְׁפִיכָה' נוֹפֵל עַל הָרוּחַ, כְּמוֹ "וְשָׁפַכְתִּי עַל בֵּית דָּוִד רוּחַ חֵן" (זכריה יב:י), וְכֵן "אֶשְׁפּוֹךְ רוּחִי עַל כָּל בָּשָׂר" (יואל ג:א):

לַיַּעַר יֵחָשֵׁב. "קִירְוִין סַגִּיאִין", כַּיַּעַר הַזֶּה שֶׁהוּא מָלֵא עֵצִים:

פסוק טז

וְשָׁכַן בַּמִּדְבָּר מִשְׁפָּט. בִּירוּשָׁלַיִם, שֶׁהִיא כְּמִדְבָּר:

וּצְדָקָה בַּכַּרְמֶל. הִיא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, שֶׁתִּהֵא בְּאוֹתָן הַיָּמִים כַּכַּרְמֶל:

פסוק יט

וּבָרַד בְּרֶדֶת הַיָּעַר. עַל כָּרְחֵךְ אֵין 'בְּרַד' זֶה שֵׁם דָּבָר, שֶׁהֲרֵי נָקוּד חֶצְיוֹ קָמַץ וְחֶצְיוֹ פַּתַח בִּלְשׁוֹן 'פָּעַל', וְכֵן פִּתְרוֹנוֹ לְשׁוֹן 'פְּעוּלָה', כְּמוֹ 'וְרַחַץ' 'וְיָשַׁב' 'וְעָמַד', וּבָרַד וְיִבְרוֹד אֶת בְּרִידַת הַיַּעַר, וְיִהְיֶה הַבֵּי"ת שֶׁל 'בְּרֶדֶת' מִן יְסוֹד כְּמוֹ 'עָטֶרֶת' 'עֲקֶרֶת', כְּלוֹמַר: וְיִמְטֹיר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת מְטַר פַּחֵי הָרְשָׁעִים שֶׁהֵם עַכְשָׁיו בְּנוּיִים וּמְלֵאִים עָרִים כְּיַעַר:

וּבַשִּׁפְלָה. שֶׁנִּשְׁפְּלוּ יִשְׂרָאֵל עַד עַכְשָׁיו:

תִּשְׁפַּל הָעִיר. מֶטְרוֹפּוֹלִין שֶׁל פָּרַס, וְדַגְמָא כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְיֵחוֹת בַּרְדָּא וְיִקְטוֹל מַשְׁרְיַית עַמְמַיָּא":

פסוק כ

אַשְׁרֵיכֶם יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִצְלִיחָה זְרִיעַת צְדָקָתְכֶם כְּזוֹרְעִים **עַל מָיִם**, מֵעַתָּה תִּקְצְרוּ וְתַאַסְפוּ תְּבוּאַת שְׂכָרְכֶם הַטּוֹב. תְּשַׁלְּחוּ **רֶגֶל הַשּׁוֹר** לָדוּשׁ הַתְּבוּאָה, **וְהַחֲמוֹר** לְהָבִיא אֶל הַבַּיִת. כָּךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן, כְּלוֹמַר: תְּקַבְּלוּ שְׂכַר פְּעֻלַּתְכֶם הַטּוֹבָה:

פרק לג

פסוק א

הוֹי. הָאוֹיֵב, שֶׁאַתָּה **שׁוֹדֵד** תָּמִיד **וְאַתָּה לֹא שָׁדוּד**, **וּבוֹגֵד** אַתָּה תָּמִיד, וְאֵין אָדָם בּוֹגְדָךְ וּבוֹזְזָךְ:

כַּהֲתַמְּךָ. לִהְיוֹת **שׁוֹדֵד**, כְּכַלּוֹתְךָ שְׁדִידָתְךָ בְּאוֹתָם שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרָה עֲלֵיהֶם לִהְיוֹת שְׁדוּדִים עַל יָדָךְ, **תּוּשַׁד**:

כַּנְּלֹתְךָ לִבְגֹּד. מְנַחֵם חִבֵּר 'כַּנְּלֹתְךָ' עִם "לֹא יִטֶּה לָאָרֶץ מִנְלָם" (איוב טו:כט) בְּחֵלֶק אֶחָד, וּ'מִנְלָם' הַמִּ"ם הָרִאשׁוֹנָה בּוֹ יְסוֹד נוֹפֵל, כְּמוֹ מ"ם שֶׁל 'מַאֲמָר' וְשֶׁל 'מַדָּע'. וְיִתְּכֵן לִהְיוֹת לְשׁוֹן 'כִּלָּיוֹן' לְפִי הָעִנְיָן:

כַּנְּלֹתְךָ. לְשׁוֹן 'כַּכְּלוֹתְךָ', "וְלֹא יִטֶּה לָאָרֶץ מִנְלָם" (איוב טו:כט) – כִּלָּיוֹן הַנִּגְזָר עֲלֵיהֶם לֹא יִטֶּה לָאָרֶץ לִהְיוֹת בָּטֵל וְהוֹלֵךְ, אֶלָּא הוֹלֵךְ וְחָזָק:

פסוק ב

הֱיֵה זְרֹעָם. שֶׁל שְׁדוּדִים בְּיַד הַשּׁוֹדֵד:

לַבְּקָרִים. מִדֵּי יוֹם יוֹם, כְּשֶׁהוּא מֵצֵר לָהֶם, **אַף יְשׁוּעָתֵנוּ** תִּהְיֶה **בְּעֵת צָרָה**:

פסוק ג

מִקּוֹל הָמוֹן, הַבָּא מִלְּפָנֶיךָ, **נָדְדוּ עַמִּים** עַד הֵנָּה, כְּשֶׁהִפְלֵאתָ לָנוּ נְסֶיךָ:

פסוק ד

וְאֻסַּף שְׁלַלְכֶם. זֶה מוּסָב עַל "כַּנְּלֹתְךָ לִבְגֹּד יִבְגְּדוּ בָךְ" (ישעיהו לג:א). **וְאֻסַּף שְׁלַלְכֶם** – אַתֶּם הַבּוֹגְדִים אֶת עַמִּי, בְּבֹא פְּקֻדָּתְכֶם יָבוֹז אֶתְכֶם שְׂאֵרִית עַמִּי, וְיַאַסְפוּ שְׁלַלְכֶם כַּאֲסִיפַת חָסִיל, שֶׁאוֹסֵף לוֹ תְּבוּאָה בַּקַּיִץ, כָּל אֶחָד לְעַצְמוֹ, אַף כָּאן יָבוֹז אִישׁ לוֹ:

כְּמַשַּׁק גֵּבִים שׁוֹקֵק. כְּקוֹל נַהַם מַיִם הַנֶּאֱסָפִים וְנוֹפְלִין בַּגֵּבִים בְּנַהַם, כֵּן יִנְהֲמוּ הַבָּאִים לִשְׁלוֹל וְלָבֹז. **מַשַּׁק** לְשׁוֹן 'נַהַם', כְּמוֹ (משלי כח:טו) "אֲרִי נוֹהֵם וְדֹב שׁוֹקֵק", וְכֵן "מִמְּשַׁק חָרוּל" (צפניה ב:ט) – כְּשֶׁהָרוּחַ מְנַשֶּׁבֶת בַּחָרוּלִים וְהֵם מַכִּים זֶה עַל זֶה נוֹתְנִים קוֹל, וְכֵן "בָּעִיר יְשֹׁקֹוּ" (יואל ב:ט):

גֻּבִּים. כְּמוֹ "לַחְשֹׁף מַיִם מְגֻבָּא" (ישעיהו ל:יד), וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ בְּאַגָּדַת חֵלֶק (סנהדרין צד ב) בְּבַזַּת אֶכְלוּסֵי סַנְחֵרִיב:

פסוק ה

כִּי שֹׁכֵן מָרוֹם. הֶרְאָה גְּבוּרָתוֹ, שֶׁהוּא רָם עַל כֹּל וְיָדוֹ עַל הָעֶלְיוֹנָה:

פסוק ו

וְהָיָה אֱמוּנַת עִתֶּיךָ וגו'. וְהָיָה לְחֹסֶן יְשׁוּעוֹת וּלְחָכְמָה וָדָעַת אֶת אֲשֶׁר תַּאֲמִין לְבוֹרְאֲךָ עִתִּים שֶׁקָּבַע לְךָ לִתְרוּמוֹת וּלְמַעַשְׂרוֹת בְּעֵת הַפָּרָשָׁתָן, לְלֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵאָה בְּעִתָּם, לְקַיֵּם שְׁמִטִּין וְיוֹבְלוֹת בְּעִתָּם. דָּבָר אַחֵר **אֱמוּנַת עִתֶּיךָ**, אֶת שֶׁהֶאֱמַנְתָּ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעִתִּים שֶׁעָבְרוּ עָלֶיךָ וְצַפִּיתָ לִישׁוּעָה תִּהְיֶה לְךָ לְחֹסֶן:

יִרְאַת ה'. שֶׁתִּירָא מִלְּפָנָיו, **הִיא** אוֹצָר טוֹב לְהִפָּתַח לְךָ מֵאִתּוֹ עַל יָדָהּ:

פסוק ז

הֵן אֶרְאֶלָּם צָעֲקוּ חוּצָה. הָיָה הַנָּבִיא מִתְנַבֵּא נֶחָמוֹת וְאוֹמֵר, שֶׁהַפֶּרְעָנוּת כְּבָר אֲכָלוּהוּ, וּמֵעַתָּה אָקוּם וְאֶנָּשֵׂא לְנֶאֱלָם. הֵן עַל אֶרְאֵלִים שֶׁלָּהֶם, הוּא הַמְּזֻבָּח (ישעיהו כט:א), כְּבָר **צָעֲקוּ** וְסָפְדוּ בְּחוּצוֹתָם וּבִרְחוֹבוֹת בְּבָכִי וְנֶהִי:

מַלְאֲכֵי שָׁלוֹם. מַלְאֲכֵי שְׁלִיחוּתָם, שֶׁהָיוּ רְגִילִין לְבַשֵּׂר שָׁלוֹם, **מַר יִבְכָּיוּן**, וְאוֹמְרִים: "נָשַׁמּוּ מְסִלּוֹת שָׁבַת עוֹבֵר אוֹרַח":

פסוק ח

הֵפֵר. הָאוֹיֵב **בְּרִית** שֶׁכָּרַת לְיִשְׂרָאֵל:

מָאַס עָרִים. בִּזָּה בְּעֵינָיו כָּל שׁוֹנֵא, אֵינוֹ חוֹשֵׁב **אֱנוֹשׁ**:

פסוק ט

אָבַל. לְשׁוֹן 'אֲבֵלוּת':

קָמַל. יָבֵשׁ וְנִכְרַת:

הָיָה. לְשׁוֹן עָבָר הוּא:

הַשָּׁרוֹן. שֵׁם מָחוֹז מְרֻעֶה בְּהֵמוֹת, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (מנחות פז א): אֵילִים מִמּוֹאָב, עֶגְלִים מִשָּׁרוֹן:

כָּעֲרָבָה. חֲרָבָה:

וְנֹעַר. לְשׁוֹן "תִּשְׁנוֹק", כְּמוֹ "וַיִּנָּעֵר ה'" (שמות יד:כז):

פסוק י

עַתָּה אָקוּם. מֵרֹב רָעוֹת שֶׁעָשָׂה הָאוֹיֵב לְעַמִּי, לֹא אֶתְאַפֵּק עוֹד, **עַתָּה אָקוּם וְאֵרוֹמָם וְאֶנָּשֵׂא**:

פסוק יא

חֲשַׁשׁ. מִין מוֹץ; דָּבָר שֶׁנּוֹחַ לִדְלֹק:

רוּחֲכֶם אֵשׁ. מִגּוּפְכֶם תֵּצֵא רוּחַ **אֵשׁ** וְתֹאכַל הֶחָשַׁשׁ וְהַקַּשׁ:

פסוק יב

כְּסוּחִים. קְצוּצִים, כְּסוּחִים כְּמוֹ (ויקרא כה:ד) "לֹא תִזְמֹר" תַּרְגּוּם אוֹנְקְלוֹס "לָא תִכְסָח":

פסוק יג

רְחוֹקִים. הַמַּאֲמִינִים בִּי וְעוֹשִׂים רְצוֹנִי מִנְּעוּרֵיהֶם:

קְרוֹבִים. בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה שֶׁנִּתְקָרְבוּ אֵלַי מֵחָדָשׁ (ברכות לד ב):

פסוק יד

פָּחֲדוּ בְצִיּוֹן חַטָּאִים. הֵיאַךְ יִמְצְאוּ פֶּתַח לִתְשׁוּבָה?

מִי יָגוּר לָנוּ אֵשׁ אוֹכְלָה. כְּלוֹמַר, מִי יַעֲמוֹד בַּעֲדֵנוּ לְשַׁכֵּךְ חֵמָה בּוֹעֶרֶת? לְשׁוֹן אַחֵר: **מִי יָגוּר לָנוּ**, פֵּרוּשׁ: מִי הוּא לָנוּ שֶׁיָּגוּר בְּצִיּוֹן עִם הַצּוּר שֶׁהוּא **אֵשׁ אוֹכְלָה**? וְהוּא מֵשִׁיב **"אֹהֵב צְדָקוֹת וְגוֹ'"**:

פסוק טו

הוֹלֵךְ צְדָקוֹת. מִי הוּא יִמְצָא הוֹלֵךְ צְדָקוֹת?

נֹעֵר כַּפָּיו. אשקו"ט בלע"ז:

אֹטֵם. סוֹתֵם, וְכֵן "שְׁקוּפִים אֲטֻמִים" (מלכים א ו:ד):

עֹצֵם. סוֹגֵר, וְכֵן "וַיְעַצֵּם אֶת עֵינֵיכֶם" (ישעיהו כט:י):

פסוק טז

לַחְמוֹ נִתָּן. לֹא יְהֵא "מְבַקֵּשׁ לֶחֶם" (תהלים לז:כה), כִּי מִן הַשָּׁמַיִם יַסְפִּיקוּ לוֹ מָזוֹן:

מֵימָיו נֶאֱמָנִים. מְקוֹר מֵימָיו לֹא יְכַזֵּב, כְּלוֹמַר: זַרְעוֹ יִגְדַּל וְכָל צָרְכָיו יְסֻפָּקוּ:

פסוק יז

מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ. פֵּרוּשׁ: תִּזְכֶּה לִרְאוֹת מֵאֶרֶץ **מֶרְחַקִּים** מַלְכְּךָ בַּהֲדַר גְּאוֹנוֹ, אוֹ פֵּרוּשׁ: (הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא מֶלֶךְ, אוֹתוֹ תֶּחֱזֶה מֵאֶרֶץ **מֶרְחַקִּים** שֶׁאַתָּה עוֹמֵד, תִּרְאֶה הַנִּסִּים וְהַגְּדֻלָּה שֶׁאֶעֱשֶׂה לְךָ, **וְעַם נוֹעֲז עִמְקֵי שָׂפָה** לֹא יִרְאֶה שְׁכִינַת הַמֶּלֶךְ בְּיָפְיוֹ עד כאן, כל זה בסא"א):

מֶלֶךְ בְּיָפְיוֹ תֶּחֱזֶינָה עֵינֶיךָ. לְךָ הַצַּדִּיק אֲנִי אוֹמֵר שֶׁתִּזְכֶּה לִרְאוֹת זִיו שְׁכִינָתוֹ שֶׁל מָקוֹם:

תִּרְאֶינָה אֶרֶץ מַרְחַקִּים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "תִּסְתַּכֵּל וְתֶחֱזֵי בְּנַחֲתֵי אַרְעָא גֵּיהִנָּם":

פסוק יח

לִבְּךָ יֶהְגֶּה אֵימָה. כְּשֶׁתִּרְאֶה הַשָּׂרִים וְהַחָכָמִים שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה, שֶׁהָיוּ שַׁלִּיטִים בְּחַיֵּיהֶן, וַהֲרֵי הֵם נִדּוֹנִים בַּגֵּיהִנֹּם, יֶהְגֶּה לִבְּךָ אֵימָה וְתֹאמַר: "אַיֵּה חָכְמָתָן וּגְדֻלָּתָן שֶׁל אֵלּוּ? **אַיֵּה** שֶׁהָיָה **סוֹפֵר** בְּחַיָּיו **וְשׁוֹקֵל** כָּל דְּבַר חָכְמָה, שֶׁהָיוּ שׁוֹאֲלִין מִמֶּנּוּ כָּל עֲצַת מַלְכוּת?"

אַיֵּה סֹפֵר אֶת הַמִּגְדָּלִים. פִּרוּשׁ, שֶׁהָיָה סוֹפֵר הַמִּגְדָּלִים אֲשֶׁר בְּעִיר וְעִיר; כִּי אוֹתָם הַבָּתִּים הַגְּבוֹהִים הָיוּ חֲשׁוּבִים, וְנוֹתְנִים יוֹתֵר בְּמַס. וְכָל אוֹתָהּ הַמַּחֲשָׁבָה וְהַפַּחַד לֹא יִהְיֶה לְךָ עוֹד:

פסוק יט

אֶת עַם נוֹעָז. כְּמוֹ "לוֹעֲזֵי" (תהלים קיד:א), אֵלּוּ אַשּׁוּר וּבָבֶל שֶׁאֵין לְשׁוֹנָם לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ:

לֹא תִרְאֶה. לֹא תַחְשֹׁב בְּלִבְּךָ, כִּי כֻּלָּם יִהְיוּ חֲשֻׁכִים וּשְׁפָלִים:

עִמְקֵי שָׂפָה. כְּמוֹ "וַיְהִי כָל הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת" (בראשית יא:א):

נִלְעַג לָשׁוֹן. "עִגְּלִים" (ישעיהו לב:ד), **וְעִמְקֵי שָׂפָה** – כָּל זֶה לָשׁוֹן נָכְרִית שֶׁאֵינָן מַכִּירִין בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ:

פסוק כ

חֲזֵה צִיּוֹן. וְאֶת מִי תִּרְאֶה בְּלִבְּךָ לְהֶחְשֵׁב מְלוּכָה וּשְׁרָרָה? אֶת צִיּוֹן אֲשֶׁר הִיא **קִרְיַת** בֵּית וַעַד לָנוּ:

בַּל יִצְעָן. בַּל יִסַּח, וְדוֹמֶה לוֹ "אֵלּוֹן בְּצַעֲנַנִּים" (שופטים ד:יא), וּמְתַרְגְּמִינַן: "מִישַׁר אַגְנַיָּא", וְהֵם נְקָעִים שֶׁבַּשָּׂדוֹת, שֶׁקּוֹרִין קומב"ש בלע"ז, כְּמוֹ "אַגְנֵי דְּאַרְעָא מִקְרֵי" (בבא קמא סא א) שֶׁהַמַּיִם נֶאֱסָפִים שָׁם מִן הֶהָרִים וְהַגִּבְשׁוּשִׁיּוֹת, וּבְי"ת שֶׁל 'בְּצַעֲנַנִּים' אוֹמֵר אֲנִי שֶׁאֵינָהּ נִשְׁרֶשֶׁת בַּתֵּיבָה אֶלָּא מְשַׁמֶּשֶׁת הִיא:

בַּל יִסַּע יְתֵדֹתָיו. הַיְתֵדוֹת שֶׁקּוֹשְׁרִין בּוֹ מֵיתְרֵי הָאֹהֶל, בַּל יִסַּע אוֹתָם מִן הָאָרֶץ מִמְּקוֹם תְּקִיעָתָם, כְּמוֹ "וַיִּסְעוּ אֳבָנִים גְּדוֹלוֹת" (מלכים א ה:לא), וְכֵן "וַיִּסָּעֵם עִם הַבְּרִיחַ" (שופטים טז:ג), לְשׁוֹן יִתְלִישָׁהּ:

פסוק כא

כִּי אִם שָׁם. כִּי אִם מוֹסֵב עַל **בַּל יִסַּע יְתֵדֹתָיו** וְעַל **בַּל יִנָּתֵקוּ**, הָרָעָה לֹא תִהְיֶה, כִּי אִם הַטּוֹבָה. **ה' יְהֶיֶה שָּׁם אַדִּיר לָנוּ**, וְהָעִיר תִּהְיֶה **מָקוֹם נְהָרִים יְאוֹרִים**, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל מז:ד): "וַיָּמָד אֶלֶף וַיַּעֲבִירֵנִי נַחַל אֲשֶׁר לֹא אוּכַל לַעֲבוֹר", וְכֵן נִבָּא יוֹאֵל "וּמַעְיָן מִבֵּית ה' יֵצֵא" (יואל ד:יח), וְהוּא הַנַּחַל שֶׁיִּהְיֶה מִתְגַּבֵּר וְהוֹלֵךְ:

אֳנִי שַׁיִט. אֳנִיָּה הַשָּׂטָה בַּמַּיִם:

וְצִי אַדִּיר. "וּבוּרְנִי רַבְּתָא" (תרגום יונתן):

פסוק כב
כִּי ה' שֹׁפְטֵנוּ. שֹׁר וְשׁוֹפֵט שָׁלְנוּ:

פסוק כג
נִטְּשׁוּ חֶבָלֶיךָ. הַמּוֹשְׁכִים אֶת הַסְּפִינָה, אַתְּ רוֹמֵי הַחַיָּבֶת:
כֵּן. הָכֵן הֵיטֵב:
תָּרְנָם. תֹּרֶן הַסְּפִינָה:
בַּל פָּרְשׂוּ נֵס. לֹא יוּכְלוּ לִפְרֹס וִילוֹן הַמַּנְהִיג אֶת הַסְּפִינָה:
אָז חֵלֵק עַד שָׁלָל. "עֲדַאֲה" (תרגום יונתן):
מַרְבֶּה. הַרְבֵּה יְחַלְּקוּ שְׁלַל סַנְחֵרִיב:
פִּסְחִים. (יִשְׂרָאֵל), שֶׁהָיוּ עַד עַכְשָׁיו חַלָּשִׁים:

פסוק כד
וּבַל יֹאמַר שָׁכֵן. שֶׁל יִשְׂרָאֵל:
חָלִיתִי. בְּשִׁבְיל הָאֻמָּה הַזֹּאת בָּאַתְנִי הָרָעָה, כִּי **הָעָם**. יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ עָם, **הַיּוֹשֵׁב** בִּירוּשָׁלַיִם יִהְיֶה סְלוּחַ **עָוֹן**:

פרק לד

פסוק ד
וְנָמַקּוּ כָּל צְבָא הַשָּׁמַיִם. יִפְחֲדוּ כְּשֶׁאַשְׁלִיךְ אֶת שָׂרֵי אַשּׁוּר וּבָבֶל:
וְנָגְלוּ. לְשׁוֹן 'גּוֹלֶל', **וְנָגְלוּ כַּסֵּפֶר הַשָּׁמַיִם** תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְיִתְמַחוֹן מִתְּחוֹת שְׁמַיָּא כְּמָא דְאָמַר עֲלֵיהֶן בְּסֵיפְרָא". וַאֲנִי מְפָרְשׁוֹ לְפִי הָעִנְיָן: מִפְּנֵי שֶׁעַכְשָׁיו הַטּוֹבָה וְהָאוֹרָה לָרְשָׁעִים, לְכְשֶׁיִּתְמַחוּ וְיֶחֱרְבוּ יִהְיֶה דּוֹמֶם הָעוֹלָם חֹשֶׁךְ עֲלֵיהֶם, כְּאִלּוּ נִגְלָל הַשָּׁמֶשׁ וְהָאוֹר כִּגְלִילַת סֵפֶר:
יִבּוֹל. יִכְמוֹשׁ:
וּכְנֹבֶלֶת מִתְּאֵנָה. 'כְּמֹשָׁה' בְּאִילָן קְרוּיָה 'נוֹבֶלֶת', וְזֶהוּ שֶׁפֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ברכות מ ב): מַאי נוֹבְלוֹת? בּוֹשְׁלֵי כּוֹמְרָא, שֶׁנִּתְבַּשְּׁלוּ בַּכּוּמָר; לְאַחַר לְקִיטָתָן צוֹבְרָן, וּמִתְחַמְּמוֹת וּמִתְבַּשְּׁלוֹת:

פסוק ה
כִּי רָוְתָה בַשָּׁמַיִם חַרְבִּי. לַהֲרוֹג שָׂרִים שֶׁל מַעְלָה, וְאַחַר כָּךְ **תֵּרֵד** עַל עָמָלֵק לְמַטָּה, שֶׁאֵין כָּל אֻמָּה לוֹקָה עַד שֶׁיִּלָּקֶה שַׂר שֶׁלָּהּ בַּמָּרוֹם:
עַם חָרְמִי. עַם מְלֻחָמְתִּי, לְשׁוֹן מִשְׁנָה (כתובות יז ב): "בְּשָׁעַת חֵירוּם שָׁנוּ", וְכֵן (מלכים א כ:מב) "אֶת אִישׁ חֶרְמִי" דְּאַחְאָב:

פסוק ו
כָּרִים עִתּוּדִים. שְׂרִים וְשַׁלְטוֹנִים:
בְּבָצְרָה. מֵאֶרֶץ מוֹאָב הִיא, אֲבָל לְפִי שֶׁהֶעֱמִידָה מֶלֶךְ לֶאֱדוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּמָת חוּשָׁם וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו יוֹבָב בֶּן זֶרַח מִבָּצְרָה" (בראשית לו:לג), לְפִיכָךְ תִּלְקֶה עִמָּהֶם; בפסיקתא:

פסוק ז
רְאֵמִים עִמָּם. עִם הָעִתּוּדִים הַכְּתוּבִים לְמַעְלָה:
אַבִּירִים. פָּרִים בְּרִיאִים וּגְדוֹלִים, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "עִם אַבִּירֵי בָשָׁן" (תהלים כב:יג):

פסוק ח
שְׁלוּמִים לְרִיב צִיּוֹן. שֶׁיְּשַׁלֵּם גְּמוּל עַל עִסְקֵי רִיב צִיּוֹן, הַצּוֹעֶקֶת לְפָנָיו לְשָׁפְטָהּ מִן הַמְּרִיעִים לָהּ:

פסוק ט
וְנֶהֶפְכוּ נְחָלֶיהָ. שֶׁל בַּבְלִים:

פסוק י
מִדּוֹר לָדוֹר. מֵאוֹתוֹ דּוֹר עַד דּוֹר אַחֲרוֹן. דָּבָר אַחֵר: הִיא קְלָלַת מֹשֶׁה (שמות יז:טז) "מִלְחָמָה לַה' בַּעֲמָלֵק מִדֹּר דֹּר", מִדּוֹרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה לְדוֹרוֹ שֶׁל שָׁאוּל, וּמִשָּׁם לְדוֹרוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי, וּמִשָּׁם לְדוֹרוֹ שֶׁל מֶלֶךְ מְשִׁיחֵנוּ:

פסוק יא
וְקִפּוֹד. עוֹף הַפּוֹרֵחַ בַּלַּיְלָה, צואיט"א בלע"ז:
קָו תֹהוּ. מִשְׁפָּט שֶׁל שְׁמָמָה:
וְאַבְנֵי בֹהוּ. מִשְׁקָלוֹת שֶׁל דִּין חֻרְבָּן, כְּמוֹ (דברים כה:טו) "אֶבֶן שְׁלֵמָה":

פסוק יב
חוֹרֶיהָ וְאֵין שָׁם מְלוּכָה יִקְרָאוּ. שָׂרִים שֶׁלָּהּ עוֹמְדִים, וְאֵין אֶחָד מֵהֶם קוֹרֵא עַל עַצְמוֹ שֵׁם שָׂרָה וּמְלוּכָה:
אָפֶס. כְּלָיָה:

פסוק יג
וְעָלְתָה אַרְמְנוֹתֶיהָ סִירִים. כָּךְ דֶּרֶךְ חֳרָבוֹת לְצְמוֹחַ בָּהֶם קוֹצִים וּסְנָאִים, וְהוּא **קִמּוֹשׂ** וְהוּא חוֹחַ, כֻּלָּם מִינֵי קוֹצִים הֵם, כְּגוֹן אורטיא"ש וְכַיּוֹצֵא בָּהֶם:
נָוֶה תַּנִּים. הוּא מִדְבָּר, שֶׁהוּא דֶּרֶךְ לִהְיוֹת בּוֹ תַּנִּים, שֶׁהוּא מִין חַיָּה רָעָה:

פסוק יד

וּפָגְשׁוּ צִיִּים אֶת אִיִּים. "וְיַעֲרְעוּן תַּמְוָן בְּחֻתוּלִין", כָּךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. "תַּמְוָן" – נְמִיּוֹת, מרטרינ"ש בלע"ז:

וְשָׂעִיר. שֵׂד:

הִרְגִּיעָה. לְשׁוֹן מַרְגּוֹעַ:

לִילִית. שֵׁם שֵׂדָה:

פסוק טו

קִנְּנָה. לְשׁוֹן "קֵן צִפּוֹר" (דברים כב:ו):

קִפּוֹז. הוּא קִפּוֹד:

וַתְּמַלֵּט. וְתֵלֵד בֵּיצָה:

וּבָקְעָה. הֵיא יְצִיאַת הָאֶפְרוֹחִים מִן הַבֵּיצָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "בֵּיצֵי צִפְעוֹנִי בָּקָעוּ" (ישעיהו נט:ה):

וְדָגְרָה. הֵיא קְרִיאַת הָעוֹף שֶׁהָעוֹף קוֹרֵא בִּגְרוֹנוֹ לְהַמְשִׁיךְ אֶפְרוֹחִים אַחֲרָיו, גלוציי"ר בלע"ז, וְכֵן (ירמיה יז:יא) "קוֹרֵא דָגָר":

דַּיּוֹת. ולטוויר"ש בלע"ז:

אִשָּׁה רֵעוּתָהּ. כְּמוֹ אֶל רְעוּתָהּ:

פסוק טז

דִּרְשׁוּ מֵעַל סֵפֶר ה'. קְרָאוּ מֵעַל סֵפֶר בְּרֵאשִׁית, כְּשֶׁהֵבִיא הַמַּבּוּל גָּזַר שֶׁיִּתְקַבְּצוּ כָּל הַבְּרִיּוֹת לְהִסָּגֵר בַּתֵּיבָה זָכָר וּנְקֵבָה. **אַחַת מֵהֵנָּה לֹא נֶעְדָּרָה**. מִלְּבוֹא, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה כְּשֶׁיִּגְזוֹר עֲלֵיהֶם זֹאת וּלְהַקְבֵּץ לִשְׁתּוֹת דָּם לֶאֱכוֹל בָּשָׂר וְחֵלֶב (יחזקאל לט:יז-יט):

לֹא פָקָדוּ. לֹא חָסְרוּ, כְּמוֹ (במדבר לא:מט) "לֹא נִפְקַד מִמֶּנּוּ אִישׁ":

כִּי פִי הוּא צִוָּה. שֶׁיָּבוֹאוּ:

וְרוּחוֹ. שֶׁל פִּי. **הוּא קִבְּצָן**. רוּחוֹ מוֹסֵב עַל פִּי, כְּמוֹ (תהלים לג:ו) "וּבְרוּחַ פִּיו כָּל צְבָאָם", אַף כָּאן רוּחוֹ שֶׁל פִּי הוּא קִבְּצָן:

פסוק יז

וְהוּא הִפִּיל לָהֶן. עַכְשָׁיו הַנָּבִיא אוֹמֵר עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהוּא הִפִּיל לָהֶם לְאוֹתָן הַחַיּוֹת וְהָעוֹפוֹת **גּוֹרָל**, שֶׁיַּעֲלוּ אֵלּוּ לְחֶלְקָם:

פרק לה

פסוק א

יְשַׂשׂוּם. יָשִׂישׂוּ עֲלֵיהֶם כְּמוֹ ’יָשׂוּשׂוּ מֵהֶן’, כְּמוֹ ”בָּנַי יְצָאֻנִי” (ירמיהו י:כ) שֶׁפִּתְרוֹנוֹ ’יָצְאוּ מִמֶּנִּי’, וְכֵן ”בִּשְׂלָם הַבָּשָׂר” (מלכים א יט:כא) ’בִּשֵּׁל לָהֶם הַבָּשָׂר’:

מִדְבָּר וְצִיָּה. יְרוּשָׁלַיִם הַקְּרוּיָה צִיָּה, וְצִיּוֹן הַקְּרוּיָה מִדְבָּר (ישעיהו סד:ט), הֵן יָשׂוּשׂוּ עַל מַפַּלְתָּם שֶׁל גִּבּוֹרֵי שֵׂעִיר (וּבָצְרָה):

וְתָגֵל עֲרָבָה. שֶׁל יְרוּשָׁלַיִם:

פסוק ב

וְרַנֵּן. כְּמוֹ ’יוֹלֵלָנִין’:

הַלְּבָנוֹן. בֵּית הַמִּקְדָּשׁ (ספרי דברים כח):

הֲדַר. כְּבוֹדוֹ לְצִיּוֹן:

פסוק ג

חַזְקוּ יָדַיִם רָפוֹת. כָּל הַנִּבְיאִים, מְבַשְּׂרֵי יְשׁוּעָה, נִחֲמוּ אֶת יִשְׂרָאֵל וְחִזְּקוּ אֶת יְדֵיהֶם הָרָפוֹת. **חַזְקוּ** לְשׁוֹן מַשְׂקֹל כָּבֵד, וּפִתְרוֹנוֹ: חַזְקוּ אֶת אֲחֵרִים. וְאִם הָיָה בָּא לוֹמַר חִזְקוּ אַתֶּם שֶׁיֶּדְכֶם רָפוֹת, הָיָה לִנָּקֵד ”חִזְקוּ וְאִמְצוּ” (דברי הימים ב לב:ז). עַכְשָׁיו שֶׁאוֹמֵר לָהֶם לְחַזֵּק וּלְאַמֵּץ אֲחֵרִים, נָקוּד ’**חַזְקוּ אַמְּצוּ**. **חִזְקוּ אַל תִּירָאוּ** זֶה נָקוּד ’חִזְקוּ’ לְשׁוֹן ’קַל’: חִזְקוּ אַתֶּם מֵאֲלֵיכֶם, כְּמוֹ שֶׁיֹּאמַר לְיָחִיד ”חֲזַק וֶאֱמָץ” (יהושע א:ו), וְלֹא יֹאמַר ’חַזֵּק’:

פסוק ד

לְנִמְהֲרֵי לֵב. שֶׁמְּמַהֲרִים אֶת הַנְּאָלָה וּמְצַרִּים עַל אַחוּרָהּ:

נָקָם יָבוֹא. כְּמוֹ ’יִבָּנְקֵם יָבֹא’:

גְּמוּל אֱלֹהִים. עַל הָרְשָׁעִים **הוּא יָבוֹא** וְאֶתְכֶם יוֹשִׁיעַ:

פסוק ה

עֵינֵי עִוְרִים. אוֹתָם שֶׁהָיוּ עַד הֵנָּה, עִוְרִים מְהַכִּיר אֶת מוֹרָא זוֹ עֲלֵיהֶם:

וְאָזְנֵי חֵרְשִׁים. שֶׁלֹּא הָיוּ שׁוֹמְעִים לְקוֹל נְבִיאִים עַד הֵנָּה, תִּפָּקַחְנָה **וְתִפָּתַחְנָה**, כִּי אֶתֵּן לָהֶם רוּחַ נָכוֹן לִירְאָה אוֹתִי; וְעַל יִשְׂרָאֵל הוּא אוֹמֵר, שֶׁקָּרָאָם **עִוְרִים** וְחֵרְשִׁים, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר ”הַחֵרְשִׁים שִׁמְעוּ וְגוֹ’” (ישעיהו מב:יח):

פסוק ו

אָז יְדַלֵּג כָּאַיָּל פִּסֵּחַ וְגוֹ’. יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם עַכְשָׁיו פִּסְחִים וְחַלָּשִׁים. מָצִינוּ שֶׁקּוֹרְאָם פִּסְחִים חַלָּשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר ”פִּסְחִים בָּזוּז בַּז” (ישעיהו לג:כג):

וְתָרֹן. בִּישׁוּעָתִי:

לְשׁוֹן אִלֵּם. לְשׁוֹנָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁהָיוּ בֵּין הַכַּשְׁדִּים אִלְּמִים, שׁוֹמְעִים חֶרְפּוֹת וְאֵינָם מְשִׁיבִים (גיטין לו ב):

כִּי נִבְקְעוּ בַמִּדְבָּר מָיִם. כִּי תִּשְׁמַחֵם יְשׁוּעָתוֹ, וְיִפְרְחוּ כְּמִדְבַּר צִיָּה הַצְּמֵאָה לְמַיִם וּמַעְיָנוֹת נִבְקָעִים בְּתוֹכָהּ, כְּלוֹמַר, כִּי יִצְמַח יֶשַׁע לַנִּדְכָּאִים:

פסוק ז

וְהָיָה הַשָּׁרָב. לְהֶם **לַאֲגַם**. הַתְּאֵב לִתְשׁוּעָה יְהֵא נוֹשֵׁעַ, וְהַנָּבִיא דִּבֵּר בִּלְשׁוֹן מָשָׁל:

בְּנָוֵה תַּנִּים רִבְצָה וגו'. בְּנָוֶה מָקוֹם שֶׁהָיָה מִדְבָּר צִיָּה, שֶׁהוּא נָוֶה מִרְבַּץ תַּנִּין, יִהְיֶה לַח, מָקוֹם **חָצִיר** הַנַּעֲשֶׂה לְקָנֶה **וְגֹמֶא**; וְאֵין דֶּרֶךְ **קָנֶה וְגֹמֶא** גְּדֵלִים אֶלָּא בִּמְקוֹם מַיִם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר: "הֲיִגְאֶה גֹּמֶא בְּלִי בְצָה" (איוב ח:יא):

רִבְצָה. שֵׁם דָּבָר הוּא, כְּמוֹ "מַרְבֵּץ" (צפניה ב:טו), שֶׁהֲרֵי אֵינוֹ מֵפִיק הֵ"א:

פסוק ח

וְהָיָה שָׁם מְסִלּוּל. לְעוֹבְרִים וְשָׁבִים:

לֹא יַעֲבָרֶנּוּ. לְאוֹתוֹ דֶּרֶךְ שׁוּם **טָמֵא**, כְּלוֹמַר: לֹא יִהְיֶה עוֹד לָאֻמּוֹת:

וְהוּא לָמוֹ. וְהוּא הַדֶּרֶךְ שֶׁל אוֹתָן עִוְרִים וְחֵרְשִׁים וּפִסְחִים וְאִלְּמִים הַנִּזְכָּרִים לְמַעְלָה (ישעיהו לה:ה-ו), וְהָיָה הִלּוּךְ אוֹתוֹ **דֶּרֶךְ**, וַאֲפִלּוּ הֵם **אֱוִילִים לֹא יִתְעוּ**, כִּי אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵיהֶם:

פסוק ט

וּפָרִיץ חַיּוֹת. "חֲזִיר מִיַּעַר" (תהילים פ:יד), אֵין לְךָ פָּרִיץ בַּחַיּוֹת כַּחֲזִיר הַבַּר, וְגַם "אַרְיֵה מִסֻּבְּכוֹ" (ירמיהו ד:ז), הוּא נְבוּכַדְנֶצַּר, לֹא יִמָּצֵא שָׁם:

בַּל יַעֲלֶנָּה לְאוֹתָהּ הַדֶּרֶךְ. 'דֶּרֶךְ' מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה, כְּדִכְתִיב "אֶת הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָהּ" (שמות יח:כ) הֲרֵי נְקֵבָה, "בְּדֶרֶךְ אֶחָד יֵצְאוּ אֵלַיִךְ" (דברים כח:ז) הֲרֵי זָכָר:

לֹא תִמָּצֵא. חַיָּה רָעָה שָׁם:

פסוק י

וְשִׂמְחַת עוֹלָם. שִׂמְחָה אֲשֶׁר מֵעוֹלָם, שֶׁהָיְתָה לָהֶם כְּבָר בְּדֶרֶךְ יְצִיאָתָן מִמִּצְרַיִם, "וַה' הוֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם" (שמות יג:כא):

וְנָסוּ. הַיָּגוֹן וְהָאֲנָחָה מֵהֶם:

פרק לו

פסוק ב

בִּתְעָלַת. פושי"ר בלע"ז:

בְּרֵכָה. מָקוֹם כִּנּוּס מַיִם, חָפוּר בַּקַּרְקַע בִּידֵי אָדָם לָתֵת בּוֹ דָּגִים, אָרוֹךְ וְרָחָב:

בְּמִסְלַת. דֶּרֶךְ כְּבוּשָׁה, קמי"ן בלע"ז:
שְׂדֵה כוֹבֵס. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "חֲקַל מִשְׁטַח קַצְרַיָּא", שֶׁשּׁוֹטְחִין שָׁם הַכּוֹבְסִים אֶת הַבְּגָדִים:

פסוק ג

הַמַּזְכִּיר. כּוֹתֵב הַזִּכְרוֹנוֹת בְּסִפְרֵי דִּבְרֵי הַיָּמִים, (דבר אחר: **הַמַּזְכִּיר** אֵיזֶה דִּין בָּא לְפָנָיו רִאשׁוֹן שֶׁיִּפְסְקֶנּוּ רִאשׁוֹן):

פסוק ה

אָמַרְתִּי. עַד הֵנָּה אַךְ דִּבְרֵי שְׂפָתַיִם הוּא בְּפִיו לֵאמֹר: "לֹא אֶעֱבֹד לְמֶלֶךְ אַשּׁוּר", וּמִשֶּׁיִּרְאֶה שֶׁאֶעֱלֶה עָלָיו לְצָבָא יַחֲזֹר בּוֹ; עַכְשָׁיו הֲרֵי עָלִיתִי, מֵעַתָּה אוֹ יַעַבְדֵנִי, אוֹ צָרִיךְ הוּא לְבַקֵּשׁ **עֵצָה וּגְבוּרָה לַמִּלְחָמָה**:
עַתָּה. שֶׁבָּא הָעֵת, אֱמוֹר נָא **עַל מִי בָטַחְתָּ** לִמְרוֹד בִּי:

פסוק ו

אֲשֶׁר יִסְמַךְ אִישׁ עַל הַקָּנֶה **הָרָצוּץ** הַנִּשְׁבָּר, וְהַקְּרוּמִיּוֹת בָּאִים **בְּכַפּוֹ** וְנוֹקְבִין אוֹתָהּ, **כֵּן פַּרְעֹה** לַבּוֹטְחִים בּוֹ; סוֹפָן לִהְיוֹת עֶזְרָתוֹ לְרַעְתָן:

פסוק ז

אֲשֶׁר הֵסִיר חִזְקִיָּהוּ אֶת בָּמֹתָיו. בִּעֵר אֶת כָּל בָּתֵּי עֲבוֹדָה זָרָה וּמִזְבְּחוֹת וּבָמוֹת, וְהִזְקִיק אֶת כָּל יְהוּדָה לְהִשְׁתַּחֲווֹת לִפְנֵי מִזְבֵּחַ אֶחָד:

פסוק ח

הִתְעָרֵב נָא. בִּדְבָר זֶה, אִם תּוּכַל לְקַיְּמָן. לְשׁוֹן 'עֵרָבוֹן', שֶׁקּוֹרִין גי"ר בלע"ז:

פסוק ט

וְאֵיךְ תָּשִׁיב. אֲפִלּוּ **פְּנֵי פַּחַת אַחַד** שֶׁהוּא מֵ**עַבְדֵי אֲדוֹנִי הַקְּטַנִּים**, שֶׁהַקָּטָן בְּרָאשֵׁי גְּיָסוֹת שֶׁלּוֹ מְמֻנֶּה עַל אֲלָפִים אִישׁ (מכילתא בשלח שירה ב):
אַחַד עַבְדֵי. אֶחָד מֵעַבְדַי, כְּמוֹ "אַחַד הַשִּׂיחִם" (בראשית כא:טו), "אַחַד הָרֵיקִים" (שמואל ב ו:כ):

פסוק י

הֲמִבַּלְעֲדֵי ה'. שֶׁלֹּא מֵרְשׁוּתוֹ:
ה' אָמַר אֵלַי. כְּבָר נִבְּאוּ הַנְּבִיאִים: "יֵשׁ אֶת חֵיל דַּמֶּשֶׂק וְאֶת שְׁלַל שֹׁמְרוֹן לִפְנֵי מֶלֶךְ אַשּׁוּר" (ישעיהו ח:ד), וְהוּא טָעָה לוֹמַר: "כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְשֹׁמְרוֹן כֵּן אֶעֱשֶׂה לִירוּשָׁלָם" (ישעיהו י:יא):

פסוק יא

כִּי שֹׁמְעִים אֲנָחְנוּ. מַכִּירִים אֲנַחְנוּ אוֹתוֹ לְשׁוֹן. **שׁוֹמְעִים** – איטנדנ"ט בלע"ז:

וְאַל תְּדַבֵּר אֲלֵינוּ יְהוּדִית. שֶׁכָּל הָעָם מַכִּירִים בְּלָשׁוֹן יְהוּדִית, וְהֵם מִתְפַּחֲדִים מִדְּבָרֶיךָ. (לְפִי שֶׁאָמַר לָהֶם "אִמְרוּ נָא אֶל חִזְקִיָּהוּ" (ישעיהו לו:ד), (סָבְרוּ) שֶׁלֹּא בָּא לְהַפְחִיד הָעָם. וְרַבְשָׁקֵה יִשְׂרְאֵל מוּמָר הָיָה, כִּסְבוּרִים הֵם אַף שֶׁמִּצְוֹת רַבּוֹ עַל רַבְשָׁקֵה, אֲבָל לִבּוֹ נִמְשָׁךְ לְמִשְׁפַּחְתּוֹ וְיִכָּמְרוּ נִחוּמָיו):

פסוק יב

הַאֶל אֲדֹנֶיךָ תְּמִיהָה הוּא, לְכָךְ נָקוּד חֲטַף פַּתַח. וְכִי אֶל שְׁנֵיכֶם לְבַדְּכֶם שְׁלָחַנִי אֲדֹנִי? הֲלוֹא אֶל כֻּלָּם שְׁלָחַנִי, וּלְכָךְ בָּאתִי, שֶׁכָּל הָעָם יִשְׁמְעוּ וְיִרְאוּ, וְאַל יְסִיתֵם חִזְקִיָּהוּ לְמָרוֹד:

לֶאֱכֹל אֶת צוֹאָתָם. אַף הֵם בְּרָעָב הַמָּצוֹר:

יֹאכְלוּ אֶת חֹרֵיהֶם. רְעִי הַיּוֹצֵא דֶּרֶךְ הַנֶּקֶב שֶׁלָּהֶם, וְלָשׁוֹן נָאֶה תִּקְּנוּ סוֹפְרִים לִקְרוֹתוֹ צוֹאָתָם. כָּךְ שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ (מגילה כה ב): מִקְרָאוֹת הַכְּתוּבִים לִגְנַאי קוֹרִין אוֹתוֹ לְשֶׁבַח, כְּמוֹ (דברים כח:כז) "בַּעֳפוֹלִים" – "בַּטְּחוֹרִים", (דברים כח:ל) "יִשְׁגָּלֶנָּה" – "יְשַׁכְּבֶנָּה", "חוֹרֵיהֶם" – "צוֹאָתָם":

שֵׁינֵיהֶם. מֵימֵי רַגְלֵיהֶם, **שֵׁינֵיהֶם** צוֹאָה לַחָה. שֵׁינֵי דְכַרְכַּשְׁתָּא (שבת פב א) הִיא הַחַלְחֹלֶת (חולין נ א) שֶׁקּוֹרִין טבחי"א בלע"ז, עוֹמֶדֶת עַל יְדֵי שָׁלֹשׁ שִׁנַּיִם:

פסוק יד

יַשֵּׁא. יַתְעֶה:

פסוק טז

עֲשׂוּ אִתִּי בְּרָכָה. צְאוּ אֵלַי לְשָׁלוֹם וּבָרְכוּנִי, וְהָבִיאוּ אֵלַי תְּשׁוּרַת שָׁלוֹם:

בְּרָכָה. שלו"ד בלע"ז, כמו: "וַיְבָרֶךְ יַעֲקֹב אֶת פַּרְעֹה" (בראשית מז:י):

וְאִכְלוּ אִישׁ גַּפְנוֹ. וְאֵלֶךְ מֵעֲלֵיכֶם וְשִׁבוּ בְּשָׁלוֹם עַד שֶׁאֶמְצָא אֶרֶץ טוֹבָה כְּאַרְצְכֶם, וְאַגְלֶה אֶתְכֶם שָׁם; כִּי כֵּן דַּרְכּוֹ, לְהַעֲבִיר הָאֻמּוֹת מֵאַרְצָן אֶל אַרְצָן, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י:יג) "וְאוֹסִיר גְּבוּלוֹת עַמִּים":

פסוק יז

אֶל אֶרֶץ כְּאַרְצְכֶם. אָמַר רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחַאי: שׁוֹטֶה הָיָה זֶה, מָשָׁל לְמֶלֶךְ וְכוּ' בְּסִפְרֵי פָּרָשַׁת וְהָיָה עֵקֶב (דברים ז יב). הָיָה לוֹ לוֹמַר "אֶל אֶרֶץ יָפָה מֵאַרְצְכֶם", אֶלָּא שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לְסַפֵּר בְּגָנוּתָהּ:

פסוק יט

וְכִי הִצִּילוּ אֶת שֹׁמְרוֹן מִיָּדִי. וּבְנֵי שׁוֹמְרוֹן הָיוּ עוֹבְדִים לֵאלֹהֵי אֲרָם שְׁכֵינֵיהֶם, וַחֲמָת הִיא מֵאֲרָם:

פסוק כב
קְרוּעֵי בְגָדִים. עַל שֶׁשָּׁמְעוּ גְּדוּפֵי הַשֵּׁם (סנהדרין ס א), וְהֵיא כְּמוֹ בִּרְכַּת הַשֵּׁם:

פרק לז

פסוק ג
וְתוֹכֵחָה. אשפרובמנ"ט בלע"ז, הָאוֹבְיִם מוֹכִיחִים בְּהַצָּלָחָתָם לֵאמֹר: "יֵדֵינוּ רָמָה" (דברים לב:כז) וְאֵין אֱלֹהִים כֵּאלֹהֵינוּ:
כִּי בָאוּ בָנִים. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בָּנָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:
עַד מַשְׁבֵּר וְכֹחַ אַיִן לְלֵדָה עֵת צָרָה, הַדּוֹמָה לְאִשָּׁה הַיּוֹשֶׁבֶת עַל הַמַּשְׁבֵּר, וְאֵין כֹּחַ לַוָּלָד לָצֵאת:

פסוק ד
וְהוֹכִיחַ בַּדְּבָרִים. הִגִּיד כֹּחוֹ וְהֶרְאָה הַצְלָחָתוֹ, **וְהוֹכִיחַ** – אישפרוביי"ר בלע"ז:

פסוק ז
וְשָׁמַע שְׁמוּעָה. מִיָּד, זוֹ שְׁמוּעַת תִּרְהָקָה מֶלֶךְ כּוּשׁ (ישעיהו לז:ט), וּמִתּוֹךְ כָּךְ יֵלֵךְ מֵעָלֶיכֶם הַפַּעַם הַזֹּאת לְהִלָּחֵם עִם תִּרְהָקָה, וְאֵין זוֹ שִׁיבָה לְאַרְצוֹ; וְאַחַר כָּךְ יָשׁוּב הֵלוֹם, וַאֲנִי עָתִיד לַהֲשִׁיבוֹ לְאַרְצוֹ וּלְהַפִּילוֹ שָׁם **בַּחֶרֶב**:

פסוק ט
וַיִּשְׁמַע. מֶלֶךְ אַשּׁוּר:
עַל תִּרְהָקָה. לֵאמֹר יָצָא תִּרְהָקָה לְהִלָּחֵם אִתָּךְ:
וַיִּשְׁמַע וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים. אֵין 'וַיִּשְׁמַע' הַשֵּׁנִי כְּמוֹ 'וַיִּשְׁמַע' הָרִאשׁוֹן: הָרִאשׁוֹן לְשׁוֹן 'שְׁמוּעָה', וְהַשֵּׁנִי לְשׁוֹן 'קַבָּלָה'. קִבֵּל דִּבְרֵי הַשְּׁלוּחִים וַיִּיטְבוּ בְּעֵינָיו לָתֵת לֵב לְהִסְתַּלֵּק מֵעַל יְרוּשָׁלַיִם, לְהִלָּחֵם תְּחִלָּה עִם כּוּשׁ:
וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל חִזְקִיָּהוּ. לְהוֹדִיעוֹ שֶׁאֵינוֹ מִסְתַּלֵּק לְגַמְרֵי, אֶלָּא עַל מְנָת לָשׁוּב:

פסוק יב
עֶדֶן. שֵׁם מַלְכוּת, כְּמָה דְאַתְּ אָמַר (יחזקאל כז:כג) "חָרָן וְכַנֵּה וְעֶדֶן":

פסוק יג
הֲנַע וְעִוָּה. הֱנִיעֻהוּ וְעִוָּהוּ מֶלֶךְ אַשּׁוּר, הֶחֱרִיבָם וְטִלְטְלָם מִמְּקוֹמָם:

פסוק יח
אָמְנָם ה'. אֱמֶת הוּא כִּי **הֶחֱרִיבוּ מַלְכֵי אַשּׁוּר**:

אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת וְאֶת אַרְצָם. **הָאֲרָצוֹת** – רָאשֵׁי הַמְּדִינוֹת, וְאֶת אֶרֶץ הַסְּמוּכָה לָהֶם. עָרֵי הַמַּמְלָכָה אֲשֶׁר הֵנָּם רֹאשׁ לַמְּדִינוֹת קוֹרֵא 'אֲרָצוֹת', וּשְׁאָר הַמְּחוֹזוֹת אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם קוֹרֵא 'אַרְצָם'. וּבְסֵפֶר מְלָכִים (מלכים ב יט:יז) כָּתוּב "אֶת הַגּוֹיִם וְאֶת אַרְצָם", וְלָשׁוֹן אֶחָד הוּא:

פסוק יט

וְנָתַן. כְּמוֹ "וְנָתוֹן אוֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם" (בראשית מא:ג), לְשׁוֹן 'פְּעוֹל', 'שְׁמוֹר', 'זְכוֹר', דוננ"ט בלע"ז:

עֵץ וָאֶבֶן הֵם, לְפִיכָךְ לֹא הָיָה בָּהֶם כֹּחַ, **וַיְאַבְּדוּם** מָלְךְ אַשּׁוּר:

פסוק כד

מְרוֹם הָרִים. הַר הַבַּיִת:

יַרְכְּתֵי לְבָנוֹן. בֵּית הַמִּקְדָּשׁ (ספרי דברים כח):

וְאֶכְרֹת קוֹמַת אֲרָזָיו. לֹא אֵלֵךְ לְאַרְצוֹ עַד אֲשֶׁר אַחֲרִיבֶנּוּ:

קְצוֹ. סוֹפוֹ:

יַעַר כַּרְמְלוֹ. טוּב שִׁבְחוֹ וְכֹבֶד חָזְקוֹ:

פסוק כה

אֲנִי קָרִתִּי וְשָׁתִיתִי. כְּלוֹמַר: הִתְחַלְתִּי בְּכָל מַעֲשַׂי וְגָמַרְתִּי וְהִצְלַחְתִּי, כָּזֶה הַכּוֹרֶה בּוֹר וּמוֹצֵא **מַיִם** וּמַצְלִיחַ, לְשׁוֹן 'מָקוֹר':

וְאַחֲרֵב בְּכַף פְּעָמַי. אִם בָּאתִי לְצוּר עַל עִיר הַבְּטוּחָה בְּחֹזֶק נַהֲרוֹתֶיהָ, הֵבֵאתִי עָלֶיהָ גְּיָסוֹת רַבִּים וְכָלוּ מֵימֵי נַהֲרוֹתָם בְּשִׁתִּית בְּהֶמְתָּם וּמִדְרַךְ כַּף רַגְלֵיהֶם:

וְאַחֲרֵב. לְשׁוֹן הוֹוֶה, כְּלוֹמַר: כֵּן דַּרְכִּי תָּמִיד:

יְאֹרֵי מָצוֹר. יְאוֹרֵי עִיר הַבָּאָה בְּמָצוֹר עַל יְדֵי יְאוֹרוֹת:

פסוק כו

הֲלֹא שָׁמַעְתָּ. וְלָמָּה תִּתְפָּאֵר? אֵין זֶה שֶׁלְּךָ, כִּי גְּזֵרָה הִיא מִלְּפָנַי זֶה שָׁנִים רַבּוֹת, שֶׁתִּהְיֶה אַתָּה פּוֹרֵעַ פֶּרְעָנוּת מִן הָעוֹבְדֵי כוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו י:ה) "הוֹי אַשּׁוּר שֵׁבֶט אַפִּי":

הֲלֹא שָׁמַעְתָּ לְמֵרָחוֹק. יוֹתֵר מִשִּׁבְעִים שָׁנָה שֶׁנִּתְנַבֵּא עָמוֹס (עמוס א:א) "שְׁנָתַיִם לִפְנֵי הָרַעַשׁ" (עמוס ז:יא) "וְיִשְׂרָאֵל גָּלֹה יִגְלֶה מֵעַל אַדְמָתוֹ", מֵאָז יֵשׁ לְךָ לִשְׁמוֹעַ שֶׁעָשִׂיתִי וְהִכְנַעְתִּי פֶּרְעָנִיּוּת זוֹ:

מִימֵי קֶדֶם. מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית עָלְתָה עַל לִבִּי אוֹתָהּ גְּזֵרָה שֶׁנִּגְזְרָה עָלֶיךָ, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ל:לג): "כִּי עָרוּךְ מֵאֶתְמוֹל תָּפְתֶּה גַּם הִיא לַמֶּלֶךְ הוּכָן". עַתָּה כְּשֶׁהִגְבַּרְתִּיךָ עַל הָעוֹבְדֵי

כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת הֲבִיאוֹתִיהָ לְאוֹתָהּ גְּזֵרָה, כְּדֵי שֶׁתְּהֵא לְהַשְׁאוֹת לְגַלִּים **נִצְּבִים עָרִים בְּצָרוֹת**, שֶׁתַּהֲרוֹג אֶת יוֹשְׁבֵיהֶן וְתִהְיֶיךָ שַׁאֲיָה מֵאָדָם וְיִתְעַתְּדוּ לְגַלִּים צוֹמְחִים יָרָק:

פסוק כז

וְיֹשְׁבֵיהֶן קִצְרֵי יָד. אֲנִי הִתַּשְׁתִּי אֶת כֹּחָן לְפָנֶיךָ:

וְשַׁדְמָה לִפְנֵי קָמָה. שְׁדֵמָה הוּא שֶׁקּוֹרִין אשטובל"א בלע"ז, הַנִּשְׁאָר בַּקַּרְקַע, שָׁרְשֵׁי הַקָּצִיר:

לִפְנֵי קָמָה. כְּשֶׁלֹּא הִגִּיעַ לְהִתְבַּשֵּׁל וּלְהַקְשׁוֹת, לָבֹא לִידֵי קָמָה, וְהוּא חַלָּשׁ וְרַךְ:

לִפְנֵי קָמָה. בְּטֶרֶם יִהְיֶה קָמָה:

פסוק כח

וְשִׁבְתְּךָ וְצֵאתְךָ וּבוֹאֲךָ יָדָעְתִּי. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וּמִיתְבָךְ בְּעֵצָה וּמִיפְקָךְ לְבָרָא לַאֲגָחָא קְרָבָא וּמִיתְיָךְ לְאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל גְּלִי קֳדָמַי". כְּשֶׁעָלְתָה מַחֲשָׁבָה בְּלִבְּךָ וְנוֹעַצְתָּ לְהַחֲרִיב אֶת בֵּיתִי, אֲנִי יָדַעְתִּי:

פסוק כט

הִתְרַגְּזְךָ. הִתְרַעַשְׁתָּ וְהִתְגַּבַּרְתָּ עָלַי:

שַׁאֲנַנְךָ. כְּמוֹ 'וּשְׁאוֹנְךָ':

חַחִי. כְּמִין טַבַּעַת הוּא, וְתוֹחֲבִין אוֹתוֹ בִּשְׂפַת בְּהֵמָה שֶׁעֲסָקֶיהָ רָעִים לְמוֹשְׁכָהּ בּוֹ:

וּמִתְגִּי. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "זְמַם", וְהוּא שֶׁל בַּרְזֶל, וְתוֹחֲבִין אוֹתוֹ בְּנַחִירֵי הַנַּאקָה; וְהוּא שֶׁשָּׁנִינוּ "וְנָאקָה בַּחֲטָם" בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (משנה שבת ה א). (צְרִיךְ עִיּוּן כִּי מֵהַפְּסוּק נִרְאֶה לְהֶדְיָא לְהֵיפֶךְ, כִּי חַח בַּחֲטָם וּמֶתֶג בַּשְּׂפָה):

פסוק ל

וְזֶה לְךָ הָאוֹת. הַדִּבּוּר הַזֶּה אֵינוֹ לְסַנְחֵרִיב, אֶלָּא הַנָּבִיא אָמַר לְחִזְקִיָּה: וְהַתְּשׁוּעָה הַזֹּאת תִּהְיֶה לְךָ לְאוֹת לְהַבְטָחָה אַחֶרֶת. הִנֵּה הֶחֱרִיבוּ הַלְּגְיוֹנוֹת אֶת כָּל הַזְּרָעִים וְנָדְעוּ אֶת כָּל הָאֵילָנוֹת, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַבְטִיחֲךָ שֶׁתִּסְתַּפְּקוּ הַשָּׁנָה הַזֹּאת בִּסְפִיחֵי הַזְּרָעִים שֶׁיִּצְמְחוּ מֵאֲלֵיהֶם:

אֲכוֹל הַשָּׁנָה. לֶאֱכוֹל הַשָּׁנָה **סָפִיחַ**:

וּבַשָּׁנָה הַשֵּׁנִית שָׁחִיס. הֵן סְפִיחֵי גִּדּוּעֵי אִילָנוֹת, כָּךְ הוּא בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כג); אֲבָל יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "כַּתְבַּתִּין" – סְפִיחֵי סְפִיחִים. **וְזֶה לְךָ הָאוֹת** – כְּשֶׁתִּרְאֶה שֶׁיִּתְקַיְּמִים דְּבָרַי שֶׁיָּשׁוּב סַנְחֵרִיב לְאַרְצוֹ וְיִפּוֹל, תַּאֲמִין שֶׁתִּתְקַיֵּם עוֹד הַבְטָחָה הַשְּׁנִיָּה:

פסוק לב

קִנְאַת ה' צְבָאוֹת. שֶׁיִּקָּנֵא לִשְׁמוֹ וְלֹא מֵחֲמַת זְכוּת שֶׁבְּיֶדְכֶם, לְמַדְנוּ (שבת נה א) שֶׁתְּמָה זְכוּת אֲבוֹת:

פסוק לג

וְלֹא יְקַדְּמֶנָּה מָגֵן. לֹא יַעֲרֹךְ לְפָנֶיהָ מָגֵן, כְּדִמְתַרְגֵּם "לְפָנַי" "קֳדָם":

וְלֹא יִשְׁפֹּךְ עָלֶיהָ סֹלְלָה. "לֹא יִצְבּוֹר עָלֶיהָ מְלִיתָא", אוֹמֵר אֲנִי הוּא שֶׁשּׁוֹפְכִין עָפָר וְצוֹבְרִין לְפָנֶיהָ הַחוֹמָה וְהַמִּגְדָּלוֹת לִבְנוֹת עָלֶיהָ כַּרְכּוֹם:

סֹלְלָה. עַל שֵׁם שֶׁסּוֹלְלִים וְכוֹבְשִׁין אוֹתָהּ בְּמַקָּבוֹת כְּדֵי שֶׁיִּתְקַשֶּׁה, וְתַרְגּוּמוֹ "מְלִיתָא" עַל שֵׁם שֶׁעוֹשִׁין לוֹ מִתְחִלָּה שְׁנֵי מְחִיצוֹת גֶּדֶר קָנִים, וְשׁוֹפְכִים הֶעָפָר בֵּינֵיהֶם, וְכוֹבְשִׁין אוֹתוֹ שָׁם לְאַחַר שֶׁמִּלְאוּ אֶת הַמְּחִיצוֹת. וְשָׁמַעְתִּי שֶׁפּוֹתְרִין אוֹתוֹ: זְרִיקַת אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת, שֶׁקּוֹרִין פוריר"א בלע"ז, אֲבָל אֵין בַּאֲבָנִים לְשׁוֹן 'שְׁפִיכָה' וְלֹא לְשׁוֹן 'סְלִילָה', וְאֵין לְשׁוֹן הַתַּרְגּוּם נוֹפֵל עַל פִּתְרוֹן זֶה:

פסוק לו

וַיֵּצֵא מַלְאַךְ ה' וגו'. לְאַחַר שֶׁהָלַךְ וְנִלְחַם עִם כּוּשׁ חָזַר וּבָא לִירוּשָׁלַיִם, וּבְאוֹתוֹ שָׁעָה וַיֵּצֵא מַלְאַךְ ה'. וְכָךְ שְׁנוּיָה בְּסֵדֶר עוֹלָם (פרק כג): "הִנְנִי נוֹתֵן בּוֹ רוּחַ וְשָׁמַע שְׁמוּעָה" כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁמַע עַל תִּרְהָקָה וְגוֹ'" (ישעיהו לז:ט). שְׁטַף שֶׁבָּנָא הַסּוֹכֵן וְסִיעָתוֹ וְהוֹלִיכָם בַּזִּיקִים, וְהָלַךְ לוֹ לְכוּשׁ וְלָקַח חֶמְדַּת כָּל הָאוֹצָרוֹת וּבָא לוֹ לִירוּשָׁלַיִם, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר (ישעיהו מה:יד): "יְגִיעַ מִצְרַיִם וְסַחַר כּוּשׁ עִלְּיִךְ יַעֲבֹרוּ" – זוֹ יְרוּשָׁלַיִם, "אַחֲרֶיךְ יֵלֵכוּ" – זֶה חִזְקִיָּהוּ. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה "וַיִּשְׁלַח אֶת תַּרְתָּן וְאֶת רַב סָרִיס", הֵם הַנִּזְכָּרִים בְּסֵפֶר מְלָכִים (מלכים ב יח:יז), וְהֵם הַמַּלְאָכִים שֶׁנֶּאֱמַר עֲלֵיהֶם שֶׁשָּׁלַח אַחַר הַשְּׁמוּעָה שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו לז:ט): "וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אֶל חִזְקִיָּהוּ", וְלֹא הֵם בָּאוּ עִם רַבְשָׁקֵה בִּשְׁלִיחוּת הָרִאשׁוֹן. וְעַל אוֹתָן הַסְּפָרִים הֵשִׁיבוּ יְשַׁעְיָהוּ (ישעיהו לז:כב): "בָּזָה לְךָ לָעֲגָה לְךָ". אוֹתָהּ שָׁעָה "וַיֵּצֵא מַלְאַךְ ה' וַיַּךְ וגו'". כֻּלָּם מְלָכִים קְשׁוּרֵי כְּתָרִים בָּרְאשֵׁיהֶם, וְקָטָן שֶׁבְּכֻלָּם הָיָה שַׂר עַל שְׁנֵי אֲלָפִים, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו לו:ח): "וְאֶתְּנָה לְךָ אַלְפַּיִם סוּסִים וְאֵיךְ תְּשִׁיב אֶת פְּנֵי פַּחַת אֶחָד וגו'". לְמַדְנוּ עַל קָטָן שֶׁבַּפַּחוֹתִים שֶׁהוּא שַׂר עַל אַלְפַּיִם אִישׁ, וְנָפְלוּ הֵם וּגְיָסוֹתָם:

פסוק לז

וַיֵּשֶׁב בְּנִינְוֵה. הִיא רֹאשׁ הַמַּלְכוּת, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית י:יא) "מִן הָאָרֶץ הַהִיא יָצָא אַשּׁוּר וַיִּבֶן אֶת נִינְוֵה":

פסוק לח

בֵּית נִסְרֹךְ. נֶסֶר מִתֵּיבָתוֹ שֶׁל נֹחַ, כְּדִמְפֹרָשׁ בְּאַגָּדַת חֵלֶק (סנהדרין צו א):

הִכֶּהוּ בַחֶרֶב. שֶׁאָמַר: "אִם תַּצִּיל אוֹתִי שֶׁלֹּא יַהַרְגוּנִי בְּנֵי מַלְכוּתִי, שֶׁהֵבֵאתִי בְּנֵיהֶם כָּאן וּמֵתוּ, אַקְרִיב שְׁנֵי בָּנַי לְפָנֶיךָ". עָמְדוּ וַהֲרָגוּהוּ:

פרק לח

פסוק א

בַּיָּמִים הָהֵם. שְׁלֹשָׁה יָמִים לִפְנֵי מַפַּלְתּוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב חָלָה חִזְקִיָּהוּ, וְיוֹם שְׁלִישִׁי כְּשֶׁעָלָה בֵּית ה' הוּא יוֹם מַפַּלְתּוֹ שֶׁל סַנְחֵרִיב, וְהוּא יוֹם טוֹב רִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח:

כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תִחְיֶה. מֵת אַתָּה בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא תִחְיֶה לָעוֹלָם הַבָּא, מְשׁוּם דְּלָא נְסִיבַת אִיתְתָא וכו', כְּדְאִיתָא בִּבְרָכוֹת (ברכות י ב):

פסוק ג

אָנָּה ה'. אַיֵּה רַחֲמָנוּתְךָ?

פסוק ה

הִנְנִי יוֹסִף. הִנְנִי הוּא אֲשֶׁר יוֹסִיף **עַל יָמֶיךָ**:

פסוק ו

וּמִכַּף מֶלֶךְ אַשּׁוּר אַצִּילְךָ. לְמַדְנוּ שֶׁלִּפְנֵי מַפֶּלֶת סַנְחֵרִיב חָלָה:

פסוק ז

וְזֶה לְךָ הָאוֹת. שֶׁתִּתְרַפֵּא וְיִתְוַסְּפוּ **יָמֶיךָ**, כַּמְפוֹרָשׁ לְמַטָּה (ישעיהו לח:כב), וּבְמִלָּכִים (מלכים ב כ:ח) שֶׁאַל לוֹ: "מָה אוֹת כִּי אֵעֶלֶה":

פסוק ח

הִנְנִי מֵשִׁיב. אֶחוֹרַנִּית **עֶשֶׂר מַעֲלוֹת אֶת הַצֵּל אֲשֶׁר יָרְדָה**:

צֵל הַמַּעֲלוֹת. כְּמִין מַדְרֵגוֹת, עֲשׂוּיוֹת כְּנֶגֶד הַחַמָּה, לִבְחוֹן בָּהֶם שְׁעוֹת הַיּוֹם כְּעֵין אוֹרְלוֹגִין שֶׁעוֹשִׂין הָאֻמָּנִין:

אֲשֶׁר יָרְדָה. מִהֲרָה לֵירֵד, וְנִתְקַצֵּר הַיּוֹם עֶשֶׂר שָׁעוֹת בְּיוֹם שֶׁמֵּת אָחָז כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהוּ מַסְפִּידִין אוֹתוֹ, וְעָלוּ עַכְשָׁיו לַאֲחוֹרֵיהֶם בְּיוֹם שֶׁנִּתְרַפֵּא חִזְקִיָּהוּ, וְנִתּוֹסְפוּ עַל הַיּוֹם עֶשֶׂר שָׁעוֹת (סנהדרין צו א):

פסוק ט

מִכְתָּב. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּתָב אוֹדָאָה עַל נִיסָא דְּאִיתְעֲבִיד לְחִזְקִיָּה":

פסוק י

אֲנִי אָמַרְתִּי בִּדְמִי יָמַי. כְּשֶׁרָאִיתִי יָמַי בִּדְמִי, בְּשִׁמָּמוֹן וְחֻרִישָׁה, כְּמוֹ "נִדְמָה כָּל עַם כְּנַעַן" (צפניה א:יא). כְּלוֹמַר: כְּשֶׁחָלִיתִי אָמַרְתִּי **"אֵלְכָה בִּשַׁעֲרֵי שְׁאוֹלִי"** – עַתָּה אָמוּת, לְפִי שֶׁעַד אוֹתוֹ הַיּוֹם לֹא נִתְרַפֵּא חוֹלֶה (פרקי דרבי אליעזר נב):

פֻּקַּדְתִּי יֶתֶר שְׁנוֹתָי. כְּמוֹ (במדבר לא:מט) "לֹא נִפְקַד מִמֶּנּוּ אִישׁ" – נֶחְסַרְתִּי שְׁאָר שְׁנוֹתַי. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "עַל דּוּכְרָנִי לְטַב אִיתוֹסְפוּ עַל שְׁנַי", נִפְקְדְתִּי לְטוֹבָה וְנִתְיַתְּרוּ שְׁנוֹתַי:

פסוק יא

(תוספת **אָמַרְתִּי לֹא אֶרְאֶה יָהּ**. לֹא אֶשְׁתַּמֵּשׁ עוֹד בַּשֵּׁם שֶׁל יָהּ:

בְּאֶרֶץ הַחַיִּים. חַיִּים מִשְׁתַּמְּשִׁין בּוֹ, אֲבָל הַמֵּתִים אֵינָם רַשָּׁאִין, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים קטו:יז): "לֹא הַמֵּתִים יְהַלְלוּיָהּ". חֹק לַמֵּתִים שֶׁאֵין מַזְכִּירִין שֵׁם בֶּן שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת לְעוֹלָם עד כאן):

בְּאֶרֶץ הַחַיִּים. בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ:

לֹא אַבִּיט אָדָם. חַי **עוֹד**:

עִם יוֹשְׁבֵי חָדֶל. שֶׁאֶהְיֶה עִם הַמֵּתִים הַיּוֹשְׁבִים בְּאֶרֶץ חֻדְלָה וּמְנוּעָה מִן הַחַיִּים:

פסוק יב

דּוֹרִי נָסַע וְנֶגְלָה מִנִּי. בְּנֵי דוֹרִי נָסְעוּ מִמֶּנִּי. **נָסַע**. כְּמוֹ 'נִסְחוּ', כְּמוֹ "בַּל יִסַּע יְתֵדוֹתָיו" (ישעיהו לג:כ):

כְּאֹהֶל רֹעִי. כְּאֹהֶל רוֹעֵי בְּהֵמָה, שֶׁמַּסִּיעוֹ מִכָּאן וְתוֹקְעוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר, כְּשֶׁכָּלָה מִרְעֶה זֶה: **קִפַּדְתִּי**. הִכְרַתִּי מַהֵר **חַיַּי כָּאוֹרֵג** הַמְמַהֵר לֶאֱרוֹג, כָּל זֶה הָיִיתִי סָבוּר. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "כְּנַחַל גְּדוּדִין", כְּנַחַל הַמּוֹשֵׁךְ בֵּין גְּדוֹת גְּבוֹהִין שֶׁאֵינוֹ מִתְפַּשֵּׁט, וּמִתּוֹךְ כָּךְ מֵימָיו קַלִּים לָרוּץ. וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּא נַחַל חָרִיף שֶׁשְּׁמוֹ אוֹרֵג, וְהוּא שֶׁאָמַר (איוב ז:ו) "יָמַי קַלּוּ מִנִּי אָרֶג", "חָלְפוּ עִם אֳנִיּוֹת אֵבֶה" (איוב ט:כו):

מִדַּלָּה יְבַצְּעֵנִי. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מִיקַר מַלְכוּתִי אֲנָא גָּלֵי". סָבוּר הָיִיתִי שֶׁעַתָּה יְבַצְּעֵנִי מִכָּל כְּבוֹדִי. דַּלָּה לְשׁוֹן 'גַּבֵּהּ', וְכֵן "וְדַלַּת רֹאשֶׁךָ" (שיר השירים ז:ו):

מִיּוֹם וְעַד לַיְלָה תַּשְׁלִימֵנִי. כְּמוֹ "מִזָּכָר וְעַד נְקֵבָה" (במדבר ה:ג), כְּלוֹמַר: מִיָּמִים וּמִלֵּילוֹת תְּכַלֵּנִי, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "יְמָמִי וְלֵילָוָתִי שְׁלִימוּ":

פסוק יג

שִׁוִּיתִי. עִצְמִי כָּל הַלַּיְלָה לְסָבוֹל יִסּוּרֵי חֹלִי, וְנִתְגַּבַּרְתִּי **כָּאֲרִי** לְסָבוֹל:

כֵּן יְשַׁבֵּר כָּל עַצְמוֹתָי. כְּמוֹ (שמות א:יב) "כֵּן יִרְבֶּה וְכֵן יִפְרֹץ". כָּל מַה שֶּׁאֲנִי מִתְגַּבֵּר, כֵּן יְגַבֵּר הַחֹלִי עָלַי לְשָׁבְרוֹר כָּל עַצְמוֹתַי:

פסוק יד

כְּסוּס. כְּמוֹ "כְּסִיס" (ירמיהו ח:ז), וְהוּא שֵׁם עוֹף:

כְּסוּס עָגוּר. כְּמוֹ 'כְּסוּס וְעָגוּר'. (דבר אחר) כְּעוֹף זֶה שֶׁתְּפָשׁוּהוּ בִּגְרוֹנוֹ וְהוּא מְצַפְצֵף, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּסוּסְיָא דְּאִתְיָד וּמְצַיְּיף":

עָשְׁקָה לִי. כְּמוֹ 'עֲשׂוֹק אוֹתִי', לְקַחֲנִי מִיָּד מַלְאַךְ הַמָּוֶת וְעָרְבֵנִי לְהִנָּצֵל, לְשׁוֹן 'עֲרֵבוּת', גרנטיא"ה בלע"ז, כְּמוֹ (תהלים קיט:קכב) "עָרֹב עַבְדְּךָ לְטוֹב":

עָשְׁקָה לִי. עֲשׂוֹק אוֹתִי מִיָּדוֹ, כַּאֲשֶׁר תֹּאמַר: "רְפָא נָא לָהּ" (במדבר יב:יג) רְפָא אוֹתָהּ:

פסוק טו

מָה אֲדַבֵּר. שֶׁבַח וְקִלּוּסִין לְפָנָיו, וַהֲרֵי **אָמַר לִי** נֶחָמוֹת, **וְהוּא** עָשָׂאן:

אֲדַבְּרָה כָל שְׁנוֹתַי. כְּמוֹ "וַתִּדַּד שְׁנָתָי" (בראשית לא:מ). אֶתְנוֹדֵד מִכָּל שְׁנָתַי לְקַלֵּס לְפָנָיו. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם שְׁנוֹתַי לְשׁוֹן 'שְׁנִים':

עַל מַר נַפְשִׁי. שֶׁהָיְתָה מָרָה, וְנִחַמְתָּנִי:

פסוק טז

אֲדֹנָי עֲלֵיהֶם יִחְיוּ. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "ה' עַל כָּל מֵיתַיָּא אֲמַרְתְּ לַאֲחָיָאה":

וּלְכָל בָּהֶן חַיֵּי רוּחִי. "וְקָדָם כֻּלְּהוֹן אַחְיֵיתָא חַיֵּי רוּחִי" (תרגום יונתן). וַאֲנִי אוֹמֵר לְפִי פְּשׁוּטוֹ: **ה' עֲלֵיהֶם**. עַל שְׁנוֹתַי הַנִּזְכָּרִים לְעֵיל:

אֲדַבְּרָה כָל שְׁנוֹתַי. ה' שִׁכֵּן שִׁכְנוֹ וְחִסְּדוֹ עֲלֵיהֶם, וְאָמַר לִי עַל פִּי נְבִיאוֹ **יִחְיוּ**.

וּלְכָל בָּהֶן חַיֵּי רוּחִי. וּלְכָל דָּבָר אֲשֶׁר תִּלּוּיִין בָּהֶן חַיֵּי רוּחִי, אָמַר **ה' עֲלֵיהֶם** וְיִחְיוּ:

וְתַחֲלִימֵנִי. מֵעַתָּה יָדַעְתִּי שֶׁתַּחֲלִימֵנִי וְתַחֲיֵנִי. **תַּחֲלִימֵנִי**, תַּבְרִיאֵנִי וּתְחַזְּקֵנִי, כְּמוֹ (איוב לט:ד) "יַחְלְמוּ בְנֵיהֶם":

פסוק יז

הִנֵּה לְשָׁלוֹם מַר לִי מָר. כְּשֶׁנִּתְבַּשַּׂרְתִּי שָׁלוֹם אַף הוּא לִי מַר, שֶׁהֲרֵי תָּלוּ לִי הָרְפוּאָה בִּזְכוּת אֲחֵרִים: "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָוִד אָבִיךָ" (ישעיהו לח:ה), "לְמַעֲנִי וּלְמַעַן דָּוִד עַבְדִּי" (ישעיהו לז:לה). כְּאן הוֹדַעְתַּנִי שֶׁאֲנִי חוֹטֵא (ברכות י ב). כָּךְ פֵּרְשׁוּ חֲכָמִים, אֲבָל לְפִי יְשׁוּבוֹ הַמִּקְרָא מַשְׁמַע **הִנֵּה לְשָׁלוֹם מַר לִי מָר** – כְּשֶׁנִּתְבַּשַּׂרְתִּי מֵאִתְּךָ לְהוֹשִׁיעֵנִי מִיַּד סַנְחֵרִיב, מַר לִי מַר עַל חֶלְיִי, שֶׁהָיִיתִי נָטוּי לָמוּת וְלֹא שָׂמַחְתִּי בַּבְּשׂוֹרָה, **וְאַתָּה** בְּטוּבְךָ **חָשַׂקְתָּ נַפְשִׁי** מִבְּלִי רֶדֶת שַׁחַת:

פסוק יח

כִּי לֹא שְׁאוֹל תּוֹדֶךָּ. אִם הָיִיתִי מֵת, לֹא הָיִיתִי מוֹדֶה לְךָ עַל הַנֵּס שֶׁל מַפֶּלֶת סַנְחֵרִיב, וְלֹא הָיִיתִי סוֹבֵר אֶל אֲמִתַּת הַבְּטָחָתְךָ שֶׁהִבְטַחְתַּנִי עָלָיו:

פסוק יט

חַי חַי. לְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם חַיִּים, כְּלוֹמַר: כְּשֶׁיֵּשׁ בְּנֵי אָדָם חַיִּים בָּעוֹלָם, זֶה חַי וְזֶה חַי, יוֹצֵאת הַהוֹדָאָה מִבֵּינֵיהֶם. (ספרים אחרים: **חַי חַי** אַתָּה חַי וְנָאֶה לְהוֹדוֹת לְחַי.)

יוֹדִיעַ. אשישפ"ר בלע"ז:

אֶל אֲמִתֶּךָ. הָאָב מוֹדִיעַ וּמְכַוֵּן דַּעַת בְּנוֹ אֶל אֲמִתֶּךָ, לְהַאֲמִין בְּךָ:

פסוק כא

דְּבֶלֶת תְּאֵנִים. דְּבֶלֶת הָעֲשׂוּיָה מִתְּאֵנִים, כְּשֶׁהֵן לַחִין קְרוּיִין 'תְּאֵנִים', וּכְשֶׁנִּדְרָסִין בְּעִגּוּל קְרוּיִין דְּבֶלָה':

וְיִמְרְחוּ. וַיַּחֲלִיקוּהָ לְדָבְקָהּ **עַל הַשְּׁחִין**, וְנֵס בְּתוֹךְ נֵס הָיָה, שֶׁאַף בָּשָׂר חַי שֶׁנּוֹתְנִין עָלָיו דְּבֶלָה מַסְרִיחַ, אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נוֹתֵן דָּבָר הַמְחַבֵּל לְתוֹךְ דָּבָר הַמִּתְחַבֵּל וּמְרַפֵּא (מכילתא בשלח ויסע א):

פסוק כב

מָה אוֹת. מַה טּוֹב וּמַה נָּאֶה אוֹת זֶה הַנִּתָּן לִי, אֲשֶׁר **אֶעֱלֶה בֵּית ה'**:

פרק לט

פסוק א

וַיִּשְׁמַע כִּי חָלָה וַיֶּחֱזָק. הָיָה לָמוּד לֶאֱכוֹל בְּשָׁלֹשׁ שָׁעוֹת וְיָשֵׁן עַד תֵּשַׁע; כֵּיוָן שֶׁחָזַר גַּלְגַּל חַמָּה לְחִזְקִיָּהוּ, כְּשֶׁעָמַד מִשְׁנָתוֹ בְּתֵשַׁע שָׁעוֹת, מָצָא שֶׁהוּא שַׁחֲרִית; בִּקֵּשׁ לַהֲרוֹג אֶת כָּל עֲבָדָיו. אָמַר: "הִנַּחְתֶּם אוֹתִי יָשֵׁן יוֹמָם וְלַיְלָה עַד הַבֹּקֶר!" אָמְרוּ לוֹ: "נַגְלַגַּל חַמָּה הוּא שֶׁחָזַר". אָמַר לָהֶם: "וּמִי הֶחֱזִירוֹ?" אָמְרוּ לוֹ: "אֱלֹהָיו שֶׁל חִזְקִיָּהוּ וכו'"; כִּדְאִיתָא בְּתַנְחוּמָא (תנחומא כי תשא ה) וּבִפְסִיקְתָא (פסיקתא דרב כהנא ב ה):

פסוק ב

בֵּית נְכֹתוֹ. בֵּית גְּנָזָיו שֶׁל בְּשָׂמִים, כְּמוֹ (בראשית לז:כה) "נְכֹאת וּצְרִי וָלוֹט":

וְאֶת הַשֶּׁמֶן הַטּוֹב. יֵשׁ פּוֹתְרִים: שֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה (שמות ל:כב-לג), וְיֵשׁ אוֹמְרִים: הוּא שֶׁמֶן אֲפַרְסְמוֹן שֶׁהָיָה מָצוּי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהוּא פַּנַּג הָאָמוּר (יחזקאל כז:יז): "יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל הֵמָּה רֹכְלַיִךְ בְּחִטֵּי מִנִּית וּפַנַּג". וְרָאִיתִי בְּסֵפֶר יוֹסִיפוֹן שֶׁהוּא אֲפַרְסְמוֹן, וְגָדֵל בִּירִיחוֹ, לְכָךְ נִקְרָא יְרִיחוֹ עַל שֵׁם הֲרֵיחַ:

לֹא הָיָה דָּבָר. אַף סֵפֶר תּוֹרָה:

פסוק ג

מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ אֵלַי. זֶה אֶחָד מִשְּׁלֹשָׁה בְּנֵי אָדָם שֶׁבִּדְקָן הַמָּקוֹם: קַיִן וְחִזְקִיָּהוּ וּבִלְעָם. חִזְקִיָּהוּ הָיָה לוֹ לְהָשִׁיב: "אַתָּה נְבִיאוֹ שֶׁל מָקוֹם, וְלִי אַתָּה שׁוֹאֵל?" הִתְחִיל מִתְנָאֶה וְאוֹמֵר: "מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה בָּאוּ אֵלַי", לְפִיכָךְ נֶעֱנַשׁ, וְעַל שֶׁשָּׂמַח עֲלֵיהֶן וְהֶאֱכִילָן עַל שֻׁלְחָנוֹ. וְכֵן בִּלְעָם שֶׁאָמַר לוֹ "מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ" וְהֵשִׁיב וְאָמַר "בָּלָק בֶּן צִפּוֹר מֶלֶךְ מוֹאָב שָׁלַח אֵלַי" (במדבר כב:ט-י). וְכֵן קַיִן שֶׁאָמַר לוֹ "אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" (בראשית ד:ט), הָיָה לוֹ לוֹמַר: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, הֲלֹא כָּל הַנִּסְתָּרוֹת גְּלוּיוֹת לְךָ וְכוּ', כִּדְאִיתָא בְּתַנְחוּמָא:

פסוק ו

לֹא יִוָּתֵר דָּבָר. מִדָּה כְּנֶגֶד מִדָּה, כְּנֶגֶד "לֹא הָיָה דָבָר" (ישעיהו לט:ד):

פסוק ז

וּמִבָּנֶיךָ. הֵם חֲנַנְיָה, מִישָׁאֵל וַעֲזַרְיָה (דניאל א:ו):

פסוק ח

טוֹב דְּבַר ה'. מֵאַחַר שֶׁבְּיָמַי יִהְיֶה שָׁלוֹם:

פרק מ

פסוק א

נַחֲמוּ נַחֲמוּ. חוֹזֵר עַל נְבוּאוֹתָיו הָעֲתִידוֹת, לְפִי שֶׁמִּכָּאן וְעַד סוֹף הַסֵּפֶר דִּבְרֵי נֶחָמוֹת, הִפְסִיק פָּרָשָׁה זוֹ בֵּינָם לְבֵין הַפֻּרְעָנוּת. נַחֲמוּ אַתֶּם נְבִיאַי, נַחֲמוּ אֶת עַמִּי:

פסוק ב

כִּי מָלְאָה צְבָאָהּ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "עֲתִידָה דְּתִיתְמְלִי מֵעַם גָּלוּוּתָהָא", כְּמוֹ "כִּי מָלְאָה מִצְבָאָהּ". וְיֵשׁ פּוֹתְרִין צְבָאָהּ כְּמוֹ (איוב ז:א) "הֲלֹא צָבָא לֶאֱנוֹשׁ עֲלֵי אָרֶץ":

נִרְצָה. נִתְפַּיֵּס:

כִּי לָקְחָה וגו'. "אֲרֵי קַבִּילַת כָּס תַּנְחוּמִין מִן קֳדָם ה' כְּאִלּוּ לָקַת עַל חַד תְּרֵין בְּכָל חַטָּאתָהָא". וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ יִתְּכֵן לְפָרֵשׁ כִּי לְקִחָה פּוּרְעָנוּת כְּפָלַיִם, וְאִם תֹּאמַר הֵיאַךְ מִדָּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְשַׁלֵּם לְאָדָם כְּפָלַיִם בְּחֶטְאוֹ, מָצִינוּ מִקְרָא מָלֵא (ירמיהו טז:יח) "וְשִׁלַּמְתִּי רִאשׁוֹנָה מִשְׁנֶה עֲוֹנָם וְחַטָּאתָם":

פסוק ג

קוֹל רוֹחַ הַקֹּדֶשׁ קוֹרֵא **בַּמִּדְבָּר**:

פַּנּוּ דֶּרֶךְ ה'. דֶּרֶךְ יְרוּשָׁלַיִם, לָשׁוּב גְּלִיּוֹתֶיהָ לְתוֹכָהּ:

פסוק ד

כָּל גֶּיא יִנָּשֵׂא וְהָהָר יִשְׁפָּל, הֲרֵי דֶּרֶךְ חֲלַקָּה וְשָׁוָה וְנוֹחָה:

וְהָרְכָסִים. הָרִים הַסְּמוּכִים זֶה לָזֶה, וּמִתּוֹךְ סְמִיכָתָן מוֹרֶד שֶׁבֵּינֵיהֶם זָקוּף וְאֵינוֹ מְעֻקָּם, שֶׁיְּהֵא נוֹחַ לְיֵרֵד וְלַעֲלוֹת (הָרְכָסִים מְתֻרְגָּם "גְּדוּדְיוֹ", לְשׁוֹן גּוֹבַהּ כְּמוֹ 'גְּדוּדֵי הַנָּהָר'):

הָרְכָסִים. כְּמוֹ "וְיִרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן" (שמות כח:כח):

לְבִקְעָה. קנפנייא בלע"ז, אֶרֶץ חֲלַקָּה וְשָׁוָה:

פסוק ו

קוֹל. מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **אוֹמֵר** אֵלַי: **"קְרָא"**:

וָאֹמַר. רוּחִי אֵלָיו: **"מָה אֶקְרָא?"** וְהַקּוֹל מְשִׁיבוֹ: "זֹאת קְרָא: **כָּל הַבָּשָׂר חָצִיר"** – כָּל הַמַּגְבִּיהִים תֵּהָפֵךְ גְּדֻלָּתָם וְתִהְיֶה כֶּחָצִיר. (דבר אחר: **כָּל הַבָּשָׂר חָצִיר**) – סוֹף אָדָם לָמוּת, לְפִיכָךְ אִם אָמַר לַעֲשׂוֹת חֶסֶד הֲרֵי הוּא **כְּצִיץ הַשָּׂדֶה** אֲשֶׁר יְמוֹלֵל וְיִבַשׁ וְאֵין לִסְמוֹךְ עָלָיו, שֶׁאֵין בְּיָדוֹ לְקַיֵּם שֶׁמָּא יָמוּת, שֶׁכְּשֶׁיִּבַּשׁ **חָצִיר נָבֵל צִיץ**, כֵּן כְּשֶׁמֵּת הָאָדָם בָּטְלָה הַבְטָחָתוֹ. אֲבָל **דְּבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם** כִּי הוּא חַי וְקַיָּם וּבְיָדוֹ לְקַיֵּם, לְפִיכָךְ **עַל הַר גָּבֹהַ עֲלִי** וּבַשְּׂרִי **מְבַשֶּׂרֶת צִיּוֹן** (ישעיהו מ:ט), כִּי מִפִּי הַחַי **לְעוֹלָם** הִיא הַבְטָחַת הַבְּשׂוֹרָה:

וְכָל חַסְדּוֹ כְּצִיץ הַשָּׂדֶה. כִּי "חֶסֶד וְגוֹי חַטָּאת" (משלי יד:לד):

פסוק ז

נָבֵל. כָּמַשׁ:

פסוק ט

מְבַשֶּׂרֶת צִיּוֹן. "נְבִיאָה דִּמְבַשְּׂרִין לְצִיּוֹן", וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר: "רַגְלֵי מְבַשֵּׂר" (ישעיהו נב:ז), זָכוּ – קַל כְּזָכָר, לֹא זָכוּ – תֹּשׁ כִּנְקֵבָה, וּמֵאַחֵר פְּעָמָיו עַד הַקֵּץ:

פסוק י

בְּחָזָק יָבוֹא. עַל הָאֻמּוֹת לִפְרַע:

הִנֵּה שְׂכָרוֹ אִתּוֹ. מְזֻמָּן אִתּוֹ לַצַּדִּיקִים:

וּפְעֻלָּתוֹ. שְׂכַר פְּעֻלָּה שֶׁעָלָיו לִתֵּן לָהֶם:

פסוק יא

כְּרֹעֵה. אֲשֶׁר **עֶדְרוֹ יִרְעֶה, בִּזְרֹעוֹ** מְקַבֵּץ **טְלָאִים וּבְחֵיקוֹ** נוֹשְׂאֵם:

עָלוֹת יְנַהֵל. "מְיַנֵּיקְתָא בְּנִיחַ מְדַבַּר" (תרגום יונתן), הַצֹּאן הַמְּנִיקוֹת:

יְנַהֵל. כְּמוֹ 'מְנַהֵל':

פסוק יב

מִי מָדַד וְגוֹ'. כָּל זֶה הָיָה בּוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת, וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כֹּחַ לִשְׁמוֹר הַבְטָחוֹת הַלָּלוּ:

בְּשָׁעֲלוֹ. בַּהֲלִיכָתוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "דָּרַכְתָּ בְיָם סוּסֶיךָ" (חבקוק ג:טו). **בְּשָׁעֲלוֹ** כְּמוֹ "בְּמִשְׁעוֹל הַכְּרָמִים" (במדבר כב:כד) – שְׁבִיל. דָּבָר אַחֵר: 'שַׁעַל' שֵׁם כְּלִי הוּא, וְכֵן "בְּשַׁעֲלֵי שְׁעוֹרִים" (יחזקאל יג:יט):

תְּכֵן. אמולאי"ר בלע"ז, לְשׁוֹן מִדָּה וּמְנָיָן, כְּמוֹ "וְתִכֶּן לִבֵנִים תִּתֵּנוּ" (שמות ה:יח):

וְכָל בַּשָּׁלִישׁ. וּמָדַד בְּשָׁלִישִׁיּוֹת: שָׁלִישׁ מִדְבָּר, שָׁלִישׁ יִשּׁוּב, שָׁלִישׁ יַמִּים וּנְהָרוֹת. לָשׁוֹן אַחֵר: **בַּשָּׁלִישׁ** מִגּוּדָל וְעַד אַמָּה, שָׁלִישׁ לָאֶצְבָּעוֹת. וּמְנַחֵם פֵּרֵשׁ שֶׁהוּא שֵׁם כְּלִי, וְכֵן "וַתִּשְׁקֹמוֹ בִּדְמָעוֹת שָׁלִישׁ" (תהלים פ:ו):

וְשָׁקַל בַּפָּלֶס הָרִים. הַכֹּל לְפִי הָאָרֶץ: הַר כָּבֵד תָּקַע בְּאֶרֶץ קָשָׁה, וְהַקַּלִּים בְּאֶרֶץ רַכָּה:

פסוק יג

מִי תָכֵן. אֶת רוּחַ הַקֹּדֶשׁ בְּפִי הַנְּבִיאִים? **ה'** תְּכָנוֹ, וְכָדאי הוּא לְהֵאָמֵן:

וְאִישׁ עֲצָתוֹ יוֹדִיעֶנּוּ. רוּחוֹ, כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן. וּלְפִי מַשְׁמָעוֹ: **וְאִישׁ עֲצָתוֹ** מוֹסֵב לְרֹאשׁ הַמִּקְרָא מִי תְכֵן אֶת רוּחוֹ, וּמִי אִישׁ עֲצָתוֹ אֲשֶׁר יוֹדִיעֶנּוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עֵצָה?

פסוק יד

אֶת מִי נוֹעָץ וַיְבִינֵהוּ. אֶת מִי מִן הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת נוֹעָץ, כְּמוֹ שֶׁנּוֹעָץ עִם הַנְּבִיאִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְרָהָם "וַה' אָמַר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם וגו'" (בראשית יח:יז):

וַיְבִינֵהוּ וַיְלַמְּדֵהוּ בְּאֹרַח מִשְׁפָּט. אֶת מִי מִן הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת עָשָׂה כֵּן, שֶׁלִּמְּדוֹ חָכְמָה כְּמוֹ שֶׁעָשָׂה לְאַבְרָהָם, שֶׁנָּתַן לֵב לְהַכִּירוֹ מֵאֵלָיו וּלְהָבִין בַּתּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי" (בראשית כו:ה), וְאוֹמֵר "לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה וגו'" (בראשית יח:יט), וְכִלְיוֹתָיו הָיוּ נוֹבְעוֹת חָכְמָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "אַף לֵילוֹת יִסְּרוּנִי כִלְיוֹתָי" (תהלים טז:ז). (**אֶת מִי נוֹעָץ וַיְבִינֵהוּ**. הָאִישׁ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, **הֵן כָּל גּוֹיִם** לְפָנָיו **כְּמַר מִדְלִי** וְאֵיךְ יְלַמְּדוּ לוֹ):

פסוק טו

הֵן גּוֹיִם כְּמַר מִדְלִי. הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת הַמְמָאֲנִים לְהַכִּיר אֶת בּוֹרְאָם, וְאֵין חֶשְׁבּוֹן לוֹ לְהַעֲמִיד מֵהֶם לִנְבִיאִים לְגַלּוֹת סוֹדוֹ:

כְּמַר מִדְלִי. כְּטִפָּה מָרָה הַמְטַפְטֶפֶת מִשּׁוּלֵי הַדְּלִי, וּמִשְׁקַע טִנֹּפֶת הַמַּיִם וְרוֹקְבִין הָעֵץ, לימונידי"א בלע"ז:

וּכְשַׁחַק מֹאזְנַיִם. שֶׁהַנַּחְשֶׁת מַעֲלֶה עִפּוּשׁ וּמַשְׁתַּחֵק:

כַּדַּק. אָבָק דַּק:

יִטּוֹל. כְּאָבָק הַנִּשָּׂא וְעוֹלֶה עַל יְדֵי רוּחַ, **כַּדַּק** אֲשֶׁר יִנָּטֵל:

פסוק טז

אֵין דֵּי בָּעֵר. עַל מִזְבְּחוֹ:

וְחַיְתוֹ. שֶׁל לְבָנוֹן, **אֵין דֵּי עוֹלָה**. דָּבָר אַחֵר: **וּלְבָנוֹן אֵין דֵּי בָּעֵר וגו'**. לְכַפֵּר עַל עָוֹן הָאֻמּוֹת:

פסוק יז

כְּאַיִן נֶגְדּוֹ. כְּאַיִן הֵם בְּעֵינָיו, וְאֵין חֶשְׁבִּין לְפָנָיו:

פסוק יט

נָסָךְ. לוֹ "מַסֵּכָה" (שמות לב:ד):

נָסָךְ חָרָשׁ. חָרָשׁ שֶׁל בַּרְזֶל נוֹסְכוֹ מִבַּרְזֶל אוֹ מִנְּחֹשֶׁת, וְאַחַר כָּךְ הַצּוֹרֵף מְרַקְּעוֹ בְּטַסֵּי זָהָב וּמְצַפֶּהוּ מִלְמַעְלָה:

וּרְתָקוֹת. שַׁלְשְׁלָאוֹת:

פסוק כ

הַמְסֻכָּן תְּרוּמָה. אוֹ אִם בָּא לַעֲשׂוֹתוֹ שֶׁל **עֵץ**, הַמְלֻמָּד לְהַבְחִין בֵּין עֵץ הַמִּתְקַיֵּם לִשְׁאָר עֵצִים שֶׁ**לֹּא יִרְקַב** מַהֵר **יִבְחָר**:

הַמְסֻכָּן. הַמְלֻמָּד, כְּמוֹ (במדבר כב:ל) "הַהַסְכֵּן הִסְכַּנְתִּי":

תְּרוּמָה. הַפְּרָשָׁה, בְּרִירַת הָעֵצִים:

פסוק כא

הֲלֹא תֵדָעוּ. מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ מִי יְסָדָהּ, וְאוֹתוֹ הָיָה לָכֶם לַעֲבוֹד:

פסוק כב

חוּג. לְשׁוֹן "מְחוּגָה" (ישעיהו מד:יג), עוּגָל, קומפ"ש בלע"ז:

וְיֹשְׁבֶיהָ. לְפָנָיו **כַּחֲגָבִים**:

כַּדֹּק. כִּירִיעָה, טיי"א בלע"ז:

פסוק כד

אַף בַּל נִטָּעוּ. אַף הָרֵי הֵם כְּמִי שֶׁלֹּא נִטָּעוּ:

אַף בַּל זֹרָעוּ. וְעוֹד יֶתֶר מִכָּאן, שֶׁיִּשְׁרְשׁוּ וְיֵעָקְרוּ כְּאִלּוּ לֹא זֹרָעוּ. זְרִיעָה פְּחוּתָה מִנְּטִיעָה:

בַּל שֹׁרַשׁ בָּאָרֶץ גִּזְעָם. לִכְשֶׁיֵּעָקְרוּ, לֹא יַשְׁרִישׁ הַגֶּזַע בָּאָרֶץ, שֶׁיִּהְיֶה מַחֲלִיף. כָּל 'שׁוֹרֶשׁ' שֶׁבַּמִּקְרָא טַעְמוֹ בְּאוֹת רִאשׁוֹנָה וּנְקוּדָה הָרֵי"שׁ פַּתַח, וְזֶה טַעְמוֹ לְמַטָּה וְנָקוּד קָמַץ, לְפִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן פּוֹעֵל, אינרצינ"י בלע"ז:

פסוק כו

מִי בָרָא אֵלֶּה. כָּל הַצָּבָא אֲשֶׁר תִּרְאוּ בַּמָּרוֹם:

מַרְב אוֹנִים. שֶׁיֵּשׁ לוֹ, וְשֶׁהוּא **אַמִּיץ כֹּחַ, אִישׁ** מֵהַצָּבָא **לֹא נֶעְדָּר** שֶׁלֹּא יִקָּרֵא בְּשֵׁם:

פסוק כז

לָמָּה תֹאמַר עַמִּי **יַעֲקֹב וּתְדַבֵּר** בַּגָּלוּת:

נִסְתָּרָה דַרְכִּי מֵה'. הֶעְלִים מִנֶּגֶד עֵינָיו כָּל מַה שֶּׁעָבַדְנוּהוּ, וְהִמְשִׁיל עָלֵינוּ אוֹתָם שֶׁלֹּא יְדָעוּהוּ:

וּמֵאֱלֹהַי מִשְׁפָּטִי יַעֲבוֹר. הֶעֱבִיר מִלְּפָנָיו מִשְׁפַּט הַגְּמוּל הַטּוֹב, שֶׁהָיָה לוֹ לְשַׁלֵּם לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ:

פסוק כח

בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ וְגוֹ' אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ. וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כֹּחַ כָּזֶה וְחָכְמָה כָּזוֹ, הוּא יוֹדֵעַ אֶת הַמַּחֲשָׁבוֹת. לָמָּה הוּא מְאַחֵר טוֹבָתְכֶם? אֶלָּא כְּדֵי לְכַלּוֹת אֶת הַפֹּשְׁעִים וּלְהַתִּם אֶת הַחַטָּאת עַל יְדֵי הַיִּסּוּרִין:

פסוק כט

נוֹתֵן לַיָּעֵף כֹּחַ. וְסוֹפוֹ לְהַחֲלִיף כֹּחַ לַעֲיֵפוּתְכֶם:

פסוק ל

וְיִעָפוּ נְעָרִים. גִּבּוֹרֵת הַכַּשְׁדִּים הַמְנֻעָרִים מִן הַמִּצְווֹת תִּיעָף:

וּבַחוּרִים כָּשׁוֹל יִכָּשֵׁלוּ. אוֹתָם שֶׁהֵם עַכְשָׁיו גִּבּוֹרִים וַחֲזָקִים, יִכָּשְׁלוּ, וְאַתֶּם קְוֵי ה' תַּחֲלִיפוּ כֹּחַ חָדָשׁ וְחָזָק:

פסוק לא

אֵבֶר. כָּנָף:

פרק מא

פסוק א

הַחֲרִישׁוּ אֵלַי. כְּדֵי לִשְׁמוֹעַ דָּבָר:

אִיִּים. אֻמּוֹת שֶׁל עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת:

יַחֲלִיפוּ כֹחַ. יִתְקַשְּׁטוּ וְיִתְחַזְּקוּ בְּכָל גְּבוּרָתָם, אוּלַי יַעַמְדוּ בַּדִּין בְּכֹחַ:

יִגָּשׁוּ. הֵלּוֹם, וְאָז מִשֶּׁיִּגָּשׁוּ **יְדַבֵּרוּ**:

לַמִּשְׁפָּט נִקְרָבָה. לְהוֹכִיחָם עַל פְּנֵיהֶם:

פסוק ב

מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח אוֹתוֹ, שֶׁצָּדָק יִקְרָאֵהוּ **לְרַגְלוֹ**; מִי הֵעִיר אֶת אַבְרָהָם לַהֲבִיאוֹ מֵאֲרָם, שֶׁהִיא בַּמִּזְרָח, וְצָדָק שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה, הִיא הָיְתָה לִקְרַאת רַגְלָיו בְּכָל אֲשֶׁר הָלַךְ:

יִתֵּן לְפָנָיו גּוֹיִם. מִי שֶׁהֵעִירוֹ מִמְּקוֹמוֹ לְהַסִּיעַ, הוּא נָתַן לְפָנָיו אַרְבָּעָה מְלָכִים וַחֲיָלוֹתֵיהֶם:

יִרְדֹּף. יִרְדֶּה:

יִתֵּן כָּעָפָר חַרְבּוֹ. "רְמָא כְּעַפְרָא קְטִילִין קֳדָם חַרְבֵּיהּ" (תרגום יונתן), נָתַן אֶת חַרְבּוֹ וְעוֹשֶׂה חֲלָלִים רַבִּים כֶּעָפָר, וְאֶת **קַשְׁתּוֹ** נָתַן מַרְבֶּה הֲרוּגִים וְנוֹפְלִים **כְּקַשׁ נִדָּף** (בראשית רבה מג ג):

פסוק ג

יִרְדְּפֵם יַעֲבוֹר שָׁלוֹם. הָלַךְ עַל מַעֲבְרוֹתָיו בְּשָׁלוֹם, לֹא נִכְשַׁל בְּרַדְפּוֹ אוֹתָם:

אֹרַח בְּרַגְלָיו לֹא יָבֹא. דֶּרֶךְ אֲשֶׁר לֹא בָּא קֹדֶם לָכֵן בְּרַגְלָיו, לֹא יָבֹא – לֹא הָיָה רָגִיל לָבֹא:

פסוק ד

מִי פָעַל וְעָשָׂה. לוֹ אֶת זֹאת? מִי שֶׁהוּא **קוֹרֵא הַדֹּרוֹת מֵרֹאשׁ** לְאָדָם הָרִאשׁוֹן, הוּא עָשָׂה לְאַבְרָהָם גַּם אֶת זֹאת:

אֲנִי ה' רִאשׁוֹן. לְהַפְלִיא פֶּלֶא וְלַעֲזוֹר:

וְאֶת אַחֲרֹנִים אֲנִי הוּא. אַף עִמָּכֶם, בָּנִים אַחֲרוֹנִים, אֶהְיֶה וַאֲעָזוֹר אֶתְכֶם:

פסוק ה

רָאוּ אִיִּים. עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הַגִּבּוֹרוֹת שֶׁאֶעֱשֶׂה **וְיִירָאוּ**:

קָרְבוּ וַיֶּאֱתָיוּן. זֶה אֵצֶל זֶה נֶאֱסָפִים לְהִלָּחֵם, כְּשֶׁיִּרְאוּ הַנִּאָלָה:

פסוק ו

אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְגוֹ' יֹאמַר חָזָק לַמִּלְחָמָה, אוּלַי יַעַמְדוּ לָהֶם אֱלֹהֵיהֶם:

פסוק ז

וַיְחַזֵּק חָרָשׁ. נוֹסֵךְ הַפֶּסֶל:

אֶת צֹרֵף. הַמְּרַקְּעוֹ בְּזָהָב:

מַחֲלִיק פַּטִּישׁ. בָּאַחֲרוֹנָה, כְּשֶׁהוּא מַכֶּה בְּנַחַת לְהַחֲלִיק אֶת הַמְּלָאכָה:

אֶת הוֹלֶם פָּעַם. הוּא הַמַּתְחִיל בָּהּ כְּשֶׁהִיא עֲשָׂת, וּמַכֶּה בְּכָל כֹּחוֹ:

אֹמֵר לַדֶּבֶק טוֹב הוּא. עַל אוֹתָן שֶׁהָיוּ מְחַזְּרִין אַחַר קַרְקַע טוֹבָה לְדַבֵּק בָּהּ עֲשָׁשִׂיוֹת בַּרְזֶל:

דֶּבֶק. שולדור"א בלע"ז:

וַיְחַזְּקֵהוּ. לַצֶּלֶם:

בְּמַסְמְרִים לֹא יִמּוֹט. כֻּלָּם יְחַזְּקוּ זֶה אֶת זֶה:

פסוק ח

וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עַבְדִּי, וְעָלַי יֵשׁ לַעֲזוֹר לְךָ. סוֹף הַמִּקְרָא **אַל תִּירָא כִּי אִתְּךָ אֲנִי**. כָּךְ נִרְאֶה לִי חִבּוּר הָעִנְיָן לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מד ז) דּוֹרֵשׁ כָּל הָעִנְיָן בְּמַלְכֵי צֶדֶק וְאַבְרָהָם:

רָאוּ אִיִּים. אוֹתָהּ מִלְחָמָה וְיִירָאוּ. שֵׁם נִתְיָרֵא מֵאַבְרָהָם, פֶּן יֹאמַר לוֹ: הֶעֱמַדְתָּ רְשָׁעִים אֵלּוּ בָּעוֹלָם, וְאַבְרָהָם נִתְיָרֵא מִשֵּׁם, לְפִי שֶׁהָרַג אֶת בְּנֵי עֵילָם שֶׁהֵם מִשֵּׁם:

אִיִּים. כְּשֵׁם שֶׁאֵיֵּי הַיָּם מִסְּיָמִין בָּעוֹלָם, כָּךְ אַבְרָהָם וְשֵׁם הָיוּ מִסְּיָמִין בָּעוֹלָם:

אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ יַעֲזֹרוּ. זֶה עוֹזֵר אֶת זֶה בִּבְרָכוֹת "בָּרוּךְ אַבְרָם" (בראשית יד:יט), וְזֶה עוֹזֵר אֶת זֶה בְּמַתָּנוֹת "וַיִּתֶּן לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל" (בראשית יד:כ):

וַיְחַזֵּק חָרָשׁ. זֶה שֵׁם, שֶׁהָיָה נַפָּח לַעֲשׂוֹת מַסְמְרוֹת וּבְרִיחִים לַתֵּבָה:

אֶת צוֹרֵף. זֶה אַבְרָהָם, שֶׁהוּא צוֹרֵף אֶת הַבְּרִיּוֹת לְקָרְבָּן אֶל הַשְּׁכִינָה:

אֶת הוֹלֵם פַּעַם. זֶה אַבְרָהָם, שֶׁהָלַם כָּל הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה פַּעַם אַחַת:

אוֹמֵר לַדֶּבֶק טוֹב הוּא. טוֹב לִדְבֵר בֵּאלוֹהַּ שֶׁל זֶה:

וַיְחַזְּקֵהוּ. שֵׁם לְאַבְרָהָם לִהְיוֹת דָּבֵק בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, **וְלֹא יִמּוֹט**:

וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עַבְדִּי אַבְרָהָם, שֶׁלֹּא הָיָה מְזֻרָע צַדִּיקִים, עָשִׂיתִי לוֹ כָּל זֹאת, וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עַבְדִּי, הַקָּנוּי לִי מִשְּׁנֵי אָבוֹת:

זֶרַע אַבְרָהָם אֹהֲבִי. שֶׁלֹּא הִכִּירַנִי מִתּוֹךְ תּוֹכָחָה וְלִמּוּד אֲבוֹתָיו, אֶלָּא מִתּוֹךְ אַהֲבָה:

פסוק ט

אֲשֶׁר הֶחֱזַקְתִּיךָ. לְקַחְתִּיךָ לְחֶלְקִי, כְּמוֹ (שמות ד:ד) "וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בּוֹ":

מִקְצוֹת הָאָרֶץ. מִשְּׁאָר הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת:

וּמֵאֲצִילֶיהָ. מִן הַגְּדוֹלִים שֶׁבָּהֶן:

קְרָאתִיךָ. בְּשֵׁם לְחֶלְקִי, "בְּנִי בְכוֹרִי יִשְׂרָאֵל" (שמות ד:כב):

וְלֹא מְאַסְתִּיךָ. כְּזֶה שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ (מלאכי א:ג) "שָׂנֵאתִי":

פסוק י

אַל תִּשְׁתָּע. אַל יִמַּס לִבְּךָ לִהְיוֹת כְּשַׁעֲוָה זוֹ (בראשית רבה סה יט). וְזֶה הַכְּלָל: כָּל תֵּיבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ שִׁי"ן, כְּשֶׁבָּא לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן מִתְפַּעֵל, הִתְפַּעֵל אוֹ יִתְפַּעֵל, הַתִּי"ו חוֹלֶקֶת וְנִכְנֶסֶת בֵּין שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת שָׁרְשֵׁי הַתֵּיבָה, כְּמוֹ "וַיִּשְׁתּוֹמֵם" (ישעיהו נט:טז), "וְיִשְׁתַּמֵּר חֻקּוֹת עָמְרִי" (מיכה ו:טז), "תִּשְׁתַּכְּרִין" (שמואל א א:יד), "תִּשְׁתַּתֵּפְךְ נַפְשִׁי" (איוב ל:טז):

פסוק יד

תּוֹלַעַת יַעֲקֹב. מִשְׁפַּחַת יַעֲקֹב הַחֲלָשָׁה כְּתוֹלַעַת, שֶׁאֵין לָהּ גְּבוּרָה אֶלָּא בְּפִיהָ (תנחומא בשלח ט). **תּוֹלַעַת** – וירמונ"א בְּלַעַ"ז:

מְתֵי יִשְׂרָאֵל. מִסְפַּר יִשְׂרָאֵל:

פסוק טו

לְמוֹרַג חָרוּץ. כְּלִי הוּא שֶׁל עֵץ וְכָבֵד, וְעָשׂוּי חֲרִיצִים חֲרִיצִים כְּעֵין כְּלִי נַפָּחִים שֶׁל בַּרְזֶל, שֶׁקּוֹרִין לימ"א בלע"ז, וְגוֹרְרִין עַל הַקַּשִּׁין שֶׁל שִׁבֳּלִין וּמְחַתְּכָן עַד שֶׁנַּעֲשׂוּ תֶּבֶן דַּק:

חָדָשׁ. כְּשֶׁהוּא חָדָשׁ, עַד שֶׁלֹּא הֶחְלִקוּ פִּיּוֹת חֲרִיצָיו, הוּא חוֹתֵךְ הַרְבֵּה, אֲבָל מִשֶּׁנִּתְיַשֵּׁן, הֶחְלִקוּ פִּיּוֹת חֲרִיצָיו:

בַּעַל פִּיפִיּוֹת. הֵם חִדּוּדֵי הַחֲרִיצִין:

תָּדוּשׁ הָרִים. מְלָכִים וְשָׂרִים:

פסוק טז

תִּזֵּרֵם. תִּזְרֶה אוֹתָם כְּבַמִּזְרֶה לָרוּחַ:

וְרוּחַ תִּשָּׂאֵם. מֵאֵלֵיהֶם לְגֵיהִנֹּם:

פסוק יז

מְבַקְּשִׁים מַיִם. נִתְנַבֵּא הַנָּבִיא עַל אַחֲרִית הַיָּמִים (עמוס ח:יא-יב): "לֹא רָעָב לַלֶּחֶם וְלֹא צָמָא לַמַּיִם כִּי אִם לִשְׁמוֹעַ אֶת דְּבַר ה', יְשׁוֹטְטוּ לְבַקֵּשׁ אֶת דְּבַר ה' וְלֹא יִמְצָאוּ", וּכְשֶׁיִּשּׁוּב אִפּוֹ יָכִין לָהֶם לֶחֶם וּמַיִם, וְיַשְׁכֵּן שְׁכִינָתוֹ וְרוּחַ בְּפִי נְבִיאֵיהֶם:

נָשָׁתָּה. לְשׁוֹן "וְנִשְׁתּוּ מַיִם מֵהַיָּם" (ישעיהו יט:ה), לְשׁוֹן "הַשֵּׁאת וְהַשֶּׁבֶר" (איכה ג:מז), וְכֵן לְשׁוֹן חֳרָבָה וִיבֵשׁ. וּלְכָךְ הַתְּי"ו מֻדְגֶּשֶׁת, שֶׁהֲרֵי בָּאָה בִּמְקוֹם שְׁתַּיִם, שֶׁאֵין שֵׁאת בְּלֹא תְּי"ו, וְהָיָה לוֹ לוֹמַר לִנְקֵבָה 'נָשְׁתָּתָה', שֶׁהֲרֵי לְזָכָר יָחִיד יֹאמַר 'נִשְׁתָּה' וְלִרְבִּים 'וְנִשְׁתּוּ':

פסוק יח

נְהָרוֹת. לֵב מֵבִין לַתּוֹרָה וְלַנְּבוּאָה:

מִדְבָּר. מָקוֹם שֶׁלֹּא הָיְתָה חָכְמַת הַתּוֹרָה:

פסוק יט

אֶתֵּן בַּמִּדְבָּר אֶרֶז שִׁטָּה. כָּל מִינֵי יִשּׁוּב, אַף בָּם אֶתֵּן כָּל מִינֵי חָכְמָה וְטוֹבָה וְשָׁלוֹם:

תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר. שְׁמוֹת אִילָנֵי סְרָק הָעֲשׂוּיִין לִבְנָיָן:

פסוק כא

קָרְבוּ רִיבְכֶם. כָּל הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, בּוֹאוּ וְרִיבוּ וְהִתְוַכְּחוּ עִם בָּנַי:

עַצְמוֹתֵיכֶם. טְעָנוֹת בְּרִיאוֹת וַחֲזָקוֹת שֶׁלָּכֶם, וְלָשׁוֹן 'רִיב' הוּא זֶה בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה: "שְׁנַיִם שֶׁהָיוּ מִתְעַצְּמִין בַּדִּין" בְּמַסֶּכֶת סַנְהֶדְרִין (סנהדרין לא ב):

פסוק כב

יַגִּישׁוּ. הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת אֶת נְבִיאֵיהֶם וְקוֹסְמֵיהֶם:

וְיַגִּידוּ לָנוּ אֵת אֲשֶׁר תִּקְרֶינָה. לֶעָתִיד:

הָרִאשֹׁנוֹת. שֶׁהָיוּ קוֹדֶם בְּרִיאַת עוֹלָם, וְעַל מָה נִבְרָא, מָה הֵנָּה. (ספרים אחרים: מְאֹרָעוֹת שֶׁהִתְחִילוּ כְּבָר, מָה יִהְיֶה בְּסוֹפָן):
אוֹ הַבָּאוֹת. לְעָתִיד יַשְׁמִיעוּנוּ, וְנִרְאֶה אִם יֵשׁ בָּהֶם מַמָּשׁ, שֶׁיִּתְקַיְּמוּ דִּבְרֵיהֶם:

פסוק כג

הַגִּידוּ הָאֹתִיּוֹת לְאָחוֹר. הַמּוֹפְתִים הַבָּאִים בְּאַחֲרוֹנָה:
וְנִשְׁתָּעָה. וּנְסַפֵּר דִּבְרֵיהֶם, "וַיְסַפֵּר" (בראשית כד:סו) מְתַרְגְּמִינַן "וְאִשְׁתְּעֵי":

פסוק כד

הֵן אַתֶּם מֵאַיִן. וְדִבְרֵיכֶם אֵיךְ יִתְקַיְּמוּ?
וּפָעֳלְכֶם מֵאָפַע. אֵינְכֶם אֶלָּא פּוֹעִים וּמְרִימִים קוֹל לְהַטְעוֹת בְּדִבְרֵי כָּזָב:
תּוֹעֲבָה. הַנִּתְעָבִים הֵם יִבְחֲרוּ **בָּכֶם**, וְלֹא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְלֹא עֲבָדָיו וְלֹא מְשָׁרְתָיו:

פסוק כה

הַעִירוֹתִי מִצָּפוֹן וַיֵּאת. אֲנִי מַגִּיד הָעֲתִידוֹת, הִנְנִי מֵעִיר לִבְנוֹת חָרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם אֶת כּוֹרֶשׁ מִצָּפוֹן, וַיֵּאת אֶת בָּבֶל לְהַחֲרִיבָהּ:
מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ יִקְרָא בִשְׁמִי: "כֹּל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם" (עזרא א:ב), וְנִרְאֶה שֶׁאֶרֶץ פָּרַס בְּמִזְרָחִית צְפוֹנִית הִיא לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. דָּבָר אַחֵר: **הַעִירוֹתִי מִצָּפוֹן** אֶת נְבוּכַדְנֶצַּר לְהַחֲרִיב אֶת עִירִי **וַיֵּאת**, וְכוֹרֶשׁ הַעִירוֹתִי **מִמִּזְרַח שֶׁיִּקְרָא בִשְׁמִי** לִבְנוֹת אֶת עִירִי, שֶׁמַּלְכוּת פָּרַס מִמִּזְרָח אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל הִיא, שֶׁנֶּאֱמַר "רָאִיתִי אֶת הָאַיִל וְגוֹ'" (דניאל ח:ד). וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "אַיְיתִיתִי בְּגַלְאֵי מֶלֶךְ דְּתַקִּיף מֵרוּחַ צְפוֹנָא וְיֵיתֵי כְּמַפַּק שִׁמְשָׁא בִּגְבוּרְתֵּיהּ מִמְּדִינְתָא, אַגְבְּרִינֵיהּ בִּשְׁמִי":
וַיָּבֹא סְגָנִים. וְיָבֹא עַל מֶלֶךְ בָּבֶל וְעַל שָׂרָיו, כַּאֲשֶׁר בָּא לְרָמוֹס עַל **חֹמֶר**, **וּכְמוֹ יוֹצֵר** חֲרָשִׁים **יִרְמָס טִיט** לִכְלֵי חֶרֶס, כֵּן יִרְמוֹס הוּא סְגָנִים:

פסוק כו

מִי מִנְּבִיאַי הַבַּעַל **הִגִּיד** כְּמוֹנִי דָּבָר הֶעָתִיד לָבוֹא, וּמִי **מִלְּפָנִים** הִגִּידָהּ, וְלִכְשֶׁתִּבָּא **נֹאמַר** שֶׁהוּא **צַדִּיק** שֶׁנִּבּוּאָתוֹ צֶדֶק:
אַף אֵין מַגִּיד. אֲבָל אֵין בָּכֶם שֶׁמַּגִּיד עֲתִידוֹת וְתִתְקַיֵּם:
אַף אֵין שֹׁמֵעַ אִמְרֵיכֶם. שֶׁיִּעִיד בְּבֹא עֲתִידָה: פְּלוֹנִי, נְבִיא הַבַּעַל, נִבָּא אוֹתָהּ **מִלְּפָנִים**:

פסוק כז

רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן הִנֵּה הֵנָּם. מֶלֶךְ רִאשׁוֹן שֶׁיִּתֵּן לֵב לְצִיּוֹן, הִנֵּה זֶה הוּא שֶׁאָמַרְתִּי, וְאַף עַל פִּי שֶׁלֹּא תִּגְמֹר הַגְּאֻלָּה עַל יָדוֹ, הוּא יִהְיֶה הַמַּתְחִיל: "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ" (עזרא א:ג):
הִנָּם. זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל יִהְיוּ נְכוֹנִים עַל פִּי דְּבָרוֹ לַעֲלוֹת מִן הַגּוֹלָה וּלְהַתְחִיל:

וְלִירוּשָׁלַם מְבַשֵּׂר אֶתֵּן. בְּאוֹתָן הַיָּמִים חַגֵּי זְכַרְיָה, אֲשֶׁר יְזָרְזוּם לִבְנוֹת בִּימֵי דָּרְיָוֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְפָרַס:

פסוק כח

וָאֵרֶא וְאֵין אִישׁ. תָּמִיד אֲנִי מַבִּיט בִּנְבִיאֵי הַבַּעַל, וְאֵין אִישׁ מַגִּיד דָּבָר עָתִיד:
וּמֵאֵלֶּה. מִכָּל אֵלֶּה הָעֲתִידוֹת לָבֹא, **וְאֵין** מֵהֶם **יוֹעֵץ** שֶׁעָמַד בְּסוֹד ה' וְיֵדַע אוֹתָם:
וְאֶשְׁאָלֵם וְיָשִׁיבוּ דָבָר. אֲשֶׁר יְשִׁיבוּ דָּבָר אִם אֶשְׁאָלֵם:

פסוק כט

הֵן כֻּלָּם אָוֶן. יֵשׁ לָכֶם לְדַעַת שֶׁכָּל נְבִיאֵי מַכְחִישֵׁי תּוֹרָה אָוֶן, **וְאֶפֶס** כָּל **מַעֲשֵׂיהֶם**:
נְסָכֵיהֶם. דְּמוּת מַסֵּכוֹתָם, כְּמוֹ "הַפֶּסֶל נָסַךְ חָרָשׁ" (ישעיהו מ:יט). וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם בְּעִנְיָן אַחֵר. **רֹאשׁוֹן לְצִיּוֹן וְגוֹ'** – "פִּתְגָמֵי נָחֳמָתָא דְּאִתְנַבִּיאוּ נְבִיָּיא מִלְקַדְמִין עַל צִיּוֹן הָא אָתוֹ". וּלְפִי הַתַּרְגּוּם כָּל הָעִנְיָן מְדַבֵּר מִמֶּלֶךְ הַמָּשִׁיחַ וּבִגְאֻלָּה אַחֲרוֹנָה, אֲבָל אֲנִי רוֹאֶה נְבוּאָה שֶׁנִּתְנַבֵּא יְשַׁעְיָה עַל כּוֹרֶשׁ, כֻּלָּם בִּלְשׁוֹן הַסְּגֻנּוֹן שֶׁל פָּרָשָׁה זוֹ: "אֲנִי ה' הַיְּרוֹתִיהוּ בָצֶדֶק" (ישעיהו מה:יג), "קוֹרֵא מִמִּזְרָח עַיִט" (ישעיהו מו:יא), "הָאוֹתִיוֹת שְׁאָלוּנִי" (ישעיהו מה:יא), "מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית" (ישעיהו מו:י), כֻּלָּהּ נוֹטָה אַחַר עִנְיַן פָּרָשָׁה זוֹ:

פרק מב

פסוק א

הֵן עַבְדִּי אֶתְמָךְ בּוֹ. הֵן עַבְדִּי יַעֲקֹב אֵינוֹ כְּמוֹתְכֶם, כִּי אֶתְמֹךְ בּוֹ:
בְּחִירִי. יִשְׂרָאֵל קְרוּי בְּחִירִי (תהלים קלה:ד) "כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יָהּ", וְאוֹמֵר (ישעיהו מה:ד) "לְמַעַן עַבְדִּי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל בְּחִירִי":
רָצְתָה נַפְשִׁי. עָלָיו **נָתַתִּי רוּחִי** לְהוֹדִיעַ נְבִיאָיו אֶת סוֹדוֹ, וְסוֹפוֹ **מִשְׁפָּט לַגּוֹיִם יוֹצִיא**, שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו ב:ג) "וְהָלְכוּ גּוֹיִם רַבִּים וְגוֹ' וְיוֹרֵנוּ מִדְּרָכָיו וְגוֹ'":

פסוק ב

וְלֹא יִשָּׂא. לֹא יִגְבִּיהַּ קוֹל, לֹא יְצַטְרֵךְ לְהוֹכִיחַ וּלְהִתְנַבְּאוֹת אֶל הַגּוֹיִם, שֶׁהֵם מֵעַצְמָם יָבוֹאוּ לִלְמוֹד מֵהֶם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (זכריה ח:כג) "נֵלְכָה עִמָּכֶם כִּי שָׁמַעְנוּ אֱלֹהִים עִמָּכֶם":

פסוק ג

קָנֶה רָצוּץ לֹא יִשְׁבּוֹר. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "עִינְוָתָנַיָּא דְּאִינּוּן כְּקַנְיָא רְעִיעַ לָא יִתְבְּרוּן, וַחֲשִׁיכַיָּא דְּאִינּוּן כְּבוּצִין עַמֵּי (פרוש כְּנֵר כָּבֶה) לָא יִטְפּוֹן":
וּפִשְׁתָּה כֵהָה. פִּתְיֶלֶת פִּשְׁתָּה לַחָה, שֶׁקְּרוֹבָה לִכְבוֹת. מֶלֶךְ שֶׁלָּהֶם לֹא יִגְזוֹל אֶת הַדַּלִּים וְלֹא יְרַצֵּץ אֶת הָעֲנִיִּים וְאֶת הַחַלָּשִׁים:

פסוק ד

וְלֹא יָרוּץ. כְּמוֹ 'לֹא יֵרָצֵץ', "כִּי מָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה" (ישעיהו יא:ט), וְיִשְׁמְעוּ לְהֶן, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג:ט) "כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים וְגוֹ'", וְזֶהוּ **לְתוֹרָתוֹ אִיִּים יְיַחֵילוּ** – כֻּלָּם יִשְׁמְעוּ לְתוֹרָתוֹ:

פסוק ה

הָאֵל ה'. בַּעַל הַדִּין וּבַעַל הָרַחֲמִים:

בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם. תְּחִלָּה כְּמִין פְּקִיעַ שֶׁל שְׁתִי, וְאַחַר כָּךְ נָטָה אוֹתָם, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת חֲגִיגָה (חגיגה יב א):

וְצֶאֱצָאֶיהָ. בּוֹרֵא אֶת הַיּוֹצֵא מִמֶּנָּה:

נוֹתֵן נְשָׁמָה. נִשְׁמַת חַיִּים:

לָעָם עָלֶיהָ. לְכֻלָּם בְּשָׁוֶה:

וְרוּחַ. קְדוּשָׁה:

לַהֹלְכִים בָּהּ. לַמִּתְהַלְּכִים לְפָנָיו:

פסוק ו

קְרָאתִיךָ. לִישַׁעְיָה הוּא אוֹמֵר:

וְאֶצָּרְךָ. כְּשֶׁיְצַרְתִּיךָ, זֹאת הָיְתָה מַחֲשַׁבְתִּי שֶׁתְּשִׁיב אֶת עַמִּי לְבִרְיָתִי וּלְהַאִיר לָהֶם:

לְאוֹר גּוֹיִם. כָּל שֵׁבֶט קָרוּי גּוֹי לְעַצְמוֹ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר: "גּוֹי וּקְהַל גּוֹיִם" (בראשית לה:יא):

פסוק ז

לִפְקֹחַ עֵינַיִם עִוְרוֹת. שֶׁאֵינָם רוֹאִין אֶת גְּבוּרָתוֹ, לָתֵת לֵב לָשׁוּב אֵלַי:

לְהוֹצִיא מִמַּסְגֵּר אַסִּיר. וְעַל יְדֵי שֶׁיִּתְפַּקְּחוּ עֵינֵיהֶם, יֵצְאוּ אֲסִירִים מִמַּסְגֵּר. דָּבָר אַחֵר: לְבַשְּׂרָם עַל גָּלוּת בָּבֶל הָעֲתִידָה לָבֹא עֲלֵיהֶן, שֶׁסּוֹפָן לָצֵאת מִמֶּנָּה:

פסוק ח

הוּא שְׁמִי. הוּא מְפֹרָשׁ בִּלְשׁוֹן אַדְנוּת וְכֹחַ, וְעָלַי לְהַרְאוֹת שֶׁאָדוֹן אֲנִי, לְפִיכָךְ **כְּבוֹדִי לְאַחֵר לֹא אֶתֵּן**:

פסוק ט

הָרִאשֹׁנוֹת, שֶׁהִבְטַחְתִּי לְאַבְרָהָם עַל גָּלוּת מִצְרַיִם (בראשית טו:יד) "וְגַם אֶת הַגּוֹי וְגוֹ'":

הִנֵּה בָּאוּ. שְׁמַרְתִּי הַבְטָחָתִי, וְעַתָּה **חֲדָשׁוֹת אֲנִי מַגִּיד** לְעַמִּי, לְהַבְטִיחַ עַל גָּלוּת שְׁנִיָּה:

פסוק י

תְּהִלָּתוֹ מִקְצֵה הָאָרֶץ. עַל כָּרְחָם, כְּשֶׁיִּרְאוּ אֶת גְּבוּרָתִי לְיִשְׂרָאֵל, יוֹדוּ כָּל הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת כִּי אֱלֹהִים אֲנִי:

יוֹרְדֵי הַיָּם. פּוֹרְשֵׁי בְּסָפִינוֹת:

וּמְלֹאוֹ. הַקְּבוּעִים בַּיָּם, וְלֹא בָּאִיִּים, אֶלָּא בְּתוֹךְ הַמַּיִם שׁוֹפְכִים עָפָר כָּל אֶחָד וְאֶחָד כְּדֵי בַּיִת, וְהוֹלְכִים מִבַּיִת לְבַיִת בַּסְּפִינָה, כְּגוֹן עִיר וֵונִיצִיי"א:

פסוק יא

יִשְׂאוּ מִדְבָּר. קוֹל בְּשִׁיר:

חֲצֵרִים תֵּשֵׁב קֵדָר. (מוּסָב עַל **יִשְׂאוּ**) מִדְבַּר קֵדָר, שֶׁהֵם דָּרִים עַתָּה בְּאָהֳלִים, יִשְׂאוּ קוֹל וְיָרֹנּוּ (כְּמוֹ "וְהַחֲצֵרִים אֲשֶׁר תֵּשֵׁב קֵדָר"), בְּמִדְבַּר קֵדָר שֶׁהֵם דָּרִים עַתָּה בְּאָהֳלֵיהֶם יִהְיוּ עָרִים וַחֲצֵרִים קְבוּעִים:

יֹשְׁבֵי סֶלַע. הַמִּתְיַשְּׁחִים (בראשית רבה יג ו); כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

מֵרֹאשׁ הָרִים יְצָוָחוּ. "מֵרֵישׁ טוּרַיָּא יְרִימוּן קָלֵיהוֹן" (תרגום יונתן):

פסוק יד

הֶחֱשֵׁיתִי מֵעוֹלָם. זֶה יָמִים רַבִּים הֶחֱשֵׁיתִי עַל חָרְבַּן בֵּיתִי, וְתָמִיד **אַחֲרִישׁ**:

אֶתְאַפָּק. לְשׁוֹן הוֹוֶה; עַד עַתָּה הֶצִיקַתְנִי רוּחִי, וּמֵעַתָּה **כַּיּוֹלֵדָה אָפְעֶה**:

אֶשֹּׁם. אֶתְבַּהֵל:

וְאֶשְׁאַף. וְאֶתְאַוֶּה לְהַשְׁמִיד הַכֹּל **יָחַד**, כָּל אוֹיְבַי:

פסוק טו

אַחֲרִיב הָרִים וּגְבָעוֹת. אֲהֵרֹג מְלָכִים וְשִׁלְטוֹנִים שֶׁל עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת:

וְכָל עֲשָׂבָם. כָּל הַנִּלְוִים עֲלֵיהֶם:

אוֹבִישׁ. לְשׁוֹן יֹבֶשׁ הוּא לְעִנְיַן דָּבָר לַח, כְּגוֹן עֵשֶׂב וּנְהָרוֹת:

פסוק טז

וְהוֹלַכְתִּי. יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ **עִוְרִים** עַד הֵנָּה מֵהַבִּיט אֵלַי **בְּדֶרֶךְ** הַטּוֹב, אֲשֶׁר **לֹא יָדָעוּ** לְהָלוֹךְ בָּהּ:

עֲשִׂיתִם. אֶעֱשֶׂה כֵּן. לְשׁוֹן נְבוּאָה לְדַבֵּר עַל הֶעָתִיד כְּאִלּוּ עָשׂוּי:

פסוק יח

הַחֵרְשִׁים וְהָעִוְרִים. עַל יִשְׂרָאֵל הוּא אוֹמֵר:

פסוק יט

מִי עִוֵּר כִּי אִם עַבְדִּי הוּא הָעִוֵּר שֶׁבְּכֻלְּכֶם, **וְחֵרֵשׁ** שֶׁבָּכֶם הֲרֵי הוּא **כִּמְלְאָכִי** אֲשֶׁר אֲנִי שׁוֹלֵחַ לְהִנָּבֵא נְבוּאוֹת:

מִי עִוֵּר כִּמְשֻׁלָּם. מִי הָיָה עִוֵּר בָּכֶם, כְּבָר קִבֵּל יִסּוּרָיו, וַהֲרֵי הוּא כִּמְשֻׁלָּם כָּל תַּגְמוּלָיו וְיוֹצֵא נָקִי:

פסוק כ

רָאוֹת רַבּוֹת. רְאִיּוֹת הַרְבֵּה לִפְנֵיכֶם, וְאֵינְכֶם שׁוֹמְרִים לְהַבִּיט בְּמַעֲשַׂי וְלִשְׁוֹב אֵלַי:

פְּקוֹחַ אָזְנַיִם. אֲנִי עָסוּק לִפְקוֹחַ אָזְנֵיכֶם עַל יְדֵי נְבִיאַי, **וְלֹא יִשְׁמָע** אִישׁ מִכֶּם אֶת דְּבָרַי, וּלְשׁוֹן הוֹוֶה הוּא:

פסוק כא

ה' חָפֵץ. לְהַרְאוֹתְכֶם וְלִפְקֹחַ אָזְנֵיכֶם **לְמַעַן צִדְקוֹ**, וּלְכָךְ הוּא מַגְדִּיל וּמַאְדִּיר לָכֶם **תּוֹרָה**:

פסוק כב

וְהוּא. הָעָם הַזֶּה **בָּזוּי וְשָׁסוּי**, וְסוֹף הָעִנְיָן **וְלֹא יְשִׂים עַל לֵב** (ישעיהו מב:כה) כָּל זֶה לוֹמַר, לְמָה קְרָאתָנוּ זֹאת **מִי נָתַן לְמְשִׁסָּה יַעֲקֹב** (ישעיהו מב:כד):

הָפַח בַּחוּרִים כֻּלָּם. בַּחוּרֵיהֶם פִּחֵי נֶפֶשׁ כֻּלָּם. תוספת: דָּבָר אַחֵר: **הָפַח בַּחוּרִים כֻּלָּם** – יְשִׁימוּ אֶת עַצְמָם בְּפִחֵי הָאֲדָמָה וּבְחוֹרִים, **וּבְבָתֵּי כְלָאִים הָחְבָּאוּ** יוֹכִיחַ שֶׁכֵּן הוּא:

וְאֵין אֹמֵר הָשֵׁב. כְּמוֹ 'הָשֵׁב', לְפִיכָךְ הוּא רָפֶי, אֲבָל "הַשֵּׁב בְּאַמְתַּחְתֵּינוּ" (בראשית מג:יח) הוּא דָּגֵשׁ:

פסוק כג

יַאֲזִין. לְתֵת לֵב לְזֹאת **מִי נָתַן לְמְשִׁסָּה יַעֲקֹב**:

לְאָחוֹר. **יִקְשֹׁב וְיִשְׁמַע** דָּבָר שֶׁיַּעֲמוֹד לוֹ בָּאַחֲרוֹנָה, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן לְאָחוֹר: "לְסוֹפָא", וְכֵן כָּל 'לְאָחוֹר' שֶׁבַּמִּקְרָא: עָתִיד לִהְיוֹת הוּא:

פסוק כד

זוּ חָטָאנוּ לוֹ. זוֹ הִיא שֶׁגָּרְמָה אֶת הַמְּשִׁסָּה וְהַבַּז, אֶת אֲשֶׁר חָטָאנוּ לוֹ:

וְלֹא אָבוּ. אֲבוֹתֵינוּ בִּדְרָכָיו הָלוֹךְ:

פסוק כה

וַתִּלַּהֲטֵהוּ מִסָּבִיב. כְּדֵי שֶׁיִּרְאוּ וְיִקְחוּ מוּסָר, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (צפניה ג:ו): "הִכְרַתִּי גּוֹיִם נָשַׁמּוּ פִּנּוֹתָם, אָמַרְתִּי אַךְ תִּירְאִי וְגוֹ'":

וְלֹא יָדָע. יוֹדֵעַ הוּא, אֶלָּא שֶׁדַּשׁ בְּעֵקֶב; לֹא חָשׁ לְהָבִין זֹאת וְלָשׁוּב מֵרִשְׁעוֹ:

וַתִּבְעַר בּוֹ. אַחַר פֶּרְעָנוּת הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת שֶׁמְּסָבִיב, בָּעֲרָה בְּעַצְמוֹ:

פרק מג

פסוק א

וְעַתָּה. אַף כָּל זֹאת **כֹּה אָמַר ה'... אַל תִּירָא**:

פסוק ב

כִּי תַעֲבֹר בַּמַּיִם. כְּשֶׁעֲבַרְתָּ בְּיַם סוּף **אִתְּךָ הָיִיתִי**:

וּבַנְּהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּךָ. גַּרְתָּה בֵּין הַמִּצְרִים וְהָאֱמוֹת הַמְרֻבִּין כְּמֵי נָהָר, וְלֹא יָכְלוּ לְךָ לְכַלּוֹת:

כִּי תֵלֵךְ בְּמוֹ אֵשׁ. לֶעָתִיד לָבֹא: "כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בֹּעֵר כַּתַּנּוּר" (מלאכי ג:יט), שֶׁאַקְדִּיר חַמָּה עַל הָרְשָׁעִים, "וְלִהַט אוֹתָם הַיּוֹם הַבָּא" (שם), גַּם שָׁם **לֹא תִכָּוֶה**:

וְלֶהָבָה. שֶׁתִּשְׁרוֹף הָאֱמוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיוּ עַמִּים מִשְּׂרְפוֹת סִיד" (ישעיהו לג:יב), גַּם הִיא **לֹא תִבְעַר בָּךְ**:

פסוק ג

נָתַתִּי כָפְרְךָ מִצְרַיִם. וְהֵם הָיוּ לְךָ לִפְדְיוֹן, שֶׁבְּכוֹרֵיהֶם מֵתוּ וְאַתָּה, בְּנִי בְּכוֹרִי, נִצַּלְתָּ, וְהָיִיתֶם חַיָּבִים כְּלָיָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (יחזקאל כ:ח) "וָאוֹמַר לִשְׁפּוֹךְ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם":

פסוק ד

וְאָתֵּן אָדָם תַּחְתֶּיךָ. תָּמִיד אֲנִי רָגִיל בְּכָךְ:

פסוק ו

אֹמַר לְרוּחַ צָפוֹן **תֵּנִי** הַגָּלֻיּוֹת שֶׁבַּצָּפוֹן:

וּלְתֵימָן, שֶׁהִיא רוּחַ חֲזָקָה – **אַל תִּכְלָאִי** מִלְּנַשֵּׁב בְּחֲזָקָה לְהָבִיא גָּלֻיּוֹתַי. וְכֵן (שיר השירים ד:טז) "עוּרִי צָפוֹן וּבוֹאִי תֵימָן", מִתּוֹךְ שֶׁהָרוּחַ צְפוֹנִית חַלָּשָׁה צְרִיכָה חִזּוּק, לְכָךְ כָּתוּב 'עוּרִי', 'תֵּנִי'. אֲבָל דְּרוֹמִית שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה חִזּוּק (גיטין לא ב), כָּתוּב 'בּוֹאִי' כְּמוֹת שֶׁהִיא, וְכֵן 'אַל תִּכְלָאִי':

פסוק ז

כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו. כָּל הַצַּדִּיקִים הַנִּקְרָאִים בִּשְׁמִי, וְכָל הֶעָשׂוּי לִכְבוֹדִי.

יְצַרְתִּיו אַף עֲשִׂיתִיו – תִּכַּנְתִּיו בְּכָל הַצָּרִיךְ לוֹ, וְהֵכַנְתִּי הַכֹּל. כְּלוֹמַר: אַף עַל פִּי שֶׁעָבְרוּ בַּגּוֹלָה וּבְצָרָה, כְּבָר הִכַּנְתִּי לָהֶם כָּל צָרְכֵי גְּאֻלָּתָם:

פסוק ח

הוֹצִיא עַם עִוֵּר. הוֹצִיא כְּמוֹ לְהוֹצִיא מִן הַגּוֹלָה אוֹתָם שֶׁגָּלוּ עַל שֶׁנַּעֲשׂוּ כְּעִוְּרִים, **וְעֵינַיִם** לָהֶם וְלֹא רָאוּ:

פסוק ט

כָּל הַגּוֹיִם נִקְבְּצוּ. אִם כָּל הַגּוֹיִם מֵעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת נִתְקַבְּצוּ יַחְדָּיו, **מִי בָהֶם** וּבְנִבְיאֵיהֶם **יַגִּיד** עֲתִידוֹת וְכֵיוֹצֵא בָהּ מִפִּי טָעוּתָם, אוֹ **הָרִאשׁוֹנוֹת** שֶׁכְּבָר עָבְרוּ **יַשְׁמִיעֻנוּ** לֵאמֹר: "אֲנַחְנוּ הִגַּדְנוּ אוֹתָם קוֹדֶם שֶׁבָּאוּ"?

יִתְּנוּ עֵדֵיהֶם, שֶׁשָּׁמְעוּ שֶׁנִּבְּאוּ עֲלֵיהֶם קֹדֶם לָכֵן, **וְיִצְדָּקוּ**; אֲבָל אֲנִי יֵשׁ לִי עֵדִים, שֶׁאַתֶּם עֵדַי, שֶׁהִגַּדְתִּי לְאַבְרָהָם אֲבִיכֶם הַגָּלֻיּוֹת וּבָאוּ:

פסוק י

וְעַבְדִּי. יַעֲקֹב:

אֲשֶׁר בָּחָרְתִּי. הוּא יִעִיד שֶׁהִבְטַחְתִּיו בְּלֶכְתּוֹ לַאֲרַם נַהֲרַיִם, וְשָׁמַרְתִּי הַבְטָחָתִי:

לְמַעַן תֵּדְעוּ וְגוֹ'. כָּל זֶה עָשִׂיתִי לְמַעַן תִּתְּנוּ לֵב לָדַעַת אוֹתִי:

פסוק יב

אָנֹכִי הִגַּדְתִּי. הַגָּלֻיּוֹת לְאַבְרָהָם:

וְהוֹשַׁעְתִּי. לְקַיֵּם דְּבָרִי בְּעֵת קֵץ:

וְהִשְׁמַעְתִּי לָכֶם הָרִאשׁוֹנוֹת:

וְאֵין בָּכֶם זָר. בְּאוֹתָן הַיָּמִים שֶׁעָשִׂיתִי כָּל אֵלֶּה, לֹא נִרְאָה בְּכֻלְּכֶם בֵּינֵי הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת אֵל זָר לְהַרְאוֹת גְּדֻלָּתוֹ וֶאֱלֹהוּתוֹ בְּפָנַי:

וְאַתֶּם עֵדַי. שֶׁפְּתַחְתִּי לָכֶם שִׁבְעָה רְקִיעִים, וְלֹא רְאִיתֶם כָּל תְּמוּנָה:

פסוק יג

גַּם מִיּוֹם אֲנִי הוּא. לֹא אוֹתוֹ הַיּוֹם לְבַדּוֹ הָיִיתִי לְבַדִּי, כִּי גַּם מֵאָז הֱיוֹת יוֹם אֲנִי הוּא לְבַדִּי:

אֶפְעַל. אִם בָּאתִי לִפְעוֹל אֵין מֵשִׁיב:

פסוק יד

לְמַעַנְכֶם שִׁלַּחְתִּי בָבֶלָה. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "בְּדִיל חוֹבֵיכוֹן אַגְלֵיתִי יַתְכוֹן לְבָבֶל":

וְהוֹרַדְתִּי בָרִיחִים כֻּלָּם. "וַאֲחֵתִית בְּמִשׁוֹטַיִן כּוּלְהוֹן". 'מְשׁוֹטִין' הוּא עֵץ שֶׁמַּנְהִיג אֶת הַסְּפִינָה וּמְיַשְּׁרָהּ:

וְכַשְׂדִּים הוֹלִיכוּ אֶתְכֶם **בָּאֳנִיּוֹת רִנָּתָם**, וְגַם יֵשׁ לְפָרְשׁוֹ עַל בְּשׂוֹרַת הַגְּאוּלָה. **לְמַעַנְכֶם שִׁלַּחְתִּי** אֶשְׁלַח מַלְכֵי מָדַי לְבָבֶל וְאוֹרִיד הַכַּשְׂדִּים בִּסְפִינוֹת וּמְשׁוֹטַיִן לַגּוֹלָה לְאֶרֶץ מָדַי, **וְכַשְׂדִּים** אוֹרִיד **בָּאֳנִיּוֹת** שֶׁהָיְתָה **רִנָּתָם** בָּהֶם:

פסוק טז

הַנּוֹתֵן בַּיָּם דֶּרֶךְ. בְּיָם סוּף, וְשָׁם הוֹצֵאתִי מִצְרַיִם לִרְדּוֹף אַחֲרֵיכֶם **רֶכֶב וְסוּס חֵיל וְעִזּוּז**, וְכֻלָּם **יַחְדָּיו יִשְׁכְּבוּ** מֵתִים עַל שְׂפַת הַיָּם **בַּל יָקוּמוּ**:

פסוק יז

כַּפִּשְׁתָּה כָבוּ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּבוּצִין עַמֵּי טְפוֹ":

פסוק יח
אַל תִּזְכְּרוּ רִאשֹׁנוֹת. הַנִּסִּים הַלָּלוּ שֶׁאֲנִי מַזְכִּיר לָכֶם שֶׁעָשִׂיתִי בְּמִצְרַיִם, אַל תִּזְכְּרוּ אוֹתָם מֵעַתָּה, כִּי בְּגֹאֲלָה זוֹ תַּעֲסָקוּ לְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל:
אַל תִּתְבּוֹנָנוּ. אַל תִּסְתַּכְּלוּ בָּהֶן, אַל תִּתְּנוּ לָהֶם לֵב:

פסוק כ
תְּכַבְּדֵנִי חַיַּת הַשָּׂדֶה. מָקוֹם שֶׁהוּא חָרֵב וּמַרְבֶּץ לְחַיּוֹת הַשָּׂדֶה, לְ**תַנִּים** וְלִ**בְנוֹת יַעֲנָה**:
כִּי נָתַתִּי בַמִּדְבָּר מַיִם. כְּלוֹמַר: בְּאֶרֶץ חֳרָבָה אֶתֵּן יִשּׁוּב:

פסוק כא
עַם זוּ יָצַרְתִּי לִי. לְמַעַן **תְּהִלָּתִי יְסַפֵּרוּ**:

פסוק כב
וְלֹא אֹתִי קָרָאתָ. וְאַתָּה לֹא אוֹתִי קָרָאתָ בִּפְנוֹתְךָ אַחֲרֵי עֲבוֹדָה זָרָה:
כִּי יָגַעְתָּ בִּי. נִלְאֵיתָם מַהֵר בַּעֲבוֹדָתִי (פסיקתא רבתי כט):

פסוק כג
לֹא הֵבֵאתָ לִי שֵׂה עֹלֹתֶיךָ. כִּי אִם לַעֲבוֹדָה זָרָה:
לֹא הֶעֱבַדְתִּיךָ. עֲבוֹדָה רַבָּה **בְּמִנְחָה**, קֶמַח מְעַט עוֹלֶה לַגְּבוֹהַּ, וְגַם הוּא לֹא אָמַרְתִּי לְךָ לְהַקְרִיב לְךָ חוֹבָה, אֶלָּא נְדָבָה:

פסוק כד
לֹא קָנִיתָ לִי בַכֶּסֶף קָנֶה. לִקְטֹרֶת לֹא הֲצְרַכְתָּ לִקְנוֹתָהּ בְּכֶסֶף, לְפִי שֶׁהָיְתָה מְצוּיָה בְּאַרְצָכֶם הָרְבֵּה. אָמַר רַבִּי אַבָּא: קִנָּמוֹנִיָּה הָיְתָה גְּדֵלָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְהָיוּ אוֹכְלִין אוֹתָהּ עִזִּים וּצְבָיִים (איכה רבה פתיחתא י):
הֶעֱבַדְתַּנִי בְּחַטֹּאותֶיךָ. אַתֶּם גְּרַמְתֶּם לִי לִהְיוֹת שַׁמָּשׁ לְעוֹבְדֵי פְּסִילִים, כְּמוֹ שֶׁרָאָה יְחֶזְקֵאל "וְהִנֵּה רוֹחַ סְעָרָה בָּאָה מִן הַצָּפוֹן" (יחזקאל א:ד), שֶׁהָיְתָה חוֹזֶרֶת מֶרְכֶּבֶת הַשְּׁכִינָה מִבָּבֶל, שֶׁהָלְכָה לְכִבּוֹשׁ אֶת כָּל הָעוֹלָם תַּחַת יָדוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ בְּיַד אֱמָה שְׁפָלָה מָסַר אֶת בָּנָיו, כִּדְאִיתָא בַּחֲגִיגָה (חגיגה יג ב):

פסוק כה
אָנֹכִי אָנֹכִי. אֲנִי **הוּא** שֶׁמְּחִיתִים מֵאָז, וַאֲנִי **מֹחֶה** אוֹתָם גַּם עַתָּה:
לְמַעֲנִי. לֹא בִּזְכוּתְךָ וְלֹא בְּצִדְקַת אֲבוֹתֶיךָ:

פסוק כו
הַזְכִּירֵנִי. כָּל תַּגְמוּל שֶׁיֵּשׁ לְךָ וְלַאֲבוֹתֶיךָ עָלַי:
נִשָּׁפְטָה יָחַד. נָבֹא לְמִשְׁפָּט:

פסוק כז

אָבִיךָ הָרִאשׁוֹן חָטָא. בְּאָמְרוֹ "בַּמֶּה אֵדַע" (בראשית טו:ח):

וּמְלִיצֶיךָ פָּשְׁעוּ בִי. אֵין לְךָ בְּכָל מְלִיצִים שֶׁאַתָּה סוֹמֵךְ עַל זְכוּתָם, שֶׁלֹּא מָצָאתִי בּוֹ פֶּשַׁע:

יִצְחָק אֲהַב אֶת שׁוֹנְאַי:

פסוק כח

וַאֲחַלֵּל שָׂרֵי קֹדֶשׁ. בִּשְׁבִיל עֲוֹנוֹתֵיכֶם:

פרק מד

פסוק א

וְעַתָּה שְׁמַע. לְשׁוּב לְתוֹרָתִי, **יַעֲקֹב עַבְדִּי**:

פסוק ג

כִּי אֶצֹק מַיִם עַל צָמֵא. כְּמוֹ שֶׁאֲנִי יוֹצֵק מַיִם עַל צָמֵא, כֵּן **אֶצֹק רוּחִי עַל זַרְעֶךָ**:

פסוק ד

וְצָמְחוּ בְּבֵין חָצִיר. בְּתוֹךְ עָמָלֵק, עַל יְדֵי גֵּרִים שֶׁיִּתְוַסְּפוּ עֲלֵיהֶם. 'בֵּין חָצִיר' הוּא עָמָלֵק, שֶׁנֶּאֱמַר עָלָיו "וְהָיְתָה נָוֶה תַּנִּים חָצִיר לִבְנוֹת יַעֲנָה" (ישעיהו לד:יג):

פסוק ה

זֶה יֹאמַר לַה' אָנִי. אֵלּוּ צַדִּיקִים גְּמוּרִים:

וְזֶה יִקְרָא בְּשֵׁם יַעֲקֹב. אֵלּוּ קְטַנִּים, בְּנֵי רְשָׁעִים:

זֶה יִכְתֹּב יָדוֹ לַה'. אֵלּוּ בַּעֲלֵי תְּשׁוּבָה:

וּבְשֵׁם יִשְׂרָאֵל יְכַנֶּה. אֵלּוּ הַגֵּרִים מֵעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת. כָּךְ שְׁנוּיָה בְּאָבוֹת דְּרַבִּי נָתָן (אבות דרבי נתן לו א):

פסוק ז

וּמִי כָמוֹנִי יִקְרָא. וּמִי יִקְרָא שֶׁהוּא כָּמוֹנִי, וְיַגִּיד וְיַעֲרֹךְ **לִי** אֶת כָּל מַה שֶּׁהָיָה **מְשׂוּמִי עַם עוֹלָם** וְעַד עַתָּה?

עַם עוֹלָם. כָּל בְּרִיּוֹת:

וְאֹתִיּוֹת. דִּבְרֵי מוֹפֵת:

וַאֲשֶׁר תָּבֹאנָה. וְאֶת הָעֲתִידוֹת לָבֹא יַגִּידוּ, כְּמוֹ שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה עַתָּה, שֶׁעֲדַיִן לֹא חָרַב הַבַּיִת, וְלֹא גְּלִיתֶם, וְלֹא נוֹלַד כּוֹרֶשׁ, וַאֲנִי מְבַשֵּׂר אֶתְכֶם עָלָיו:

פסוק ח

וְאַל תִּרָהוּ. אַין לוֹ דְּמְיוֹן, וּפִתְרוֹנוֹ לְפִי הָעִנְיָן כְּמוֹ יֹאַל תֵּחַתּוּ׳ מִלְּהוֹדִיעַ אֶת שְׁמִי לְבֵין הָעֲובְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת:

הֲלֹא מֵאָז הִשְׁמַעְתִּיךָ. מֵהַר סִינַי, **וְהִגַּדְתִּי לָכֶם שֵׁם שֶׁאֵין אֱלוֹהַּ מִבַּלְעָדָי**:

וְאַתֶּם עֵדָי. שֶׁפִּתַּחְתִּי לָכֶם שִׁבְעָה רְקִיעִים וְהֶרְאֵיתִי אֶתְכֶם שְׁאֵין אַחֵר, וְאַתֶּם עֵדַי בַּדָּבָר הַזֶּה שֶׁאֵין אֱלוֹהַּ מִבַּלְעָדָי:

וְאֵין צוּר בַּל יָדָעְתִּי. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְלֵית דְּתַקִּיף אֱלָהֵן דְּמִן קֳדָמַי מִתְיְהֵב לֵיהּ תַּקִּיף":

בַּל יָדָעְתִּי. לְשׁוֹן "וָאֵדָעֲךָ בְּשֵׁם" (שמות לג:יז), "יֵדַע לָכְתְּךָ" (דברים ב:ז), "אֲנִי יְדַעְתִּיךָ בַּמִּדְבָּר" (הושע יג:ה):

פסוק ט

וְעֵדֵיהֶם הֵמָּה. הַפְּסִילִים הֵם עֵדִים עַל בּשֶׁת עוֹבְדֵיהֶם, שֶׁהֲרֵי אָנוּ רוֹאִין שֶׁאֵינָן לֹא רוֹאִין וְלֹא יוֹדְעִין, וְהָיוּ עוֹבְדִין לָהֶם:

לְמַעַן יֵבֹשׁוּ. הָעוֹבְדִים לָהֶם:

פסוק י

נָסָךְ. לְשׁוֹן יְצִיקָה וּמַסֵּכָה, וְהַנּוּ"ן בַּתֵּיבָה יְסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ, כְּגוֹן נוּ"ן שֶׁל 'נָשַׂךְ' וְשֶׁל 'נָגַף':

פסוק יא

הֵן כָּל חֲבֵרָיו. שֶׁל אוֹתוֹ יוֹצֵר וְנוֹסֵךְ פְּסִילִים, הַמִּתְחַבְּרִים אֵלָיו לַעֲבוֹד אֶת יְצִירָתוֹ וְנִסְכּוֹ, **יֵבֹשׁוּ**:

וְחָרָשִׁים הֵמָּה. אוֹתָם יוֹצְרִים וְנוֹסְכִים מִבְּנֵי אָדָם הֵם, קַל וָחֹמֶר לִיצִירָתָם שֶׁהִיא הֶבֶל:

פסוק יב

חָרַשׁ בַּרְזֶל. חָרַשׁ שֶׁל בַּרְזֶל:

מַעֲצָד. הוּא אֶחָד מִכְּלֵי הַנַּפָּחִים:

וּפָעַל. הַפֶּעֶל. **בַּפֶּחָם**. קרבו"ן בלע"ז:

וּבַמַּקָּבוֹת. מרטי"ל בלע"ז:

יְצָרֵהוּ. לְשׁוֹן 'צִיּוּר':

וַיִּפְעָלֵהוּ בִּזְרוֹעַ כֹּחוֹ גַּם רָעֵב וְגוֹ'. גַּם הוּא הַיּוֹצֵר חָסַר כֹּחַ וְחַלָּשׁ הוּא, שֶׁאִם יִרְעַב **אֵין** בּוֹ **כֹּחַ**, אוֹ אִם **לֹא שָׁתָה מַיִם וַיִּיעָף** לְאַלְתַּר. קַל וָחֹמֶר שֶׁפְּעֻלָּתוֹ אֵין בָּהּ תּוֹעֶלֶת לַעֲזוֹר:

פסוק יג

חָרַשׁ עֵצִים. וְאִם בָּא לַעֲשׂוֹתוֹ שֶׁל עֵץ, וְחָרַשׁ עֵצִים הוּא, כָּךְ דַּרְכּוֹ:

נָטָה קָו. כְּדֶרֶךְ הַנַּגָּרִים, וְעַל פִּי הַקָּו **יְתָאֲרֵהוּ בַשָּׂרָד**, מְיַשֵּׁר אוֹתוֹ בְּמַסּוֹר, שֶׁקּוֹרִין דאלאור"א בלע"ז. **יְתָאֲרֵהוּ**. יְיַפֵּהוּ:

יַעֲשֵׂהוּ בַּמַּקְצֻעוֹת. וּמַחְלִיקוֹ בְּרַהִיטְנִי וְאִזְמֵל; **מַקְצֻעוֹת** תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "אִיזְמַלַיָּא":

וּבַמְּחוּגָה יְתָאֲרֵהוּ. לְשׁוֹן "וְתָאַר הַגְּבוּל" (יהושע טו:ט), אִם בָּא לַעֲשׂוֹת בּוֹ צִיּוּרִים עֲגוּלִים, מְסַבֵּב אוֹתוֹ בַּמְּחוּגָה, קונפ"ש בלע"ז:

כְּתִפְאֶרֶת אָדָם. הִיא הָאִשָּׁה, שֶׁהִיא תִּפְאֶרֶת בַּעְלָהּ:

פסוק יד

תִּרְזָה וְאַלּוֹן. מִינֵי אִילָנֵי סָרָק:

וַיְאַמֵּץ לוֹ בַּעֲצֵי יָעַר. עוֹשֶׂה לוֹ חִזּוּקִים, בֵּין לְחִזּוּק בֵּין לְנוֹי, בְּמִינֵי עֵצִים הַמִּשְׁנִים זֶה מִזֶּה בְּמַרְאֵיהֶן:

נָטַע אֹרֶן. כְּשֶׁמּוֹצֵא יְחוּר וְנָטַע הָרְאוּי לְכָךְ, נוֹטְעוֹ לְכָךְ, וְהַגֶּשֶׁם מְגַדְּלוֹ:

אֹרֶן. לְשׁוֹן 'נָטַע יוֹנֵק', פלנצו"ן בלע"ז:

פסוק טו

וְהָיָה לְאָדָם לְבָע�ֵר. וְהָיָה אוֹתוֹ עֵץ מִקְצָתוֹ לְצָרְכֵי אָדָם לְבָעֵר:

וַיִּקַּח מִן הָעֵצִים. וַיָּחָם גּוּפוֹ לְנֶגְדָּם:

אַף יַשִּׁיק. מֵהֶם תַּנּוּר וְאוֹפֶה **לָחֶם**:

אַף יִפְעַל אֵל. מִן הַנּוֹתָר:

פסוק יז

וְלֹא יָשִׁיב אֶל לִבּוֹ. חֲצִיוֹ שָׂרַפְתִּי בְמוֹ אֵשׁ:

וְלֹא דַעַת וְלֹא תְבוּנָה בּוֹ **לֵאמֹר** זֹאת:

לְבוּל עֵץ. לְרַקְבּוֹן עֵץ:

פסוק כ

רֹעֶה אֵפֶר לֵב הוּתַל הִטָּהוּ. לִבּוֹ אֲשֶׁר הוּתַל, הִטָּהוּ לַעֲשׂוֹת לוֹ רוֹעֶה שֶׁל אֵפֶר הַדְּמוּת, שֶׁנִּשְׂרַף חֲצִיוֹ וְנַעֲשָׂה אֵפֶר. הַשּׂוֹטֶה הַזֶּה הָיָה אוֹמֵר שֶׁהוּא לוֹ לְרוֹעֶה וּלְמַפְרְנֵס. דָּבָר אַחֵר:

רוֹעֶה אֵפֶר לְשׁוֹן 'רְיעוּת', עוֹבֵד עֲבוֹדַת אֱחֵרִים וּמְחַבֵּר אֵלָיו עֲבוֹדַת אֲחֵרִים שֶׁהִיא אֵפֶר:

וְלֹא יַצִּיל. הַנִּתְעֶה אֶת נַפְשׁוֹ לֵאמֹר **הֲלוֹא שֶׁקֶר בִּימִינִי**, וְיִפָּרֵד מֵעָלָיו:

פסוק כא

לֹא תִנָּשֵׁנִי. לֹא תִּהְיֶה שִׂכְוִחַ מִיִּרְאָתִי:

פסוק כב

מָחִיתִי כָעָב פְּשָׁעֶיךָ. בְּמִצְרַיִם וּבַמִּדְבָּר, גַּם עַתָּה **שׁוּבָה אֵלַי**:

פסוק כג
פִּצְחוּ. לְשׁוֹן פִּתְחוֹן פֶּה:

פסוק כד
וְיֹצֶרְךָ מִבֶּטֶן. מֵאָז "וַיִּתְרוֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ" (בראשית כה:כב) הָיִיתִי לְךָ לְעֻזְרָה וּבְחַרְתִּיךָ:
נֹטֶה שָׁמַיִם לְבַדִּי:

פסוק כה
מֵפֵר אֹתוֹת בַּדִּים. לְפִי שֶׁאֲנִי נָטִיתִי שָׁמַיִם, לְפִיכָךְ אֲנִי יָכוֹל לְהָפֵר אוֹתָם:
בַּדִּים. הֵם הַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים עַל יְדֵי **אֹתוֹת** הַשָּׁמַיִם, וְעַל שֵׁם שֶׁפְּעָמִים הַרְבֵּה שֶׁהֵם מְכַזְּבִים קוֹרִין אוֹתָם 'בַּדִּים', שֶׁאֲנִי מַחֲלִיף הַשָּׂרִים שֶׁלְּמַעְלָה וְטוֹעִין אֵלּוּ הַנִּשְׁאָלִין בָּהֶם. וּלְפִי שֶׁאִצְטַגְנִינֵי בָּבֶל הָיוּ חוֹזִים בַּכּוֹכָבִים, כְּמוֹ שֶׁהוּא אוֹמֵר (ישעיהו מז:יג) "יַעַמְדוּ נָא וְיוֹשִׁיעוּךְ הוֹבְרֵי שָׁמַיִם", לְכָךְ הוּא אוֹמֵר שֶׁמֵּפֵר אוֹתוֹת בַּדִּיהֶם, כִּי אֲנִי הוּא שֶׁהֲפַרְתִּי אוֹתוֹת בַּדֵּי מִצְרַיִם:

פסוק כו
מֵקִים דְּבַר עַבְדּוֹ. מֹשֶׁה:
וַעֲצַת מַלְאָכָיו. מַלְאָךְ אֶחָד אָמַר לְיַעֲקֹב "יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ" (בראשית לב:כח), וְקִיַּמְתִּי דְּבָרָיו; אַף כָּאן אֲקַיֵּם עֲצַת נְבִיאַי **הָאוֹמֵר** עַל **יְרוּשָׁלַם תּוּשָׁב**:

פסוק כז
הָאֹמֵר לַצּוּלָה חָרְבִי. הָאוֹמֵר לְבָבֶל: הִתְיַבְּשִׁי (קהלת רבה יב ח):
וַנַהֲרֹתַיִךְ אוֹבִישׁ. לְפִי שֶׁהִיא יוֹשֶׁבֶת עַל נְהָרוֹת, מְדַמֶּה הֲרִיגַת אֻכְלוּסֶיהָ לְיֹבֶשׁ נְהָרוֹת:

פסוק כח
רֹעִי. מֶלֶךְ שֶׁלִּי:

פרק מה

פסוק א
לִמְשִׁיחוֹ. כָּל שֵׁם גְּדֻלָּה קְרוּיָה 'מְשִׁיחָה', כְּמוֹ "לְךָ נְתַתִּיהָ לְמָשְׁחָה" (במדבר יח:ח). וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ: לְמֶלֶךְ הַמָּשִׁיחַ אוֹמֵר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קוֹבֶל אֲנִי לְךָ עַל כּוֹרֶשׁ, כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת מְגִילָּה (מגילה יב.):
לְרַד לְפָנָיו גּוֹיִם. לְהַרְקִיעַ וּלְרַדֵּד לְפָנָיו גּוֹיִם, **לְרַד** – לִשְׁטוֹחַ:

וּמָתְנֵי מְלָכִים אֲפַתֵּחַ. לְשׁוֹן חַלָּשׁוּת הוּא זֶה וְשֶׁבָר כֹּחַ, כִּי חֲגוֹרַת מָתְנַיִם הוּא זֵרוּז כֹּחַ, כְּמוֹ "אֱזֹר נָא כְגֶבֶר חָלָצֶיךָ" (איוב מ:ז), "וְאַתָּה תֶאְזֹר מָתְנֶיךָ" (ירמיהו א:יז). "וּמְזִיחַ אֲפִיקִים רִפָּה" (איוב יב:כא) לְשׁוֹן שִׁבְרוֹן כֹּחַ:

לִפְתֹּחַ לְפָנָיו דַּלְתֵי שַׁעֲרֵי בָּבֶל; **שְׁעָרִים** הוּא חָלַל פֶּתַח הַשַּׁעַר, **דְּלָתַיִם** הֵם הַפּוֹתְחִים וְנוֹעָלִין בָּהֶן אֶת הַשַּׁעַר:

פסוק ב

וַהֲדוּרִים אַיַּשֵּׁר. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְשׁוּרַיָּא אֲכְבּוֹשׁ", כְּמוֹ "הֲדַר הֲדַרְנָא" (שבת עז:), עַל שֵׁם שֶׁסּוֹבֶבֶת הַחוֹמָה אֶת הָעִיר. וְיֵשׁ לְפָרֵשׁ **הֲדוּרִים**: אוֹרְחוֹת מְקֻלְקָלוֹת **אַיַּשֵּׁר** לְפָנָיו:

פסוק ג

הַקּוֹרֵא בְשִׁמְךָ. עֲדַיִן לֹא נוֹלַדְתָּ, וַאֲנִי קוֹרֵא לְךָ שֵׁם כּוֹרֶשׁ:

פסוק ד

לְמַעַן עַבְדִּי יַעֲקֹב. שֶׁתּוֹצִיאֵהוּ מִגָּלוּת בָּבֶל:

וְלֹא יְדַעְתָּנִי. לֹא עָשִׂיתָ רְצוֹנִי, כִּי אֲנִי אָמַרְתִּי "הוּא יִבְנֶה עִירִי" (ישעיהו מה:יג), וְהוּא כְּשֶׁעָמַד אָמַר "מִי בָכֶם מִכָּל עַמּוֹ" (עזרא א:ג), רְשׁוּת נָתַן לָהֶם לֵילֵךְ, וְכָל הַטֹּרַח פָּרַק מֵעַל צַוָּארוֹ:

פסוק ז

יוֹצֵר אוֹר. לַצַּדִּיקִים:

וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ. לְבָבֶל, וְכֵן **עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע**:

פסוק ח

הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם וְגוֹ'. "צֶדֶק" הָאָמוּר בַּמִּקְרָא מוֹסֵב עַל הַנֶּזֶל וְעַל הָרְעִיפָה. הַרְעִיפוּ שָׁמַיִם צֶדֶק וּשְׁחָקִים יִזְּלוּ צֶדֶק, כְּלוֹמַר: מֵאִתִּי יָבֹא הַצֶּדֶק לְהֵיטִיב לָהֶם מִן הַשָּׁמַיִם:

בְּרָאתִיו. בָּרָאתִי אֶת הַדָּבָר הַזֶּה:

פסוק ט

הוֹי רָב אֶת יֹצְרוֹ. נִתְנַבֵּא יְשַׁעְיָה עַל חֲבַקּוּק, שֶׁעָתִיד לַעֲמוֹד וְלִקְרוֹא תִּגֹּר עַל אֹרֶךְ הַצַּלָּחָתוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר: "עַד אָנָה ה' שִׁוַּעְתִּי וְגוֹ'" (חבקוק א:ב), "וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כִּדְגֵי הַיָּם" (חבקוק א:יד). וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָמַר לִישַׁעְיָה: לְמָה זֶה בָּא לְרִיב אִתִּי, סְבוּר הוּא שֶׁאֵינִי שָׁם עַל לֵב לְהוֹשִׁיעַ אֶת עַמִּי לְעֵת מִלֹּאת אֲשֶׁר "תִּרְצֶה הָאָרֶץ אֶת שַׁבְּתוֹתֶיהָ" (ויקרא כו:לד)?

אֵין יָדַיִם לוֹ. אֵין מָקוֹם לוֹ:

פסוק י

הוֹי אֹמֵר לְאָב מַה תּוֹלִיד. כָּסְבוּר הוּא לְהָיוֹת מְרַחֵם עַל הַבֵּן יוֹתֵר מֵאָבִיו. דָּבָר אַחֵר: הוֹי בֵּן הָאוֹמֵר לְאָב "לָמָּה הוֹלַדְתָּנִי?" דּוֹמֶה הוּא לָזֶה שֶׁהוּא **רַב אֶת יֹצְרוֹ**:

פסוק יא

הָאֹתִיּוֹת שְׁאָלוּנִי וגו'. ה"א נְקוּדָה קָמַץ, לָמַדְתָּ שֶׁאֵינָהּ תְּמִיהָה. וְכֵן פֵּירוּשׁוֹ: אִם בָּאתֶם לִשְׁאוֹל לִי, אַתֶּם הַנְּבִיאִים, שְׁאָלוּנִי עַל אוֹתוֹת שָׁמַיִם וּמוֹפְתִים אֲשֶׁר אַתֶּם רוֹאִים נוֹלָדִים בָּאָרֶץ, עֲלֵיהֶם הֱיוּ שׁוֹאֲלִים אוֹתִי מַה הֵם, אֶבָל **עַל בָּנַי וְעַל פֹּעַל יָדַי** יִשְׁרִים, שֶׁבִּשְׁבִילָם יָצַרְתִּי אֶת הַכֹּל, אַתֶּם בָּאִים לְצַוּוֹתִי וְלִקְרֹא לְפָנַי תִּגָּר?

תְּצַוֻּנִי. תְּמוֹהַּ הוּא, וְכִי עֲלֵיכֶם לְצַוּוֹת **עַל בָּנַי**? אֲנִי כְּבָר בָּרָאתִי לָהֶם הַיְשׁוּעָה בְּמַחֲשָׁבָה שֶׁעָלְתָה לְפָנַי. כֵּיצַד? "אָנֹכִי הַעִירוֹתִיהוּ בְצֶדֶק" (ישעיהו מה:יג) עַל כּוֹרֶשׁ הוּא אוֹמֵר:

פסוק יב

אָנֹכִי עָשִׂיתִי אֶרֶץ, וּנְתַתִּיהָ לַאֲשֶׁר יָשָׁר בְּעֵינַי:

פסוק יד

יְגִיעַ מִצְרַיִם וְגוּ'. הֲרֵי הוֹדַעְתִּי אֶתְכֶם בַּמֶּה אוֹשִׁיעַ אֶת בְּנֵי מִיַּד בָּבֶל, כִּי כוֹרֶשׁ לְכָךְ **הֶעֱירוֹתִהוּ** בְּצֶדֶק. וְעוֹד אֲנִי מוֹדִיעֲכֶם תְּשׁוּעַת סַנְחֵרִיב בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ, כַּאֲשֶׁר יָשׁוּב (ישעיהו לו:לו) מֵעַל תִּרְהָקָה מֶלֶךְ כּוּשׁ יָבֹא לִירוּשָׁלַיִם, וְחֶמְדַּת כָּל אוֹצְרוֹת כּוּשׁ וּמִצְרַיִם שֶׁיֵּלְכוּ לֶעָזוֹר אֶת כּוּשׁ בְּיָדוֹ, וְיָבֹא עִם אוֹתוֹ הַשָּׁלָל וְיִפּוֹל בִּירוּשָׁלַיִם, וְחִזְקִיָּהוּ וְעַמּוֹ יָבֹזּוּ אֶת הַכֹּל. כֵּן מְפוֹרָשׁ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כג) שֶׁעַל סַנְחֵרִיב נֶאֱמַר:

אַנְשֵׁי מִדָּה. גּוֹבְהֵי קוֹמָה:

עֲלַיִךְ. יְרוּשָׁלַיִם:

בַּזּוּקִים יַעֲבֹרוּ. שֶׁהֵבִיאָם שָׁם סַנְחֵרִיב שְׁלוּחִים בְּקוֹלָרִים, וּלְאַחַר מַפַּלְתּוֹ עָמַד חִזְקִיָּהוּ וּפָטַר אֶת כָּל הַשִּׁבוּיִים, וְנִתְגַּיְּרוּ וְהִכִּירוּ מַלְכוּת שָׁמַיִם:

אַךְ בָּךְ אֵל. יְהוּ מוֹדִים שֶׁאֵין אֱלוֹהַּ אֶלָּא ה' לְבַדּוֹ:

פסוק טו

אָכֵן אַתָּה אֵל מִסְתַּתֵּר וְכֵן יֹאמְרוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אָכֵן הֲבִינוֹתָנוּ, כִּי לִגְבוֹת חוֹבוֹתֵינוּ מִסְתַּתֵּר מִלְּהַרְאוֹת נִצְחוֹנְךָ, כִּבְיָכוֹל אֵין בְּךָ יְכֹלֶת, וּבְהִתְעַוֵּר רַחֲמֶיךָ אַתָּה **אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעַ**. כָּךְ מְפוֹרָשׁ בַּמְּכִילְתָּא (מכילתא בשלח ויהי א):

פסוק טז

חָרָשֵׁי צִירִים. אֻמָּנֵי צִיּוּרִים שֶׁל פְּסִילִים שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה וּמַזָּלוֹת:

פסוק יח

לֹא תֹהוּ בְרָאָהּ. כִּי **לָשֶׁבֶת יְצָרָהּ**:

פסוק יט

לֹא בַסֵּתֶר דִּבַּרְתִּי. כְּשֶׁנָּתַתִּי אֶת הַתּוֹרָה, וְלֹא אָמַרְתִּי עַל **תֹּהוּ** עַל חִנָּם: **לְזֶרַע יַעֲקֹב בַּקְּשׁוּנִי**, כִּי אִם לְקַבֵּל שָׂכָר גָּדוֹל:

אֲנִי ה' דֹּבֵר צֶדֶק. מֵאַחַר שֶׁפָּתַחְתִּי לָהֶם בְּדָבָר צֶדֶק לְהוֹדִיעָם מַתַּן שְׂכָרָן, אַחַר כֵּן הִגַּדְתִּי לָהֶם **מֵישָׁרִים** חֻקִּי וְתוֹרָתִי, שֶׁקּוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה נֶאֱמַר לָהֶם (שמות יט:ה) "וְעַתָּה אִם שָׁמוֹעַ וגו' וְהְיִיתֶם לִי סְגֻלָּה וּמַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים וגו'":

פסוק כ

הִתְנַגָּשׁוּ. לְשׁוֹן 'הַגָּשָׁה', וְהַנּוּ"ן טְפֵלָה בּוֹ כַּאֲשֶׁר יֹאמַר 'הִתְנַגְּפוּ':

פְּלִיטֵי הַגּוֹיִם. אֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ מֵחָרְבּוֹ שֶׁל נְבוּכַדְנֶצַּר:

לֹא יָדְעוּ הַנֹּשְׂאִים אֶת עֵץ פָּסְלָם. לְהָבִין דַּעַת:

פסוק כא

הַשְׁמִיעַ זֹאת מִקֶּדֶם. מִי בְּפִסְיליֵכֶם אֲשֶׁר הִשְׁמִיעַ מִקֶּדֶם לְהָבִיא אֱלֹהֵיכֶם תְּשׁוּעָה, אִישׁ אִישׁ לְעוֹבְדָיו?

הֲלֹא אֲנִי ה' וְאֵין עוֹד. שֶׁאֲנִי מוֹדִיעַ מַה אֲנִי עָתִיד לַעֲשׂוֹת לְעַמִּי, וַאֲקַיֵּם דְּבָרִי:

פסוק כב

פְּנוּ אֵלַי. וְהַנִּיחוּ פְּסִילֵיכֶם, **כָּל אַפְסֵי אָרֶץ**, וּבְכָךְ תִּוָּשְׁעוּ:

פסוק כג

בִּי נִשְׁבַּעְתִּי. **וְיָצָא מִפִּי צֶדָקָה** לְקַבֵּל כָּל הַשָּׁבִים אֵלַי, **דָּבָר** דִּבַּרְתִּי **וְלֹא יָשׁוּב**. וּמַהוּ הַצֶּדָקָה אֲשֶׁר יָצְאָת מִפִּי? **כִּי לִי תִּכְרַע כָּל בֶּרֶךְ**, וַאֲנִי אֲקַבְּלֵם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי אָז אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים וגו'" (צפניה ג:ט):

פסוק כד

אַךְ בַּה' לִי אָמַר. הַמִּקְרָא זֶה מְסֹרָס, וְכֵן פִּתְרוֹנוֹ: **אַךְ לִי בַּה' אָמַר צְדָקוֹת וָעֹז**. אַף עַל פִּי שֶׁכָּל הַגּוֹיִם יִשְׁתַּחֲווּ לְפָנָיו, אַךְ לִי לְבַדִּי, כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, בַּה' הֻבְטַח לִי צְדָקוֹת וָעֹז, וְלֹא יָבוֹאוּ מַכְחִישֵׁי תּוֹרָה לְחַלֵּל כְּבוֹדִי:

עָדָיו יָבוֹא וְיֵבֹשׁוּ וגו'. **כָּל הַנֶּחֱרִים** בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָבוֹאוּ עָדָיו לְהִתְחָרֵט עַל מַה שֶּׁעָשׂוּ בְּחַיֵּיהֶם **וְיֵבֹשׁוּ**:

הַנֶּחֱרִים. הַמִּתְגָּרִים:

פסוק כה
בַּה' יִצְדְּקוּ וְיִתְהַלְלוּ. בְּהַבְטָחַת מִשְׁעַן אַהֲבָתוֹ יִמְצְאוּ צְדָקָה וְיִתְפָּאֲרוּ בְּמָעוֹז:
וְיִתְהַלְלוּ. פורוונטי"ר בלע"ז:

פרק מו

פסוק א
כָּרַע בֵּל קֹרַס נְבוֹ. אֱלָהוּתֵיהֶם שֶׁל בָּבֶל כָּרְעוּ קָרְסוּ, לְשׁוֹן שְׁחוֹק שֶׁל עֲבוֹדָה זָרָה הוּא, כְּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ חֹלִי מֵעַיִם וְאֵינוֹ מַסְפִּיק לֵישֵׁב עַל מוֹשַׁב בֵּית הַכִּסֵּא עַד שֶׁהוּא נִתָּז:
כָּרַע בֵּל קֹרַס נְבוֹ. אישקרופי"ר בֵּל, קונקיא"ה נְבוֹ. כָּךְ שָׁמַעְתִּי מִשְׁמוֹ שֶׁל רַבֵּנוּ גֵּרְשׁוֹם מְאוֹר הַגּוֹלָה:
הָיוּ עֲצַבֵּיהֶם. צַלְמֵי צוּרָתָם שֶׁל **בֵּל וּנְבוֹ** הָיוּ **לַחַיָּה וְלַבְּהֵמָה**, נִדְמוּ לִהְיוֹת כְּחַיָּה וְכִבְהֵמָה, שֶׁמְּזַהֲמִין וּמְלַכְלְכִין עַצְמָן בְּרֵעִי שֶׁלָּהֶם:
נְשֵׂאתֵיכֶם עֲמוּסוֹת מַשָּׂא. רְעִי שֶׁבִּמְעֵיהֶם כְּבֵדוֹת הֵם לַעֲמוֹס כְּמַשָּׂא לְאָדָם עָיֵף, לְפִיכָךְ **קָרְסוּ כָּרְעוּ יַחְדָּו**, הַקְּרִיסָה עִם הַכְּרִיעָה:

פסוק ב
לֹא יָכְלוּ מַלֵּט מַשָּׂא. לְהַפְלִיט הַצּוֹאָה שֶׁבְּמֵעֵיהֶם כְּשֶׁאָר הַמּוֹצִיאִין כַּהֹגֶן:
מַלֵּט. לְשׁוֹן הוֹצָאָה מִמָּקוֹם בָּלוּעַ, וְכֵן (ישעיהו לד:טו) "שָׁמָּה קִנְּנָה קִפּוֹז וַתְּמַלֵּט", הוֹצִיאָה בֵּיצָתָהּ, וְכֵן (ישעיהו סו:ז) "וְהִמְלִיטָה זָכָר". וְיוֹנָתָן לֹא תִרְגֵּם כֵּן הַמִּקְרָאוֹת הַלָּלוּ:

פסוק ג
הָעֲמֻסִים מִנִּי בֶטֶן. מֵאָז נוֹלַדְתֶּם בְּבֵית לָבָן הָאֲרַמִּי, עֲמַסְתִּי אֶתְכֶם עַל זְרוֹעוֹתַי, כִּי מֵאָז עָמְדוּ עֲלֵיכֶם עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת בְּכָל דּוֹר וָדוֹר, וְלֹא כְּעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת שֶׁהָיוּ עוֹמְסִים וְנוֹשְׂאִים אֶת אֱלֹהֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁאָמוּר לְמַעְלָה, אֲבָל אַתֶּם עֲמוּסִים וּנְשׂוּאִים בִּזְרוֹעוֹתַי:

פסוק ד
וְעַד זִקְנָה. אֲשֶׁר זְקַנְתֶּם וְכָלָה כֹּחֲכֶם, שֶׁאֵין לָכֶם זְכוּת, **אֲנִי הוּא** בְּרַחֲמַי וּבְמִדַּת טוּבִי לְהוֹשִׁיעֲכֶם וְלַעֲמֹס וְלָשֵׂאת לְמַלֵּט. לְפִי שֶׁאָמַר עַל יְרָאָתָם שֶׁהִיא נִסְבֶּלֶת, וְגַם מַשָּׂאָהּ אֵינָהּ יְכוֹלָה לְמַלֵּט, אָמַר: "אֲנִי הַסּוֹבֵל אֲחֵרִים וְאֶת מַשָּׂאָם **אֲמַלֵּט**":

פסוק ה
וַתַּמְשִׁלוּנִי. כְּמוֹ "וָאֶתְמַשֵּׁל כֶּעָפָר וַאֲפֶר" (איוב ל:יט), לְשׁוֹן דִּמְיוֹן:
וְנִדְמֶה. וְנִהְיֶה אֲנִי וְהוּא דּוֹמִין זֶה לָזֶה:

פסוק ו
הַזָּלִים זָהָב מִכִּיס. לְשׁוֹן "יְזַלּוּ מַיִם" (תהלים קמז:יח):
בַּקָּנֶה יִשְׁקֹלוּ. הוּא קָנֶה הַמֹּאזְנַיִם, שֶׁקּוֹרִין פלייי"ל בלע"ז:

פסוק ח
זִכְרוּ זֹאת. אֲשֶׁר אֲנִי חָפֵץ לוֹמַר:
וְהִתְאַשָּׁשׁוּ. וְהִתְחַזְּקוּ, כְּמוֹ "לַאֲשִׁישֵׁי קִיר חֲרֶשֶׁת" (ישעיהו טז:ז):
הָשִׁיבוּ פּוֹשְׁעִים עַל לֵב. וּמָה אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם לְזָכוֹר וּלְהָשִׁיב עַל לֵב?

פסוק ט
זִכְרוּ רִאשֹׁנוֹת מֵעוֹלָם. אֲשֶׁר רְאִיתֶם כִּי **אָנֹכִי אֵל וְאֵין עוֹד**, אָנֹכִי **אֱלֹהִים וְאֶפֶס כָּמוֹנִי**:

פסוק י
מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית. גְּלוּת מִצְרַיִם וּגְאֻלָּתָהּ הוֹדַעְתִּי בֵּין הַבְּתָרִים, לְפָנֵי הֱיוֹתָהּ:

פסוק יא
קוֹרֵא **מִמִּזְרָח עַיִט**. מֵאֶרֶץ אֲרָם, שֶׁהִיא בַּמִּזְרָח, קָרָאתִי לִי אֶת אַבְרָהָם לִהְיוֹת נִמְלָךְ בַּעֲצָתִי.
עַיִט – כְּמוֹ "הֵיתִיב עֵיטָא וְטַעֲם" (דניאל ב:יד), "אִתְיָעֲטוּ כָּל סָרְכֵי מַלְכוּתָא" (דניאל ו:ח).
וְגַם יֵשׁ לְפוֹתְרוֹ בִּלְשׁוֹן עוֹף: קָרָאתִי לְמַהֵר אַחֲרַי כְּעוֹף הַפּוֹרֵחַ וְנוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ:
מֵרָחָק. קָרָאתִי לְ**אִישׁ עֲצָתִי**, וְעִמּוֹ יָעַצְתִּי בֵּין הַבְּתָרִים דִּ' גָּלֻיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁמְּפוֹרָשׁ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מד יז) "וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדוֹלָה וְגוֹ'" (בראשית טו:יב):
אַף דִּבַּרְתִּי. עִמּוֹ הַגָּלֻיּוֹת וּגְאֻלָּתָן, **אַף אֲבִיאֶנָּה**:

פסוק יב
אַבִּירֵי לֵב. אֲשֶׁר אִמַּצְתֶּם לְבַבְכֶם וְנִדְבַּקְתֶּם בִּי:
הָרְחוֹקִים מִצְּדָקָה. אֲשֶׁר אָרְכוּ לָכֶם הַיָּמִים, וְלֹא הֶרְאֵיתִי אֶתְכֶם צִדְקָתִי לִגְאוֹל:

פסוק יג
קֵרַבְתִּי צִדְקָתִי. מֵעַתָּה **וְלֹא תֵרָחֵק**:

פרק מז

פסוק א
אֵין כִּסֵּא. אֵין מַלְכוּת:
כִּי לֹא תוֹסִיפִי. שֶׁיִּקְרְאוּ לָךְ עוֹד **רַכָּה וַעֲנֻגָּה**:

פסוק ב
קְחִי רֵחַיִם. הִיא עֲבוֹדָה קָשָׁה, כְּלוֹמַר: הִשְׁתַּעְבְּדִי מַעֲתָּה לְמַלְכֵי מָדַי וּפָרַס. דָּבָר אַחֵר: **וְטַחֲנִי קֶמַח** לְצַדָּה לְדֶרֶךְ גְּלוּתֵךְ:
גַּלִּי צַמָּתֵךְ. זְרוֹעֵךְ וְשׁוֹקַיִךְ, דָּבָר הַמְצַמֵּת וְקָשׁוּר וּמְכֻסֶּה:
חֶשְׂפִּי שֹׁבֶל. גַּלִּי הַשְּׁבִילִים מִן הַמַּיִם שֶׁעֲלֵיהֶם, כִּי דֶּרֶךְ שָׁם תֵּצְאִי בַּגּוֹלָה. אוֹ **גַּלִּי** שׁוֹקֵךְ **וְעִבְרִי נְהָרוֹת**:

פסוק ג
וְלֹא אֶפְגַּע אָדָם. לֹא אֲבַקֵּשׁ פְּנֵי אָדָם לָקַחַת נְקָמָתִי:

פסוק ד
גֹּאֲלֵנוּ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ. הַנָּבִיא אוֹמֵר: כָּל זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה לְגָאֳלֵנוּ מִשָּׁם:

פסוק ו
עַל זָקֵן הִכְבַּדְתְּ עֻלֵּךְ. עַל הַזְּקֵנִים, שֶׁלֹּא הָיוּ יְכוֹלִים לִסְבּוֹל טֹרַח, הִכְבַּדְתְּ עֻלֵּךְ:

פסוק ז
וַתֹּאמְרִי בִּלְבָבֵךְ לְעוֹלָם אֶהְיֶה גְּבֶרֶת, וְאֵין פַּרְעָנוּת בָּא עָלַי, וְהַדָּבָר הַזֶּה הִשִּׁיאֵךְ, **עַד לֹא שַׂמְתְּ אֵלֶּה** הַמַּכּוֹת שֶׁיָּבוֹאוּ עָלַיִךְ אֶל **לִבֵּךְ, וְלֹא זָכַרְתְּ אַחֲרִיתָהּ** שֶׁל רַעֲתֵךְ שֶׁעֲשִׂית:

פסוק ח
עֲדִינָה. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "פְּנַקְתָּא":
וְאַפְסִי עוֹד. וְ"אֶפֶס מֵאוֹתַי" (ישעיהו נד:טו) כְּמוֹ 'אֵין זוּלָתִי':

פסוק ט
שְׁתֵּי אֵלֶּה. שֶׁאָמַרְתְּ, שֶׁלֹּא תֵּשְׁבִי אַלְמָנָה, וְלֹא תֵּדְעִי שְׁכוֹל, תָּבֹאנָה לָךְ פִּתְאוֹם:
שְׁכוֹל. מִיּוֹשְׁבַיִךְ:
וְאַלְמָן. מִמַּלְכֵּךְ; כָּל קְבוּרַת בָּנִים וְגָלוּת בְּנֵי הָאָרֶץ קְרוּי 'שְׁכוֹל':
בְּתַמָּם. כֻּלָּם שְׁלֵמִים בִּגְזֵרָתָם, הַשְּׁכוּל וְהָאַלְמָנוּת:
חֲבָרַיִךְ. לְשׁוֹן כְּשָׁפִים, כְּמוֹ "וְחֹבֵר חָבֶר" (דברים יח:יא):

פסוק י
חָכְמָתֵךְ וְדַעְתֵּךְ. חָכְמָתֵךְ וְרוֹעַ לְבָבֵךְ **הִיא שׁוֹבְבָתָךְ**, הֵפְכוּ לִבֵּךְ לִהְיוֹת שׁוֹבָבָה, אינוויי"א בלע"ז, שֶׁבִּבּוּךְ מִדֶּרֶךְ שְׁאָר הַבְּרִיּוֹת:

פסוק יא
לֹא תֵדְעִי שַׁחְרָהּ. "לֹא תֵדְעִין לְמַבְעֵי עֲלֵהּ" (תרגום יונתן), אֶת פְּנֵי מִי תְשַׁחֲרִי לְמַלְּטֵךְ מִמֶּנָּה?

כַּפְּרָה. לְקַנְחָהּ וּלְהַעֲבִירָהּ, וְזֶהוּ כָּל לְשׁוֹן 'כַּפָּרָה', הוּא לְשׁוֹן קִנּוּחַ וְסִלּוּק:

פסוק יב

עִמְּדִי נָא. הִתְחַזְּקִי נָא:

אוּלַי תַּעֲרוֹצִי. "מֵאִים תִּכְלִין לְמִיתְקַף" (תרגום יונתן):

פסוק יג

הֹבְרֵי שָׁמַיִם. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם כְּמוֹ צוֹפֵי שָׁמַיִם" דְּמַסְכַּן לְמַזָּלַת שְׁמַיָּא", דְּמָהוּ לְ"בָּרָה כַּחַמָּה" (שיר השירים ו:י) וּלְ"בָרוּר מִלֵּלוּ" (איוב לג:ג), וְכֵן חִבְּרוּ מְנַחֵם עִמָּהֶם, מְבָרְרֵי הֲלִיכַת הַמַּזָּלוֹת, וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: יַעַן אֲשֶׁר לֹא יוּכְלוּן הַקּוֹסְמִים לַעֲמֹד עַל דַּעַת רִגְעֵי הַיּוֹם וְלֵילָה, עַד בָּרוּר לָהֶם הַשָּׁמַיִם לְטֹהַר. וְגַם מִיכָה אָמַר בִּנְבוּאָה (מיכה ג:ו) "וְחָשְׁכָה לָהֶם מִקְּסֹם", לְמֵד כִּי בְּיוֹם מַחְשַׁךְ יֵחָתְמוּ הַכּוֹכָבִים וְלֹא יוּכְלוּ לְקַסֵּם:

מוֹדִיעִם לֶחֳדָשִׁים מֵאֲשֶׁר יָבֹאוּ עָלָיִךְ. כִּי בְּהִתְחַדֵּשׁ הַלְּבָנָה רוֹאִים בְּשָׁעַת מוֹלַדְתָּהּ מִקְצָת מִמָּה שֶׁעָתִיד לָבֹא, וְאֵין יוֹדְעִין כָּל הַבְּרוּר, לְכָךְ נֶאֱמַר 'מֵאֲשֶׁר'. וְכֵן הוּא אוֹמֵר בְּמָקוֹם אַחֵר (ישעיהו ח:יט): "הַמְצַפְצְפִים וְהַמַּהְגִּים", כְּעוֹפוֹת הַלָּלוּ שֶׁמְּצַפְצְפִין וּמְהַגִּים וְאֵין יוֹדְעִים עַל מָה:

פסוק יד

הִנֵּה הָיוּ חוֹזֵיךְ **כְּקַשׁ**:

אֵין גַּחֶלֶת לַחֲמָם. אֵין שְׁאֵרִית לָהֶם, **כְּקַשׁ** הַזֶּה, שֶׁאֵין בִּדְלִיקָתוֹ גֶּחָלִים לְהִתְחַמֵּם לְאוֹרָם:

פסוק טו

אִישׁ לְעָבְרוֹ תָּעוּ. אִישׁ לְדַרְכּוֹ, "אֶל עֵבֶר פָּנָיו" (יחזקאל א:ט):

פרק מח

פסוק א

שִׁמְעוּ זֹאת. שְׁנֵי שִׁבָטִים הָעֲתִידִין לְלֶכֶת בַּגּוֹלָה לְבָבֶל:

בֵּית יַעֲקֹב הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם יִשְׂרָאֵל. הוּא שֵׁבֶט בִּנְיָמִין שֶׁאֵינָם נִקְרָאִים עַל שֵׁבֶט יְהוּדָה, אֶלָּא עַל שֵׁם סְתָם שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל:

וּמִמֵּי יְהוּדָה יָצָאוּ. וְשֵׁבֶט יְהוּדָה, שֶׁיָּצְאוּ וְנָזְלוּ מִמֵּי דָּלְיוֹ שֶׁל יְהוּדָה, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "יִזַּל מַיִם מִדָּלְיָו" (במדבר כד:ז):

לֹא בֶאֱמֶת. כְּמוֹ שֶׁאָמַר (ירמיהו ה:ב) "וְאִם חַי ה' יֹאמְרוּ לָכֵן לַשֶּׁקֶר וְגוֹ'", כְּלוֹמַר: לֹא הָיִיתֶם כְּדַי לִגָּאֵל, אֶלָּא עַל **כִּי מֵעִיר הַקֹּדֶשׁ נִקְרָאוּ**, וְהִיא גָּרְמָה לָהֶם שֶׁלֹּא גָּלוּ עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים בִּימֵי סַנְחֵרִיב בַּחֲלַח וְחָבוֹר (מלכים ב יז:ו), שֶׁאֵין לָהֶם גְּאֻלָּה (סנהדרין קי ב):

פסוק ב

וְעַל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל נִסְמָכוּ. בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "בַּה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּטָח" (מלכים ב יח:ה). הֵיא גְּרָמָה לָהֶם שֶׁלֹּא גָּלוּ אֶלָּא בִּימֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁהִגְלָם לְבָבֶל, וּתְהִי לָהֶם גְּאֻלָּה עַל יְדֵי כּוֹרֶשׁ:

פסוק ג

הָרִאשֹׁנוֹת. שֶׁעָבְרוּ, גְּאֻלַּת מִצְרַיִם וּתְשׁוּעַת חִזְקִיָּהוּ מִיָּד סַנְחֵרִיב:

מֵאָז הִגַּדְתִּי. מִטֶּרֶם הֱיוֹתָם, **וּפִתְאוֹם עָשִׂיתִים**:

וַתָּבֹאנָה. כְּמוֹ שֶׁהִגַּדְתִּי תְּחִלָּה עַל פִּי נְבִיאַי:

פסוק ד

מִדַּעְתִּי כִּי קָשֶׁה אָתָּה. מֵאֲשֶׁר יָדַעְתִּי אוֹתְךָ כִּי קָשֶׁה אַתָּה, וְאִם יָבֹא הַנֵּס וְלֹא הִגַּדְתִּיו תְּחִלָּה, **תֹּאמַר**: **"עָצְבִּי עָשָׂם"**, וְלֹא מֵאֵת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הֵם. לְפִיכָךְ **אַגִּיד לְךָ מֵאָז בְּטֶרֶם תָּבֹא וְגוֹ'**. **מִדַּעְתִּי** – מ"ם זוֹ מְשַׁמֶּשֶׁת נְתִינַת טַעַם, כְּמוֹ 'לְפִי שֶׁיָּדַעְתִּי'. וְדֶגְמָתוֹ: "כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבוּעָה" (דברים ז:ח):

פסוק ו

שָׁמַעְתָּ חֲזֵה כֻלָּהּ. שָׁמַעְתָּ הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁהִגַּדְתִּי, רְאֵה שֶׁבָּאוּ כֻּלָּם:

וְאַתֶּם הֲלוֹא תַגִּידוּ. וְתַעִידוּנִי אֲשֶׁר לֹא נָפַל דָּבָר:

הִשְׁמַעְתִּיךְ חֲדָשׁוֹת מֵעַתָּה. עַתָּה אֲנִי חוֹזֵר וּמַשְׁמִיעֲכֶם חֲדָשׁוֹת, שֶׁהֵם חֲדָשׁוֹת לָכֶם, וּלְפָנַי הֵם גְּלוּיוֹת מֵעוֹלָם:

וְנִצָּרוֹת. וּשְׁמוּרוֹת בְּאוֹצְרוֹתַי, וְאַתָּה **לֹא יָדַעְתָּם**:

פסוק ז

עַתָּה נִבְרְאוּ וְלֹא מֵאָז הֵם:

וְלִפְנֵי יוֹם הֱיוֹתָם אֲנִי מַשְׁמִיעֲכֶם:

וְלֹא שָׁמַעְתָּם. עַד הַיּוֹם. **וְלִפְנֵי יוֹם** מוֹסָב עַל **הִשְׁמַעְתִּיךְ** הָאָמוּר לְמַעְלָה:

פסוק ח

גַּם לֹא שָׁמַעְתָּ וגו'. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "אַף לָא שְׁמַעְתָּ לְמִילֵי נְבִיָּיא, אַף לָא קַבִּילְתָּא אוּלְפַן אוֹרַיְיתָא, אַף לְפִתְגָמֵי בִּרְכָן וְלָוּוטִין קַיָּמֵי דְּאַקִּימִית עִמְכוֹן בְּחוֹרֵב לָא אַרְכִּינְתָּא אוּדְנָךְ": **כִּי יָדַעְתִּי בָּגוֹד תִּבְגּוֹד**. כְּשֶׁיָּרַדְתִּי לְהַצִּילְךָ מִיָּד מִצְרַיִם, גָּלוּי הָיָה לְפָנַי שֶׁסּוֹפְךָ לִבְגּוֹד, וְאַף עַל פִּי כֵן שָׁמַרְתִּי שְׁבוּעוֹת אֲבוֹת. וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "רְאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי" (שמות ג:ז), שְׁתֵּי רְאִיּוֹת רוֹאֶה אֲנִי שֶׁסּוֹפָן לִבְגּוֹד, וּמִכָּל מָקוֹם רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי. כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא:

וּפִשַּׁעַ מִבֶּטֶן. מִשֶּׁהָיִיתָ בְּמִצְרַיִם, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ (יחזקאל כ:ה-ז) "וָאוֹדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְגוֹ' וָאוֹמַר אֲלֵיהֶם וְגוֹ'":

פסוק ט

אַאֲרִיךְ אַפִּי. לְשׁוֹן הַוֶּה הוּא:

וּתְהִלָּתִי אֶחֱטָם לָךְ. וְזֹאת הִיא תְּהִלָּתִי אֲשֶׁר אֶחֱטָם לָךְ, לְשׁוֹן 'חֹטֶם'; אֶסְתּוֹם חָטְמִי מִצֵּאת עָשָׁן נְחִירַי וּמִקְצוֹף עָלֶיךָ, שֶׁהַכּוֹעֵס יוֹצֵא עָשָׁן מִנְּחִירָיו, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ" (תהילים יח:ט); וְכֵן כָּל 'חֲרוֹן אַף' הוּא לְשׁוֹן חֲמוּם הַחוֹטֵם: "חָרָה אַפִּי" (איוב מב:ז), וְכֵן "וְעַצְמִי חָרָה מִנִּי חֹרֶב" (איוב ל:ל) – נִחַר חָטְמִי מֵרֹב חֲמוּם:

פסוק י

וְלֹא בְכָסֶף. וְלֹא עַל יְדֵי אוּר שֶׁל גֵּיהִנֹּם, כְּצוֹרֶף הַכֶּסֶף בָּאוּר:

בְּחַרְתִּיךָ. בָּחַרְתִּי לְךָ **כּוּר עֹנִי**, כְּנֶגֶד אוּר. 'כּוּר' הוּא כְּלִי שֶׁמַּתִּיכִין בּוֹ כֶּסֶף וְזָהָב:

פסוק יא

לְמַעֲנִי. וּלְמַעַן שְׁמִי הַקָּדוֹשׁ:

כִּי אֵיךְ יֵחָל. אֵיךְ יְחֻלַּל שְׁמִי בְּהַכְרִיתוֹ אֶתְכֶם?

וּכְבוֹדִי לְאַחֵר לֹא אֶתֵּן. שֶׁאוֹמְבֵי יֹאמְרוּ יַד גְּלוּלֵיהֶם רָמָה:

פסוק יב

שְׁמַע אֵלַי יַעֲקֹב. שֵׁם שֶׁקָּרָא לְךָ אָבִיךָ:

וְיִשְׂרָאֵל מְקֹרָאִי. מֵאֹתִי נִקְרֵאתָ יִשְׂרָאֵל (בראשית לב:כט), וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "וְיִשְׂרָאֵל מְזֻמָּנִי":

פסוק יד

ה' אֲהֵבוֹ. לָזֶה שֶׁיַּעֲשֶׂה **חֶפְצוֹ** שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **בְּבָבֶל**:

וּזְרֹעוֹ יֵרָאֶה בְּאֶרֶץ **כַּשְׂדִּים**, וְעַל כּוֹרֶשׁ אָמַר כֵּן:

פסוק טו

אֲנִי. גָּאַלְתִּי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, וַאֲנִי אֶגְאַל כָּל יִשְׂרָאֵל מִגָּלוּת אַחֲרוֹן וּמֵאַרְבַּע כַּנְפוֹת הָאָרֶץ:

אַף קְרָאתִיו. לְכוֹרֶשׁ, וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם **ה' אֲהֵבוֹ** לְיִשְׂרָאֵל, **אַף קְרָאתִיו** לְאַבְרָהָם, וּקְרִיאָה זוֹ לְשׁוֹן 'גְּדוֹל' לִהְיוֹת מִקּוֹרְאֵי, כְּמוֹ "אֵלֶּה קְרוּאֵי הָעֵדָה" (במדבר א:טז):

פסוק טז

מֵעֵת הֱיוֹתָהּ שָׁם אָנִי. "מֵעִידָן דְּאִתְפְּרְשׁוּ עַמְמַיָּא מִדַּחַלְתִּי, תַּמָּן אֲנָא קְרִיבְתֵּיהּ לְאַבְרָהָם אֲבוּכוֹן לְפוּלְחָנִי" (תרגום יונתן):

וְעַתָּה ה' אֱלֹהִים שְׁלָחַנִי וְרוּחוֹ. "אָמַר נָבִיא: וּכְעַן ה' אֱלֹהִים שְׁלָחַנִי וּמֵימְרֵיהּ". עֵרוּבֵי דְּבָרִים – מִי שֶׁאָמַר זֶה לֹא אָמַר זֶה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא יתרו כא) פֵּרֵשׁ:

שִׁמְעוּ זֹאת – תּוֹרַת מֹשֶׁה שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ "זֹאת הַתּוֹרָה". **לֹא מֵרֹאשׁ בַּסֵּתֶר דִּבַּרְתִּי** – בְּסִינַי, וְהַנָּבִיא אוֹמֵר: **מֵעֵת הֱיוֹתָהּ** לְאוֹתוֹ דָּבָר שֶׁהוּא אוֹמֵר **שָׁם אָנִי**. וְלָמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁכָּל הַנְּבִיאִים עָמְדוּ בְּסִינַי, וְעַתָּה שְׁלָחַנִי לְהִנָּבֵא אֲלֵיהֶם. וְאַף לָשׁוֹן זֶה יֶשְׁנוֹ עֵרוּבֵי דְּבָרִים: **לֹא מֵרֹאשׁ בַּסֵּתֶר דִּבַּרְתִּי** אָמְרָה שְׁכִינָה, **מֵעֵת הֱיוֹתָהּ שָׁם אָנִי** אוֹמֵר הַנָּבִיא. וְיֵשׁ לִפְתּוֹר שֶׁלֹּא יְהוּ עֵרוּבֵי דְּבָרִים: **קִרְבוּ אֵלַי שִׁמְעוּ זֹאת** שֶׁאֲנִי מִתְנַבֵּא לָכֶם עַל מַפָּלֶת בָּבֶל וּגְאֻלַּתְכֶם, **לֹא מֵרֹאשׁ בַּסֵּתֶר דִּבַּרְתִּי** אוֹתָהּ, **מֵעֵת הֱיוֹתָהּ** שֶׁגָּזַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַהֲבִיאָהּ **שָׁם** הָיִיתִי. לוֹמַד שֶׁמִּשְׁעַת הַגְּזֵרָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵעָמִיד הַנָּבִיא שֶׁעִתִּיד לְהִנָּבֵא עַל הַדָּבָר בְּסוֹף פַּמַלְיָא שֶׁל מַעְלָה, וְאַף עַל פִּי שֶׁעֲדַיִן אֵינוֹ נוֹצָר:

פסוק יט

כְּמֹעָתָיו. שֶׁל יָם, כְּדָגֵי הַיָּם לָרֹב:

פסוק כב

לָרְשָׁעִים. לִנְבוּכַדְנֶצַּר וְזַרְעוֹ:

פרק מט

פסוק א

מִבֶּטֶן קְרָאָנִי. מִשֶּׁאֲנִי בַּבֶּטֶן עָלְתָה לְפָנָיו בְּמַחֲשָׁבָה לִהְיוֹת שְׁמִי יְשַׁעְיָה, לְהִנָּבֵא יְשׁוּעוֹת וְנֶחָמוֹת:

פסוק ב

וַיָּשֶׂם פִּי כְּחֶרֶב חַדָּה. לְהוֹכִיחַ אֶת הָרְשָׁעִים וּלְהִתְנַבְּאוֹת עֲלֵיהֶם פְּרָעָנוּת:
בְּצֵל יָדוֹ הֶחְבִּיאָנִי. שֶׁלֹּא יוּכְלוּ לְהָרַע לִי:
לְחֵץ בָּרוּר. מְמוֹרָט, קל"ר בלע"ז:
בְּאַשְׁפָּתוֹ. כְּלִי נֶרְתֵּק הַחִצִּים, שֶׁקּוֹרִין קוֵייכֶר"א בלע"ז:

פסוק ד

וַאֲנִי אָמַרְתִּי לָרִיק יָגַעְתִּי. כְּשֶׁרָאִיתִי שֶׁאֲנִי מוֹכִיחָם וְאֵינָם שׁוֹמְעִים:
אָכֵן מִשְׁפָּטִי אֶת ה'. הוּא יוֹדֵעַ שֶׁאֵינָהּ מֵאִתִּי, אֶלָּא מֵאִתָּם:

פסוק ה

לוֹ יֵאָסֵף. אֵלָיו יָשׁוּב בִּתְשׁוּבָה:

פסוק ו

נָקֵל מִהְיוֹתְךָ וגו'. מַתְנָה קְטַנָּה הִיא בְּעֵינַי, שֶׁתְּהֵא לְךָ זֹאת לְבַדָּהּ, שֶׁתְּהֵא **לִי עֶבֶד לְהָקִים אֶת יַעֲקֹב** וּלְהָשִׁיב אֵלַי **נְצוּרֵי יִשְׂרָאֵל**, וְהִנְנִי מוֹסִיף לְךָ עוֹד **וּנְתַתִּיךָ לְאוֹר גּוֹיִם** לְהִנָּבֵא עַל מַפַּלְתָּהּ שֶׁל בָּבֶל, שֶׁהִיא שִׂמְחָה לְכָל הָעוֹלָם:

וּנְצוּרֵי יִשְׂרָאֵל. כְּמוֹ (משלי ז:י) "וּנְצֹרַת לֵב", שֶׁלִּבָּם מֻקָּף יֵצֶר הָרָהוּרֵי עֲבֵירָה כְּעִיר נְצוּרָה מָצוֹר הַצָּרִים עָלֶיהָ:

פסוק ז

לִבְזֹה נֶפֶשׁ. נֶפֶשׁ בְּזוּיָה:

לִמְתָעֵב גּוֹי. לְמִי שֶׁהַגּוֹי מְתַעֲבוֹ:

מְלָכִים יִרְאוּ אוֹתוֹ וְקָמוּ:

אֲשֶׁר נֶאֱמָן. לִשְׁמוֹר הַבְטָחָתוֹ שֶׁהִבְטִיחַ לְאַבְרָהָם עַל הַמַּלְכִיּוֹת, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְגוֹ'" (בראשית טו:יז):

קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל. הוּא **וַיִּבְחָרֶךָּ**:

פסוק ח

בְּעֵת רָצוֹן. בְּעֵת תְּפִלָּה, שֶׁאַתָּה מִתְרַצֶּה וּמִתְפַּיֵּס לְפָנַי (ברכות ח א):

וּבְיוֹם יְשׁוּעָה. שֶׁתְּהֵא צָרִיךְ לִישׁוּעָה:

וְאֶצָּרְךָ. וְאֶשְׁמָרְךָ:

לִבְרִית עָם. לִהְיוֹת עִם בְּרִית לִי:

לְהָקִים אָרֶץ. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, הַבְּחוּרָה לִי בְּכָל הָאֲרָצוֹת:

פסוק ט

לַאֲסוּרִים צֵאוּ. לְעֵת אֲשֶׁר אוֹמַר לַאֲסוּרֵי גוֹלָה **צֵאוּ**:

שְׂפָיִים. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן "נַגְדִּין", נַחֲלֵי מַיִם:

פסוק י

שָׁרָב. חוֹם:

פסוק יא

וְשַׂמְתִּי כָל הָרַי לַדָּרֶךְ. כְּלַפֵּי שֶׁאָמַר (ישעיהו לג:ח) עַל יְדֵי חֻרְבָּנָהּ "שָׁבַת עוֹבֵר אֹרַח", עַכְשָׁיו יָשׁוּבוּ וְיֵלְכוּ בּוֹ עוֹבְרִים וְשָׁבִים:

וּמְסִלֹּתַי יֵרָמוּן. כְּלַפֵּי שֶׁאָמַר (ישעיהו לג:ח) "נִשַּׁמּוּ מְסִלּוֹת", נִתְקַלְקְלוּ מֵאֵין מְתַקֵּן אוֹתָם, עַכְשָׁיו וּמְסִלֹּתַי יֵרָמוּן – יִתְקְנוּ קִלְקוּל הַדְּרָכִים וְיַגְבִּיהַ אוֹתָם כַּמִּשְׁפָּט בְּחִלּוּקֵי אֲבָנִים וְעָפָר:

פסוק יב
מֵאֶרֶץ סִינִים. "מֵאַרַע דְּרוֹמָא" (תרגום יונתן):

פסוק יג
כִּי נִחַם ה' אֶת עַמּוֹ:

פסוק יד
וַתֹּאמֶר צִיּוֹן. הִיא הָיְתָה סְבוּרָה שֶׁשְּׁכֵחָתִיהָ:

פסוק טו
הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָהּ. עוֹלֵל שֶׁלָּהּ:
מֵרַחֵם בֶּן בִּטְנָהּ. מִלְּרַחֵם עַל בֶּן בִּטְנָהּ:
גַּם אֵלֶּה תִּשְׁכַּחְנָה. אֲפִילוּ אִם אֵלֶּה תִּשְׁכַּחְנָה, **אָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ**:

פסוק טז
עַל כַּפַּיִם. עַל כַּפַּי רוֹאֶה אֲנִי כְּאִלּוּ אֵת חֲקוּקָה עַל כַּפִּי לִרְאוֹתֵךְ וּלְזָכְרֵךְ תָּמִיד. דָּבָר אַחֵר:
עַל כַּפַּיִם – מֵעַל עַנְגֵי כָּבוֹד, כְּמוֹ (איוב לו:לב) "עַל כַּפַּיִם כִּסָּה אוֹר":

פסוק יז
מְהָרוּ בָנָיִךְ. לְשׁוּב:

פסוק יט
תֵּצְרִי מִיּוֹשֵׁב. תִּהְיִי צָרָה מֵרֹב יוֹשְׁבִים שֶׁיָּבֹאוּ לְתוֹכֵךְ, יְהִי לָהֶם הַמָּקוֹם צַר מִלְּבְנוֹת לָהֶם בָּתִּים:

פסוק כ
בְּנֵי שִׁכְלָיִךְ. בָּנִים שֶׁהָיִית שְׁכוּלָה מֵהֶם:
גְּשָׁה לִי. הִתְקָרֵב לְצַד אַחֵר בִּשְׁבִילִי **וְאֵשֵׁבָה**:

פסוק כא
גַּלְמוּדָה. שולד"א בלע"ז:
וְסוּרָה. מוּסֶרֶת מִכָּל אָדָם, הַכֹּל אוֹמְרִים עָלַי: סוּרוּ מִמֶּנָּה:

פסוק כב
יָדִי... נִסִּי. סִימָן לְהָבִיא גָּלִיּוֹת:
נִסִּי. פירקא בלע"ז, כמו "וְכִנַּס עַל הַגִּבְעָה" (ישעיהו ל:יז), וְהוּא סִימָן קִבּוּץ, וְנוֹתְנִין בְּרֹאשָׁהּ בֶּגֶד:
בְּחֹצָן. איישיל"א בלע"ז, וְדוֹמֶה לוֹ בְּעֶזְרָא: "וְגַם (אני) חָצְנִי נָעֲרָתִי" (נחמיה ה:יג):

פסוק כד

הֲיֻקַּח מִגִּבּוֹר מַלְקוֹחַ. כִּסְבוּרִים אַתֶּם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְקַחַת מֵעֲשָׂיו **מַלְקוֹחַ** שִׁבְיוֹ שֶׁל יַעֲקֹב הַצַּדִּיק?

פסוק כה

וְאֶת יְרִיבֵךְ. וְעִם מְרִיבַיִךְ אֲנִי אָרִיב:

פסוק כו

וְהַאֲכַלְתִּי אֶת מוֹנַיִךְ. הַבַּבְלִיִּים לְחַיַּת הַשָּׂדֶה **אֶת בְּשָׂרָם**. **מוֹנַיִךְ** – לְשׁוֹן "אַל תּוֹנוּ" (ויקרא כה:יד), אוֹנָאַת דְּבָרִים, הַמְקַנְתְּרִים אוֹתָךְ בְּגִדּוּפֵיהֶם:

וְכָעָסִיס. מֶתֶק יַיִן:

דָּמָם יִשְׁכָּרוּן. כֵּן יִשְׁכְּרוּ מִדָּמָם אוֹתָם הָרְגִילִים לִשְׁתּוֹת דָּם, וּמִי הֵם אֵלּוּ? עוֹף הַשָּׁמַיִם. כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:

פרק נ

פסוק ב

מַדּוּעַ בָּאתִי. לְהִתְקָרֵב אֲלֵיכֶם, **וְאֵין אִישׁ** – מִי מִכֶּם פּוֹנֶה אֵלַי?

פסוק ג

אַלְבִּישׁ שָׁמַיִם. צָבָא הַשָּׁמַיִם, שָׂרֵי הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, כְּשֶׁאֲנִי בָּא לִפְרַע מִן הָאֱמָה (מכילתא בשלח שירה ב):

פסוק ד

נָתַן לִי לְשׁוֹן לִמּוּדִים. יְשַׁעְיָה הָיָה אוֹמֵר: ה' שְׁלָחַנִי **וְנָתַן לִי** לָשׁוֹן הָרָאוּי לְלַמֵּד, כְּדֵי **לָדַעַת לָעוּת אֶת** הָעֲיֵפִים וּצְמֵאִים **לִשְׁמֹעַ** אֶת דִּבְרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **דָּבָר**:

לָעוּת. מְנֻחָם חִבְּרוֹ בְּמַחֲלוֹקֶת "עֵת לַעֲשׂוֹת לַה'" (תהלים קיט:קכו), לְקִבּוֹעַ לָהֶם עִתִּים:

יָעִיר לִי אֹזֶן. מְעוֹרֵר אֶת אָזְנִי בְּרוּחַ קָדְשׁוֹ:

לִשְׁמֹעַ כַּלְּמוּדִים. בְּמִשְׁפַּט הַלִּמּוּדִים, הָאֱמֶת וְהַנְּכוֹחָה:

פסוק ה

פָּתַח לִי אֹזֶן. וְהִשְׁמִיעַנִי "אֶת מִי אֶשְׁלַח" (ישעיהו ו:ח), שְׁלַחְתִּי אֶת עָמוֹס וְהָיוּ קוֹרִין אוֹתוֹ פְּסִילוּס, שְׁלַחְתִּי אֶת מִיכָה וְכוּ', כְּדְאִיתָא בִּפְסִיקְתָּא דְּנַחֲמוּ נַחֲמוּ (פסיקתא דרב כהנא טז ד):

וְאָנֹכִי לֹא מָרִיתִי. מִלֵּילֵךְ בִּשְׁלִיחוּתוֹ, **וְלֹא נָסוֹגוֹתִי אָחוֹר**, אֶלָּא "וָאוֹמַר הִנֵּנִי שְׁלָחֵנִי" (ישעיהו ו:ח):

פסוק ו

גֵּוִי נָתַתִּי לְמַכִּים הוּא אָמַר לִי: "יְשַׁעְיָה, בָּנַי סַרְבָנִים הֵם, בָּנַי טַרְחָנִים הֵם, עַל מְנָת שֶׁלֹּא תִּכְעוֹס עֲלֵיהֶם". אָמַרְתִּי לוֹ: "עַל מְנָת כֵּן" (פסיקתא דרב כהנא טז ד):

פסוק ז

וַה' אֱלֹהִים יַעֲזָר לִי. אִם יָקוּמוּ עָלַי:

פסוק ח

קָרוֹב מַצְדִּיקִי. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא קָרוֹב לִי, לְזַכּוֹתִי בַּדִּין:

פסוק ט

עָשׁ. תּוֹלַעַת הַבְּגָדִים:

פסוק י

בְּקוֹל עַבְדּוֹ. בְּקוֹל הַנְּבִיאִים:

אֲשֶׁר הָלַךְ חֲשֵׁכִים. אֲפִלּוּ צָרָה בָּאָה עָלָיו, **יִבְטַח בְּשֵׁם ה'**, כִּי הוּא יַצִּילֵהוּ:

פסוק יא

הֵן כֻּלְּכֶם. שֶׁאֵינְכֶם שׁוֹמְעִים בְּקוֹל נְבִיאָיו:

קֹדְחֵי אֵשׁ. עֶבְרָתוֹ עֲלֵיכֶם:

מְאַזְּרֵי זִיקוֹת. מַחֲזִיקֵי זִיקוֹת, הֵן גִּצִּין וְנַחֲלֵי אֵשׁ הַנִּזְרָקִין בַּקֶּלַע. וְיֵשׁ לוֹ דֶּגְמָא בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי: "זִיקוּקִין דְּנוּר" (ברכות נח ב), "כָּךְ וְכָךְ זִיקָתָא פָּסִיק לָן" (בבא מציעא צד א):

לְכוּ בְּאוּר אֲשֶׁכֶם. לְפִי דַּרְכְּכֶם תִּלְקוּ:

מִיָּדִי. תְּהֵא גְּמוּלְכֶם זֹאת לָכֶם:

פרק נא

פסוק א

אֶל צוּר חֻצַּבְתֶּם. מִמֶּנּוּ:

וְאֶל מַקֶּבֶת בּוֹר. שֶׁנּוֹקְבִין וְחוֹצְבִין בָּהּ אֶת הַבּוֹרוֹת, אֲשֶׁר **נַקַּרְתֶּם** בָּהּ:

נַקַּרְתֶּם. לְשׁוֹן "נִקְרַת הַצּוּר" (שמות לג:כב), "יִקְרוּהָ עֹרְבֵי נַחַל" (משלי ל:יז). וּמִי הוּא הַצּוּר? הוּא **אַבְרָהָם אֲבִיכֶם**, וּמִי הִיא הַמַּקֶּבֶת? הִיא **שָׂרָה** אֲשֶׁר חוֹלֶלְתְּכֶם, אֲשֶׁר יְלַדְתְּכֶם, לְשׁוֹן "כִּי חָלָה גַּם יָלְדָה" (ישעיהו סו:ח):

פסוק ב

תְּחוֹלֶלְכֶם. אֲשֶׁר תֵּלַד אֶתְכֶם:

כִּי אֶחָד קְרָאתִיו. כִּי אֶחָד הָיָה, יְחִידִי בְּאֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר הִגְלֵיתִיו שָׁם מֵאַרְצוֹ וּמִמּוֹלַדְתּוֹ, **קְרָאתִיו** – רִבִּיתִיו וְגִדַּלְתִּיו, לְשׁוֹן "קְרִיאֵי הָעֵדָה" (במדבר א:טז), וּכְשֶׁם שֶׁהוּא הָיָה יָחִיד וְגִדַּלְתִּיו, כֵּן אֲגַדֵּל אֶתְכֶם שֶׁאַתֶּם יְחִידִים לִי:

פסוק ג

וְעָרְבָתָה. אַף הוּא לְשׁוֹן 'מִדְבָּר', כְּמוֹ "בְּאֶרֶץ עֲרָבָה וְשׁוּחָה" (ירמיהו ב:ו), אֶלָּא שֶׁהָעֲרָבָה כְּבָר הָיָה בָּהּ יִשּׁוּב וְהֶחֳרְבָה:

תּוֹדָה. קוֹל הוֹדָיָה:

פסוק ד

כִּי תוֹרָה מֵאִתִּי תֵּצֵא. דִּבְרֵי נְבִיאִים תּוֹרָה הוּא, וְהַמִּשְׁפָּטִים סוֹפָן לִהְיוֹת מַרְגּוֹעַ וּמְנוּחָה לָעַמִּים, אֲשֶׁר אֶהְפּוֹךְ לָהֶם שָׂפָה בְרוּרָה לְעָבְדֵנִי (צפניה ג:ט):

אַרְגִּיעַ. אָנִיחַ:

פסוק ה

יִשְׁפֹּטוּ. יְיַסְּרוּ, יושטיצ"א בלע"ז:

פסוק ו

שָׁמַיִם כֶּעָשָׁן נִמְלָחוּ. שָׂרֵי צְבָאוֹת הָאֻמּוֹת שֶׁבַּשָּׁמַיִם:

נִמְלָחוּ. נִתְבַּלּוּ, כְּמוֹ (ירמיהו לח:יב) "בְּלוֹיֵי הַסְּחָבוֹת וְהַמְּלָחִים", בֶּגֶד הַנִּשְׁחָת. לָשׁוֹן אַחֵר: **נִמְלָחוּ** – נִתְבַּלְבְּלוּ, לְשׁוֹן מַלָּחֵי הַיָּם שֶׁמְּבַלְבְּלִין הַמַּיִם בַּמְּשׁוֹטוֹת מַנְהִיגֵי הַסְּפִינָה, וְכֵן "מְמֻלָּח טָהוֹר קֹדֶשׁ" (שמות ל:לה):

וְהָאָרֶץ. שִׁלְטוֹנֵי הָאָרֶץ:

וְיֹשְׁבֶיהָ. שְׁאָר הָעָם:

וִישׁוּעָתִי. לְעַמִּי לְעוֹלָם תִּהְיֶה. דָּבָר אַחֵר: שָׁמַיִם וָאָרֶץ מַמָּשׁ, וְכֵן פִּתְרוֹנוֹ: **שְׂאוּ עֵינֵיכֶם וְהַבִּיטוּ** אֶל הַשָּׁמַיִם וְאֶל הָאָרֶץ וּרְאוּ כַּמָּה הֵם חֲזָקִים וּבְרִיאִים, וְאַף עַל פִּי כֵן יִבְלוּ, **וְצִדְקָתִי וִישׁוּעָתִי** יִהְיוּ **לְעוֹלָם**. הֲרֵי שֶׁצִּדְקָתִי בְּרִיאָה וַחֲזָקָה יוֹתֵר מֵהֶם:

פסוק ח

עָשׁ וְסָס. מִינֵי תּוֹלָעִים הֵם:

פסוק ט

עוּרִי עוּרִי. תְּפִלַּת הַנָּבִיא הִיא:

רַהַב. מִצְרַיִם, שֶׁכָּתוּב בָּהּ "רַהַב הֵם שָׁבֶת" (ישעיהו ל:ז):

מְחוֹלֶלֶת. לְשׁוֹן הֶרֶג חָלָל:

תַּנִּין. פַּרְעֹה:

פסוק יא
וּפְדוּיֵי ה' יְשׁוּבוּן. לְשׁוֹן תְּפִלָּה, וּמוֹסָב עַל **עוּרִי עוּרִי**:

פסוק יב
מִי אַתְּ. בַּת צַדִּיקִים כְּמוֹתֵךְ, מְלֵאָה זְכֻיּוֹת, לָמָּה **תִּירְאִי מֵאֱנוֹשׁ** אֲשֶׁר סוֹפוֹ לָמוּת?

פסוק יג
וַתִּשְׁכַּח ה' עֹשֶׂךָ. וְלֹא נִשְׁעַנְתָּ עָלָיו:
הַמֵּצִיק. מוֹשְׁלֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם הַמְשַׁעְבְּדִים בָּכֶם:
כַּאֲשֶׁר כּוֹנָן. נִזְדַּמֵּן:
וְאַיֵּה חֲמַת הַמֵּצִיק. מָחַר בָּא וְאֵינֶנּוּ:

פסוק יד
מְהֵר צֹעֶה לְהִפָּתֵחַ. אֲפִלּוּ נְקֵבִין קְשִׁין עָלָיו, וְצָרִיךְ הוּא לְהִפָּתֵחַ בְּהִלּוּחַ הַמֵּעִים כְּדֵי שֶׁלֹּא **יָמוּת לַשַּׁחַת**, וְכֵיוָן שֶׁמְּהֵר לְהִפָּתֵחַ צָרִיךְ הוּא לְמָזוֹנוֹת רַבִּים, שֶׁאִם **יֶחְסַר לַחְמוֹ** אַף הוּא יָמוּת:
צֹעֶה. לְשׁוֹן דָּבָר הָעוֹמֵד לִהְיוֹת נִירוֹק, כְּמוֹ שֶׁאוֹמֵר בְּמוֹאָב שֶׁדִּמָּהוּ הַנָּבִיא לְיַיִן (ירמיהו מח:יא) "הַשּׁוֹקֵט אֶל שְׁמָרָיו וְלֹא הוּרַק מִכְּלִי אֶל כֶּלִי", וְנֶאֱמַר שָׁם "וְשַׁלַּחְתִּי לוֹ צֹעִים וְצֹעֲהוּ וְכֵלָיו יָרִיקוּ". דָּבָר אַחֵר: **מְהֵר צֹעֶה** – אוֹתוֹ הָאוֹיֵב **הַמֵּצִיק**, שֶׁהוּא עַכְשָׁיו חֲגוּר מָתְנַיִם, חֲלוּץ כֹּחַ, יְמַהֵר **לְהִפָּתֵחַ** וְלִהְיוֹת חַלָּשׁ:
צֹעֶה. חוֹגֵר, כְּמוֹ (ישעיהו סג:א) "צֹעֶה בְּרֹב כֹּחוֹ":
וְלֹא יָמוּת. הַמָּסוֹר בְּיָדוֹ **לַשַּׁחַת**, אֲבָל הַלָּשׁוֹן רִאשׁוֹן מִדְּרַשׁ אַגָּדָה הוּא בְּפִסְיקְתָא רַבָּתִי (פסיקתא רבתי לג:):

פסוק טו
רֹגַע הַיָּם. לְשׁוֹן "עוֹרְרִי רָגַע" (איוב ז:ה), פרונצי"א בלע"ז:

פסוק טז
לִנְטֹעַ שָׁמַיִם. "לְקַיְּמָא עַמָּא דַּאֲמִיר עֲלֵיהוֹן דְּיִסְגּוֹן כְּכוֹכְבֵי שְׁמַיָּא" (תרגום יונתן):
וְלִיסֹּד אָרֶץ. "וּלְשַׁכְלְלָא כְּנִישְׁתָּא דַּאֲמִיר עֲלֵיהוֹן דְּיִסְגּוֹן כְּעַפְרָא דְּאַרְעָא":

פסוק יז
קַבַּעַת. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כַּפִּילֵי", וְהוּא שֵׁם כּוֹס. וְלִי נִרְאֶה: **קַבַּעַת** – אֵלּוּ הַשְּׁמָרִים הַקְּבוּעִים בְּתַחְתִּית הַכְּלִי, וּמָצִית יוֹרֶה עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "שְׁמָרֶיהָ יִמְצוּ" (תהלים עה:ט):

הַתַּרְעֵלָה. הוּא מַשְׁקֶה הַמְטַמְטֵם וּמַתִּישׁ כֹּחַ הָאָדָם כְּאָסוּר וְקָשׁוּר וּמְעֻטָּף, כְּמוֹ "וְהַבְּרוֹשִׁים הָרְעָלוּ" (נחום ב:ד), "וְהַשֵּׁרוֹת וְהָרְעָלוֹת" (ישעיהו ג:יט), שֶׁהוּא לְשׁוֹן 'עִטּוּף', וּבְמַסֶּכֶת שַׁבָּת (שבת סה א) מָדְיוֹת רְעוּלוֹת – מִין סַרְבָּל נָאֶה לְהִתְעַטֵּף בּוֹ:

תַּרְעֵלָה. אינטומישמנ"ט בלע"ז:

מָצִית. אגושט"ר בלע"ז:

פסוק יט

שְׁתַּיִם הֵנָּה קֹרָאוֹתַיִךְ. צָרוֹת כְּפוּלוֹת, שְׁתַּיִם שְׁתַּיִם:

מִי אָנַחֲמֵךְ. מִי אָבִיא לְךְ לְנַחֲמֵךְ וְלוֹמַר: אַף אֲמָה פְּלוֹנִית הִיא לָקְתָה דֻּגְמָתֵךְ?

פסוק כ

עֻלְּפוּ. לְשׁוֹן 'עֲיֵפוּת', כְּמוֹ (עמוס ח:יג) "תִּתְעַלַּפְנָה הַבְּתוּלוֹת בַּצָּמָא", פשמי"ר בלע"ז:

כְּתוֹא מִכְמָר. הֶפְקֵר כְּתוֹא זֶה שֶׁנִּפַּל לְ**מִכְמָר**. **תּוֹא** כְּמוֹ "וּתְאוֹ וָזָמָר" (דברים יד:ה):

פסוק כא

וּשְׁכֻרַת וְלֹא מִיָּיִן. שְׁכֻרַת מִדָּבָר אַחֵר שֶׁלֹּא מִיָּיִן:

פסוק כב

יָרִיב עַמּוֹ. אֲשֶׁר יָדִין דִּין עַמּוֹ:

פסוק כג

מוֹגִיךְ. מְנִיעֵיךְ וּמְטַלְטְלֵיךְ, כְּמוֹ "וְהִנֵּה הֶהָמוֹן נָמוֹג" (שמואל א יד:טז). קרושל"ר בלע"ז:

שְׁחִי וְנַעֲבֹרָה. עַל גַּבֵּךְ:

פרק נב

פסוק ב

הִתְנַעֲרִי. אישקור"א בלע"ז, כְּמִנַּעַר אֶת הַטַּלִּית (שבת קמז א):

קוּמִי. מִן הָאָרֶץ, מִגְּזֵרַת "לָאָרֶץ תַּשְׁפִּיל" (ישעיהו ג:כו):

שְׁבִי. עַל הַכִּסֵּא:

הִתְפַּתְּחִי. הֱוִי נִתֶּרֶת:

מוֹסְרֵי. קריגל"ש בלע"ז:

שְׁבִיָּה. כְּמוֹ 'שְׁבוּיָה':

פסוק ג

חִנָּם נִמְכַּרְתֶּם. עַל עִסְקֵי חִנָּם, הוּא יֵצֶר הָרַע שֶׁאֵינוֹ לָכֶם לְשָׂכָר:

וְלֹא בְכֶסֶף תִּגָּאֲלוּ. אֶלָּא בִּתְשׁוּבָה (ירושלמי תענית א א):

פסוק ד
מִצְרַיִם יָרַד עַמִּי וגו'. הֵם הַמִּצְרִיִּים הָיוּ לָהֶם קְצָת חוֹב עֲלֵיהֶם, שֶׁנַּעֲשׂוּ לָהֶם אַכְסַנְיָא וְכִלְכְּלוּם, אֲבָל **אַשּׁוּר בְּאֶפֶס** וּבְחִנָּם **עָשָׁקוֹ**:

פסוק ה
מַה לִּי פֹה. לָמָּה אֲנִי שׁוֹהֶא וּמַשְׁהֶא בָּנַי כָּאן?
יְהֵילִילוּ. מִתְפָּאֲרִים לֵאמֹר: "יְדֵינוּ רָמָה" (דברים לב:כז):
מְנֻאָץ. מִתְנָאֵץ, וַהֲרֵי זֶה דֶּגְמַת "וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו" (במדבר ז:פט):

פסוק ו
יֵדַע עַמִּי. כְּשֶׁאֲנָאלָם יַכִּירוּ, כִּי **שְׁמִי** אָדוֹן, שַׁלִּיט וּמוֹשֵׁל, כְּמַשְׁמָעוֹ (חגיגה טו:-טז.):
לָכֵן בַּיּוֹם. גְּאֻלָּתָם יָבִינוּ **כִּי אֲנִי הוּא הַמְדַבֵּר הִנֵּנִי** קַיָּמְתִּי:

פסוק ח
צֹפַיִךְ. צוֹפִים שֶׁמַּעֲמִידִין עַל הַחוֹמוֹת וְהַמִּגְדָּלִים לְבַשֵּׂר וְלִרְאוֹת מִי בָּא לָעִיר:

פסוק י
חָשַׂף. גִּלָּה:

פסוק יא
טָמֵא אַל תִּגָּעוּ. שֶׁקֶץ יִהְיוּ לָכֶם מִלִּגַּע בָּהֶם:
צְאוּ מִתּוֹכָהּ. מִתּוֹךְ הַגָּלוּת, כָּל נֶחָמוֹת הָאֵלּוּ הָאַחֲרוֹנוֹת אֵינָן אֶלָּא עַל גָּלוּת הָאַחֲרוֹן:
הִבָּרוּ. הִטַּהֲרוּ:
נֹשְׂאֵי כְּלֵי ה'. הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם, שֶׁהֲיִיתֶם נוֹשְׂאִים כֵּלָיו (שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא) בַּמִּדְבָּר (מִכָּאן לִתְחִיַּת הַמֵּתִים):

פסוק יב
כִּי הוֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם. שְׁנֵי דְבָרִים שֶׁבְּסוֹף הַמִּקְרָא הַזֶּה מְיֻשָּׁבִין שְׁנֵי דְבָרִים שֶׁבְּרֹאשׁוֹ: **כִּי לֹא בְחִפָּזוֹן תֵּצֵאוּ** – מָה טַעַם? **כִּי הוֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם ה'** לְנַחוֹתְכֶם הַדֶּרֶךְ, וּמִי שֶׁשְּׁלוּחוֹ מַקְדִּים לְפָנָיו לְנַחוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ אֵין יְצִיאָתוֹ **בְּחִפָּזוֹן**. **וּבִמְנוּסָה לֹא תֵלֵכוּן** – לְפִי שֶׁ**מְאַסִּפְכֶם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל** הוֹלֵךְ מֵאַחֲרֵיכֶם לִשְׁמֹר אֶתְכֶם מִכָּל רוֹדֵף, כְּמוֹ "וְנָסַע דֶּגֶל מַחֲנֵה דָן מְאַסֵּף לְכָל הַמַּחֲנוֹת" (במדבר י:כה). הַהוֹלֵךְ אַחֲרֵי הַמַּחֲנֶה קְרוּי מְאַסֵּף, לְפִי שֶׁהוּא מַמְתִּין אֶת הַנֶּחֱלָשִׁים וְאֶת הַנִּכְשָׁלִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר בִּיהוֹשֻׁעַ (יהושע ו:יג): "וְהַמְאַסֵּף הוֹלֵךְ אַחֲרֵי הָאָרוֹן":

פסוק יג
הִנֵּה יַשְׂכִּיל עַבְדִּי. הִנֵּה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים יַצְלִיחַ עַבְדִּי יַעֲקֹב, צַדִּיקִים שֶׁבּוֹ:

פסוק יד

כַּאֲשֶׁר שָׁמְמוּ. כַּאֲשֶׁר תָּמְהוּ עָלֶיהָ עַמִּים רַבִּים בִּרְאוֹתָם שִׁפְלוּתָם, וְאָמְרוּ זֶה אֶל זֶה: כַּמָּה **מִשְׁחַת מֵאִישׁ מַרְאֵהוּ** (שֶׁל יִשְׂרָאֵל), רְאוּ מַה תָּאֳרָם חָשׁוּךְ מִשְׁאָר **בְּנֵי אָדָם**, **כֵּן** כַּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ רוֹאִים בְּעֵינֵינוּ:

פסוק טו

כֵּן יַזֶּה גּוֹיִם רַבִּים. כֵּן עַתָּה גַּם הוּא תִּגְבַּר יָדוֹ וְיַזֶּה אֶת קַרְנוֹת הָעֲוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת אֲשֶׁר זֵרוּהוּ (זכריה ב:ד):

יִקְפְּצוּ. יִסְגְּרוּ פִּיהֶם מֵרוֹב תִּמָּהוֹן, **כִּי** כָּבוֹד **אֲשֶׁר לֹא סֻפַּר לָהֶם** עַל שׁוּם אָדָם רָאוּ בּוֹ:

הִתְבּוֹנָנוּ. "אִסְתַּכָּלוּ":

פרק נג

פסוק א

מִי הֶאֱמִין לִשְׁמַעְתָּנוּ. כֵּן יֹאמְרוּ הָעֲוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ: אִלּוּ הָיִינוּ שׁוֹמְעִים מִפִּי אֲחֵרִים מַה שֶּׁאָנוּ רוֹאִים, אֵין לְהַאֲמִין:

וּזְרוֹעַ ה'. כָּזֹאת בִּגְדֻלָּה וְהוֹד, **עַל מִי נִגְלָתָה** עַד הֵנָּה?

פסוק ב

וַיַּעַל כַּיּוֹנֵק לְפָנָיו. הָעָם הַזֶּה, לְפָנַי בָּא לוֹ הַגְּדֻלָּה הַזֹּאת, עִם שֶׁפָּל הָיָה מְאֹד, וְעָלָה מֵאֵלָיו **כְּיוֹנֵק** מִיּוֹנֶקֶת הָאִילָנוֹת:

וְכַשֹּׁרֶשׁ. עָלָה **מֵאֶרֶץ צִיָּה**:

לֹא תֹאַר. הָיָה לוֹ מְתֹחָלָּה **וְלֹא הָדָר**:

וְנִרְאֵהוּ וְלֹא מַרְאֶה וְנֶחְמְדֵהוּ. וּכְשֶׁרְאִינוּהוּ מִתְּחִלָּה בְּאֵין מַרְאֶה, הֵיאַךְ נֶחְמְדֵהוּ? **וְנֶחְמְדֵהוּ** תָּמוּהַּ הוּא:

פסוק ג

נִבְזֶה וַחֲדַל אִישִׁים. הָיָה; כֵּן דֶּרֶךְ הַנָּבִיא הַזֶּה: מַזְכִּיר כָּל יִשְׂרָאֵל כְּאִישׁ אֶחָד, "אַל תִּירָא עַבְדִּי יַעֲקֹב" (ישעיהו מד:ב), וְאַף כָּאן "הִנֵּה יַשְׂכִּיל עַבְדִּי" (ישעיהו נב:יג) בְּבֵית יַעֲקֹב אָמַר; וְיַשְׂכִּילִי לְשׁוֹן הַצָּלָחָה הוּא, כְּמוֹ "וַיְהִי דָוִד לְכָל דְּרָכָיו מַשְׂכִּיל" (שמואל א יח:יד):

וּכְמַסְתֵּר פָּנִים מִמֶּנּוּ. מֵרֹב בָּשְׁתָּם וְשִׁפְלוּתָם הָיוּ כְּמַסְתִּיר פָּנִים מִמֶּנּוּ, חֲבוּשֵׁי פָּנִים בְּטָמוֹן, כְּדֵי שֶׁלֹּא נִרְאֶה אוֹתָם, כְּאָדָם מְנֻגָּע שֶׁמַּסְתִּיר פָּנָיו וְיֵרֵא מְהַבִּיט:

פסוק ד

אָכֵן חֳלָיֵנוּ הוּא נָשָׂא. אָכֵן לְשׁוֹן 'אֲבָל' בְּכָל מָקוֹם. אֲבָל עַתָּה אָנוּ רוֹאִים שֶׁלֹּא מֵחֲמַת שִׁפְלוּתוֹ בָּא לוֹ, אֶלָּא מְיֻסָּר הָיָה בְּיִסּוּרִין:

וַאֲנַחְנוּ חֲשַׁבְנֵהוּ. אָנוּ הָיִינוּ סְבוּרִים שֶׁהוּא שְׁנָאוּי לַמָּקוֹם, **וְהוּא** לֹא הָיָה כֵּן, אֶלָּא **מְחֹלָל** הָיָה **מִפְּשָׁעֵינוּ וּמְדֻכָּא מֵעֲוֹנוֹתֵינוּ**:

פסוק ה

מוּסַר שְׁלוֹמֵנוּ עָלָיו. בָּאוּ עָלָיו יִסּוּרֵי הַשָּׁלוֹם שֶׁהָיָה לָנוּ, שֶׁהוּא הָיָה מְיֻסָּר לִהְיוֹת שָׁלוֹם לְכָל הָעוֹלָם:

פסוק ו

כֻּלָּנוּ כַּצֹּאן תָּעִינוּ. עַתָּה נִגְלָה:

הִפְגִּיעַ בּוֹ. נָעֲתַר עַל יָדוֹ וְנִתְרַצָּה עַל עָוֹן כֻּלָּנוּ, שֶׁלֹּא הֶחְרִיב עוֹלָמוֹ. **הִפְגִּיעַ** אשפריאי"ר בלע"ז, לְשׁוֹן 'תְּחִנָּה':

פסוק ז

נִגַּשׂ וְהוּא נַעֲנָה. נִגַּשׂ הִנֵּה בְּנוֹגְשִׂים וְדוֹחֲקִים:

וְהוּא נַעֲנָה. בְּאוֹנָאַת דְּבָרִים, שורפרלרי"ן בלע"ז:

לֹא יִפְתַּח פִּיו. סוֹבֵל הָיָה וְשׁוֹתֵק, כְּמוֹ הַשֶּׂה אֲשֶׁר **לַטֶּבַח יוּבָל, וּכְרָחֵל** אֲשֶׁר **לִפְנֵי גוֹזְזֶיהָ נֶאֱלָמָה**:

לֹא יִפְתַּח פִּיו. מוּסָב עַל **שֶׂה לַטֶּבַח יוּבָל**:

פסוק ח

מֵעֹצֶר וּמִמִּשְׁפָּט לֻקָּח. הַנָּבִיא מְבַשֵּׂר וְאוֹמֵר, כִּי זֹאת יֹאמְרוּ הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, כְּשֶׁיִּרְאוּ כְּשֶׁנִּלְקַח מִן הָעֹצֶר שֶׁהָיָה עָצוּר בְּיָדָם, וּמִמִּשְׁפָּט הַיִּסּוּרִין שֶׁסָּבַל עַד עַתָּה:

וְאֶת דּוֹרוֹ. שָׁנִים שֶׁעָבְרוּ עָלָיו:

מִי יְשׂוֹחֵחַ אֶת הַתְּלָאוֹת אֲשֶׁר מְצָאוּהוּ? **כִּי נִגְזַר** הָיָה מִתְּחִלָּה וְגוֹלָה **מֵאֶרֶץ חַיִּים**, הִיא אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר **מִפֶּשַׁע עַמִּי** בָּא הַנֶּגַע הַזֶּה לַצַּדִּיקִים שֶׁבָּהֶם:

פסוק ט

וַיִּתֵּן אֶת רְשָׁעִים קִבְרוֹ מָסַר אֶת עַצְמוֹ לְהִקָּבֵר כְּכָל אֲשֶׁר יִגְזְרוּ עָלָיו רִשְׁעֵי הָאֻמּוֹת, שֶׁהָיוּ קוֹנְסִין עֲלֵיהֶם הֲרִיגָה וּקְבוּרַת חֲמוֹרִים בְּמֵעֵי הַכְּלָבִים:

אֶת רְשָׁעִים. לְדַעַת הָרְשָׁעִים נִתְרַצָּה לְקָבֵר, וְלֹא יִכְפּוֹר בֵּאלֹהִים חַיִּים:

וְאֶת עָשִׁיר בְּמוֹתָיו. וּלְדַעַת הַמּוֹשֵׁל מָסַר עַצְמוֹ בְּכָל מִינֵי מָוֶת שֶׁגָּזַר עָלָיו, **עַל לֹא** רָצָה לְקַבֵּל עָלָיו כְּפִירָה, לַעֲשׂוֹת רָעָה וְלַחְמוֹס **חָמָס** כְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הָיָה גָּר בֵּינֵיהֶם:
וְלֹא מִרְמָה בְּפִיו. לְקַבֵּל עָלָיו עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת:

פסוק י

וַה' חָפֵץ דַּכְּאוֹ הֶחֱלִי. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חָפֵץ לְדַכְּאוֹ וּלְהַחֲזִירוֹ לְמוּטָב, לְפִיכָךְ הֶחֱלִי אוֹתוֹ:
אִם תָּשִׂים אָשָׁם נַפְשׁוֹ וְגוֹ'. אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֶרְאֶה אִם תְּהֵא נַפְשׁוֹ נוֹתֶנֶת וְנִמְסֶרֶת בְּקִדּוּשָׁתִי לַהֲשִׁיבָהּ לִי אָשָׁם עַל כָּל אֲשֶׁר מָעַל, אֲגַמֵּל לוֹ גְּמוּלוֹ, **וְיִרְאֶה זֶרַע וְגוֹ'**. **אָשָׁם** זֶה לְשׁוֹן 'כֹּפֶר', שֶׁנּוֹתֵן אָדָם לְמִי שֶׁחָטָא לוֹ, אמינד"א בלע"ז, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בַּפִּלְשְׁתִּים (שמואל א ו:ג): "אַל תְּשִׁיבוּ אוֹתוֹ רֵיקָם כִּי הָשֵׁב תְּשִׁיבוּ לוֹ אָשָׁם":

פסוק יא

מֵעֲמַל נַפְשׁוֹ. הָיָה אוֹכֵל וְשָׂבֵעַ, וְלֹא הָיָה גּוֹזֵל וְחוֹמֵס:
בְּדַעְתּוֹ יַצְדִּיק צַדִּיק. הָיָה שׁוֹפֵט עַבְדֵי מִשְׁפַּט אֱמֶת לְכָל הַבָּאִים לְדִין לְפָנָיו:
וַעֲוֹנֹתָם. הָיָה סוֹבֵל כְּדֶרֶךְ כָּל הַצַּדִּיקִים, שֶׁנֶּאֱמַר "אַתָּה וּבָנֶיךָ תִּשְׂאוּ אֶת עֲוֹן הַמִּקְדָּשׁ" (במדבר יח:א):

פסוק יב

לָכֵן. עַל עֲשׂוֹתוֹ זֹאת אֶחַלֵּק לוֹ נַחֲלָה וְגוֹרָל בָּרַבִּים עִם הָאָבוֹת הָרִאשׁוֹנִים (סוטה יד א):
הֶעֱרָה לַמָּוֶת נַפְשׁוֹ. לְשׁוֹן "וַתִּעַר כַּדָּהּ" (בראשית כד:כ):
וְאֶת פֹּשְׁעִים נִמְנָה. סָבַל יִסּוּרִין כְּאִלּוּ חָטָא וּפָשַׁע, וְהוּא בִּשְׁבִיל אֲחֵרִים **נָשָׂא חֵטְא הָרַבִּים**:
וְלַפֹּשְׁעִים יַפְגִּיעַ. עַל יְדֵי יִסּוּרִין שֶׁבָּאת עַל יָדוֹ טוֹבָה לָעוֹלָם:

פרק נד

פסוק א

רָנִּי עֲקָרָה. יְרוּשָׁלַיִם, אֲשֶׁר הָיְתָה כְּלֹא יָלָדָה:
לֹא חָלָה. לְשׁוֹן לֵידָה הוּא, שֶׁהַיּוֹלֶדֶת עַל יְדֵי חִיל וַחֲבָלִים יוֹלֶדֶת:
מִבְּנֵי בְעוּלָה. בַּת אֱדוֹם:

פסוק ב

יַטּוּ. לְמֶרְחוֹק:
מֵיתָרַיִךְ. הֵם חֲבָלִים דַּקִּים הַתְּלוּיִם בְּשׁוּלֵי אֹהָלִים, וְקוֹשְׁרִים בִּיתֵדוֹת, שֶׁקּוֹרִין קבילי"ש בלע"ז, וְתוֹקְעִין בָּאָרֶץ:

פסוק ג
תִּפְרֹצִי. תִּגְבְּרוּ:

פסוק ד
עֲלוּמַיִךְ. נְעוּרַיִךְ:

פסוק ו
כִּי תִמָּאֵס. כְּשֶׁתִּמָּאֵס, פְּעָמִים שֶׁכּוֹעֵס עָלֶיהָ מְעַט:

פסוק ח
בְּשֶׁצֶף קֶצֶף. מְנַחֵם פֶּתַר: 'חֲרִי אַף', וְדוֹנֶשׁ אָמַר: 'בִּמְעַט קֶצֶף', כְּמוֹ **בְּרֶגַע קָטֹן עֲזַבְתִּיךְ**, וְכֵן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:
וּבְחֶסֶד עוֹלָם. שֶׁיִּתְקַיֵּם עַד עוֹלָם:

פסוק ט
כִּי מֵי נֹחַ זֹאת לִי. שְׁבוּעָה בְּיָדִי, וְהוֹלֵךְ וּמְפָרֵשׁ דְּבָרוֹ: **כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֲבֹר מֵי נֹחַ וְגוֹ'**:

פסוק י
כִּי הֶהָרִים יָמוּשׁוּ. אַף אִם תִּכְלֶה זְכוּת אָבוֹת וְאִמָּהוֹת, **חַסְדִי מֵאִתֵּךְ לֹא יָמוּשׁ** (ירושלמי סנהדרין י א):

פסוק יא
סֹעֲרָה. שֶׁלִּבָּהּ סוֹעֵר בְּרוּבֵּי צָרוֹת:
מַרְבִּיץ בַּפּוּךְ. רוֹצֵף רִצְפָּתֵךְ מֵאַבְנֵי נֹפֶךְ:

פסוק יב
כַּדְכֹּד. מִין אֶבֶן טוֹבָה:
שִׂמְשֹׁתַיִךְ. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם "אַעֲוָךְ", וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם "יְשַׁמְּשׁוּנֵהּ" (דניאל ז:י), וְיֵשׁ פּוֹתְרִין לְשׁוֹן שֶׁמֶשׁ – חַלּוֹנוֹת שֶׁחַמָּה זוֹרַחַת בָּהֶן, וְעוֹשִׂין כְּנֶגְדּוֹ מְחִיצָה בְּמִינֵי זְכוּכִית צְבָעִים לְנוֹי, וּמִדְרָשׁ תְּהִלִּים פּוֹתֵר "שִׁמְשׁוֹתַיִךְ" וְ"שֶׁמֶשׁ וּמָגֵן" (תהלים פד:יב) שְׁנֵי הַחוֹמָה:
לְאַבְנֵי אֶקְדָּח. יוֹנָתָן תִּרְגֵּם "לְאַבְנֵי גְמַר", 'גּוּמְרִין' תַּרְגּוּם 'גֶּחָלִים'. פֶּתַר "אֶקְדָּח' לְשׁוֹן "קִדְּחֵי אֵשׁ" (ישעיהו נ:יא), וְהֵם מִין אֲבָנִים טוֹבוֹת בּוֹעֲרוֹת כַּלַּפִּידִים, וְהוּא קרבונקל"א לְשׁוֹן 'גַּחֶלֶת'. וְיֵשׁ פּוֹתְרִין (בבא בתרא עה א) לְשׁוֹן 'מַקֵּדַחַ', אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת שֶׁכָּל חָלָל הַפֶּתַח קָדוּחַ בְּתוֹכוֹ, וְהַמְּזוּזוֹת וְהַמִּפְתָּן וְהַסַּף כֻּלָּן מִתּוֹךְ הָאֶבֶן הֵם:
לְאַבְנֵי חֵפֶץ. "לְאַבְנֵי צְרוּף" (תרגום יונתן):

פסוק יד
רַחֲקִי מֵעֹשֶׁק. כְּמוֹ "הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר" (ישעיהו נב:ב), תִּרְחֲקִי מִן הָעוֹשְׁקִים אוֹתָךְ:

(**רַחֲקִי מֵעָשָׁק**. תִּרְחֲקִי מִלַּעֲשׁוֹק בְּנֵי אָדָם כְּדַרְכֵּךְ שֶׁעוֹשִׁים רְשָׁעִים, שֶׁאוֹסְפִים מָמוֹן מִגָּזֵל, אֲבָל אַתֶּם לֹא תִצְטָרְכוּ לִגְזוֹל, כִּי לֹא תִירְאוּ מִדְּלוּת וַעֲנִיּוּת, **וּמִמְּחִתָּה כִּי לֹא** תָבֹא **וְלֹא תִקָּרֵב אֵלָיִךְ**. אברבנאל.)

(**בְּצָדָקָה**. שֶׁתַּעֲשֶׂה תִּהְיֶה נְכוֹנָה בִּגְאֻלַּת עוֹלָם, וְתִהְיֶה רְחוֹקָה מֵעֹשֶׁק בְּנֵי אָדָם כִּי לֹא תִירָאִי, אֲפִילּוּ פַּחַד וְיִרְאָה לֹא יִהְיֶה לָךְ מֵהֶם, וְתִהְיֶה רְחוֹקָה מִמְּחִתָּה שֶׁ**לֹּא תִקָּרֵב אֵלָיִךְ**. אילי"ה שלוח"ה.)

פסוק טו

הֵן גּוֹר יָגוּר אָפֶס מֵאוֹתִי. הֵן יָרֵא יִירָא וְיָגוּר מְגוֹרַת רָעוֹת, אוֹתוֹ שֶׁאֵין אֲנִי עִמּוֹ, הוּא שְׁעִיר: **מִי גָר אִתָּךְ**. מִי אֶשֶׁר נֶאֱסַף עָלַיִךְ לְמִלְחָמָה, אוֹ **מִי גָר** – מִי שֶׁנִּתְגָּרָה בָּךְ. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּהוּ (יבמות כד ב) בְּגֵרִים, לוֹמַר שֶׁאֵין מְקַבְּלִים גֵּרִים לְיָמוֹת מְשִׁיחֵנוּ. וְאַף בִּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא יִתָּכֵן: מִי שֶׁנַּעֲשׂוּ גֵּרִים אִתָּךְ בַּעֲנִיּוּתֵךְ, **עָלַיִךְ יִפֹּל** בְּעֶשְׁרוּתֵךְ, כְּמוֹ "עַל פְּנֵי כָל אֶחָיו נָפָל" (בראשית כה:יח).

פסוק טז

הִנֵּה אָנֹכִי. אֲשֶׁר **בָּרָאתִי חָרָשׁ** הַמְּתַקֵּן כְּלִי, וַאֲנִי אֲשֶׁר בָּרָאתִי מַשְׁחִית הַמְחַבְּלוֹ, כְּלוֹמַר: אֲנִי הוּא שֶׁגֵּרִיתִי בָּךְ אֶת הָאוֹיֵב, אֲנִי הוּא שֶׁהִתְקַנְתִּי לוֹ פֶּרְעָנִיּוּת:

וּמוֹצִיא כְלִי לְמַעֲשֵׂהוּ. לְצָרְךָ, גּוֹמְרוֹ כָּל צָרְכּוֹ:

פסוק יז

כָּל כְּלִי יוּצַר. כָּל כְּלִי זַיִן אֲשֶׁר יִלָּטְשׁוּהוּ וְיַחַדְּדוּהוּ בִּשְׁבִילֵךְ לְהִלָּחֵם בָּךְ:

יוּצַר. לְשׁוֹן "חַרְבוֹת צוּרִים" (יהושע ה:ב), "אַף תָּשִׁיב צוּר חַרְבּוֹ" (תהלים פט:מד):

פרק נה

פסוק א

הוֹי כָּל צָמֵא. **הוֹי** זֶה, לְשׁוֹן קְרִיאָה וְזִמּוּן וְקִבּוּץ הוּא, וְיֵשׁ הַרְבֵּה בַּמִּקְרָא: "הוֹי הוֹי וְנָסוּ מֵאֶרֶץ צָפוֹן" (זכריה ב:י):

לְכוּ לַמַּיִם. לַתּוֹרָה:

שִׁבְרוּ. לְשׁוֹן "לִשְׁבֹּר בָּר" (בראשית מב:ג), קְנוּ:

יַיִן וְחָלָב. לֶקַח טוֹב מִיַּיִן וְחָלָב:

פסוק ב

לָמָּה תִשְׁקְלוּ כֶסֶף. לָמָּה תִּגְרְמוּ לָכֶם לִשְׁקוֹל כֶּסֶף לְאוֹיְבֵיכֶם **בְּלֹא לָחֶם**? (ויקרא רבה ל א)

פסוק ג

חַסְדֵי דָוִד. שֶׁאֶגְמוֹל לְדָוִד חֲסָדָיו:

פסוק ד

לְאוּמִּים. שֹׂר וְנָדוֹל עֲלֵיהֶם, וּמוֹכִיחַ וּמֵעִיד דְּרָכֵיהֶם עַל פְּנֵיהֶם:

פסוק ה

הֵן גּוֹי לֹא תֵדַע תִּקְרָא. לְשִׁמּוּשָׁךְ, אִם אֵלַי תִּשְׁמְעוּ, לְשֵׁם ה' הַנִּקְרָא עָלֶיךָ:

פסוק ו

בְּהִמָּצְאוֹ. קֹדֶם גְּזַר דִּין, בְּעוֹד שֶׁהוּא אוֹמֵר לָכֶם "דִּרְשׁוּנִי":

פסוק ח

כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם. אֵין שֶׁלִּי וְשֶׁלָּכֶם שָׁווֹת, לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם **יַעֲזֹב רָשָׁע דַּרְכּוֹ**, וְיִתְפַּשׂ אֶת דַּרְכִּי:

וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו, וְיִתְפַּשׂ אֶת **מַחְשְׁבוֹתַי** לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב בְּעֵינַי. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (תנחומא בובר וישב יא): **כִּי לֹא מַחְשְׁבוֹתַי וְגוֹ'** אֵין דִּינִי כְּדִינֵי בָּשָׂר וָדָם: אַתֶּם, מִי שֶׁמּוֹדֶה בַּדִּין מִתְחַיֵּב, אֲבָל אֲנִי "מוֹדֶה וְעוֹזֵב יְרֻחַם" (משלי כח:יג):

פסוק ט

כִּי גָבְהוּ שָׁמַיִם וגו'. כְּלוֹמַר, כִּי יֵשׁ הֶבְדֵּל וְחִלּוּק מַעֲלוֹת וְשֶׁבַח בְּדַרְכַי **מִדַּרְכֵיכֶם** וּבְ**מַחְשְׁבוֹתַי** יוֹתֵר **מִמַּחְשְׁבוֹתֵיכֶם**, כְּגָבוֹהַּ שָׁמַיִם עַל הָאָרֶץ. אַתֶּם נוֹתְנִים לֵב לְמָרוֹד בִּי, וַאֲנִי נוֹתֵן לֵב לְהָשִׁיב אֶתְכֶם:

פסוק י

כִּי כַאֲשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג. **וְלֹא יָשׁוּב** רֵיקָם, אַף יֵיטִיב לָעוֹלָם:

פסוק יא

כֵּן יִהְיֶה דְּבָרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי. לְהוֹדִיעֲכֶם עַל יְדֵי הַנְּבִיאִים **לֹא יָשׁוּב** רֵיקָם, אַף יֵיטִיב לָכֶם אִם תִּשְׁמְעוּ לָהֶם:

פסוק יב

כִּי בְשִׂמְחָה תֵּצֵאוּ. מִן הַגָּלוּת:

הֶהָרִים וְהַגְּבָעוֹת יִפְצְחוּ לִפְנֵיכֶם רִנָּה. שֶׁיִּתְּנוּ לָכֶם פְּרָיָם וְצִמְחָם, וְיֵהָנוּ (יְרוֹנָנוּ) יוֹשְׁבֵיהֶם:

פסוק יג

תַּחַת הַנַּעֲצוּץ וְגוֹ'. רַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ: תַּחַת הָרְשָׁעִים יַעֲלוּ צַדִּיקִים:

נַעֲצוּץ וְסִרְפַּד – מִינֵי קוֹצִים הֵם, כְּלוֹמַר: הָרְשָׁעִים יֹאבְדוּ וְהַצַּדִּיקִים יִטְּלוּ מֻמְשַׁלְתָּם (מגילה י ב):

פרק נו

פסוק ב
יַעֲשֶׂה זֹּאת. שׁוֹמֵר שַׁבָּת וְגוֹ':

פסוק ג
הַבְדֵּל יַבְדִּילַנִי ה' מֵעַל עַמּוֹ. לָמָּה אֶתְגַּיֵּר? הֲלֹא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יַבְדִּילֵנִי מֵעַל עַמּוֹ כְּשֶׁיִּשַּׁלֵּם שְׂכָרָם:
וְאַל יֹאמַר הַסָּרִיס. לָמָּה אֵיטִיב דְּרָכַי וּמַעֲלָלַי? **הֵן אֲנִי כְּעֵץ יָבֵשׁ**, מֵאֵין זְכָרוֹן:

פסוק ד
וּמַחֲזִיקִים. אוֹחֲזִים:

פסוק ז
לְכָל הָעַמִּים. וְלֹא לְיִשְׂרָאֵל לְבַדָּם, כִּי אַף לַגֵּרִים:

פסוק ח
עוֹד אֲקַבֵּץ עָלָיו. מִן הָאֻמּוֹת שֶׁיִּתְגַּיְּרוּ וְנִלְווּ עֲלֵיהֶם:
לְנִקְבָּצָיו. נוֹסָפִים עַל קִבּוּצֵי יִשְׂרָאֵל:

פסוק ט
כֹּל חַיְתוֹ שָׂדָי. כָּל גֵּרֵי הָאֻמּוֹת, **אַתָּיוּ** וְהִתְקָרְבוּ אֵלַי, **וְתֹאכְלוּ** אֶת **כָּל חַיְתוֹ בַּיַּעַר**, אֶת גִּבּוֹרֵי הָאֻמּוֹת שֶׁאֹמְצוּ אֶת לִבָּם מִלְּהִתְגַּיֵּר:
חַיְתוֹ שָׂדָי. חַיַּת הַשָּׂדֶה אֵין כֹּחָהּ רַב כְּחַיַּת הַיַּעַר, חַיַּת הַשָּׂדֶה חֲלָשָׁה וְתַשּׁוּשַׁת כֹּחַ מֵחַיַּת הַיַּעַר, וְעַל שֶׁאָמַר **עוֹד אֲקַבֵּץ עָלָיו** אָמַר הַמִּקְרָא הַזֶּה:

פסוק י
צֹפָיו עִוְרִים כֻּלָּם. לְפִי שֶׁאָמַר "דִּרְשׁוּ ה'" (ישעיהו נה:ו) וְכָל הָעִנְיָן, וְהֵם אֵינָם שׁוֹמְעִים, חוֹזֵר וְאוֹמֵר: הִנֵּה הַנְּבִיאִים צוֹעֲקִים לָהֶם וּמַכְרִיזִים עַל הַתְּשׁוּבָה וְתֵיטִיב לָהֶם, וַהֲרֵי פַּרְנְסֵיהֶם כְּעִוְרִים כֻּלָּם, וְאֵינָם רוֹאִין אֶת הַנּוֹלָדוֹת, כְּצוֹפֶה הַמַּפְקִד לִרְאוֹת אֶת הַחֲרֵב בָּא לְהַזְהִיר אֶת הָעָם, וְהוּא עִוֵּר מִלִּרְאוֹת אֶת הַחֲרֵב בָּאָה וְאֹלֶם מִלְּהַזְהִיר אֶת הָעָם, כַּכָּלָב שֶׁמְּנוּהוּ לִשְׁמֹר הַבַּיִת וְהוּא אִלֵּם מִלִּנְבֹּחַ, כָּךְ פַּרְנְסֵי יִשְׂרָאֵל אֵינָם מַזְהִירִין אוֹתָם לַחֲזוֹר לַמּוּטָב:
הֹזִים שֹׁכְבִים. פֵּירֵשׁ דּוּנָשׁ: נִרְדָּמִים שׁוֹכְבִין, וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם: "נַיְימִין שָׁכְבִין", וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן:

פסוק יא
וְהַכְּלָבִים עַזֵּי נָפֶשׁ. רוֹצִים לְמַלֹּאות כְּרֵסָם (אינגר"ש בלע"ז):

וְהֵמָּה רֹעִים. כְּמוֹ שֶׁהַכְּלָבִים **לֹא יָדְעוּ שָׂבְעָה**, כֵּן הָרֹעִים **לֹא יָדְעוּ הָבִין** מַה יִּהְיֶה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים:

כֻּלָּם. לְדֶרֶךְ הֲנָיָתָם **פָּנוּ אִישׁ לְבִצְעוֹ**, לִגְזוֹל אֶת שְׁאָר הָעָם שֶׁהֵם מְמֻנִּים עֲלֵיהֶם:

מִקְצֵהוּ. כְּמוֹ "כָּל הָעָם מִקָּצֶה" (בראשית יט:ד), מִקְצֵה מִנְיָנָם וְעַד קָצֵהוּ, כֻּלָּם נוֹהֲגִים כֵּן:

פסוק יב

אֵתְיוּ אֶקְחָה יָיִן. כָּךְ הָיוּ אוֹמְרִים זֶה לָזֶה:

וְהָיָה כָזֶה יוֹם מָחָר. בְּמַאֲכָל וּבְמִשְׁתֶּה:

פרק נז

פסוק א

הַצַּדִּיק אָבַד. כְּגוֹן יֹאשִׁיָּהוּ:

וְאֵין אִישׁ שָׂם עַל לֵב. לָמָּה נִסְתַּלֵּק:

בְּאֵין מֵבִין. אֵין בַּנּוֹתָרִים מֵבִין, מָה רָאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְסַלְּקוֹ:

כִּי מִפְּנֵי הָרָעָה הָעֲתִידָה לָבוֹא אֶל הַדּוֹר נֶאֱסַף הַצַּדִּיק:

פסוק ב

יָבֹא שָׁלוֹם. כִּי כֵן אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: יָבֹא הַצַּדִּיק הַזֶּה אֶל אֲבוֹתָיו בְּשָׁלוֹם וְאַל יִרְאֶה בָּרָעָה:

יָנוּחוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם. בִּהְיוֹת הָרָעָה, זֶה שֶׁהָיָה **הֹלֵךְ נְכֹחוֹ** בְּיָשְׁרוֹ, כְּמוֹ "עֲשׂוֹת נְכֹחָה" (עמוס ג:י):

פסוק ג

וְאַתֶּם קִרְבוּ הֵנָּה. הַנּוֹתָרִים מִשֶּׁנִּסְתַּלְּקוּ הַצַּדִּיקִים, וּתְקַבְּלוּ פְּרָעֲנוּתֵיכֶם:

בְּנֵי עֹנֵנָה. בְּנֵי כְּשָׁפִים:

זֶרַע מְנָאֵף. שֶׁהַזָּכָר מְנָאֵף:

וַתְּזֹנֶה. הַנְּקֵבָה:

פסוק ד

עַל מִי תִּתְעַנָּגוּ. מֵאַחַר שֶׁשַּׁבְתֶּם מֵאַחֲרַי, עַל מִי תִּשְׁעַנּוּ לְהִתְעַנֵּג בְּטוֹבָה? אִלּוּ זְכִיתֶם, אָז תִּתְעַנְּגוּ עַל ה', אֲבָל עַכְשָׁיו עַל מִי תִּתְעַנָּגוּ?

עַל מִי תַּרְחִיבוּ פֶּה. כְּשֶׁאַתֶּם מִתְעַתְּעִים וּמַלְעִיבִים בִּנְבִיאָיו:

פסוק ה

הַנֶּחָמִים בָּאֵלִים. הַמִּתְחַמְּמִין בְּשִׂכְבַת זֶרַע תַּחַת אֵלָה וְאַלּוֹן (נידה יג א):

שׁוֹחֲטֵי הַיְלָדִים. לְקָרְבַּן עֲבוֹדָה זָרָה:
סְעִפֵּי. נִקְרַת הַצּוּרִים, וְכֵן (שופטים טו:יא) "אֶל סְעִיף סֶלַע":

פסוק ו

בְּחַלְקֵי נַחַל. אֲבָנִים אֲשֶׁר בַּנַּחַל:
חֶלְקֵךְ. בָּהֶם יִרְגְּמוּ אוֹתָךְ:
הֵם הֵם גּוֹרָלֵךְ. לְהִתְעַצֵּב בָּהֶם. לְמָה? כִּי **גַּם לָהֶם שָׁפַכְתְּ נָסֶךְ**:
הַעַל אֵלֶּה אֶנָּחֵם. מִלְּהָרַע לָךְ?

פסוק ז

שַׂמְתְּ מִשְׁכָּבֵךְ. מִשְׁכַּב נַאוּפֵךְ לַעֲבוֹדָה זָרָה עַל הֶהָרִים הָרָמִים:

פסוק ח

וְאַחַר הַדֶּלֶת וְהַמְּזוּזָה שַׂמְתְּ זִכְרוֹנֵךְ. לְמִי שֶׁהוּא מְדַמֶּה אוֹתָהּ לְאִשָּׁה מְנָאֶפֶת, אֲשֶׁר נוֹאֲפֶיהָ צוֹפִים וּמַמְתִּינִים לִפְנֵי פֶּתַח בֵּיתָהּ, וְהִיא לִבָּהּ וְזִכְרוֹנָהּ אֶל הַדֶּלֶת וְהַמְּזוּזָה, אֵיךְ תִּפְתַּח וְתֵצֵא אֲלֵיהֶם:
כִּי מֵאִתִּי גָּלִית וַתַּעֲלִי. אֶצְלִי הָיִית שׁוֹכֶבֶת, וְגִלִּית הַכִּסּוּי שֶׁהָיוּ מְכַסִּים יַחַד, וַתַּעֲלִי מֵאֶצְלִי:
הִרְחַבְתְּ מִשְׁכָּבֵךְ. לְקַבֵּל בּוֹ נוֹאֲפִים הַרְבֵּה:
וַתִּכְרֻת לָךְ בְּרִית **מֵהֶם**:
אָהַבְתְּ מִשְׁכָּבָם. כְּשֶׁחָזִית **לָךְ יָד** וּמָקוֹם לְהַרְאוֹת לָהֶם אַהֲבָתֵךְ:
יָד. איישי"ז בלע"ז, וְכֵן "רְאוּ חֶלְקַת יוֹאָב אֶל יָדִי" (שמואל ב יד:ל):

פסוק ט

וַתָּשֹׂרִי לַמֶּלֶךְ בַּשָּׁמָן. וַאֲנִי מִתְחִלָּה גְּדוֹלָתִיךְ, וְהָיִית מְקַבֶּלֶת פְּנֵי מַלְכֵּךְ בְּכָל מִינֵי תַּפְנוּקִים.
וַתָּשֹׂרִי לְשׁוֹן רְאִיַּת פָּנִים, כְּמוֹ "אֲשׁוּרֶנּוּ וְלֹא קָרוֹב" (במדבר כד:יז), וְכֵן "וּתְשׁוּרֶה אֵין לְהָבִיא" (שמואל א ט:ז) דּוּרוֹן שֶׁל הַקְבָּלַת פָּנִים:
וַתַּשַׁלְחִי צִרַיִךְ. שְׁלוּחַיִךְ לְמֶרְחוֹק, לְגִבּוֹת מַס מִמַּלְכֵי הָאֻמּוֹת:
וַתַּשְׁפִּילִי. אֶת חִזְקֵי הָאֻמּוֹת עַד שְׁאוֹל; כֵּן תִּרְגְּמוּ יוֹנָתָן:

פסוק י

בְּרֹב דַּרְכֵּךְ יָגַעַתְּ. נִתְעַסַּקְתְּ בְּצָרְכַיִךְ לְמַלֹּאת תַּאֲוָתֵךְ לְהַרְבּוֹת הוֹנֵךְ:
לֹא אָמַרְתְּ נוֹאָשׁ. אֶתְיָאֵשׁ מֵאֵלּוּ וְלֹא אָחוּשׁ עוֹד לַעֲסוֹק בָּהֶן, כִּי בַּתּוֹרָה וּבַמִּצְווֹת אֶתֵּן לֵב:
חַיַּת יָדֵךְ מָצָאת. צֹרֶךְ יָדֵךְ מָצָאת, הִצְלַחְתְּ בְּמַעֲשַׂיִךְ:
עַל כֵּן לֹא חָלִית. לֹא נֶחֱלָה לִבֵּךְ לִדְאֹג עַל עֲבוֹדָתִי, לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה. **חַיַּת** – לְשׁוֹן עֲרָבִי הוּא: צֹרֶךְ:

פסוק יא

וְאֶת מִי דָּאַגְתְּ. מִמִּי נִתְיָרֵאת?

כִּי תְכַזְּבִי. כִּי פָּסַקְתְּ לָךְ מֵעֲבוֹדָתִי וְכָזַבְתְּ בִּי, כְּמוֹ "לֹא יְכַזְּבוּ מֵימָיו" (ישעיהו נח:יא), "כָּל הָאָדָם כֹּזֵב" (תהלים קטז:יא). פליינצ"א בלע"ז, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן 'כְּזָבִי – מִי שֶׁבּוֹטְחִין עָלָיו וְהוּא כּוֹזֵב וּבוֹגֵד:

הֲלֹא אֲנִי מַחְשָׁה. שֶׁהֶחֱשֵׁיתִי עַל כַּמָּה פְּשָׁעִים שֶׁפָּשַׁעְתְּ בִּי:

פסוק יב

אֲנִי אַגִּיד צִדְקָתֵךְ. אֲנִי תָּמִיד מַגִּיד לָךְ דְּבָרִים, שֶׁאִם תַּעֲשֶׂה אוֹתָם תִּצְדְּקִי:

וְאֶת מַעֲשַׂיִךְ. שֶׁאַתְּה עוֹשֶׂה שֶׁלֹּא בִּרְצוֹנִי, **לֹא יוֹעִילוּךְ** בְּעֵת רָעָתֵךְ:

פסוק יג

בְּזַעֲקֵךְ יַצִּילוּךְ קִבּוּצָיִךְ. יְקוּמוּ נָא קִבּוּצוֹת אֱלִילִים וּפְסִילִים וּמַכְחִישֵׁי תּוֹרָה אֲשֶׁר קִבַּצְתְּ, וְיַצִּילוּךְ בְּזַעֲקֵךְ מִצָּרָתֵךְ. הֲלֹא **אֶת כֻּלָּם יִשָּׂא רוּחַ** וְלֹא יוּכְלוּ לְהַצִּיל:

פסוק יד

וְאָמַר סֹלּוּ סֹלּוּ. כֹּה אָמַר הַנָּבִיא בִּשְׁמִי לְעַמִּי: כִּבְשׁוּ מְסִלָּה סְלוּלָה, פַּנּוּ יֵצֶר הָרַע מִדַּרְכֵיכֶם (סוכה נב א):

הָרִימוּ מִכְשׁוֹל. סַלְּקוּ הָאֲבָנִים שֶׁאַתֶּם נִכְשָׁלִים רַגְלֵיכֶם בָּהֶם, הֵם הִרְהוּרֵי רֶשַׁע:

פסוק טו

מָרוֹם וְקָדוֹשׁ אֲנִי **שֹׁכֵן**, וּמִשָּׁם אֲנִי עִם **דַּכָּא וּשְׁפַל רוּחַ**, שֶׁאֲנִי מַרְכִּין שְׁכִינָתִי עָלָיו:

שְׁפָלִים. **נִדְכָּאִים**, סוֹבְלֵי עֹנִי וַחֲלָיִים:

פסוק טז

כִּי לֹא לְעוֹלָם אָרִיב. אִם אָבִיא יִסּוּרִין עַל הָאָדָם, אֵין תַּחֲרוּתִי עָלָיו לְאֹרֶךְ יָמִים, וְלֹא קִצְפִּי לָנֶצַח:

כִּי רוּחַ מִלְּפָנַי יַעֲטוֹף. כַּאֲשֶׁר רוּחַ הָאָדָם, שֶׁהוּא מִלְּפָנַי שֶׁנִּתַּן בּוֹ מֵאִתִּי, יַעֲטוֹף יוֹדֶה וְיִכָּנַע עַל מַעֲלוֹ, כְּמוֹ (איכה ב:יט) "הָעֲטוּפִים בָּרָעָב", "בֵּעָטֵף עוֹלֵל" (שם), וְהַנְּשָׁמוֹת שֶׁאֲנִי עָשִׂיתִי:

כִּי רוּחַ מִלְּפָנַי. 'כִּי' זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן 'כַּאֲשֶׁר', כְּמוֹ "כִּי תִרְאֶה" (שמות כג:ה), "כִּי תָבוֹא" (דברים כג:כה). כְּלוֹמַר: כְּשֶׁרוּחוֹ נֶעֱטָפָת וְהוּא נִכְנָע, אֲנִי מְבַטֵּל רִיבִי וְקִצְפִּי מֵעָלָיו:

פסוק יז

בַּעֲוֹן בִּצְעוֹ. גְּזֵלָתוֹ:

קָצַפְתִּי. תְּחִלָּה **וָאַכֵּהוּ, הַסְתֵּר** פָּנַי תָּמִיד מִצָּרָתוֹ, **וָאֶקְצֹף**, וְעַל כִּי הוֹלֵךְ **שׁוֹבָב בְּדֶרֶךְ לִבּוֹ**. וְסָרֵס אֶת הַמִּקְרָא וְכֵן פֵּרוּשׁוֹ: **בַּעֲוֹן בִּצְעוֹ וַיֵּלֶךְ שׁוֹבָב בְּדַרְכֵי לִבּוֹ קָצַפְתִּי וְאַכֵּהוּ**:

פסוק יח

דְּרָכָיו רָאִיתִי. כְּשֶׁהוּא נִכְנָע מִלְּפָנַי שֶׁבַּאַתְהוּ צָרָה:
וְאֶרְפָּאֵהוּ וְאַנְחֵהוּ. אוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ מַרְפֵּא, אוֹ **וְאַנְחֵהוּ** לְשׁוֹן הֲנָחָה וּמַרְגּוֹעַ:
לוֹ וְלַאֲבֵלָיו. לַמִּצְטַעֲרִים עָלָיו:

פסוק יט

בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם. בּוֹרֵא אֲנִי לוֹ נִיב שְׂפָתַיִם חָדָשׁ, כְּלַפֵּי שֶׁבַּאַתְהוּ צָרָה עַד עַתָּה, וְהַכֹּל קָרְאוּ עָלָיו תִּגָּר, יִקָּרְאוּ לוֹ: **שָׁלוֹם שָׁלוֹם**:
לָרָחוֹק וְלַקָּרוֹב. שְׁנֵיהֶם שָׁוִין: מִי שֶׁנִּתְיַשֵּׁן וְהֶרְגֵּל בְּתוֹרָתִי וַעֲבוֹדָתִי מִנְּעוּרָיו, וּמִי שֶׁנִּתְקָרֵב עַתָּה מִקָּרוֹב לָשׁוּב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה (ברכות לד ב). **אָמַר ה' וּרְפָאתִיו** מֵחָלְיוֹ וּמֵחֳטָאָיו:

פסוק כ

וְהָרְשָׁעִים. שֶׁאֵין נוֹתְנִין לֵב לָשׁוּב:
כַּיָּם נִגָּרֵשׁ. הַיָּם הַזֶּה גַּלָּיו מִתְגָּאִים לָרוּם לְמַעְלָה וְלָצֵאת חוּץ לִגְבוּל הַחוֹל "אֲשֶׁר שַׂמְתִּי גְּבוּל לַיָּם" (ירמיהו ה:כב), וּכְשֶׁמַּגִּיעַ שָׁם הוּא נִשְׁבָּר עַל כָּרְחוֹ, וְכָל זֶה גַּל חֲבֵרוֹ רוֹאֶה וְאֵינוֹ חוֹזֵר בּוֹ. כָּךְ הָרְשָׁע רוֹאֶה אֶת חֲבֵרוֹ לוֹקֶה בְּרִשְׁעוֹ וְאֵינוֹ חוֹזֵר בּוֹ. וּמָה הַיָּם רִפָּשׁוֹ וְסִרְיוֹתוֹ עַל פִּיו, כָּךְ הָרְשָׁעִים סִרְיוֹתָם בְּפִיהֶם; כְּגוֹן פַּרְעֹה אָמַר "מִי ה'" (שמות ה:ב), סַנְחֵרִיב אָמַר "מִי בְּכָל אֱלֹהֵי הָאֲרָצוֹת" (ישעיהו לו:כ), נְבוּכַדְנֶצַּר אָמַר "אֱדַמֶּה לְעֶלְיוֹן" (ישעיהו יד:יד):
כַּיָּם נִגָּרֵשׁ. כְּיָם אֲשֶׁר נִגָּרֵשׁ, שֶׁגּוֹרֵשׁ כָּל הַיּוֹם רֶפֶשׁ וָטִיט:

פסוק כא

אֵין שָׁלוֹם. כְּלַפֵּי שֶׁאָמַר לַצַּדִּיקִים וּלְבַעֲלֵי תְּשׁוּבָה "שָׁלוֹם שָׁלוֹם לָרָחוֹק וְגוֹ'" (ישעיהו נז:יט), חָזַר וְאָמַר "אֵין שָׁלוֹם לָרְשָׁעִים":

פרק נח

פסוק א

וְהַגֵּד לְעַמִּי פִּשְׁעָם. אֵלּוּ תַּלְמִידֵי חֲכָמִים, שֶׁכָּל שִׁגְגָתָם פֶּשַׁע, שֶׁשִּׁגְגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זָדוֹן:
וּלְבֵית יַעֲקֹב חַטֹּאתָם. אֵלּוּ עַמֵּי הָאָרֶץ, שֶׁאַף זְדוֹנָם שְׁגָגָה (בבא מציעא לג ב):

פסוק ב

וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יִדְרֹשׁוּן. כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וַיְפַתּוּהוּ בְּפִיהֶם" (תהלים עח:לו):

וְדַעַת דְּרָכַי יֶחְפָּצוּן. חֲפֵצִים לִשְׁאוֹל הוֹרָאוֹת לַחֲכָמִים, כְּאִלּוּ רוֹצִים לְקַיְּמָם:
כְּגוֹי אֲשֶׁר צְדָקָה עָשָׂה וגו'. כָּךְ שׁוֹאֲלִים אוֹתִי תָּמִיד מִשְׁפַּט צֶדֶק, וְאֵין דַּעְתָּם לְקַיְּמָם.
וּכְשֶׁהֵן צָמִים וְאֵין נַעֲנִין, אוֹמְרִים: **לָמָּה צַמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ**? וַאֲנִי אוֹמֵר: **הֵן בְּיוֹם צוֹמְכֶם תִּמְצְאוּ חֵפֶץ** – כָּל חֶפְצֵי צָרְכֵיכֶם אַתֶּם עֲמֵלִים לִמְצוֹא, וְאַף בְּגֶזֶל וְחָמָס:

פסוק ג

וְכָל עַצְּבֵיכֶם. בַּעֲלֵי חוֹב שֶׁלָּכֶם, הַנֶּעֱצָבִים עַל יֶדְכֶם, אַתֶּם נוֹגְשִׁים אוֹתָם **בְּיוֹם צֹמְכֶם**:

פסוק ד

לֹא תָצוּמוּ כַיּוֹם. כְּמִשְׁפַּט הַיּוֹם, לִשְׁבּוֹר לְבַבְכֶם כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמַע קוֹלְכֶם **בַּמָּרוֹם**:

פסוק ה

הֲלָכֹף. הֵ"א זוֹ תְּמִיהָא, כְּלוֹמַר: שֶׁמָּא **לְכֹף כְּאַגְמוֹן רֹאשׁוֹ** אֲנִי צָרִיךְ? **אַגְמוֹן** הוּא כְּמִין מַחַט כָּפוּף, וְצָדִין בּוֹ דָּגִים וְקוֹרִין לוֹ איי"ם בלע"ז:
הֲלָזֶה תִּקְרָא צוֹם. לְשׁוֹן תְּמִיהָא, לְפִיכָךְ הַהֵ"א נְקוּדָה חֲטַף פַּתָּח:

פסוק ו

חַרְצֻבּוֹת. לְשׁוֹן קְשׁוּר וְאִסּוּר:
מוֹטָה. הַטָּיַת מִשְׁפָּט:
וְכָל מוֹטָה תְּנַתֵּקוּ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "וְכָל דִּין מַסְטֵי תְּסַלְּקוּן":

פסוק ז

וַעֲנִיִּים מְרוּדִים. נֶאֱנָחִים וְנֶאֱנָקִים עַל צָרָתָם, כְּגוֹן "עָנְיִי וּמְרוּדִי" (איכה ג:יט), "אָרִיד בְּשִׂיחִי" (תהלים נה:ג):
וּמִבְּשָׂרְךָ. וּמִקְּרוֹבֶיךָ:

פסוק ח

יִבָּקַע כַּשַּׁחַר. כְּעַמּוּד הַשַּׁחַר הַבּוֹקֵעַ בָּעָבִים:
וַאֲרֻכָתְךָ מְהֵרָה. וּרְפוּאָתְךָ מְהֵרָה, כְּמוֹ "אַעֲלֶה אֲרֻכָה לָךְ" (ירמיהו ל:יז):

פסוק י

וְתָפֵק לָרָעֵב נַפְשֶׁךָ. בְּתַנְחוּמֵי דְּבָרִים טוֹבִים (בבא בתרא ט ב):

פסוק יא

בְּצַחְצָחוֹת. בְּעֵת צְמָאוֹן וּבַצּוֹרֶת; כָּךְ תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:
יַחֲלִיץ. יְזַיֵּן, כְּמוֹ "חֲלוּצֵי צָבָא" (במדבר לא:ה):

פסוק יב

מְשׁוֹבֵב נְתִיבוֹת לָשָׁבֶת. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מְתִיב רַשִׁיעַיָּא לְאוֹרַיְיתָא":

מְשׁוֹבֵב. כְּמוֹ יְמֵשִׁיב׳:
לָשָׁבֶת. לְיִשּׁוּבוֹ שֶׁל עוֹלָם:

פסוק יד
נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ. נַחֲלָה בְּלֹא מְצָרִים, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "וּפָרַצְתָּ יָמָּה וָקֵדְמָה וְגוֹ'" (בראשית כח:יד). לֹא כְּאַבְרָהָם שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית יג:טו) "הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה". וְיַעֲקֹב שָׁמַר אֶת הַשַּׁבָּת, שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית לג:יח) "וַיִּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר", שֶׁקָּבַע תְּחוּמִין עִם דְּמְדּוּמֵי חַמָּה. כָּךְ פֵּרֵשׁ רַבִּי שִׁמְשׁוֹן:

פרק נט

פסוק א
הֵן לֹא קָצְרָה. אֶת אֲשֶׁר לֹא נוֹשַׁעְתֶּם, לֹא מְקֹצָר יָדוֹ הוּא:

פסוק ב
הִסְתִּירוּ פָנִים. גָּרְמוּ לָכֶם שֶׁהִסְתִּיר פָּנָיו מִכֶּם:

פסוק ג
נְגֹאֲלוּ. לְשׁוֹן 'טִנּוּף', וְכֵן "לֶחֶם מְגֹאָל" (מלאכי א:ז):

פסוק ה
צְפְעוֹנִי. מִין נָחָשׁ רַע:
בְּקֵעוּ. אישקלורש"ט בלע"ז, כְּלוֹמַר: מַעֲשִׂים מְכֹעָרִים שֶׁאֵינָם לְטוֹבָתָם עָשׂוּ:
וְקוּרֵי עַכָּבִישׁ. אירינ"ש בלע"ז, וְקוּרֵי – אורטור"ש בלע"ז. **קוּרֵי** הֵם כְּלֵי הָאוֹרֵג שֶׁהַשְׁתִּי מוֹסֵךְ בָּהֶן, וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּמַחְבֶּרֶת קוֹרוֹת, עַל שֵׁם שֶׁהָעַכָּבִישׁ מֵיסֵךְ אֲרִיגוֹתָיו בְּקוֹרוֹת:
וְהַזּוֹרֶה. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "מְשַׁחְנָן", לְשׁוֹן 'חְמוּם', שֶׁקּוֹרִין בלע"ז קוביי"ר; הַמְחַמְּמָן יוֹצֵא מֵהֶן כְּשֶׁהוּא מְבַקֵּעַ הַקְּלִפָּה. וְעִקַּר לְשׁוֹן וְהַזּוֹרֶה לְשׁוֹן 'עְצוּרִי' הוּא, לְהוֹצִיא הַבָּלוּעַ בְּתוֹכוֹ, כְּמוֹ "וַיָּזַר אֶת הַגְּוִיָּה" (שופטים ו:לח), וְעִצּוּרוֹ שֶׁל זֶה הוּא חֲמוּמוֹ:
אֶפְעֶה. מִין נָחָשׁ שֶׁהוּא רַע, כָּךְ לֹא יִשְׁתַּלְּמוּ בְּמַעֲשֵׂיהֶם אֶלָּא רָעָה:

פסוק ח
וְאֵין מִשְׁפָּט בְּמַעְגְּלוֹתָם. כְּלוֹמַר, אֵין בְּמַעְגַּל דַּרְכֵיהֶם דָּבָר נִשְׁפָּט בָּאֱמֶת כְּמִשְׁפָּטוֹ:
נָתִיבוֹתֵיהֶם עִקְּשׁוּ לָהֶם. הֵם הֶעֱוּוּ אֶת דַּרְכָּם לְעַצְמָם:

פסוק ט
רָחַק מִשְׁפָּט מִמֶּנּוּ. שֶׁהָיִינוּ צוֹעֲקִים חָמָס מֵאוֹיְבֵינוּ, וְאֵין הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׁוֹפֵט לִנְקוֹם נְקָמָה:

וְלֹא תַשִּׂיגֵנוּ צְדָקָה. הַנֶּחָמוֹת הַטּוֹבוֹת שֶׁהִבְטַחְתָּנוּ אֵין מַשִּׂיגוֹת אוֹתָנוּ לָבוֹא:
לִנְגֹּהוֹת. נְקֵבָה, וּ**בָאֲפֵלוֹת נָהֳלֵךְ**:

פסוק י

בָּאַשְׁמַנִּים. מְנַחֵם פָּתַר לְשׁוֹן 'מַחֲשַׁכִּים', וְרַבּ הַפּוֹתְרִים מוֹדִים לוֹ. אֲבָל דּוּנַשׁ פָּתַר בּוֹ לְשׁוֹן 'שׁוּמָן', וְהָאֶלֶ"ף נוֹסָף בּוֹ, כְּמוֹ אֶלֶ"ף שֶׁבְּ"אַחֲוָתִי" (איוב יג:יז), וְשֶׁבְּ"אַכְזָב" (ירמיה טו:יח), וְ"דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים" (במדבר כא:א). אַף כָּאן בֵּין הָאַשְׁמַנִּים בֵּין הַחַיִּים הַשְּׁמֵנִים אֲנַחְנוּ **כַּמֵּתִים**. וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם לְשׁוֹן 'מַסְגֵּר': "אִיתָאֲחַד בְּאַפְנָא כְּמָה דַאֲחִידִין קִבְרַיָּא בְּאַפֵּי מֵיתַיָּא":

פסוק יא

הָגֹה נֶהְגֶּה. לְשׁוֹן 'יְלָלָה':

פסוק יג

דַּבֶּר עֹשֶׁק. כְּמוֹ 'לְדַבֵּר עֹשֶׁק':
הֹרוֹ וְהֹגוֹ. לִירוֹת וּלְהוֹצִיא. **הֹרוֹ** לְשׁוֹן "יָרָה בָיָם" (שמות טו:ד). דָּבָר אַחֵר: **הֹרוֹ וְהֹגוֹ** – הָרֵב וְהַתַּלְמִיד שֵׁם הַמָּקוֹר (סא"א), **וְהֹגוֹ** כְּמוֹ "כַּאֲשֶׁר הֹגָה מִן הַמְסִלָּה" (שמואל ב כ:יג), "הָגוֹ סִיגִים מִכָּסֶף" (משלי כה:ד):

פסוק יד

וְהֻסַּג אָחוֹר מִשְׁפָּט. נְקָמָתֵנוּ מֵאוֹיְבֵינוּ, שֶׁהִיא תְּלוּיָה בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְצִדְקָתוֹ עוֹמֶדֶת **מֵרָחוֹק**. לָמָּה? **כִּי כָשְׁלָה אֱמֶת** בִּרְחוֹבוֹתֵינוּ, וְכֵיוָן שֶׁהָאֱמֶת **כָּשְׁלָה** מֵאֶרֶץ, אַף מִשְׁמַיִם אֵין הַצֶּדֶק וְהַמִּשְׁפָּט בָּאִין:

פסוק טו

מִשְׁתּוֹלֵל. מֻחְזָק שׁוֹטֶה עַל הַבְּרִיּוֹת (סנהדרין צז א), כְּמוֹ "אֵלְכָה שׁוֹלָל" (מיכה א:ח), וְהוּא מִגִּזְרַת "שׁוֹגֵג", דִּמְתַרְגְּמִינָן "שָׁלוּ" (ויקרא ה:לו), וְכֵן "עַל הַשֶּׁגֶל" (שמואל ב ו:ז):
וַיַּרְע בְּעֵינָיו כִּי אֵין מִשְׁפָּט. לְפִיכָךְ הֵבִיא עֲלֵיהֶם הַפֻּרְעָנוּת:

פסוק טז

וַיַּרְא כִּי אַיִן אִישׁ. וְעַתָּה בְּהִנָּחֲמוֹ עַל הָרָעָה לְעַמּוֹ, רוֹאֶה כִּי אֵין אִישׁ צַדִּיק לַעֲמוֹד בַּפֶּרֶץ:
וַיִּשְׁתּוֹמֵם. וַיִּחַרֵשׁ לִרְאוֹת אִם יֵשׁ מַפְגִּיעַ בַּעֲדָם, **וְאֵין מַפְגִּיעַ**. **וַיִּשְׁתּוֹמֵם** לְשׁוֹן אָדָם הָעוֹמֵד וְתוֹהֶה וְשׁוֹתֵק בְּתִמְהוֹנוֹ, וְתַי"ו וַיִּשְׁתּוֹמֵם כְּתַי"ו שֶׁל מִשְׁתּוֹלֵל, וּשְׁנֵיהֶם כָּאן מְשַׁמְּשׁוֹת לְשׁוֹן מִתְפַּעֵל. וְכֵן דֶּרֶךְ הַתֵּיבָה שֶׁיְּסוֹדָהּ הָרִאשׁוֹן שִׁי"ן אוֹ סָמֶ"ךְ, כְּשֶׁהִיא נֶהְפֶּכֶת לְלָשׁוֹן מִתְפַּעֵל, נִתְפַּעֵל וְיִתְפַּעֵל, בָּא הַתַּי"ו בְּאֶמְצַע אוֹתִיּוֹת שֹׁרֶשׁ הַתֵּיבָה. נִמְצָא וַיִּשְׁתּוֹמֵם לְשׁוֹן

"שֹׁמּוּ שָׁמַיִם" (ירמיהו ב:יב), "מַשְׁמִים בְּתוֹכָם" (יחזקאל ג:טו), "נָשַׁמּוּ אַחֲרֹנִים" (איוב יח:כ), לְשׁוֹן 'תְּמָהוֹן':

וַתּוֹשַׁע לוֹ זְרֹעוֹ. וְיִנָּקֵם מֵאוֹיְבָיו:

וְצִדְקָתוֹ... סְמָכָתְהוּ. הִיא לְהַשִּׁיאוֹ וּלְאַמֵּץ יָדָיו בְּנִקְמָתוֹ, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין אֲנַחְנוּ הֲגוּנִים לְהוֹשִׁיעַ:

פסוק יז

קְנָאָה. אינפרימנ"ט בלע"ז, לְקַנְּאוֹת לִשְׁמוֹ הַגָּדוֹל:

פסוק יח

כְּעַל גְּמֻלוֹת. כְּדַת לְהָשִׁיב **עַל גְּמֻלוֹת** הָאוֹיְבִים:

כְּעַל יְשַׁלֵּם. כְּדַת לְהָשִׁיב עֲלֵיהֶם יְשַׁלֵּם:

פסוק יט

כִּי יָבֹא כַּנָּהָר. צָרָה עַל אוֹיְבָיו:

נֹסָה בּוֹ. נִפְלָאוֹת בּוֹ, לְשׁוֹן 'נֵס'. דָּבָר אַחֵר: **נוֹסָה בּוֹ** – אוֹכֶלֶת בּוֹ כְּתוֹלַעַת בָּעֵץ, כְּמוֹ (ישעיהו י:יח) "וְהָיָה כְּמָסוֹס נוֹסֵס":

פסוק כ

וּבָא לְצִיּוֹן גּוֹאֵל. כָּל זְמַן שֶׁצִּיּוֹן חֳרֵבָה, עֲדַיִן לֹא בָּא הַגּוֹאֵל ספר אחרים אומרים:

פסוק כא

זֹאת בְּרִיתִי אוֹתָם. בְּדָבָר זֶה כָּרַתִּי בְּרִיתִי לָהֶם וַאֲקַיֵּם, כִּי אַף בְּגָלוּתָם לֹא תִּשָּׁכַח תּוֹרָתִי מֵהֶם:

פרק ס

פסוק ד

עַל צַד תֵּאָמַנָה. "עַל גִּיסִין" (תרגום יונתן), כְּסָלִים שֶׁל מְלָכִים תִּהְיֶינָה אֲמוּנוֹת:

פסוק ה

אָז תִּרְאִי וְנָהַרְתְּ. "בְּכֵן תֶּחֱזִין וְתִנְהֲרִין" (תרגום יונתן):

וּפָחַד וְרָחַב לְבָבֵךְ. וְיִתְמַהּ וְיִרְחַב לִבֵּךְ:

כִּי יֵהָפֵךְ עָלַיִךְ הֲמוֹן יָם. "אֲרֵי יִתְחַלֵּף לִיךְ עוּתַר מַעֲרָבָא" (תרגום יונתן):

חֵיל גּוֹיִם. "נִכְסֵי דְּפָלְחֵי כּוֹכְבַיָּא":

פסוק ו

שִׁפְעַת. רֹב:

בִּכְרֵי מִדְיָן. "הוֹגְנֵי מִדְיָן" (תרגום יונתן); הֵם גְּמַלִּים בַּחוּרִים, וְכֵן "בִּכְרָה קַלָּה" (ירמיה ב:כג):

וְעֵיפָה. גַּם הֵם מִבְּנֵי מִדְיָן, "עֵיפָה וָעֵפֶר" (בראשית כה:ד):

פסוק ז

אֵילֵי נְבָיוֹת. דִּכְרֵי נְבָיוֹת:

פסוק ט

בָּרִאשֹׁנָה. כְּמוֹ 'כְּבָרִאשׁוֹנָה', בִּימֵי שְׁלֹמֹה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א י:כב): "כִּי אֳנִי תַרְשִׁישׁ לַמֶּלֶךְ בַּיָּם אַחַת לְשָׁלֹשׁ שָׁנִים תָּבֹא אֳנִי תַרְשִׁישׁ וְגוֹ'", **תַּרְשִׁישׁ** שֵׁם הַיָּם:

לְשֵׁם ה' אֱלֹהַיִךְ. שֶׁנִּקְרָא עָלֶיךָ, כִּי יִשְׁמְעוּ שִׁמְעוֹ וְשֵׁם גְּבוּרָתוֹ וְיָבוֹאוּ:

כִּי פֵאֲרָךְ. נָתַן לָךְ פְּאֵר:

פסוק י

וּבִרְצוֹנִי. וּבְהַרְצוֹתִי לָךְ, אימונ"א פייזמנ"ט בלע"ז:

פסוק יא

וּפְתָחוּ שְׁעָרַיִךְ תָּמִיד. לְשׁוֹן 'פִּתּוּחַ', מִמִּשְׁקֹלֶת לָשׁוֹן כָּבֵד, עַל שֵׁם שֶׁפְּתִיחָתָן פְּתִיחַת עוֹלָם, פְּתִיחַת תָּמִיד; כְּמוֹ 'שִׁבֵּר' מִלְּשׁוֹן 'שְׁבִירָה', כָּךְ מִלְּשׁוֹן 'פְּתִיחָה', טי"ש אובירט"ש בלע"ז:

פסוק יג

בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאַשּׁוּר. מִינֵי עֲצֵי יַעַר לְבָנוֹן:

פסוק יד

צִיּוֹן קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל. "צִיּוֹן דְּאִתְרְעִי בָּהּ קֳדִישָׁא דְיִשְׂרָאֵל" (תרגום יונתן), צִיּוֹן שֶׁל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל:

פסוק טז

וְשֹׁד מְלָכִים. לְשׁוֹן 'שְׁדַיִם', **וְתִינָקִי** יוֹרֶה עָלָיו:

פסוק יז

תַּחַת הַנְּחֹשֶׁת. שֶׁנָּטְלוּ מִמֵּךְ:

וְשַׂמְתִּי פְקֻדָּתֵךְ שָׁלוֹם. "וַאֲשַׁוִּי פַּרְנָסָךְ שְׁלָם וְשָׁלְטוֹנִיךְ בִּזְכוּ" (תרגום יונתן):

פְקֻדָּתֵךְ. פְּקִידִים שֶׁלָּךְ, וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (בבא בתרא ט א): הַפְּקֻדּוֹת שֶׁבָּאוּ עָלֶיךָ בְּגָלוּתֵךְ וְהַנּוֹגְשִׂים שֶׁדְּחָקוּךְ יִהְיוּ לָךְ לְשָׁלוֹם וְלִצְדָקָה:

פסוק יט

לֹא יִהְיֶה לָּךְ עוֹד. לֹא תִצְטָרְכִי לְאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ:

פסוק כ
לֹא יֵאָסֵף. לְשׁוֹן "אָסְפוּ נָגְהָם" (יואל ב:י), הִכְנִיסוּ אוֹרָם:

פסוק כא
לְהִתְפָּאֵר. שֶׁאֶהְיֶה מִתְפָּאֵר בָּם, פורוונט"ר בלע"ז:

פסוק כב
בְּעִתָּהּ אֲחִישֶׁנָּה. זָכוּ – אֲחִישֶׁנָּה, לֹא זָכוּ – בְּעִתָּהּ (סנהדרין צח א):

פרק סא

פסוק א
יַעַן מָשַׁח. אֵין מְשִׁיחָה זוֹ, אֶלָּא לְשׁוֹן שְׂרָרָה וּגְדֻלָּה:
לְקָרֹא לִשְׁבוּיִם דְּרוֹר. כְּלוֹמַר, לְבַשֵּׂר לָהֶם בְּשׂוֹרַת הַגְּאֻלָּה:
פְּקַח קוֹחַ. פְּקַח אֶת מַלְקוֹחָם וְשִׁבְיָם וְהַתִּירֵם:

פסוק ב
שְׁנַת רָצוֹן. שְׁנַת פְּיוּס וְרָצוּי:

פסוק ג
אֵילֵי הַצֶּדֶק. לְשׁוֹן 'אֵילָנוֹת', כְּמוֹ "מֵאֵילִים אֲשֶׁר חֲמַדְתֶּם" (ישעיהו א:ט), **וּמַטַּע ה'** יוֹרֶה עָלָיו:

פסוק ה
אִכָּרֵיכֶם. מַנְהִיגֵי הַמַּחֲרֵשָׁה:

פסוק ו
כֹּהֲנֵי ה'. נִשְׂיאֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:
חֵיל גּוֹיִם. "נִכְסֵי פָּלְחֵי כוֹכְבַיָּא":
תִּתְיַמָּרוּ. אַתֶּם תִּכָּנְסוּ תַּחְתֵּיהֶם בַּכָּבוֹד שֶׁנָּטְלוּ עַד הֵנָּה:

פסוק ז
תַּחַת בָּשְׁתְּכֶם. שֶׁהָיָה **מִשְׁנָה**, אַף הֵם **כְּלִמָּה יָרֹנּוּ** תָּמִיד **חֶלְקָם**. כְּלוֹמַר: **תַּחַת** אֲשֶׁר עַד הֵנָּה תָּמִיד עַמִּי הָיוּ רוֹנְנִים **כְּלִמָּה חֶלְקָם**. יֵשׁ רִנָּה שֶׁהוּא אֵבֶל, כְּמוֹ (איכה ב:יט) "קוּמִי רֹנִּי בַלַּיְלָה", וּכְמוֹ (מלכים א כב:לו) "וַתַּעֲבֹר הָרִנָּה" דְּאַחְאָב:

פסוק ח
כִּי אֲנִי ה' אֹהֵב מִשְׁפָּט שֹׂנֵא גָזֵל בְּעוֹלָה. לְכָךְ אֵינוֹ מְקַבֵּל עוֹלוֹת הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת, הַשָּׂרִים וְהַשָּׂרוֹת, שֶׁכֻּלָּן גָּזֵל:

וְנָתַתִּי פְּעֲלָתָם. שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁתְּהֵא **בֶּאֱמֶת**. אוֹ **וְנָתַתִּי פְּעֲלָתָם** שֶׁפָּעֲלוּ, שְׂכַר שֶׁסָּבְלוּ גְּדוּפֵי הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמָזָלוֹת, הַשָּׂרִים וְהַשָּׂרוֹת עַל כְּבוֹדִי **בֶּאֱמֶת**:

פסוק י

כֶּחָתָן. אֲשֶׁר יִלְבַּשׁ לְבוּשֵׁי **פְּאֵר** כְּכֹהֵן גָּדוֹל:
וְכַכַּלָּה תַּעֲדֶה כֵּלֶיהָ. תַּכְשִׁיטֶיהָ:

פסוק יא

כִּי כָאָרֶץ אֲשֶׁר תּוֹצִיא צִמְחָהּ וְגוֹ'.

פרק סב

פסוק א

לְמַעַן צִיּוֹן. אֶעֱשֶׂה **וְלֹא אֶחֱשֶׁה** עַל מַה שֶׁעָשׂוּ לָהּ:
לֹא אֶשְׁקוֹט. לֹא יִהְיֶה שָׁלוֹם לְפָנַי, **עַד יֵצֵא כַנֹּגַהּ צִדְקָהּ**:

פסוק ב

יִקְּבָנּוּ. יְפָרְשֻׁנּוּ:

פסוק ד

בְּעוּלָה. מְיֻשֶּׁבֶת:

פסוק ה

כִּי יִבְעַל וְגוֹ'. "אֲרֵי כְּמָה דְּמִתְיַהֵב עוּלֵּם עִם בְּתוּלְתָּא, כֵּן יִתְיַיתְבִין בְּנַוְיכִי בְּנַיְיכִי" (תרגום יונתן):

פסוק ו

עַל חוֹמֹתַיִךְ יְרוּשָׁלַם. רַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ כְּמַשְׁמָעוֹ: מַלְאָכִים הַמַּזְכִּירִים אֶת ה' עַל חֻרְבָּנָהּ לִבְנוֹתָהּ. מַאי אָמְרִי? "אַתָּה תָּקוּם תְּרַחֵם צִיּוֹן" (תהלים קב:יד), "כִּי בָנָה ה' בְּצִיּוֹן" (תהלים קלב:יג), כִּדְאִיתָא בְּמֶסֶכֶת מְנָחוֹת (מנחות פז א). וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם חוֹמוֹתַיִךְ: אָבוֹת הָרִאשׁוֹנִים, הַמַּגִּינִים עָלֵינוּ כַּחוֹמָה:
הַפָּקְדִתִּי שֹׁמְרִים. לִכְתּוֹב סֵפֶר זִכָּרוֹנוֹת שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכַּח זְכוּתָם מִלְּפָנַי:
לֹא יֶחֱשׁוּ. מִלְּהַזְכִּיר זְכוּתָם לְפָנַי:
הַמַּזְכִּירִים אֶת ה'. אֶת זְכוּת הָאָבוֹת:
אַל דֳּמִי לָכֶם. אַל תַּחֲרִישׁוּ:

פסוק ט

יֹאכְלֵהוּ. מוֹסֵב עַל דְּגָנֵךְ (ישעיה סב:ח):

יִשְׂתַּהוּ. מוֹסֵב עַל **תִּירוֹשֵׁךְ** (ישעיהו סב:ח):

פסוק י

עִבְרוּ עִבְרוּ בַּשְּׁעָרִים. "אָמַר נְבִיָּיא: עִבְרוּ וְתוּבוּ בְּתַרְעַיָּא, אַפְנוּ לִבָּא דְעַמָּא לְאוֹרַח תַּקָּנָא" (תרגום יונתן):

סֹלּוּ סֹלּוּ הַמְּסִלָּה. כִּבְשׁוּ הַדֶּרֶךְ בטי"ץ לוקמי"ן בלע"ז. **סֹלּוּ** לְשׁוֹן 'מְסִלָּה' הוּא:

סַקְּלוּ מֵאֶבֶן. סַקְּלוּ **הַמְּסִלָּה** וְהַשְׁלִיכוּ אַבְנֵי מִכְשׁוֹל לַצְּדָדִין, **סַקְּלוּ**. אישפירייר"ן בלע"ז:

מֵאֶבֶן. מִהְיוֹת שָׁם אֶבֶן, וּכְנֶגֶד יֵצֶר הָרָע הוּא אוֹמֵר (תנחומא בהעלתך י), וְיֵשׁ עוֹד לְפוֹתְרוֹ עַל תִּקּוּן הַדְּרָכִים לְקִבּוּץ הַגָּלִיּוֹת:

הָרִימוּ נֵס. כְּלוֹנָס, פורק"א בלע"ז. אוֹת הוּא שֶׁיִּקָּבְצוּ אֵלַי, וְיָבִיאוּ לִי אֶת הַגּוֹלִים אֶצְלָם:

פסוק יא

הִנֵּה שְׁכָרוֹ. שֶׁמּוֹכָן לָתֵת לַעֲבָדָיו מוּכָן **אִתּוֹ**:

וּפְעֻלָּתוֹ. שְׂכַר הַפְּעֻלָּה שֶׁפָּעֲלוּ עִמּוֹ **לְפָנָיו**, הוּא מוּכָן לָתֵת:

פרק סג

פסוק א

מִי זֶה בָּא מֵאֱדוֹם. נִתְנַבֵּא הַנָּבִיא עַל שֶׁאָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁעֲתִיד לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בֶּאֱדוֹם, וְהוּא עַצְמוֹ בְּכְבוֹדוֹ יֵרֵד אֶת שֹׂר שֶׁלָּהֶם תְּחִלָּה, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיהו לד:ה) "כִּי רָוְתָה בַשָּׁמַיִם חַרְבִּי" וְאַחַר כָּךְ "עַל אֱדוֹם תֵּרֵד", וְנִכַּר בְּזַעַם פָּנָיו שֶׁהֲרָגָם הֶרֶג רַב. וְהַנָּבִיא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן מִלְחָמוֹת בְּנֵי אָדָם לְבוּשֵׁי בְּגָדִים, וּבְהֶרְגָּם הֶרֶג הַדָּם נִתָּז עַל בְּגָדֵיהֶם, כִּי כֵּן דֶּרֶךְ הַכְּתוּבִים מְדַבְּרִים בַּשְּׁכִינָה כְּדֶרֶךְ בְּנֵי אָדָם לְשַׁבֵּר אֶת הָאֹזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמוֹעַ, וְכֵן (יחזקאל מג:ב) "וְקוֹלוֹ כְּקוֹל מַיִם רַבִּים", דִּמָּה הַנָּבִיא קוֹל חָזָק שֶׁלּוֹ לְקוֹל מַיִם רַבִּים לְשַׁבֵּר אֶת הָאֹזֶן כְּדֶרֶךְ שֶׁאֶפְשָׁר לָהּ לִשְׁמוֹעַ, שֶׁאֵין לְהָבִין וּלְהַאֲזִין בְּרוּחַ גְּבוּרוֹת אֱלֹהֵינוּ לְהַשְׁמִיעָהּ כְּמוֹת שֶׁהִיא:

מִי זֶה בָּא מֵאֱדוֹם. יִשְׂרָאֵל אוֹמֵר: **מִי זֶה** וְגוֹ', וּבָא **חֲמוּץ בְּגָדִים** צְבוּעִים בְּדָם, וְכָל דָּבָר שֶׁהוּא מִתְנָאֵץ בְּרֵיחוֹ וּבְמַרְאִיתוֹ נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן 'חֲמוּץ':

מִבָּצְרָה. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ (מכות יב.): שְׁתֵּי טָעֲיוֹת עָתִיד שַׂר שֶׁל שֵׂעִיר לִטְעוֹת, כְּסָבוּר הוּא שֶׁבָּצְרָה הִיא "בֶּצֶר בַּמִּדְבָּר" (דברים ד:מג) שֶׁהָיְתָה עִיר מִקְלָט, וְטוֹעֶה, מִשּׁוּם שֶׁאֵין קוֹלֶטֶת אֶלָּא שׁוֹגֵג וְהוּא הֵרַג אֶת יִשְׂרָאֵל מֵזִיד. וְעוֹד יֵשׁ מִדְרַשׁ אַגָּדָה (בראשית רבה פג ג), עַל שֶׁהִסְפִּיקָה בָּצְרָה מֶלֶךְ לְשֵׂעִיר בְּמוֹת מַלְכָּהּ הָרִאשׁוֹן "וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו יוֹבָב בֶּן זֶרַח

מִבָּצְרָה" (בראשית לו:לג), וּבָצְרָה מִמּוֹאָב הִיא, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "עַל קְרִיּוֹת וְעַל בָּצְרָה" (ירמיהו מח:כד):

זֶה. (שֶׁהָיָה) **הָדוּר בִּלְבוּשׁוֹ וְצֹעֶה** וְנֶאֱזָר **בְּרֹב כֹּחוֹ**, וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשִׁיבוֹ: אֲנִי הוּא שֶׁעָלְתָה לְפָנַי לְדַבֵּר בְּצִדְקַת הָאָבוֹת וּבְצִדְקַת דּוֹרוֹ שֶׁל צָרָה, וְצִדְקָתִי גַּם הִיא עִמָּהֶם, וְנִגְלֵיתִי לְהִיוֹת רַב לְהוֹשִׁיעַ. וְהֵם אוֹמְרִים: **מַדּוּעַ אָדֹם לִלְבוּשֶׁךָ**? מַדּוּעַ בְּגָדֶיךָ אֲדוּמִים?

פסוק ג

וּמֵעַמִּים אֵין אִישׁ אִתִּי. מִתְיַצֵּב לְפָנַי לְהִלָּחֵם:

וַיֵּז נִצְחָם. דָּמָם, שֶׁהוּא תְּקִפּוֹ וְנִצְחוֹנוֹ שֶׁל אָדָם:

אֶגְאָלְתִּי. כְּמוֹ "נִגְאֲלוּ בְדָם" (איכה ד:יד):

פסוק ה

וָאַבִּיט וְאֵין עֹזֵר לְיִשְׂרָאֵל:

וָאֶשְׁתּוֹמֵם. לְשׁוֹן 'שְׁתִיקָה', וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה "וַיִּשְׁתּוֹמֵם כִּי אֵין מַפְגִּיעַ" (ישעיהו נט:טז):

וַחֲמָתִי הִיא סָמָכָתְנִי. חֲמָתִי שֶׁיֵּשׁ לִי עַל הָאֻמּוֹת, אֲשֶׁר "אֲנִי קָצַפְתִּי מְעַט" עַל עַמִּי "וְהֵמָּה עָזְרוּ לְרָעָה" (זכריה א:טו), הִיא סְמָכְתְנִי – חִזְּקָה יָדִי וְעוֹרְרָה אֶת לִבִּי לְפָרַע מֵהֶם, וְאַף עַל פִּי שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל רְאוּיִין וַהֲגוּנִים לִגְאֻלָּה:

פסוק ו

וָאָבוּס. לְשׁוֹן מִתְגּוֹלֵל בְּדָם וְדוֹרֵךְ בָּרַגְלַיִם, כְּמוֹ "מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדָמַיִךְ" (יחזקאל טז:ו), וּכְמוֹ "בּוֹסְסוּ אֶת חֶלְקָתִי" (ירמיהו יב:י):

נִצְחָם. גְּבוּרַת נִצְחוֹנָם:

פסוק ז

חַסְדֵי ה' אַזְכִּיר. הַנָּבִיא אָמַר: אַזְכִּיר אֶת יִשְׂרָאֵל אֶת חַסְדֵי ה':

וְרֹב טוּב. אַזְכִּיר אֲשֶׁר גָּמַל לְבֵית יִשְׂרָאֵל בְּרַחֲמָיו:

פסוק ח

אַךְ עַמִּי הֵמָּה. אַף עַל פִּי שֶׁגָּלוּי לְפָנַי שֶׁיִּבְגְּדוּ בִּי, מִכָּל מָקוֹם עַמִּי הֵם, וְהֲרֵי הֵם לְפָנַי כְּבָנִים אֲשֶׁר **לֹא יְשַׁקֵּרוּ**:

פסוק ט

בְּכָל צָרָתָם. שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם:

לֹא צָר. לֹא הֵצַר לָהֶם כְּפִי מַעֲלֵיהֶם שֶׁהָיוּ רְאוּיִין לִלְקוֹת, כִּי **מַלְאַךְ פָּנָיו** הוּא מִיכָאֵל שַׂר הַפָּנִים, מְמֻשָּׁמָשִׁים לְפָנָיו **הוֹשִׁיעָם** תָּמִיד בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם:

פסוק י
וְהֵמָּה מָרוּ. הִקְנִיטוּ, כְּמוֹ "מַמְרִים הֱיִיתֶם" (דברים ט:ז):

פסוק יא
וַיִּזְכֹּר יְמֵי עוֹלָם מֹשֶׁה עַמּוֹ. הַנָּבִיא מִתְאוֹנֵן וְאוֹמֵר בְּלָשׁוֹן תְּחִנָּה: הַיּוֹם בַּגּוֹלָה, זוֹכֵר עַמּוֹ אֶת יְמֵי עוֹלָם, אֶת יְמֵי מֹשֶׁה, וּבְצָרָתוֹ הוּא אוֹמֵר: **אַיֵּה** מֹשֶׁה רוֹעֵנוּ הַמַּעֲלֵנוּ **מִיָּם** סוּף: **אֶת רֹעֵי צֹאנוֹ**. דִּמְיוֹן רוֹעֶה הַמַּעֲלֶה אֶת צֹאנוֹ, **אַיֵּה** הוּא אֲשֶׁר **שָׂם** בְּקִרְבּוֹ יִשְׂרָאֵל **אֶת רוּחַ קָדְשׁוֹ** שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְלִמְּדָנוּ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים:

פסוק יב
מוֹלִיךְ לִימִין מֹשֶׁה זְרוֹעַ תִּפְאַרְתּוֹ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הָיָה מוֹלִיךְ לִימִין מֹשֶׁה אֶת זְרוֹעַ גְּבוּרָתוֹ; בְּכָל עֵת שֶׁהָיָה צָרִיךְ לְעֶזְרָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, הָיָה זְרוֹעוֹ מוּכָן לִימִינוֹ:

פסוק יג
כַּסּוּס בַּמִּדְבָּר. שֶׁאֵינוֹ נִכְשָׁל, לְפִי שֶׁהִיא אֶרֶץ חֲלָקָה, כֵּן לֹא נִכְשְׁלוּ בַּתְּהוֹם:

פסוק יד
כַּבְּהֵמָה. אֲשֶׁר **בַּבִּקְעָה תֵּרֵד**, וּבְקִעָה הִיא אֶרֶץ חֲלָקָה וְאֵין בָּהּ מִכְשׁוֹל, קנפנייי"א בלע"ז:
תֵּרֵד. תִּתְפַּשֵּׁט, כְּמוֹ "לְרֶד לְפָנָיו גּוֹיִם" (ישעיהו מה:), כֵּן **רוּחַ ה' תְּנִיחֶנּוּ** לַתְּהוֹם, וְעָשָׂה בּוֹ דֶּרֶךְ כְּבוּשָׁה:
כֵּן נְהַגְתָּ עַמְּךָ. כֵּן הָיָה הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ, נְהַגְתָּ עַמְּךָ:

פסוק טו
אַיֵּה קִנְאָתְךָ. הָרִאשׁוֹנָה:
הֲמוֹן מֵעֶיךָ. שֶׁהָיוּ רְגִילִים לְהָמוֹת עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר מֵאָז, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו לא:כ) "עַל כֵּן הָמוּ מֵעַי לוֹ", וַהֲמוֹן **רַחֲמֶיךָ** הָרִאשׁוֹנִים אֵלֵינוּ עַתָּה **הִתְאַפָּקוּ**, נִתְחַסְּנוּ מִהְיוֹת הוֹמִים עָלֵינוּ כַּאֲשֶׁר מֵאָז:
הִתְאַפָּקוּ. כְּמוֹ "וַיִּתְאַפַּק וַיֹּאמֶר שִׂימוּ לֶחֶם" (בראשית מג:לא), נִתְאַפַּק, וְלֹא הִכִּירוּ אֶת אֲשֶׁר נִכְמְרוּ רַחֲמָיו אֶל אֶחָיו:

פסוק טז
כִּי אַתָּה אָבִינוּ. וְעָלֶיךָ לְהַבִּיט וְלִרְאוֹת בְּצָרוֹתֵינוּ:
כִּי אַבְרָהָם לֹא יְדָעָנוּ. בְּצָרַת מִצְרַיִם:
וְיִשְׂרָאֵל לֹא יַכִּירֵנוּ בַּמִּדְבָּר, כִּי כְּבָר נִסְתַּלְּקוּ מִן הָעוֹלָם:
וְאַתָּה ה' אָבִינוּ. בְּכֻלָּם נַעֲשֵׂיתָ לָנוּ אָב, וְרִבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בּוֹ כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (שבת פט ב):

פסוק יז
לָמָּה תַתְעֵנוּ. כִּי בְיָדְךָ לְהַסִיר יֵצֶר הָרָע, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר "כַּחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר וְגוֹ'" (ירמיהו יח:ו), וְאוֹמֵר "וְהֵסַרְתִּי אֶת לֵב הָאֶבֶן וְגוֹ'" (יחזקאל לו:כו):
תַקְשִׁיחַ. לְשׁוֹן אִמּוּץ לֵב:

פסוק יח
לַמִצְעָר יָרְשׁוּ עַם קָדְשֶׁךָ. גִּדְּלָתָם וִירֵשָׁתָם זְמַן מוּעָט הָיְתָה לָהֶם:
בּוֹסְסוּ. "דּוֹשְׁשׁוּ":

פסוק יט
הָיינוּ. עַתָּה כְּעֵם אֲשֶׁר **לֹא** בָּחַרְתָּ לִמְשׁוֹל **בָּם מֵעוֹלָם**, וּכְאֵלּוּ **לֹא נִקְרָא שִׁמְךָ עֲלֵיהֶם**:
לוּא קָרַעְתָּ שָׁמַיִם. וְיָרַדְתָּ לְהַצִּילֵנוּ עַתָּה, כַּאֲשֶׁר יָרַדְתָּ לְהַצִּיל מִיַּד מִצְרַיִם, אָז **מִפָּנֶיךָ הָרִים נָזֹלוּ** בְּרֶתֶת וְזִיעַ:

פרק סד

פסוק א
כִּקְדֹחַ אֵשׁ. אֶת דָּבָר הַנָּמֵס מִלְּפָנָיו, וְכַאֲשֶׁר הַמַּיִם **תִּבְעֶה הָאֵשׁ** – כְּשֶׁתִּתֵּן גַּחֶלֶת אוֹ מַתֶּכֶת בַּמַּיִם יַעֲלוּ הַמַּיִם אֲבַעְבּוּעוֹת. כָּל זֶה עָשִׂיתָ בְּמִצְרַיִם, "וַיְהִי בָרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹכָהּ" (שמות ט:כד). אֲבָל יוֹנָתָן תִּרְגֵּם "כִּקְדוֹחַ אֵשׁ הֲמָסִים" עַל אֵלְיָהוּ בְּהַר הַכַּרְמֶל, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ "גַּם הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּתְּעָלָה לִחֵכָה" (מלכים א יח:לח):
לְהוֹדִיעַ שִׁמְךָ לְצָרֶיךָ. כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר בְּאוֹתָהּ מַכָּה "וְאוּלָם בַּעֲבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ וְגוֹ'" (שמות ט:טז), לוּ עָשִׂיתָ עַתָּה כֵּן, אָז **מִפָּנֶיךָ גּוֹיִם יִרְגָּזוּ**:

פסוק ב
בַּעֲשׂוֹתְךָ. בְּמִצְרַיִם וּבְכָל הָאוֹבְיִים **נוֹרָאוֹת**, אֲשֶׁר **לֹא** הָיִינוּ מְקַוִּים שֶׁתַּעֲשֶׂה לָנוּ כָּל אוֹתָן **נוֹרָאוֹת**, שֶׁלֹּא הָיִינוּ הֲגוּנִים לְכָךְ:
יָרַדְתָּ. לְהַר סִינַי, אָז **מִפָּנֶיךָ הָרִים נָזֹלוּ**. כָּךְ פֵּרֵשׁ דּוֹנַשׁ בֶּן לַבְרָט:

פסוק ג
וּמֵעוֹלָם לֹא שָׁמְעוּ. כְּאוֹתָן נוֹרָאוֹת שֶׁנַּעֲשׂוֹת לְאַחַת מִכָּל הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת לְפָנֵי כֵּן, וְגַם **עַיִן לֹא רָאֲתָה אֱלֹהִים** אַחֵר **זוּלָתֶךָ** אֲשֶׁר **יַעֲשֶׂה** הָאֱלֹהִים **לִמְחַכֵּה לוֹ**. מַה שֶּׁעָשִׂיתָ אַתָּה לִמְחַכֵּה לְךָ. כָּךְ שָׁמַעְתִּי מֹרַבִּי יוֹסֵי וְהַנַּאנִי. אֲבָל רַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָמְרוּ (ברכות לד א): "כָּל הַנְּבִיאִים כֻּלָּם לֹא נִתְנַבְּאוּ אֶלָּא לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ, אֲבָל לָעוֹלָם הַבָּא עַיִן לֹא רָאֲתָה וְגוֹ'" –

מַשְׁמָעוֹ: **עַיִן** שׁוּם נָבִיא **לֹא רָאָתָה** אֶת אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִמְחַכֶּה לוֹ זוּלָתֵי עֵינֶיךָ, אַתָּה אֱלֹהִים:

פסוק ד

פָּגַעְתָּ אֶת שָׂשׂ וְעֹשֵׂה צֶדֶק. כְּמוֹ "וַיִּפְגַּע בּוֹ וַיָּמֹת" (מלכים א ב:כה), סִלַּקְתָּ מִמֶּנּוּ וְהִרְגְתָּ אֶת הַצַּדִּיקִים שֶׁהָיוּ שְׂשִׂים לַעֲשׂוֹת צֶדֶק, לְדַרְכֵי רַחֲמֶיךָ הָיוּ מַזְכִּירִים אוֹתְךָ בִּתְפִלָּתָם:

הֵן אַתָּה. כְּשֶׁקָּצַפְתָּ עָלֵינוּ עַל כָּל אֲשֶׁר הָיִינוּ חוֹטְאִים, **בָּהֶם מֵעוֹלָם** נוֹשַׁעְנוּ בִּתְפִלָּתָם, נוֹשַׁעְנוּ מֵעוֹלָם:

וְנִוָּשֵׁעַ. לְשׁוֹן הוֹוֶה:

פסוק ה

וַנְּהִי כַּטָּמֵא. מֵאַחַר שֶׁנִּסְתַּלְּקוּ הַצַּדִּיקִים מִמֶּנּוּ:

וּכְבֶגֶד עִדִּים. וְכִלְבוּשׁ מְרֻחָק, כְּבֶגֶד מָאוּס שֶׁהַכֹּל אוֹמְרִים: "הָסֵר". **עִדִּים** תַּרְגּוּם שֶׁל 'הֶסָרָה':

וַנִּבֹּל כֶּעָלֶה. וְנִכְמוֹשׁ כְּעָלֶה, פליישט"ר בלע"ז:

וַעֲוֹנֵנוּ כָּרוּחַ יִשָּׂאֻנוּ. "וּבְחוֹבָנָא כְּרוּחָא אִיתְנְטִילְנָא" (תרגום יונתן):

פסוק ו

מִתְעוֹרֵר. כְּמוֹ מִתְגַּבֵּר עַל יְצִרוֹ:

וַתְּמוּגֵנוּ. וַתְּנִיעֵנוּ:

פסוק יא

תֶּחֱשָׁה וּתְעַנֵּנוּ. תַּחֲרִישׁ עַל הֶעָשׁוּי לָנוּ. עַד כָּאן תְּפִלַּת הַנָּבִיא, וּתְחִלָּתָהּ "חַסְדֵי ה' אַזְכִּיר" (ישעיהו סג:ז):

פרק סה

פסוק א

נִדְרַשְׁתִּי לְלֹא שָׁאֲלוּ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשִׁיבוֹ: אִי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא לְהִנָּקֵם מֵהֶם, כִּי נִדְרַשְׁתִּי מֵהֶם לְהוֹכִיחָם עַל יְדֵי נְבִיאַי, וְהֵם לֹא הָיוּ שׁוֹאֲלִים:

אָמַרְתִּי הִנֵּנִי הִנֵּנִי. שׁוּבוּ אֵלַי, וְהִנְנִי מוּכָן לְקַבֵּל:

אֶל גּוֹי לֹא קֹרָא בִשְׁמִי. אֲשֶׁר לֹא הָיָה חָפֵץ לִהְיוֹת נִקְרָא עַל שְׁמִי:

פסוק ב

פֵּרַשְׂתִּי יָדַי. כְּדֵי לְקַבְּלָם בִּתְשׁוּבָה:

סוֹרֵר. סָר מִן הַדֶּרֶךְ:

פסוק ג
זֹבְחִים בַּגַּנּוֹת. מַעֲמִידִים עֲבוֹדָה זָרָה בְּגִנּוֹתֵיהֶן, וְשָׁם מְקַטְּרִין בְּשָׂמִים עַל הַלְּבֵנִים:

פסוק ד
הַיֹּשְׁבִים בַּקְּבָרִים. שֶׁתִּשְׁרֶה עֲלֵיהֶם רוּחַ טֻמְאָה שֶׁל שֵׁדִים (סנהדרין סד ב):
וּבַנְּצוּרִים. הֵם פְּגָרֵי הַמֵּתִים, שֶׁהֵם כְּנִתּוּנִים בְּמָצוֹר, שֶׁאֵינָם יְכוֹלִים לָצֵאת:
וּמְרַק פִּגָּלִים. רֹטֶב נִתְעָב, כְּמוֹ "וְאֶת הַמָּרָק שְׁפָךְ" (שופטים ו:כ):

פסוק ה
הָאֹמְרִים. אֶל הַצַּדִּיקִים **קָרַב אֵלֶיךָ**, עָמוֹד בְּעַצְמְךָ **וְאַל תִּגַּשׁ בִּי**:
כִּי קָדַשְׁתִּיךָ. כִּי קְדַשְׁתִּי וְטָהַרְתִּי יוֹתֵר מִמְּךָ; כֵּן תִּרְגֵּם יוֹנָתָן:
אֵלֶּה. הַתּוֹעֵבָה אֲשֶׁר עָשׂוּ, הִנֵּה לְ**עָשָׁן** חֵמָה **בְּאַפִּי**:

פסוק ו
הִנֵּה כְתוּבָה. חַטָּאתָם **לְפָנַי**, כְּבָר נִגְזַר דִּינָם וְנֶחְתַּם:

פסוק ז
עֲוֹנֹתֵיכֶם. שֶׁלָּכֶם וְשֶׁל **אֲבוֹתֵיכֶם יַחְדָּיו** אֲשַׁלֵּם לָכֶם:

פסוק ח
כַּאֲשֶׁר יִמָּצֵא הַתִּירוֹשׁ בָּאֶשְׁכּוֹל. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "כְּמָה דְּאִשְׁתְּכַח נֹחַ זַכַּאי בְּדָרָא דְטוֹפָנָא":
הַתִּירוֹשׁ. זֶה נֹחַ, שֶׁהָיָה מָתוֹק:
בָּאֶשְׁכּוֹל. בַּדּוֹר הַמְשֻׁכָּל, וְיֵשׁ לִפְתּוֹר כְּמַשְׁמָעוֹ:
לְמַעַן עֲבָדַי. לְמַעַן כָּל צַדִּיק וְצַדִּיק הַנִּמְצָא בָּם:

פסוק י
הַשָּׁרוֹן. שֵׁם מָחוֹז שֶׁהָיָה בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:
וְעֵמֶק עָכוֹר. כְּמַשְׁמָעוֹ:

פסוק יא
עֹזְבֵי ה'. רִשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֶחֱזִיקוּ בַּעֲבוֹדָה זָרָה, וּמֵתוּ בְּרִשְׁעָם:
הָעֹרְכִים לַגַּד. שֵׁם עֲבוֹדָה זָרָה הָעֲשׂוּיָה עַל שֵׁם הַמַּזָּל, וּבִלְשׁוֹן מִשְׁנָה יֵשׁ (שבת סז ב): "גַּד גַּדִּי וְסִינוּק לְאֹ":
לַמְנִי. לְמִנְיַן חֶשְׁבּוֹן הַכּוֹמְרִים הָיוּ מְמַלְאִים אֲגַנּוֹת מָזֶג יַיִן:
מִמְסָךְ. יַיִן מָזוּג בְּמַיִם כְּמִשְׁפָּטוֹ, כְּמוֹ "לַחֲקֹר מִמְסָךְ" (משלי כג:ל), "מָסְכָה יֵינָהּ" (משלי ט:ב). וְיֵשׁ פּוֹתְרִים **לַמְנִי** לַעֲבוֹדָה זָרָה שֶׁמִּנִּיתֶם עֲלֵיכֶם, אֲבָל **וּמָנִיתִי אֶתְכֶם** שֶׁלֹּא נָקוּד **וּמְנִיתִי** דָּגֵשׁ, יוֹרֶה שֶׁהוּא לְשׁוֹן 'מִנְיָן':

פסוק יג

עֲבָדַי. הַצַּדִּיקִים (שֶׁל יִשְׂרָאֵל):

וְאַתֶּם. הַפּוֹשְׁעִים בִּי:

פסוק טו

שִׁמְכֶם לִשְׁבוּעָה. לוֹקֵחַ מִשִּׁמְכֶם קְלָלָה וּשְׁבוּעָה לְדוֹרוֹת: "אִם לֹא יְקָרֲנוּ כַּאֲשֶׁר אֵרַע לְפִלּוֹנִי" (ספרי דברים יח):

וֶהֱמִיתְךָ. מִיתַת עוֹלָם:

וְלַעֲבָדָיו יִקְרָא שֵׁם אַחֵר. שֵׁם טוֹב וְזֵכֶר לִבְרָכָה:

פסוק טז

אֲשֶׁר הַמִּתְבָּרֵךְ בָּאָרֶץ. כִּי תִּהְיֶה יְרֵאָתִי עַל כֻּלָּם, "וּמָלְאָה הָאָרֶץ דֵּעָה" (ישעיהו יא:ט), וְהַמִּתְהַלֵּל וּמִשְׁתַּבֵּחַ בָּאָרֶץ **יִתְבָּרֵךְ בֵּאלֹהֵי אָמֵן**, יִתְהַלֵּל שֶׁהוּא עָבֶד לֵאלֹהֵי אֱמֶת, שֶׁאֱמֶן וְשָׁמַר הַבְּטָחָתוֹ זֹאת:

כִּי נִשְׁכְּחוּ הַצָּרוֹת. לְכָךְ יִקְרְאוּנִי **אֱלֹהֵי אָמֵן**:

פסוק יז

שָׁמַיִם חֲדָשִׁים. יִתְחַדְּשׁוּ הַשָּׂרִים שֶׁל מַעְלָה, וְיִהְיוּ שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל שָׂרֵי עֶלְיוֹנִים וְשָׂרֵי הָאֻמּוֹת תַּחְתּוֹנִים, וְכֵן בָּאָרֶץ; וְיֵשׁ אוֹמְרִים (פרקי דרבי אליעזר כא) שָׁמַיִם חֲדָשִׁים מַמָּשׁ, וְכֵן עִקֵּר, כִּי מִקְרָא מוֹכִיחַ "כִּי כַּאֲשֶׁר הַשָּׁמַיִם הַחֲדָשִׁים וְגוֹ'" (ישעיהו סו:כב):

פסוק כ

עוֹל יָמִים. נַעַר, כְּמוֹ "עוֹלֵל" (איכה ב:יא); **עוֹל יָמִים** – קָטָן בְּשָׁנִים:

בֶּן מֵאָה שָׁנָה יָמוּת. יְהֵא בֶּן עוֹנְשִׁין לְהִתְחַיֵּב מִיתָה בַּעֲבֵירָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ מִיתָה, כָּךְ מְפֹרָשׁ בְּבְרֵאשִׁית רַבָּה (כו ב):

יְקֻלָּל. בַּעֲבֵרָה שֶׁהִיא צְרִיכָה נְדוּי:

פסוק כב

כִּימֵי הָעֵץ. תִּרְגֵּם יוֹנָתָן: עֵץ הַחַיִּים:

פסוק כה

יֹאכַל תֶּבֶן. וְלֹא יִצְטָרֵךְ לְהַשְׁחִית בַּבְּהֵמָה:

וְנָחָשׁ. הֲרֵי **עָפָר לַחְמוֹ** מָצוּי לוֹ תָּדִיר. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (בראשית רבה צה א): **וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן** – לְפִי שֶׁמָּצִינוּ שֶׁעָשָׂו נוֹפֵל בְּיַד בְּנֵי יוֹסֵף, שֶׁנֶּאֱמַר "בֵּית עֵשָׂו לְקַשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהָבָה וְגוֹ'" (עובדיה א:יח), אֲבָל בְּיַד בְּנֵי שְׁאָר הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְחַיּוֹת לֹא מָצִינוּ. לְכָךְ

נֶאֱמַר: **וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן** – אוֹתָם הַשְּׁבָטִים שֶׁנִּמְשְׁלוּ כְּאַרְיֵה, כְּגוֹן יְהוּדָה וְדָן, כְּיוֹסֵף שֶׁנִּמְשַׁל כְּשׁוֹר, יֹאכְלוּ אוֹתוֹ שֶׁנִּמְשַׁל כְּתֶבֶן:

פרק סו

פסוק א

הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי. אֵינִי צָרִיךְ לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁלָּכֶם:

אֵיזֶה בַּיִת. אֲשֶׁר הוּא כְּדַאי לִשְׁכִינָתִי:

פסוק ב

וְאֶת כָּל אֵלֶּה. הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ **יָדִי עָשְׂתָה**, זֹאת אֲשֶׁר צִמְצַמְתִּי שְׁכִינָתִי בְּתוֹכְכֶם בִּהְיוֹתְכֶם נִשְׁמָעִים לִי, לְפִי שֶׁכֵּן דַּרְכִּי לְהַבִּיט **אֶל עָנִי וּנְכֵה רוּחַ וְחָרֵד עַל דְּבָרִי**. אֲבָל עַתָּה אֵין לִי חֵפֶץ בָּכֶם, שֶׁהֲרֵי **שׁוֹחֵט הַשּׁוֹר** הִכָּה אֶת בְּעָלָיו וּגְזָלוֹ מִמֶּנּוּ, לְפִיכָךְ **זוֹבֵחַ הַשֶּׂה** דּוֹמֶה לְפָנַי כְּעוֹרֵף אֶת הַכֶּלֶב, וְהַמַּעֲלֶה אֶת הַמִּנְחָה הֲרֵי הוּא לְפָנַי כְּדַם חֲזִיר, וְהַמַּזְכִּיר לְבוֹנָה מְקַטֵּיר לְבוֹנָה, כְּמוֹ "אַזְכָּרָתָהּ" (ויקרא ה:יב), "וְהָיְתָה לַלֶּחֶם לְאַזְכָּרָה" (ויקרא כד:ז):

פסוק ג

מְבָרֵךְ אָוֶן. מְבָרֵךְ אוֹתִי בִּתְשׁוּרַת אֹנֶס, מְבָרֵךְ אָוֶן מַתְשִׁיר אֹנֶס – זֶהוּ פֵּרוּשׁוֹ. וּלְשׁוֹן 'בְּרָכָה' נוֹפֵל בִּתְשׁוּרָה שֶׁהִיא לְהַקְבִּלַת פָּנִים, כְּמוֹ "קַח נָא אֶת בִּרְכָתִי" (בראשית לג:יא), "עֲשׂוּ אִתִּי בְרָכָה וּצְאוּ אֵלַי" (ישעיהו לו:טז):

גַּם הֵמָּה בָּחֲרוּ בִדְרָכֵיהֶם. הֵם חָפְצִים בַּדְּרָכִים הַלָּלוּ הָרָעִים, **וְגַם אֲנִי אֶבְחַר** וְאֶחְפּוֹץ **בְּתַעֲלֻלֵיהֶם**. וְאִם תֹּאמַר מַהוּ **גַּם**? כֵּן דֶּרֶךְ לְשׁוֹן עִבְרִי לוֹמַר שְׁנֵי נִמּוּסִין זֶה אֵצֶל זֶה, כְּמוֹ "גַּם בָּחוּר גַּם בְּתוּלָה" (דברים לב:כה), "גַּם לִי גַּם לָךְ" (מלכים א ג:כו), "גַּם אַהֲבָה גַּם שִׂנְאָה" (קהלת ט:א), "וְלֹא יָמוּתוּ גַּם הֵם גַּם אַתֶּם" (במדבר יח:ג). אַף כָּאן – גַּם הֵם בָּחֲרוּ **וְגַם אֲנִי אֶבְחַר**:

פסוק ד

בְּתַעֲלֻלֵיהֶם. לִהְיוֹת עוֹלֵל בָּם, לְשׁוֹן "כִּי הִתְעַלָּלְתְּ בִּי" (במדבר כב:כט):

וּמְגוּרֹתָם. מַה שֶּׁהֵם יְרֵאִים:

יַעַן קָרָאתִי: שְׁמְעוּ וְ"שׁוּבוּ אֵלַי" (זכריה א:ג):

וְאֵין עוֹנֶה לֵאמֹר: "שָׁמַעְתִּי":

פסוק ה

הַחֲרֵדִים אֶל דְּבָרוֹ. הַצַּדִּיקִים הַמְמַהֲרִים בַּחֲרָדָה לְהִתְקָרֵב אֶל דְּבָרָיו:

אָמְרוּ אֲחֵיכֶם. פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּזְכָּרִים לְמַעְלָה. דָּבָר אַחֵר: **אָמְרוּ אֲחֵיכֶם מְנַדֵּיכֶם**. אֲשֶׁר אָמְרוּ לָכֶם "סוּרוּ טָמֵא" (איכה ד:טו):

שִׂנְאֵיכֶם מְנַדֵּיכֶם. הָאוֹמְרִים "קָרֵב אֵלֶיךָ אַל תִּגַּשׁ בִּי" (ישעיהו סה:ה). **לְמַעַן שְׁמִי יִכְבַּד ה'**. בִּגְדֻלָּתֵנוּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְכַּבֵּד, שֶׁאָנוּ קְרוֹבִים לוֹ יוֹתֵר מִכֶּם:

וְנִרְאֶה בְשִׂמְחַתְכֶם וְהֵם יֵבֹשׁוּ. הַנָּבִיא אוֹמֵר: אֲבָל לֹא כֵן הוּא כְּדִבְרֵיהֶם, כִּי בְשִׂמְחַתְכֶם נִרְאֶה וְהֵם יֵבֹשׁוּ. לָמָּה? כִּי **קוֹל שָׁאוֹן** שֶׁלָּהֶם בָּא לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, מִמַּה שֶׁעָשׂוּ בְּעִירוֹ, **וְקוֹל יוֹצֵא** מֵהֵיכָלוֹ וּמְקַטְרֵג עַל מַחֲרִיבָיו, וְאַחֲרֵי כֵן **קוֹל ה' מְשַׁלֵּם גְּמוּל לְאֹיְבָיו**:

פסוק ז

בְּטֶרֶם תָּחִיל. צִיּוֹן חִיל הַיּוֹלֶדֶת, **יָלְדָה** אֶת בָּנֶיהָ, כְּלוֹמַר: יִתְקַבְּצוּ בָּנֶיהָ לְתוֹכָהּ, אֲשֶׁר הָיְתָה שׁוֹמֵמָה מֵהֶם וּשְׁכוּלָה, וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ יָלְדַתָּן עַכְשָׁיו בְּלֹא חֶבְלֵי יוֹלֵדָה, כִּי כָּל הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת יְבִיאוּם לְתוֹכָהּ:

וְהִמְלִיטָה זָכָר. כָּל יְצִיאַת דָּבָר בָּלוּעַ קְרוּי הַמְלָטָה, **וְהִמְלִיטָה** אישקמוציי"ר בלע"ז:

פסוק ח

הֲיוּחַל אֶרֶץ בְּיוֹם אֶחָד. הֲיָבוֹא חִיל לְיוֹלֶדֶת לֵילֵד מִלֹּא אֶרֶץ בָּנִים בְּיוֹם אֶחָד?

פסוק ט

הַאֲנִי אַשְׁבִּיר וְלֹא אוֹלִיד. הַאֲנִי אָבִיא אֶת הָאִשָּׁה עַל הַמַּשְׁבֵּר וְלֹא אֶפְתַּח רַחְמָהּ לְהוֹצִיא עֻבָּרָהּ? כְּלוֹמַר: שָׁמָּא אַתְחִיל בְּדָבָר וְלֹא אוּכַל לִגְמוֹר? וַהֲלֹא **אֲנִי הַמּוֹלִיד** אֶת כָּל הַיּוֹלְדוֹת, וְעַכְשָׁיו שָׁמָּא **עָצַרְתִּי**? בְּתָמִיהָה:

פסוק יא

מִשַּׁד. לְשׁוֹן 'שְׁדַיִם':

תְּמֹצּוּ. שוציי"ר בלע"ז:

מִזִּיז כְּבוֹדָהּ. מִכְּבוֹד גָּדוֹל הַזֶּה וּמִמַּשְׁמֵשׁ לָבֹא לָהּ:

זִיז. אישמובימנ"ט בלע"ז:

פסוק יב

וּכְנַחַל שׁוֹטֵף. אֲנִי **נֹטֶה אֵלֶיהָ כְּבוֹד גּוֹיִם**:

עַל צַד. עַל צִדֵּי אוֹמְנֵיכֶם, "עַל גִּסְסִין" (תרגום יונתן):

תְּשָׁעֳשָׁעוּ. תִּהְיוּ מְשֻׁעְשָׁעִין, כְּדֶרֶךְ שֶׁמְּשַׁעְשְׁעִין אֶת הַתִּינוֹק, אישבנייי"ר בלע"ז:

פסוק יד

וְנוֹדְעָה יַד ה'. בַּעֲשׂוֹתוֹ נִקְמוֹתָיו וְנוֹרְאוֹתָיו, יֵדְעוּ עֲבָדָיו אֶת כֹּחַ גְּבוּרַת יָדוֹ:

פסוק טו

בָּאֵשׁ יָבוֹא. בְּחֵמַת אֵשׁ יָבוֹא עַל הָרְשָׁעִים:

לְהָשִׁיב. לְצָרָיו בְּחֵמָה אֶת אַפּוֹ:

פסוק טז

כִּי בָאֵשׁ שֶׁל גֵּיהִנֹּם **ה' נִשְׁפָּט** עִם צָרָיו, וּלְפִי שֶׁהוּא בַּעַל דִּין וְדַיָּן, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן **'נִשְׁפָּט'**, שֶׁאַף הוּא טוֹעֵן טַעֲנוֹתָיו לִמְצוֹא עָוֹנָם וּפִשְׁעָם, וְכֵן "וְנִשְׁפַּטְתִּי אִתּוֹ" (יחזקאל לח:כב), "הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתָךְ" (ירמיהו ב:לה), לְשׁוֹן יְכוּחַ הוּא, דרישנייר"ר בלע"ז, וּפְשׁוּטוֹ **כִּי בָאֵשׁ ה'** וְחַרְבּוֹ **נִשְׁפָּט כָּל בָּשָׂר** וְכֵן רַבִּים מְסֹרָסִים בַּמִּקְרָאוֹת:

פסוק יז

הַמִּתְקַדְּשִׁים. הַמִּזְדַּמְּנִים, "אֲנִי וְאַתָּה נֵלֵךְ לְיוֹם פְּלוֹנִי לַעֲבוֹד לְעֲבוֹדָה זָרָה פְּלוֹנִית":

אֶל הַגַּנּוֹת. שֶׁזּוֹרְעִין שָׁם יָרָק, וְשָׁם הָיוּ מַעֲמִידִין עֲבוֹדָה זָרָה:

אַחַר אַחַת. כְּמָה שֶׁתִּרְגֵּם יוֹנָתָן: "סִיעָה בָּתַר סִיעָה"; מִתְקַדְּשִׁים וּמִטַּהֲרִים לַעֲבוֹד, סִיעָה אַחַר שֶׁגָּמְרָה חֲבֶרְתָּהּ אֶת עֲבוֹדָתָהּ:

בַּתָּוֶךְ. בְּאֶמְצַע הַגִּנָּה, כֵּן הָיָה דַּרְכָּם לְהַעֲמִידָהּ:

פסוק יח

וְאָנֹכִי מַעֲשֵׂיהֶם וּמַחְשְׁבֹתֵיהֶם בָּאָה וגו'. וְאָנֹכִי מָה לִי לַעֲשׂוֹת? מַעֲשֵׂיהֶם וּמַחְשְׁבוֹתֵיהֶם בָּאָה אֵלַי, וְהִיא תַּזְקִיקֵנִי **לְקַבֵּץ אֶת כָּל הַגּוֹיִם** וּלְהוֹדִיעַ שֶׁמַּעֲשֵׂיהֶם הֶבֶל, וּמַחְשְׁבוֹתָם שֶׁהֵם חוֹשְׁבִין "לְמַעַן שְׁמִי יִכְבַּד ה'" (ישעיהו סו:ה), יְבִינוּ שֶׁהוּא שֶׁקֶר. וְהֵיכָן הוּא אוֹתוֹ קִבּוּץ? הוּא הָאָסִיף שֶׁנִּבָּא זְכַרְיָה "וְאָסַפְתִּי אֶת כָּל הַגּוֹיִם אֶל יְרוּשָׁלַם" (זכריה יד:ב):

וְרָאוּ אֶת כְּבוֹדִי. בְּהִלָּחֲמִי בָּהֶם בְּמַכַּת "הַמֵּק בְּשָׂרוֹ וְעֵינָיו וּלְשׁוֹנוֹ" (זכריה יד:יב):

פסוק יט

וְשַׂמְתִּי בָהֶם אוֹת וְגו'. **פְּלֵיטִים** יִנָּצְלוּ מִן הַמִּלְחָמָה וַאֲנִי אַשְׁאִירֵם, כְּדֵי לֵילֵךְ לְבַשֵּׂר **לָאִיִּים הָרְחוֹקִים אֶת כְּבוֹדִי אֲשֶׁר רָאוּ** בַּמִּלְחָמָה, וְאַף בְּאוֹתָם **פְּלֵיטִים** אָשִׂים אַחַת מִן הָאוֹתוֹת שֶׁנִּדּוֹנוּ חֲבֵירֵיהֶם בָּהֶם, כְּדֵי לְהוֹדִיעַ לָרְחוֹקִים: בְּמַגֵּפָה זוֹ נִגְּפוּ הַצּוֹבְאִים עַל יְרוּשָׁלַיִם:

פסוק כ

וּבַצַּבִּים. הֵם עֲגָלוֹת מְטֻקָּסוֹת בְּמִחְיצוֹת וְאֹהֶל, וְדוֹמֶה לוֹ "שֵׁשׁ עֶגְלֹת צָב" (במדבר ז:ג):

וּבַכְּרָכָרוֹת. בְּשִׁיר מְשֻׁחָקִים וּמְכַרְכְּרִים, כְּמוֹ "וְדָוִד מְכַרְכֵּר" (שמואל ב ו:יד). טריפי"ר בלע"ז. וּמְנַחֵם פֵּרְשׁוֹ לְשׁוֹן 'כֶּבֶשׂ', כְּמוֹ "שִׁלְחוּ כַר מֹשֵׁל אֶרֶץ" (ישעיהו טז:א):

כַּאֲשֶׁר יְבִיאוּ. **מִנְחָה בִּכְלִי טָהוֹר** לְרָצוֹן, כֵּן יְבִיאוּ אֶת אֲחֵיכֶם לְמִנְחַת רָצוֹן:

פסוק כא

וְגַם מֵהֶם אֶקַּח לַכֹּהֲנִים לַלְוִיִּם. מִן הָעַמִּים הַמְּבִיאִים אוֹתָם, וּמִן הַמּוּבָאִים אֶקַּח כֹּהֲנִים וּלְוִיִּם, וּלְפָנַי גְּלוּיִים הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם שֶׁבָּהֶם, וְאָבְרוֹר אוֹתָן מִתּוֹכָן, וְיִהְיוּ מְשַׁמְּשִׁין לְפָנַי: **אָמַר ה'**. וְהֵיכָן אָמַר? "הַנִּסְתָּרוֹת לַה' אֱלֹהֵינוּ" (דברים כט:כח). כָּךְ מְפֹרָשׁ בְּאַגָּדַת תְּהִלִּים:

פסוק כד

תּוֹלַעְתָּם. רִמָּה הָאוֹכֶלֶת אֶת בְּשָׂרָם:

וְאִשָּׁם בַּגֵּיהִנֹּם:

דֵּרָאוֹן. לְשׁוֹן 'בִּזָּיוֹן', וְיוֹנָתָן תִּרְגֵּם כְּמִין שְׁתֵּי תֵּיבוֹת: דֵּי רְאִיָּה, "עַד דְּיֵימְרוּן עֲלֵיהוֹן צַדִּיקַיָּא מִיסַּת חֲזִינָא":